

ГРОМАДСЬКА НАУКОВА ОРГАНІЗАЦІЯ
«ФУНДАЦІЯ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ ІНІЦІАТИВ»

**ДНІПРОВСЬКИЙ
НАУКОВИЙ ЧАСОПИС
ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ,
ПСИХОЛОГІЇ, ПРАВА**

Випуск 3

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Рагімов Фаїр Вагіф огли, кандидат наук з державного управління, доцент кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, член правління ГНО «Фундація публічно-правових ініціатив»

Голова редакційної колегії:

Баштанник Віталій Володимирович, доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління і місцевого самоврядування, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», член правління ГНО «Фундація публічно-правових ініціатив»

Члени редколегії:

Аршава Ірина Федорівна, доктор психологічних наук, професор, професор кафедри музикознавства, композиції і творчої майстерності, Дніпропетровська академія музики імені М.Глінки

Баштанник Алла Григорівна, кандидат наук з державного управління, заступник директора, Дніпровське регіональне відділення Національної школи суддів України

Бохонкова Юлія Олександрівна, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології та соціології, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

Васильєва Наталія Вікторівна, доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри регіональної політики Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Гладій Олександр Васильович, кандидат юридичних наук, адвокат, арбітражний керуючий, співзасновник та директор ТОВ «Юридичне агентство «Абсолют»

Золотухіна Лілія Олександрівна, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Калмикова Лариса Олександрівна, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології і педагогіки дошкільної освіти, Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди

Карпа Марта Іванівна, доктор наук з державного управління, професор кафедри публічного управління та адміністрування Університету Григорія Сковороди в Переяславі

Купіна Людмила Францівна, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри правознавства та галузевих юридичних дисциплін соціально-правового факультету Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Липовська Наталія Анатоліївна, доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління і місцевого самоврядування, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

Логвиненко Борис Олексійович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Лозицька Ірина Олександрівна, кандидат наук з державного управління, суддя Дніпропетровського окружного адміністративного суду

Лосієвська Ольга Геннадіївна, доктор психологічних наук, доцент, професорка кафедри психології та соціології, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

Марченко Оляса Володимирівна, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного, трудового та господарського права, Дніпровський національний університет імені Оляса Гончара

Новак Анатолій Миколайович, доктор наук з державного управління, кандидат економічних наук, заступник директора, Національне антикорупційне бюро України

Павленко Людмила Володимирівна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

Попелюшко Роман Павлович, доктор психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та соціально-гуманітарних дисциплін Державного університету інфраструктури та технологій

Потіп Микола Миколайович, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, господарського та екологічного права, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

Приліпко Сергій Михайлович, доктор наук з державного управління, доцент, в.о. завідувача кафедри публічного управління, менеджменту інноваційної діяльності та дорадництва Національного університету біоресурсів і природокористування України

Ромін Андрій Вячеславович, доктор наук з державного управління, професор, начальник факультету пожежої безпеки, Національний університет цивільного захисту України

Валентина Дьякон, Dr.sc.admin., ас. професор, проректор з навчальної роботи, Університет прикладних наук ISMA, Латвія

Євгенія Дехтяр, Dr.oec., ас. професор, проректор з академічної роботи, директор бакалаврської навчальної програми «Управління підприємницькою діяльністю в туризмі», Університет прикладних наук ISMA, Латвія

Роман Грмо, Assoc.prof., PaedDr. Ing., PhD., MBA, ING-PAED IGIP, доцент, проректор по якості і розвитку, начальник управління, Університет DTI, Дубниця-над-Вагом, Словаччина

Петр Якубек, Doc., Ing., Mgr., PhD, Університет DTI, Дубниця-над-Вагом, Словаччина.

На підставі Наказу МОН України від 09.02.2021 № 157 (додаток 4)
журнал включено до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України
зі спеціальностей 053 – Психологія, 081 – Право, 281 – Публічне управління та адміністрування.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія KB № 24627-14567P, видане Державною реєстраційною службою України 20.11.2020 р.

Офіційний сайт видання: www.chasopys-ppp.dp.ua

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

ТЕОРІЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ

Менська О. А.

ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ У СФЕРІ ОХОРОНИ
КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В УМОВАХ ЗМІН В ІДЕОЛОГІЇ ТА ЗАКОНОДАВСТВІ 9

Пашкова Г. Г.

РОЗВИТОК ТЕОРІЇ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ РЕГІОНАЛЬНИМ РОЗВИТКОМ..... 16

РОЗДІЛ 2

МЕХАНІЗМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Арсенович Л. А.

УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ
ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ СПЕЦІАЛЬНОГО ЗВ'ЯЗКУ ТА ЗАХИСТУ ІНФОРМАЦІЇ УКРАЇНИ
В КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ СИСТЕМИ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ..... 22

Зубрицький О. В.

МЕХАНІЗМИ ВПЛИВУ ОРГАНІВ СУДОВОЇ ВЛАДИ НА ЗАКОНОДАВЧИЙ ПРОЦЕС
ТА РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН У ТРАНСФОРМАЦІЙНИЙ ПЕРІОД 32

Петрик О. Л.

МЕХАНІЗМИ ЗАЛУЧЕННЯ ДЕРЖАВИ ДО ПРОЦЕСУ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО
ПІДПРИЄМНИЦТВА ЯК ДЕТЕРМІНАНТИ РЕІНТЕГРАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ,
ВETERANІВ АТО/ООС ТА ЧЛЕНІВ ЇХ СІМЕЙ..... 37

Сорока С. В.

ЕФЕКТИВНІСТЬ ПАРЛАМЕНТСЬКОГО КОНТРОЛЮ УРЯДУ
В КРАЇНАХ ЄС НА ПРИКЛАДІ ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧИХ КОМІСІЙ..... 41

РОЗДІЛ 3

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ

Бондар В. Т.

РЕГІОНАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ ФОРМУВАННЯ ЗОВНІШНІХ ФАКТОРІВ ВПЛИВУ
НА СИСТЕМУ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ..... 52

Зайцев А. С., Драгомирецька Н. М., Мацегора Н. А.

РОЗВИТОК ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІЙНОГО АПАРАТУ
У СФЕРІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ПРИ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ БІОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ..... 57

Костенко В. О., Журбинський Д. А.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-УПРАВЛІНСЬКІ АСПЕКТИ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ
ДО МЕХАНІЗМУ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ ЄС..... 63

РОЗДІЛ 4

ПСИХОЛОГІЯ

Arshava I. F., Baratynska A. V.

PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF THE PERSONALITY OF CIVIL SERVANTS DEPENDING
ON THE SPECIFIC OF THEIR PROFESSIONAL ACTIVITY..... 68

Белей М. Д.

ВИКОРИСТАННЯ КІЛЬКІСНО-ЯКІСНИХ АНАЛІТИЧНИХ ПРОЦЕДУР
В ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ..... 73

Бугерко Я. М. РЕСУРНИЙ ПІДХІД В СУЧАСНІЙ ПСИХОЛОГІЇ.....	79
Васюк К. М. ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ДОВІРИ В СПІЛКУВАННІ В ОСІБ З РІЗНИМ РІВНЕМ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ.....	85
Лукашук С. Ю., Ставицький О. О. ВЗАЄМОЗАЛЕЖНІСТЬ ОСОБИСТІСНИХ ХАРАКТЕРИСТИК СТУДЕНТІВ МЕДИЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ТА ПРОЯВІВ У НИХ ІНТЕРНЕТ-ЗАЛЕЖНОСТІ.....	92
Перепелюк Т. Д. ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТ: ЕМПАТІЙНИЙ ДИСКУРС.....	98
Проць О. І. СХИЛЬНІСТЬ ДО ЕМПАТІЇ ОСІБ ІЗ РІЗНИМИ ОСОБЛИВОСТЯМИ ЇХ РЕЛІГІЙНОСТІ.....	103
Саврасов М. В., Шайда О. Г., Мухіна В. В., ПСИХОЛОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ КРЕАТИВНОСТІ СУБ'ЄКТА У СТРУКТУРІ АКАДЕМІЧНО-ПРОФЕСІЙНОГО САМОРЕГУЛЮВАННЯ.....	109
РОЗДІЛ 5	
ПРАВО	
Бондар В. С. ПРО ОСНОВИ МЕТОДИКИ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	115
Власенко В. П. СИСТЕМОУТВОРЮЮЧА РОЛЬ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИ В СТРУКТУРІ СУЧАСНОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.....	125
Гуржій Т. О. СВОБОДА ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КРІЗЬ ФОРМАТ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ЄСПЛ.....	130
Жукевич І. В. СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ВИКОНАННЯМ РІШЕНЬ В ПОЗОВНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ.....	135
Зарадюк З. В., Карпінська Н. В. ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ІНДИВІДУАЛЬНОГО ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВOPOPУШЕНЬ ЩОДО ПЕРСОНАЛУ КОЛОНІЙ.....	140
Лепіш Н. Я. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА БЕЗПЕКУ ІНФОРМАЦІЇ ПРО ПРИВАТНЕ ЖИТТЯ ТА ПЕРСОНАЛЬНІ ДАНІ.....	145
Марченко О. В., Негіна В. Р. ПРОБЛЕМАТИКА ВСТУПУ В СПАДЩИНУ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ ОСОБАМИ, ЩО ВИЇХАЛИ ЗА МЕЖІ УКРАЇНИ.....	150
Овчаренко А. С. ЩОДО ОКРЕМИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ У ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ.....	156
Петруненко Я. В. РОЛЬ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНИХ СПОСОБІВ РОЗВ'ЯЗАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ СПОРІВ.....	161
Рагімов Фаїр Вагіф огли ДОВЕДЕННЯ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ДО СТАНУ СП'ЯНІННЯ: ХАРАКТЕРИСТИКА ЮРИДИЧНОГО СКЛАДУ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВOPOPУШЕННЯ.....	167

Савчук С. С., Ставнійчук А. П. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКОЇ БАЗИ США ГУАНТАНАМО ТА ПРАВОВИЙ РЕЖИМ УТРИМУВАНИХ НА НІЙ.....	172
Уткіна М. С. МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЮ) ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ.....	178
Федчак І. А. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ ЧЕРЕЗ ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДОЛОГІЇ «ТРИКУТНИК ЗЛОЧИННОСТІ» ТА МЕТОДОЛОГІЇ SWOT-АНАЛІЗУ ПІД ЧАС РЕАЛІЗАЦІЇ МОДЕЛІ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ОРІЄНТОВАНОЇ НА ПОТРЕБИ ГРОМАД (COMMUNITY POLICING).....	183
Шестопапов Р. М. ЗАКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ ЗАКІНЧЕННЯМ СТРОКУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ.....	188
Юзько Т. М. СУДОВИЙ ЗАХИСТ ЯК ОСОБЛИВА ФОРМА ДЕРЖАВНОГО ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКА.....	195
РОЗДІЛ 6	
СТОРІНКА МОЛОДОГО НАУКОВЦЯ	
6.1. ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ	
Моїсєєва Л. В. ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ЗАХИСТУ РЕСПІРАТОРНОГО ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ.....	201
Торчинюк В. Г. ПУБЛІЧНОУПРАВЛІНСЬКИЙ КОНЦЕПТ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ В УМОВАХ КОНСТИТУЦІЙНИХ РЕФОРМ.....	206
Чорний О. О. ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОГО МЕХАНІЗМУ КОНТРОЛЮ В ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ: РОЗРОБКА ЗАГАЛЬНОЇ КОНЦЕПЦІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	211
6.2. ПСИХОЛОГІЯ	
Гассаб О. В. МУЛЬТИНАЦІОНАЛЬНИЙ КОЛЕКТИВ ТА ЙОГО ОСОБЛИВОСТІ.....	216
Шевченко М. В. ФОТОЗНІМАННЯ ЯК СПОСІБ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗМІН У ВИРАЗІ ОБЛИЧЧЯ ТА САМОСПРИЙНЯТТІ БІЖЕНЦІВ І МІГРАНТІВ.....	222

CONTENTS

SECTION 1

THEORY OF PUBLIC MANAGEMENT AND ADMINISTRATION

Menska O. A.

PECULIARITIES OF THE STATE POLICY OF UKRAINE IN THE FIELD OF CULTURAL HERITAGE PROTECTION IN THE CONTEXT OF CHANGES IN IDEOLOGY AND LEGISLATION.....9

Pashkova H. H.

DEVELOPMENT OF THEORIES OF STATE MANAGEMENT OF REGIONAL DEVELOPMENT.....16

SECTION 2

MECHANISMS OF PUBLIC ADMINISTRATION

Arsenovych L. A.

IMPROVEMENT OF THE SYSTEM OF PROFESSIONAL TRAINING FOR THE MILITARY OF THE STATE SERVICE OF SPECIAL COMMUNICATIONS AND INFORMATION PROTECTION OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF TRANSFORMATION OF THE MILITARY EDUCATION SYSTEM..... 22

Zubrytskyi O. V.

MECHANISMS OF INFLUENCE OF JUDICIAL BODIES ON THE LEGISLATIVE PROCESS AND REGULATION OF SOCIAL RELATIONS IN THE TRANSFORMATION PERIOD.....32

Petryk O. L.

THE MECHANISMS OF STATE INVOLVEMENT TO THE PROCESS OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT AS DETERMINANTS OF REINTEGRATION OF SERVICEMEN, VETERANS OF THE ATO/OOS AND THEIR FAMILY MEMBERS.....37

Soroka S. V.

EFFECTIVENESS OF PARLIAMENTARY CONTROL OF THE GOVERNMENT IN EU COUNTRIES ON THE EXAMPLE OF THE ACTIVITIES OF INVESTIGATIVE COMMISSIONS.....41

SECTION 3

PUBLIC ADMINISTRATION IN NATIONAL SECURITY AND PROTECTION OF PUBLIC ORDER

Bondar V. T.

REGIONAL TENDENCIES OF FORMATION OF EXTERNAL FACTORS OF INFLUENCE ON THE NATIONAL SECURITY SYSTEM OF UKRAINE.....52

Zaitsev A. S., Drahomyretska N. M., Matsehora N. A.

DEVELOPMENT OF THE CONCEPTUAL AND CATEGORICAL APPARATUS IN THE FIELD OF STATE ADMINISTRATION WHILE ENSURING THE COUNTRY'S BIOLOGICAL SECURITY.....57

Kostenko V. O., Zhurbynskyi D. A.

ORGANIZATIONAL AND MANAGEMENT ASPECTS OF THE INTEGRATION OF UKRAINE INTO THE EU CIVIL PROTECTION MECHANISM.....63

SECTION 4

PSYCHOLOGY

Arshava I. F., Baratynska A. V.

PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF THE PERSONALITY OF CIVIL SERVANTS DEPENDING ON THE SPECIFIC OF THEIR PROFESSIONAL ACTIVITY.....68

Belei M. D.

USE OF QUANTITATIVE AND QUALITATIVE ANALYTICAL PROCEDURES IN PSYCHOLOGICAL RESEARCH73

Buherko Ya. M.

RESOURCE APPROACH IN MODERN PSYCHOLOGY.....79

Vasiuk K. M.

THE FEATURES OF MANIFESTATIONS OF TRUST IN COMMUNICATION BY PEOPLE WITH DIFFERENT LEVEL OF EMOTIONAL INTELLIGENCE.....85

Lukashchuk S. Yu., Stavtyskyi O. O.

THE INTERDEPENDENCE OF PERSONAL CHARACTERISTICS OF MEDICAL STUDENTS AND THEIR MANIFESTATIONS OF INTERNET ADDICTION.....92

Perepeliuk T. D.

EMOTIONAL INTELLIGENCE: EMPATHETIC DISCOURSE.....98

Prots O. I.

DISPOSITION TOWARD EMPATHY OF PERSONS WITH DIFFERENT RELIGIOUS PECULIARITIES103

Savrasov M. V., Shaida O. H., Mukhina V. V.

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE SUBJECT'S CREATIVITY IN THE STRUCTURE OF ACADEMIC AND PROFESSIONAL SELF-REGULATION.....109

SECTION 5

LAW

Bondar V. S.

ABOUT THE BASIS OF THE METHODOLOGY OF THE PRE-COURT RESEARCH OF COLLABORATION ACTIVITIES.....115

Vlasenko V. P.

THE SYSTEMIC ROLE OF THE LEGAL CULTURE OF AN INDIVIDUAL IN THE STRUCTURE OF MODERN CIVIL SOCIETY.....125

Hurzhii T. O.

FREEDOM OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY THROUGH THE FORMAT OF THEORY AND PRACTICE OF THE ECHR.....130

Zhukevych I. V.

JUDICIAL CONTROL OF ENFORCEMENT OF DECISIONS IN ACTION PROCEEDINGS IN CIVIL PROCEEDINGS IN UKRAINE.....135

Zaradiuk Z. V., Karpinska N. V.

SOME PROBLEMS OF INDIVIDUAL PREVENTION OF CRIMES CONCERNING THE PERSONNEL OF THE PENALTY INSTITUTIONS.....140

Lepish N. Ya.

ORGANIZATIONAL AND LEGAL PROBLEMS OF IMPLEMENTING THE RIGHT TO SECURITY OF PRIVATE LIFE AND PERSONAL DATA.....145

Marchenko O. V., Niehina V. R.

THE PROBLEM OF ACCESSING THE INHERITANCE DURING MARITAL STATE BY PERSONS WHO LEFT ABROAD OF UKRAINE.....150

Ovcharenko A. S. SOME PECULIARITIES OF BUDGET POLICY DURING THE PERIOD OF MARTIOAL LAW IN UKRAINE.....	156
Petrunenko Ya. V. THE ROLE OF INFORMATION TECHNOLOGIES AS ALTERNATIVE WAYS OF RESOLVING BUSINESS DISPUTES.....	161
Ragimov Faig BRINGING A MINOR INTO A STATE OF INTOXICATION: CHARACTERISTICS OF THE LEGAL COMPOSITION OF AN ADMINISTRATIVE OFFENCE.....	167
Savchuk S. S., Stavniichuk A. P. INTERNATIONAL LAW STATUS OF GUANTANAMO BAY NAVAL BASE AND LEGAL STATUS OF PERSONS DETAINED AT IT.....	172
Utkina M. S. INTERNATIONAL STANDARDS AND INTERNATIONAL COOPERATION IN THE FIELD OF PREVENTION AND COUNTERMEASURES AGAINST THE LEGALISATION (LAUNDERING) OF CRIMINAL PROCEEDS.....	178
Fedchak I. A. PRACTICAL ASPECTS OF SOLVING PROBLEMS THROUGH THE USE OF THE “CRIME TRIANGLE” METHODOLOGY AND THE SWOT ANALYSIS METHODOLOGY DURING THE IMPLEMENTATION OF THE MODEL OF LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES FOCUSED ON THE NEEDS OF COMMUNITIES (COMMUNITY POLICING).....	183
Shestopalov R. M. CLOSURE OF CRIMINAL PROCEEDINGS IN CONNECTION WITH THE EXPIRATION OF THE PRE-JUDICIAL INVESTIGATION.....	188
Yuzko T. M. JUDICIAL DEFENSE AS A SPECIAL FORM OF STATE PROTECTION OF EMPLOYEE LABOR RIGHTS.....	195
SECTION 6	
YOUNG SCIENTIST PAGE	
6.1. PUBLIC ADMINISTRATION	
Moiseieva L. V. PUBLIC ADMINISTRATION IN THE FIELD OF RESPIRATORY HEALTH PROTECTION OF THE POPULATION: NORMATIVE AND LEGAL FOUNDATIONS.....	201
Torchyniuk V. H. THE PUBLIC ADMINISTRATION CONCEPT OF ADMINISTERING JUSTICE AMIDST CONSTITUTIONAL REFORMS.....	206
Chorny O. O. FORMATION OF THE MODERN CONTROL MECHANISM IN PUBLIC ADMINISTRATION.....	211
6.2. PSYCHOLOGY	
Hassab O. V. FEATURES OF A MULTINATIONAL TEAM.....	216
Shevchenko M. V. PHOTOGRAPHY AS A WAY TO EXPLORE THE CHANGES IN FACIAL EXPRESSIONS AND SELF-PERCEPTION OF REFUGEES AND MIGRANTS.....	222

РОЗДІЛ 1 ТЕОРІЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ

УДК 351.85+008:14

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.3.1>

Менська Олена Анатоліївна,

кандидат юридичних наук,

магістр публічного управління та адміністрування

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID ID: 0000-0003-2838-9022

ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ У СФЕРІ ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В УМОВАХ ЗМІН В ІДЕОЛОГІЇ ТА ЗАКОНОДАВСТВІ

PECULIARITIES OF THE STATE POLICY OF UKRAINE IN THE FIELD OF CULTURAL HERITAGE PROTECTION IN THE CONTEXT OF CHANGES IN IDEOLOGY AND LEGISLATION

У статті зроблено спробу дати оцінку змінам, що відбуваються у сфері охорони культурної спадщини, крізь призму змін в ідеології та законодавстві України, а також виявити межі впливу ідеології на політичні та законотворчі процеси в означеній сфері. Адже фактичний стан речей гостро суперечить загальностановленій ідеології, що призводить до небезпеки розбалансування процесів захисту й охорони істинних монументів культурного надбання. Дискусії з приводу цих питань не стихають й понині, оскільки перетворити всі теоретичні ідеї збереження українського культурного надбання до їхньої практичної реалізованості виявилось вельми проблематичним. Таким чином, завданням авторки було проаналізувати особливості державної політики України у сфері охорони культурної спадщини в умовах змін в ідеології та законодавстві.

Здійснений аналіз дозволив авторці констатувати різночитання щодо поняття «ідеологія», зокрема, і у стосунку до об'єктів культурного надбання. Відповідно особливий інтерес у межах пропонованого дослідження представляє аналіз законодавчих приписів щодо запровадження й закріплення принципово нового етапу розвитку пам'яткоохоронної галузі з активізацією ролі ідеології в державній політиці країни, так, аби ідеологічна заангажованість не прирікала об'єкти культурного надбання на уподібнення ними імітації національної гідності. Тож ці об'єкти не повинні розглядатися виключно як ідеологічна зброя для прославлення або знеславлення певних подій та окремих постатей, а мають розглядатися виключно у якості «здорового» джерела інформації: істинного, об'єктивного й неупередженого висвітлення історичних подій та їх критичної оцінки.

Авторкою раніше здійснювався й належним чином оприлюднювався цілий цикл власних досліджень, що склав підґрунтя теоретичного обговорення пропонованої теми. Своїми роздумами авторка створила привід для дискусії, ідеї та тези якої знайшли прихильне ставлення в середовищі науковців, чийм дослідницьким інтересом також виступали питання збереження вітчизняного культурного надбання, включаючи й власні погляди авторки поточної роботи.

Ключові слова: культурне надбання; історична пам'ять; ідеологія; політико-ідеологічні цінності; пропаганда; державне регулювання; пам'яткоохоронна галузь.

The article attempts to assess the changes taking place in the field of cultural heritage protection through the prism of changes in the ideology and legislation of Ukraine, as well as to identify the limits of ideology's influence on political and legislative processes in this area. After all, the actual state of affairs sharply contradicts the generally accepted ideology, which leads to the danger of imbalancing the processes of protection and preservation of the true monuments of the cultural heritage. Discussions on these issues do not subside to this day, as it has proved to be very problematic to transform all the theoretical ideas of preserving the Ukrainian cultural heritage into their practical implementation. Thus, the author's task was to analyse the peculiarities of Ukraine's state policy in the field of cultural heritage protection in the context of changes in ideology and legislation.

The analysis allowed the author to state that there are different interpretations of the concept of «ideology», in particular, in relation to cultural heritage. Accordingly, the analysis of legislative provisions for the introduction and consolidation of a fundamentally new stage in the development of the monument protection industry to enhance the role of ideology in the country's

public policy is of particular interest in the framework of the proposed study, so that ideological bias does not doom cultural heritage sites to be likened to imitation of national dignity. Therefore, these objects should not be viewed solely as an ideological weapon for glorifying or defaming certain events and individuals, but should be seen exclusively as a «healthy» source of information, true, objective and unbiased coverage of historical events and their critical assessment.

Previously, the author conducted and duly published a series of her own studies, which formed the basis of the theoretical discussion of the topic. With her reflections, the author created a reason for discussion, and the ideas and theses of which found a favourable attitude among scholars whose research interest was the preservation of the national cultural heritage, including the author's own views.

Key words: *cultural heritage; historical memory; ideology; political and ideological values; propaganda; state regulation; monument protection industry.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку нашої державності різко виріс інтерес не тільки до власної самобутності, але й до ідеології як такої, що своєю чергою підвищує попит на наукові дослідження за цією темою. Інтерес до досліджуваної проблематики обґрунтований також очевидною значущістю об'єктів культурної спадщини у питаннях власної самоідентифікації, що і вимагає осмислення вітчизняного досвіду з виявлення тенденцій його подальшого розвитку.

Наше дослідження зосереджується на питаннях охорони культурного надбання не тільки з позиції права, але й науки державного управління, значення якої для розвитку української держави та державності є загально визнаним, навіть аксіоматичним, але часто означені у темі питання виноситься за дужки наукового аналізу. Пояснюється це почасти тим, що наукова література радянської доби практично ігнорувала питання приватної власності й публічного управління культурною спадщиною як об'єкта для наукового пошуку. Певно, причиною тому була виключна державна власність на такі об'єкти, у тому значенні, яке надавала цьому порядку радянська ідеологія. Тож ці питання у тогочасній заінтересованості серед науковців займали дещо периферійне значення. І якщо перші оприлюднені роботи були у сув'язі тодішньої ідеології, то пізніше поле досліджень стало ближчим до сьогодення. Більш ґрунтовні наукові розвідки з'являлися вже в річці посткомуністичних студій і так званого періоду пострадянського часу, які мали забезпечити розуміння того, що ж собою уявляє культурне надбання без орнаментування комуністичної ідеології. Відповідно ці питання почали наснажувати багатьох науковців-прибічників вже Незалежної України, котрі намагалися нормативно сакралізувати і як наслідок зберегти вітчизняне культурне надбання. А це свідчить, що дискусія між дослідниками щодо питань ідеології при вибудові державної політики поновила.

Проте очевидно, тема державної політики у сфері охорони культурної спадщини в умовах змін в ідеології та законодавстві України зали-

шається не вповні розкритою, що можна пояснити її складністю. Тому нам важливо не тільки описати проблему, але й вказати на раніше невисловлені проблемні питання та можливі шляхи їх розв'язання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення ідеологічного терену та його місця в державному житті в сьогочасних західних наукових джерелах досліджувалося такими вченими як: Ф. Воткінсом, Е. Гідденсом, О. Лембергом, Ф. Фюре та ін.

На матеріалі сучасних вітчизняних наукових досліджень з'являлися лише фрагментарні праці, здебільшого поодинокі статті. Так, окремих аспектів розуміння сутності та значення ідеології торкалися такі вітчизняні вчені як: В. Карлова, А. Луцький, О. Макаренко, О. Марущак та ін.

Попри те, що проблеми, пов'язані зі збереженням об'єктів культурного надбання у вітчизняній науковій літературі досить активно висвітлюються в дослідженнях й публікаціях, саме питання державної політики у сфері охорони культурної спадщини в умовах змін в ідеології та законодавстві, з огляду на теперішній стан справ, відлунюють певну наукову порожнечу щодо цього.

Та оскільки на сьогодні як дослідницька, так і нормотворча робота над ухваленням законодавства України, покликаною попроситися із радянською ідеологічною спадщиною, так і того, яке опікується збереженням вітчизняного культурного надбання продовжується, у якості мети поточної розвідки актуальним вбачається аналіз особливостей державної політики у сфері охорони культурної спадщини в умовах змін в ідеології та законодавстві України.

Виклад основного матеріалу. Людину як індивіда, окрім освіченості, виховання та самовизначеності, формує рівень її культури. Культури саме як показника формування особистості, її саморозвитку та самоствердження. У свою чергу, особистість індивіда безпосередньо пов'язана зі знанням власного історичного минулого, яке часто-густо виступає інтелектуальним капіталом, що є своєрідним каналом, завдяки якому напрями

відбувається передача коду нації від покоління до покоління. І значення пам'яток культурної спадщини у цих питаннях важко переоцінити.

Пам'ятки культурної спадщини, в архітектурі яких присутній адресат – нащадки, дає підстави трактувати їх автентичність як послання про сповнену перипетій історію, яка не могла б засвідчити іншого смислу, аніж демонстрації зрізу часу, з його героями та антагоністами. Упродовж історії людства численні суспільства знаходили шлях для мирного й справедливого застосування цього капіталу. Однак з плином часу об'єкти культурної спадщини опинилися у якості заручників певних ідеологічних протистоянь. Почасти це пов'язано із тим, що сучасникам досить складно оцінити характер їх цінності та значення поза баченням у таких об'єктах символів певної монументальної пропаганди, результатом чого стало повсякчасне скоєння актів вандалізму над монументами вікопам'ятних постатей минулих епох, як акт очищення власної історії від засилля такої спадщини. В політичному обрамленні ідеології така доля спіткала багато пам'яток радянщини, яким так і не вдалося сугерувати позитивне враження від них та їх роль в українській історії, котра була, є і залишається частиною всесвітньої історії (адже історія української культурної спадщини прямо кореспондує з долею європейської культури, з її розквітом) [1, с. 30–31].

Матеріал дослідження авторки показав, що «совєтська стилістика» опрозорується у подібних пасажах, як-от у безпідставній гіперболізації різних діячів, подій та дат (яких авторка не виправдовує чи обвинувачує, а сприймає винятково у якості матеріалізованих мовчазних самовидців страшної епохи для історії нашої країни), меморіали й пам'ятні дошки яких досі існують як формений «пантагрюєлівський рай» з усіх можливих видів та різновидів радянського тягаря, а отже постає неунікна очевидність: вся країна маркована їхніми пам'ятниками, хоча ця цінність так і залишилася суто номінальною. Між тим зрозуміло, що не можна робити вигляд, буцімто Україна не мала нерадянської історії. І сьогодні, по суті на зламі епохи, множитья канон, який часто стає предметом маніпуляцій такої історії України, а мінливість законодавчих процесів категорію «пам'ятка» наповнює абсолютно новим для сучасного розуміння значенням [2, с. 63].

Нами вже пропонувалася розвідка, присвячена питанням збереження об'єктів культурної спадщини України в контексті декомунізації та дерусифікації у якій авторка зазначила, що культура постає у багатьох іпостасях, і вже давно стала

предметом маніпуляцій та об'єктом для перекручування історичних фактів. Особливо популярно «надягати» на невирішені проблемні питання у сфері культури тогу радянського минулого. Як яскравий приклад актуалізації проблеми, котра висвітлюється прожектором суспільної уваги є всеосяжна державна політика, направлена на процес дерадянзації вітчизняного публічного простору. А через повномасштабне вторгнення росії виникла потреба в очищенні українського суспільного й культурного простору від монументальних пам'яток, які звеличують, пропагують та символізують державу-окупанта, через що в Україні активізувалися процеси декомунізації та дерусифікації [3, с. 48].

Відповідно до цього, пріоритетним для нашого дослідження є така теза: процес декомунізації повинен сприйматися не як процес заміщення минулого новим теперішнім (але вже більш націоналістичного наративу), а знанням істини із всеосяжним донесенням історичної правди, і такі пам'ятки мають стати джерелом цієї правди, тим самим органічно поєднуваним складником у комунікації українського минулого, сучасності та майбутнього. Тож процеси відрадянщення й радянської деідеологізації закономірно спричинили не тільки суспільну емоційну, але й потрібну законотворчу реакцію, про яку ми вже зазначали. Так, на розгляд парламенту попередніх скликань, а саме у період з 2002 по 2014 рр. активно вносились законопроекти, направлені на врегулювання питань щодо заборони діяльності Комуністичної партії України (№ 1250 від 20.06.2002); заборони комуністичної ідеології в Україні (№ 8364 від 01.11.2005); про заборону комуністичної ідеології та ліквідацію символів тоталітарного та комуністичного режимів (№ 5382 від 26.11.2009); про заборону діяльності Комуністичної партії України (№ 8743 від 04.07.2011); про заборону комуністичної ідеології в Україні (№ 3530 від 04.11.2013); про заборону комуністичної ідеології в Україні (№ 1222 від 03.12.2014). Однак ці проекти були відкликани чи не були включені до порядку денного. Наведене слугує підтвердженням, що репрезентована проблема усвідомлювалася давно й інклінувала до спроб конструктивного її розв'язання, проте дещо пробуксовувала та відповідно не знаходила відгуку в державній політиці, у тому числі й через брак політичної волі [4, с. 336].

Імовірно тому й виникають питання, на кшталт: чи потрібно розглядати культурні цінності у якості дороговказу та ідеологічного орієнтира, на основі якого формується й закладається певний світогляд, осердя моральності суспільства та стрижень

людських переконань, який сприятиме розвитку й культурно-духовному зростанню людини, відповідно до головного (а можливо і єдиного) дорогоказу з позиції того, що мішенню ідеологічного впливу є і завжди була людина? Питання наразі є відкритим для обговорення. Однак надлишок монументального радянського спадку станом на тепер аж ніяк не описує історичну реальність певного періоду, оскільки йому відводиться роль винятково знаряддя для керування ідеологічною свідомістю суспільства.

Натомість процес розрадянщення пам'яток має розглядатись як інструмент для вилікування такої собі «ідіосинкразії»¹ в суспільстві та «оздоровлення» вітчизняного законодавства від засилля радянського нормативного спадку. І першим у каскаді законів, спрямованих на процес активної дерадянзації законодавства Незалежної України став Закон України від 21 квітня 2022 року № 2215-IX «Про дерадянзацію законодавства України» [5].

Цілком згодні з думкою колеги, що поняття ідеології (в контексті держави) дуже багатогранне, і використовується для визначення та характеристики як комплексної категорії, так і для окремих її елементів. Держава не може існувати без ідеології, яка є важливим фундаментом державотворення. Кожна держава завжди мала і має свою ідеологічну складову, навіть не зважаючи на проголошену деідеологізацію [6, с. 98].

Також є всі підстави погодитися з тезою, що базовою ідеєю сучасного українського консерватизму є українська національна ідея, яка полягає у відродженні традиційних цінностей і морально-правових засад етнокультурного розвитку українства. Народна ідеологія має ґрунтуватися на традиційній релігійності, патріотизмі, моральності та народній єдності, а її головними постулатами мають стати конституційна демократія, верховенство моралі і закону, пріоритет прав українського суспільства та орієнтація на одвічні духовні цінності [7, с. 49].

Саме в окресленому розумінні імовірно полягає засаднича ідея, яку можна узагальнити, визначивши, що ідеологія – це та система цінностей, яку сповідує кожна людина, і це свідчить про її внутрішній світ і є основою для здорового розвитку країни. У такий спосіб видається можливим постулювати про наявність відповідної норми в Основному законі країни. Так, стаття 15 Конституції України визначає, що суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, еко-

номічної та ідеологічної багатоманітності. І хоча стверджується, що жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова, водночас згадана норма вказує, що принцип ідеологічної множинності є одним із конституційних підвалин суспільного ладу в Україні.

Втім, дотепер збережена повсюдна радянська символіка підсвідомо й непомітно ідеологічно отруювала підсвідомість нехай і невеликої групи українців, проте, на превеликий жаль тих, котрі досі соціологізуються з убивчим пересердям тих, хто не визнає іншого майбутнього. До вказаного слушно зазначити, що релевантною видається інформація стосовно підтримки громадянами України національно-демократичної ідеології, яку доречно окреслити у відсотковому значенні.

Так, за результатами оцінки громадянами ситуації в країні, довіри до соціальних інститутів, політико-ідеологічної орієнтації громадян України в умовах російської агресії, проведеної соціологічною службою Центру Разумкова за підтримки Представництва Фонду Конрада Аденауера в Україні з 22 вересня по 1 жовтня 2022 року, з початку 2000-х років зростала підтримка громадянами України національно-демократичної ідеології. У 2003 р. її поділяли 10% респондентів (приблизно стільки ж, що й ідеологію, що включала ідеї возз'єднання України з Росією (11%) та комуністичну ідеологію (10%). Але за даними останнього опитування, національно-демократичні ідеї поділяють 22% респондентів, тоді як комуністичні – 1%, ідеологію «російського світу» (власне, це і є квінтесенцією «ідей возз'єднання України з Росією») – 0,2%. Другою за впливовістю є соціал-демократична ідеологія (7%, з початку 2000-х років її популярність в Україні майже не змінилася), ще 5,5% назвали ідеологію «зелених» (що теж мало відрізняється від показника 2003 р.) 4% назвали ліберальну ідеологію (її підтримка дещо вища, ніж на початку 2000-х років). Також 4% поділяють християнсько-демократичні ідеї. По 2% опитаних є прихильниками національно-радикальних та соціалістичних ідей. 12,5% опитаних заявили, що не є прихильниками жодної ідеологічної течії, 21% – що в них не орієнтуються, 15% вагалися відповіддю. У Західному і Центральному регіонах підтримка національно-демократичної ідеології вища, ніж на Півдні і Сході, однак навіть на Півдні і Сході вона належить до найбільш поширених (на Півдні поділяючи перше місце за популярністю із соціал-демократичною ідеологією, маючи тут по 13% прихильників кожна). Ліберальні ідеї є більш популярними на Півдні і Сході (відповідно 7% і 8%), ніж на Заході

¹ Ідіосинкразія (від гр. *ідіос* – особливий, незвичайний і *σύνκρασις* – змішування) – хвороблива реакція, що виникає в окремих людей на різні подразники.

та в Центрі (відповідно 3% і 2%)². Наведені цифри вказують, що глобальні зміни та перебування України у невиразному геополітичному просторі стали тим самим чинником, який спричинив активізацію ролі ідеології та її значення в державній політиці країни, в тому числі й у сфері, що стосується питань самоідентифікації та культури.

Із огляду на нинішню ситуацію безсумнівно, що за ідеологічними підходами російська федерація мавпує принципи, запроваджені націонал-соціалістичним (нацистським) тоталітарним режимом, який так само мав на меті не тільки масові вбивства, але й руйнування різного призначення об'єктів містобудування, у тому числі й тих, що становлять культурне надбання. Ця безсумнівність тероризму з боку російської федерації, стала незаперечною для всіх країн світу, що і було підтверджено відповідною резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 2 березня 2022 року [8].

Для розв'язання питань, пов'язаних із визначенням на рівні закону неонацистського характеру як політичного режиму росії, так і символіки, яка нею використовується для індикації виправдання та підтримки війни, в Україні було ухвалено відповідний Закон від 22 травня 2022 року № 2265-IX «Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну» [9].

З початком війни РФ проти України маркером антиукраїнської окупаційної політики ворога на захоплених територіях стало зросійщення публічного простору, відновлення радянської топоніміки, встановлення пам'ятників комуністичним діячам. Власне, для мети створення правових підстав деколонізації, деокупації та суверенізації українського культурного простору після звільнення цієї частини України постане завдання деокупації місцевого культурного ландшафту через його реінтеграцію до загальноукраїнського культурного і символічного простору, було подано проект Закону про подальшу деколонізацію, деокупацію та суверенізацію культурного простору України (реєстр. № 7721-1 від 14.09.2022) [10].

Проектом Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про національну безпеку України» щодо збереження культурної спадщини

України та національної пам'яті» (реєстр. № 9072 від 02.03.2023) пропонується внесення змін до преамбули та статті 3 Закону України «Про національну безпеку України» щодо віднесення культурної спадщини України та національної пам'яті українського народу, як головних елементів формування його ідентичності, консолідації й розвитку української нації до фундаментальних національних інтересів України у сфері національної безпеки і оборони. Як зазначають автори ініційованого проекту, він спрямований на захист нашої ідентичності, що на загальнодержавному рівні, окрім іншого, гарантуватиме захист від підміни історичних понять, нівелюванню унікальних традиційних надбань українського народу, руйнації об'єктів культурної спадщини, викрадення культурних цінностей, а також спроб стерти нашу національну пам'ять державою-агресором. Саме тому зараз постало питання абсолютно іншого загальнонаціонального позиціонування культурної спадщини [11].

Наведені далі приклади ілюструють неабиякий сплеск законопроектної роботи, направленої на подолання насадження та пропаганди ідей від держави-окупанта концепції «руського міра». Так, проектом Закону України «Про внесення змін до деяких Законів України щодо засудження ідеології «руського міра» (реєстр. № 5258 від 17.03.2021) пропонується заборона пропаганди ідеології «руського міра», яка впродовж декількох століть є ідеологічним супроводженням політики росії по «збиранню земель», підкоренню народів, намаганням відродити СРСР, утвердженню імперських амбіцій, декларуванню себе не регіональною, а світовою наддержавою [12]. Такі ж самі цілі й завдання ставили автори проекту Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо встановлення кримінальної відповідальності за пропаганду ідеології «руського міра» (реєстр. № 5259 від 17.03.2021) [13].

При тім розуміючи, що рашизм як новий різновид тоталітарної ідеології та практик, які лежать в основі, сформованого у російській федерації під керівництвом президента в. путіна режиму, що ґрунтується на традиціях російського шовінізму й імперіалізму, практиках комуністичного режиму СРСР та націонал-соціалізму (нацизму), Заявою Верховної Ради України «Про використання політичним режимом російської федерації ідеології рашизму, засудження засад і практик рашизму як тоталітарних і людиноненавистницьких», затвердженої Постановою Верховної Ради України від 2 травня 2023 року № 3078-IX, засуджено рашизм як ідеологію і практики, що

² Оцінка громадянами ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політико-ідеологічні орієнтації громадян України в умовах російської агресії (вересень-жовтень 2022 р.). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politykoideologichni-orientatsii-gromadian-ukrainy-v-umovakh-rosiiskoi-agresii-veresen-zhovten-2022r> (дата звернення 24.07.2023).

лежать в основі державної політики російської федерації [14].

Таким чином, на хвилі відповідних настроїв суспільства у нинішній надскладний етап для нашої держави та на панівну дотепер у масовій свідомості ідеологію, впадають у вічі фактори, що вплинули на генезу науки, котра демонструє точку відліку фази історії та подій, які припадають на страшний період часу історії України й стають невід'ємним елементом вже новітньої вітчизняної історії.

Спираючись на вищезгадані контексти є підстави для таких **висновків**.

1. Об'єкти культурної спадщини як колективний феномен людства за своєю суттю продукують явища духовного, історичного, цивілізаційного життя суспільства, які не просто втілилися у матеріальному виразі, але й слугують свого роду актуалізаторами публічно-ідеологічних символів, регуляторами поведінки у суспільстві, за рахунок чого і здійснюється комунікація з наступними поколіннями. Тож ідеологія держави повинна ґрунтуватися на тих засадах, які мають бути чітко окреслені задля уникнення будь-яких маніпуляцій чи пропаганди з метою викривлення суспільної свідомості. Водночас мусимо наголосити, що будь-яка ідеологія не повинна носити примусового характеру, а має стати передумовою для світогляду наскрізної ідеї, яка б цементувала глибинноособисте кожного українця.

2. Авторка поточної статті жодним чином не сумує за радянським минулим, але закликає

знати свою історію, та головне приймати її, що є обов'язком кожного. При чому, яка б ця історія не була: з уславненням героїв чи тих, хто був катом української нації. Для фіксації пам'яті таких постатей потрібно сприймати виключно як факт, який був: без прикрас та гіперболізованих перебільшень, без винятково вибіркового підходу до ушановування декотрих постатей, а тільки об'єктивне та фактажне з'ясування їхньої ролі в українській історії, в історії вітчизняного державотворення. Менше з тим, ключова мета цих процесів повинна полягати у постановці висновків й визнанні помилок, зроблених у минулому із подальшим обминанням їх у майбутньому.

3. Умогляд авторської думки та здійснений нормативно-правовий аналіз показує, що функція ідеології полягає не тільки в тому, щоби переглянути усталені концепції та підходи до нашого історичного минулого (це беззаперечно), але й сформуванню суспільний світогляд й істинні цінності українців вже Незалежної України.

Отже, власні спостереження авторки й вивчені нею джерела засвідчили, що активізація нормотворчої роботи у питаннях національно-культурної ідентифікації, конотації та каузальності ідеології не просто викристалізували вищеописані проблеми, але й чітко означили напрями до повного й не відворотного розмивання зв'язків з імперською радянською комуністично-тоталітарною спадщини.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Менська О. А. Співмірність ідеології та культури в контексті формування державної політики України зі збереження об'єктів культурної спадщини в умовах трансформації суспільства. Sur les matériaux de la V conférence scientifique et pratique internationale «Débats scientifiques et orientations prospectives du développement scientifique». Collection de papiers scientifiques «ΛΟΓΟΣ» avec des matériaux de la V conférence scientifique et pratique internationale, (21 Juillet 2023). Paris, République Française. La Fedeltà & Plateforme scientifique européenne, 2023. P. 30–31. DOI: 10.36074/logos-21.07.2023.07
2. Менська О. А. Державна політика національно-культурної пам'яті України в процесах декомунізації, дерадіянізації та дерусифікації в умовах нової реальності. Science of XXI century: development, main theories and achievements: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the IV International Scientific and Theoretical Conference. (June 30, 2023). Helsinki, Republic of Finland: European Scientific Platform. С. 62–65.
3. Менська О. А. Збереження об'єктів культурної спадщини України в контексті декомунізації та дерусифікації. Proceedings of the IV International scientific and theoretical conference «The process and dynamics of the scientific path». (June 16, 2023) Athens, Hellenic Republic. С. 48–52.
4. Менська О. А. Державна політика збереження об'єктів культурної спадщини в умовах декомунізації: нормативно-правове забезпечення. Журнал «Актуальні питання в сучасній науці». (Серія «Педагогіка», «Право», «Економіка», «Державне управління», «Техніка», «Історія та археологія»). 2023. Випуск № 7(13). С. 330–343. DOI: 10.52058/2786-6300-2023-7(13)-330-343
5. Про дерадіянізацію законодавства України : Закон України від 21.04.2022 № 2215-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2215-IX#Text> (дата звернення 24.07.2023).
6. Марущак О. А. Щодо сучасного розуміння та значення ідеології. *Форум права*. 2020. № 2. С. 92–101.
7. Недюха М., Михайлич О. Ідеологія як критерій класифікації політичних партій. *Політичний менеджмент*. 2006. № 2. С. 45–53.

8. Resolution adopted by the General Assembly on 2 March 2022/ United Nations. General Assembly. Distr.: General 18 March 2022. Eleventh emergency special session. Aggression against Ukraine. Текст резолюції. Вилучено з: https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/a_res_es-11_1.pdf (дата звернення 24.07.2023).

9. Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символики воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну : Закон України від 22.05.2022 № 2265-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2265-20#Text> (дата звернення 24.07.2023).

10. Про подальшу деколонізацію, деокупацію та суверенізацію культурного простору України : проєкт Закону України від 14.09.2022. №7721-1. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40452> (дата звернення 24.07.2023).

11. Про внесення змін до Закону України «Про національну безпеку України» щодо збереження культурної спадщини України та національної пам'яті : проєкт Закону України від 02.03.2023 № 9072. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41472> (дата звернення 24.07.2023).

12. Про внесення змін до деяких законів України щодо засудження ідеології «руського міра» : проєкт Закону України від 17.03.2021 № 5258. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/25991> (дата звернення 24.07.2023).

13. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо встановлення кримінальної відповідальності за пропаганду ідеології «руського міра» : проєкт Закону України від 17.03.2021 № 5259. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/25992> (дата звернення 24.07.2023).

14. Про Заяву Верховної Ради України «Про використання політичним режимом російської федерації ідеології рашизму, засудження засад і практик рашизму як тоталітарних і людиноненависницьких» : Постанова Верховної Ради України від 02.05.2023 № 3078-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3078-IX#Text> (дата звернення 24.07.2023).

УДК 351.88::327.7::341.11

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.3.2>

Пашкова Ганна Геннадіївна,

кандидат державного управління, заступник начальника відділу довузівської підготовки, профорієнтаційної роботи та сприяння працевлаштування випускників

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ORCID ID: 0000-0002-4039-1208

РОЗВИТОК ТЕОРІЇ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ РЕГІОНАЛЬНИМ РОЗВИТКОМ

DEVELOPMENT OF THEORIES OF STATE MANAGEMENT OF REGIONAL DEVELOPMENT

У статті розглядається еволюція парадигм державного управління регіональним розвитком.

Авторка робить висновок, що концепція «полюсів зростання» в різних її варіантах стала основою регіональної політики країн Західної Європи. Утворення подібних «полюсів» мало на меті активізувати господарську діяльність відсталих та периферійних районів.

Визначено межі започаткування теорії регіонального розвитку та її концептуальні контури. Прибічники теорії «нового регіоналізму» вважають, що регіональний розвиток повинен ґрунтуватися насамперед на внутрішньому потенціалі – місцевій економіці та перевагах міжсекторного виробництва з передачею значної частини владних повноважень регіональним органам.

Явище «нового регіоналізму» є комплексним та багатовимірним. Він набуває різних форм під впливом глобалізації та економічної лібералізації. Крім того, значним чинником впливу на розвиток ідей «нового регіоналізму» є політичні сили в рамках самих регіонів. Річ у тім, що кожна національна політична сила при владі має власне бачення того, які чинники переважно зумовлюють регіональні диспропорції в межах держави. В умовах залучення більшості сучасних країн до загальносвітових процесів політичні сили тих чи інших держав можуть більше схилитися до ендогенних або екзогенних чинників впливу на регіональні розбіжності та, виходячи з цього, обирати ті чи інші політичні дії.

Обґрунтовано, що наразі дуже актуальним є посилення концепції саморозвитку регіонів, що, на нашу думку, найбільш відповідає тенденціям та викликам, з якими стикаються сучасні розвинені держави. В її основі – розвиток регіонів, який відбувається з урахуванням їхніх особливостей та інтересів за передачі відповідальності за цей процес на місцеву владу.

Сучасні тенденції регіонального саморозвитку призводять до значної зміни форми та змісту політичного простору. Втілення ідей «нового регіоналізму» веде до співпраці вже не так із державою взагалі, як із окремими регіонами, що набувають нових ознак суб'єктів у загальноєвропейських процесах та отримують право на самостійні дії. На думку авторки, сучасна регіональна політика України значною мірою ґрунтується на парадигмі «регіонального саморозвитку».

Ключові слова: методологія державного управління, парадигми, державне управління регіональним розвитком, регіоналізація, глобальне управління.

The article examines the evolution of paradigms of state management of regional development.

The author concludes that the concept of "poles of growth" in its various variants has become the basis of the regional policy of the countries of Western Europe. The purpose of creating such "poles" was to activate the economic activity of backward and peripheral regions.

The limits of the initiation of the theory of regional development and its conceptual contours are determined. Proponents of the theory of "new regionalism" believe that regional development should be based primarily on internal potential - the local economy and the advantages of cross-sectoral production with the transfer of a significant part of power to regional bodies.

The phenomenon of "new regionalism" is complex and multidimensional. It takes different forms under the influence of globalization and economic liberalization. In addition, a significant factor influencing the development of the ideas of "new regionalism" is the political forces within the regions themselves. The fact is that each national political force in power has its own vision of what factors mainly cause regional disparities within the state. In the conditions of the involvement of most modern countries in global processes, the political forces of certain states may be more inclined to endogenous or exogenous factors influencing regional differences and, based on this, choose certain political actions.

It is justified that currently it is very relevant to strengthen the concept of self-development of regions, which, in our opinion, most corresponds to the trends and challenges faced by modern developed states. At its core is the development of regions,

which takes place taking into account their characteristics and interests while transferring responsibility for this process to local authorities.

Modern trends of regional self-development lead to a significant change in the form and content of the political space. The implementation of the idea of "new regionalism" leads to cooperation not so much with the state as a whole, but with individual regions that acquire new features of subjects in pan-European processes and receive the right to independent actions. According to the author, the modern regional policy of Ukraine is largely based on the paradigm of "regional self-development".

Key words: state management methodology, paradigms, state management of regional development, regionalization, global management.

Постановка проблеми. Державне управління регіональним розвитком в Україні в сучасних умовах демократизації суспільства, просування шляхом євроінтеграції, реалізації завдань, поставлених Стратегією сталого розвитку «Україна – 2030», потребує реформування, яке полягає, зокрема, у перегляді принципів відносин між центром та регіонами і вжитті практичних заходів децентралізації. Процеси глобалізації та регіоналізації суттєво вплинули на підвищення ролі національних регіонів, проявом чого є набуття ними нових якостей, однією з яких є конкурентоспроможність, а також надання їм статусу суб'єктів, що самостійно формують власну стратегію розвитку в економічному просторі держави та за її межами. Саме конкурентоспроможність найбільш повно визначає потребу подальшого розвитку регіонів як повноправних суб'єктів ринкової економіки, передбачає їх розвиток та визначає подальші перспективи, формує стратегічні пріоритети в умовах повоєнного відновлення.

Аналіз наукових досліджень. Теоретико-методологічні підходи до формування концептуальних основ державного управління регіональним розвитком розглядали у своїх роботах зарубіжні й вітчизняні вчені: Е. Алаєв, О. Бобровська, З. Герасимчук, Л. Зайцева, Ф. Заставний, У. Ізард, В. Керецман, О. Ковальов, М. Лахижа, В. Мартиненко, Л. Мельник, С. Мочерний, М. Некрасов, В. Поповкін, Л. Прокопенко, Л. Руденко, Т. Савостенко, С. Сербогін, Д. Стеченко, О. Топчів, О. Чистобаєв, А. Чухно, О. Шаблій та ін.

Мета статті: дослідити напрями розвитку державного управління регіональним розвитком в контексті мультипарадигмального підходу.

Виклад основного матеріалу. Швидкоплинність загальноцивілізаційних процесів спричинює постійну зміну теорій та парадигм державного управління регіонального розвитку, у зв'язку з чим виникає закономірне питання про витоки та генезу цих теорій.

Як зазначають В.Д. Бакуменко, В.М. Князев, Ю.П. Сурмін, винятково важливу активну регулятивну роль в методології державного управління відіграють парадигми, тобто (згідно з Т. Куном, який ввів цей термін в обіг) певні дисциплінарні

матриці [1, с. 12]. Ці ж науковці наголошують на тому, що державне управління є мультипарадигмальною галуззю знання, якій притаманні низка тенденцій розвитку методології, а саме:

- перехід від патерналістської парадигми до ліберальної, згідно з якою акценти місії держави зміщуються із соціального захисту кожного громадянина на створення умов для соціально-економічної незалежності індивіда від держави, перетворення його на партнера держави;

- активізація інструментально-прагматичного парадигмального комплексу, зумовлена реформуванням державного управління;

- загальне домінування системної парадигми, яка має безліч транскрипцій, що часом суперечать одна одній;

- загострюється потреба в інноваційній, практичній та інституційній парадигмах, що означає розуміння реформ як реальних інноваційних процесів інституційного характеру [1, с. 13].

Говорячи про еволюцію парадигм державного управління, як правило, дослідники виділяють класичну, модерну та постмодерну парадигми державного управління [2, с. 69]. Основи розвитку класичної парадигми було закладено ще в працях В. Вільсона (1880), який виокремлює державне управління як самостійний напрям управлінської науки. У подальшому (до 1950-х рр.) на основі концепції наукового менеджменту, теорій бюрократії, організації, мотивації, запроваджених у теорію державного управління, класична парадигма орієнтується на вирішення проблем суспільства, взаємовідносин політики і управління, адміністрування та державної служби, федералізму. Крім того, основними складовими класичної парадигми виступають політична теорія і теорії організаційної поведінки та лідерства, економічного аналізу, політичного аналізу, прийняття рішень тощо. Внаслідок цього класична парадигма характеризується практикоорієнтованістю, раціоналістичністю, одновимірністю та лінійністю.

З другої половини 1950-х рр. виникає концепція «нового державного управління» (Дж. Фредеріксон), яка стала основою формування модерної парадигми, що орієнтується на аналіз соціальних

умов розвитку суспільства, вирішення проблем невизначеності та нестабільності середовища, розробки принципу поділу влади та питань розвитку адміністративної етики. Модерна парадигма державного управління представлена теоріями управління суспільним розвитком, конфліктів, раціонального вибору, міжнародних відносин, гегемонічною теорією, критичною теорією Ю. Хабермаса, теорією структурації А. Гідденса. Також важливими є принципи історичної соціології, менеджеризму та інституціоналізму. Модерна парадигма характеризується технологізмом, нелінійністю, індетермінізмом.

Активне застосування в державному управлінні принципів постнекласичної науки (нелінійність, індетермінізм) наприкінці 1970-х рр. започаткувало формування постмодерної парадигми, яка зосереджує увагу на розвитку складних систем та управління ними, проблемах міжсистемної взаємодії, питаннях геополітики та глобального управління. Основою цієї парадигми стала концепція «постмодерного державного управління» (Ч. Фокс, Х. Міллер), у межах якої відбувається синтез принципів синергетики, аксіології, універсалізму, соціальної інженерії, структурного функціоналізму Т. Парсонса, неофункціоналізму, праксеології, організаційної кібернетики, неолібералізму. Постмодерна парадигма державного управління представлена еволюційною, постіндустріальною теоріями, теоріями дискурсу, символічного інтеракціонізму, хаосу і катастроф, креативного синкретизму, кількісною теорією гегемонії стабільності тощо. Основними характеристиками цієї парадигми є релятивізм, інструменталізм, інноваційність [2].

Як наголошують В.Г. Бодров, О.М. Сафронова, Н.І. Балдич, отримання об'єктивних узагальнень дійсності в принципах, категоріях, законах досягається завдяки використанню в дослідженнях історико-генетичного методу, що полягає у виявленні історичних умов генези – виникнення і подальшої еволюції явищ і процесів, загальних закономірностей і хронологізації їх розвитку [1, с. 159]. Тому, подальший розгляд теорії державного управління регіональним розвитком вважаємо за доцільне здійснювати з використанням цього методу.

Аналіз наукових публікацій з проблем державного управління регіональним розвитком дозволяє припустити, що більшість науковців пов'язують початок академічних досліджень регіонального розвитку з 20–30-ми рр. ХХ ст., констатуючи той факт, що наука про регіони є досить молодою, хоча й такою, що має глибоке історичне

коріння [3, с. 8; 4, с. 29; 5; 6]. На нашу думку, це твердження виглядає дещо дискусійним, зважаючи хоча б на те, що теорії, у яких розглядаються, наприклад, питання економічного добробуту регіонів, датуються ХVI–ХVIII ст. і є загальноновизначеними в історії економічної думки. Більш виваженим і ґрунтовним, на нашу думку, виглядає підхід деяких авторів, які стверджують, що вперше наука про регіональні відмінності господарства виникла у надрах географії: спочатку – загальної, згодом – економічної і в кінцевому результаті – соціально-економічної [7, с. 10]. Розглядаючи джерела походження та напрями формування науки про регіони і територіальну організацію господарства, вони виокремлюють такі:

- соціальна та економічна географія;
- розміщення продуктивних сил;
- регіональна економіка;
- регіоналістика та регіоналізм;
- регіонологія (регіонознавство) [7, с. 10–20].

Майже одностайною є думка дослідників, що особливої активізації регіональні дослідження набули у 50-і рр. ХХ ст., коли популярними стають динамічні теорії регіонального розвитку. Ці теорії базуються на еволюційному підході до аналізу причин виникнення і відтворення територіальної нерівності, що дає змогу належно оцінити роль об'єктивних закономірностей регіонального розвитку і впливів на нього з боку певних політичних систем, виявити взаємодію між регіональним розвитком та регіональною політикою держави [3, с. 8].

Специфічну концепцію регіональної політики з елементами локальної інтеграції висунув французький економіст Ф. Перру у 60-х рр. ХХ ст. Вона заснована на визначенні «полюсів зростання» та «полюсів розвитку», що формуються на основі динамічних галузей виробництва (машинобудівної, хімічної, електротехнічної промисловості та ін.). На думку Ф. Перру, господарські одиниці, що функціонують у таких галузях, справляють динамічний вплив на навколишнє економічне середовище, тобто підвищують попит на продукцію пасивних галузей (легкої промисловості, сільського і лісового господарства). Такі активні індуктори зростання створюють сприятливе економічне середовище, де виникає ефект агломерації, що спричиняється до формування полюсів розвитку. Подібні «полюси розвитку», що виникають у різних країнах, тяжіють один до одного, а відтак між ними поступово встановлюються економічні зв'язки, тобто виникають зони розвитку. У свою чергу, зони розвитку, що об'єднуються в систему завдяки фізичним та нефізичним кому-

нікаціям, створюють осі розвитку. Зони й осі розвитку схильні до взаємовпливу, що дозволяє створити складну систему взаємовигідних господарських структур, які виходять за межі окремих країн й охоплюють цілі регіони [4, с. 30]. Але досить часто використання цієї теорії в практиці регіонального планування вступає в протиріччя з переважно соціальною орієнтацією сучасної регіональної політики [3, с. 9]. У такому випадку дослідники зазначають, що не можна плутати зони розвитку і зони інтеграції. Зони інтеграції утворюються в тому разі, якщо наявна спільність інтересів і цілей населення [4, с. 30].

Слід зауважити, що концепція «полюсів зростання» в різних її варіантах стала основою регіональної політики країн Західної Європи. Утворення подібних «полюсів» мало на меті активізувати господарську діяльність відсталих та периферійних районів. На думку ряду дослідників, зокрема О. Грицаця, Г. Іоффе, С. Іллеріса, практичне застосування даної концепції носить штучний характер у тих регіонах, де відсутні матеріальні основи для формування «полюсів зростання» [4, с. 30].

У 70–80 рр. ХХ ст. в західній регіоналістиці набули поширення концепції регіонального розвитку, що базувалися на теорії американського вченого Дж. Фрідмена про мінімальне втручання уряду в процеси соціально-економічного розвитку. Відповідно до цих теорій зниження міжрегіональних дисбалансів більше не розглядалося як першочергове завдання держави, натомість пропонувалась підтримка окремих, пріоритетних для національної економіки регіонів, що згодом мали стати своєрідними локомотивами для інших [3, с. 9]. Досить популярною в цей період була і концепція регіональних переваг, що можна розглядати як ренесанс підходів, розроблених у теорії міжнародної торгівлі.

На межі ХХ–ХХІ ст. сформувалася теорія регіонального розвитку, відома як «новий регіоналізм» і яка є характерною для всієї системи міжнародних відносин взагалі та об'єднаної Європи зокрема. Прибічники теорії «нового регіоналізму» вважають, що регіональний розвиток повинен ґрунтуватися насамперед на внутрішньому потенціалі – місцевій економіці та перевагах міжсекторного виробництва з передачею значної частини владних повноважень регіональним органам.

Традиційно в Україні регіон порівнюють зі зменшеною моделлю держави зі своїм процесом відтворення, а основне значення в його розвитку надають матеріальному виробництву. Однак, слід

вказати, що в розвинених державах характернішим стало розуміння регіону не як міні-держави, а як своєрідної багатопрофільної корпорації, що конкурує з іншими у сфері створення сприятливих умов для господарської діяльності. Активне будівництво нових підприємств та об'єктів інфраструктури перестало бути чинником успішного проведення регіональної політики й стимулювання місцевого розвитку. На зміну теоріям матеріального прогресу приходять нові закони – розвитку наукового, інформаційного та інноваційного потенціалів; диверсифікації фінансових ресурсів із зменшенням частки прямого державного фінансування; збільшення ролі регіональних і місцевих органів управління, зменшення енерговитрат і оптимізації застосування трудових ресурсів для підвищення конкурентоспроможності регіонального виробництва, екологічності тощо.

Ідеї «нового регіоналізму» дістали активну підтримку в політиці Євросоюзу, адже наднаціональна регіональна політика ЄС здійснюється для доповнення і посилення регіональної політики держав – його членів у напрямі зменшення міжрегіональних соціально-економічних контрастів і збільшення ефективності міжрегіональної інтеграції в масштабах цієї структури [8].

Посилення позицій нового типу регіонального розвитку звичайно підтримується тією ж інтеграцією в рамках Євросоюзу. Є думка, що лібералізація торгівлі, капіталу та робочої сили сама по собі може сприяти зменшенню диспропорцій між рівнем розвитку регіонів. Однак слушним є і те, що інтеграція як така, ще не усуває суперечностей між слаборозвиненими і процвітаючими регіонами. Інколи інтеграційні процеси сприяють виникненню нових диспропорцій, насамперед через неконтрольований вплив кваліфікованої робочої сили й капіталу зі слаборозвинених до розвиненіших регіонів.

Явище «нового регіоналізму» є комплексним та багатовимірним. Він набуває різних форм під впливом глобалізації та економічної лібералізації. Крім того, значним чинником впливу на розвиток ідей «нового регіоналізму» є політичні сили в рамках самих регіонів. Річ у тім, що кожна національна політична сила при владі має власне бачення того, які чинники переважно зумовлюють регіональні диспропорції в межах держави. В умовах залучення більшості сучасних країн до загальносвітових процесів політичні сили тих чи інших держав можуть більше схилитися до ендогенних або екзогенних чинників впливу на регіональні розбіжності та, виходячи з цього, обрати ті чи інші політичні дії.

Нині дуже актуальним є посилення концепції саморозвитку регіонів, що, на нашу думку, найбільш відповідає тенденціям та викликам, з якими стикаються сучасні розвинені держави. В її основі – розвиток регіонів, який відбувається з урахуванням їхніх особливостей та інтересів за передачі відповідальності за цей процес на місцеву владу.

Сучасні тенденції регіонального саморозвитку призводять до значної зміни форми та змісту політичного простору. Втілення ідеї «нового регіоналізму» веде до співпраці вже не так із державою взагалі, як із окремими регіонами, що набувають нових ознак суб'єктів у загальноєвропейських процесах та отримують право на самостійні дії. Концепція регіонального саморозвитку припускає входження регіону в суперечність або співпрацю з глобальним ринком загалом та інтеграцією в рамках Європи зокрема [5]. Дуже цікавим і слухним, на нашу думку, є висновок про те, що нова регіональна парадигма полягає в тому, що «периферійний», «провінційний» не обов'язково означає щось слабке, так само, як і «центральне положення» не завжди неминуче пов'язане з економічним процвітанням.

Треба зазначити, що системний аналіз сутності нової парадигми розвитку є мультидисциплінарним дослідженням, яке передбачає застосування категорій державного управління, управління, соціальної філософії, соціології, політології, нового інституціоналізму, теорії суспільного вибору, теорії політичних мереж, синергетики, методології регіоналістичних досліджень. У цьому аналізі суттєве значення мають теоретичні уявлення щодо:

- особливостей сучасної постіндустріальної цивілізації, ролі та значення інформаційних та когнітивних ресурсів суспільного розвитку, цінностей постіндустріального типу соціальної організації, їх екстраполяції на розуміння механізмів функціонування влади і суспільства;

- наявної теоретико-методологічної бази державного управління, адміністративного та муні-

ципального права у частині, що стосується формулювання цілей, завдань регіональної політики, створення нових інституцій;

- процесів регіоналізації, що відбуваються в умовах глобалізації, особливостей регіонального розвитку на етапі постіндустріального суспільства, стимулювання розвитку регіонів, інструментів, методів та механізмів державного впливу на цей процес, ролі та правового статусу місцевих органів влади та суб'єктів суспільства як системних акторів регіонального розвитку [6].

Висновки. Практичне призначення концепції нової регіоналізації полягає в розробці системи поглядів на інструменти державного управління регіонами, спрямованих на саморозвиток, локалізацію економічних, управлінських, технологічних, соціокультурних змін, формування точкових соціальних практик (незалежно від регіональної приналежності), які відповідають світовим стандартам, та діяльність яких базується на розвинутій інформаційно-комунікаційній інфраструктурі та інформаційній взаємодії [17].

Підсумовуючи розгляд теорій і парадигм державного управління регіональним розвитком, зазначимо, що сучасна регіональна політика України у більшому ступені ґрунтується на парадигмі «регіонального саморозвитку», разом з тим використовуються посткейнсіанська теорія і теорія незбалансованого регіонального розвитку, що створюють підґрунтя для парадигми «міжрегіонального перерозподілу». На нашу думку, зазначена парадигма корелює з загальною тенденцією розвитку методології державного управління, а саме переходу від патерналістської до ліберальної парадигми та відповідає потребі в інноваційній та практичній парадигмах. З іншого боку, сучасні уявлення про державне управління регіональним розвитком знаходяться в проблемному полі постмодерної парадигми державного управління, що зосереджує увагу на розвитку складних систем та управління ними, проблемах міжсистемної взаємодії та глобального управління.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Методологія наукових досліджень з державного управління : хрестоматія / упоряд. : С. В. Загороднюк, О. Л. Євменшкіна, В. В. Лещенко ; за заг. ред. д-ра політ. наук К. О. Ващенко. К. НАДУ. 2014. 180 с.
2. Державне управління : підручник : у 2 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк (голова), К. О. Ващенко (заст. голови), Ю. П. Сурмін (заст. голови) [та ін.]. К.; Дніпропетровськ. НАДУ. 2012. Т. 1. 564 с.
3. Керецман В. Ю. Державне регулювання регіонального розвитку: теоретичні аспекти : монографія. К. УАДУ. 2002. 188 с.
4. Методологічні засади державної політики сталого регіонального розвитку : монографія / Т. О. Савостенко, В. І. Попруга, І. Е. Польська [та ін.]; за заг. ред. Т. О. Савостенко. Д. ДРІДУ НАДУ. 2008. 160 с.

5. Панова В. Парадигма «нового регіоналізму» в Європейському Союзі. <http://www.viche.info/journal/1022>.
6. Молодцов О.В. Сітьова парадигма територіального розвитку як наукова проблема. http://www.municipal.gov.ua/data/loads/statta_molodts_seteva_paradigma.doc.
7. Регіональна економіка : підруч. / за ред. Є. П. Качана. Тернопіль. ТНЕУ. 2008. 800 с.
8. Кіш Є. Регіональна політика Європейського Союзу: стратегічні імперативи для України. *Регіональна політика в країнах Європи. Уроки для України*. К. Логос. 2000. С. 42–64.
9. Молодцов О.В. Поняття та сутність нової регіоналізації. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64ex

РОЗДІЛ 2 МЕХАНІЗМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

УДК 35.088.6:[004:007:351.86](477)

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.3.3>

Арсенович Леонід Антонович,

доктор філософії з публічного управління та адміністрування, заступник начальника управління – начальник відділу Департаменту кадрової роботи та управління персоналом

Адміністрації Держспецзв'язку

ORCID ID: 0000-0001-7081-2838

УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ СПЕЦІАЛЬНОГО ЗВ'ЯЗКУ ТА ЗАХИСТУ ІНФОРМАЦІЇ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ СИСТЕМИ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ

IMPROVEMENT OF THE SYSTEM OF PROFESSIONAL TRAINING FOR THE MILITARY OF THE STATE SERVICE OF SPECIAL COMMUNICATIONS AND INFORMATION PROTECTION OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF TRANSFORMATION OF THE MILITARY EDUCATION SYSTEM

Реалізація стратегічного курсу України на набуття повноправного членства в Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору потребує досягнення у максимально стислі строки достатньої взаємосумісності складових сектору безпеки і оборони України для суттєвої активізації реформ, які необхідно впровадити для досягнення відповідності критеріям членства в НАТО.

Всеохоплююча оборона України передбачає координацію спроможностей усіх складових сектору безпеки і оборони України. З метою забезпечення готовності сил оборони України до надання відсічі збройній агресії проти України, досягнення високого рівня операційної сумісності, міжвідомчої взаємодії та координації дій під час планування і проведення спільних операцій за стандартами та процедурами НАТО, комплектування їх вмотивованим, професійним і освіченим особовим складом, поступового переходу до засад професійної армії є необхідним застосування нових підходів до формування структури і змісту системи військової освіти.

Результати аналізу світових тенденцій та досвіду провідних держав – членів НАТО щодо трансформації військової освітньої галузі в умовах ведення бойових дій на території України свідчать про наявність певних проблем і чинників, які стримують ефективне функціонування системи військової освіти, що зумовлені новими викликами, які постали перед громадськістю, суспільством, державою та складовими сектору безпеки і оборони України.

У статті здійснено аналіз організації та забезпечення професійного навчання в Держспецзв'язку, розглянуто його недоліки, запропоновано нову модель професійної підготовки військовослужбовців структурних підрозділів Адміністрації Держспецзв'язку, її територіальних органів, Головного управління та підрозділів урядового фельд'єгерського зв'язку, закладів та установ Держспецзв'язку, складовою якої є освітній портал Держспецзв'язку, який покликаний забезпечити можливість проведення навчальних занять в системі професійної підготовки та їх контроль в режимі онлайн.

Ключові слова: інформаційні технології, модель професійної підготовки, освітній портал, професійна підготовка, розвиток.

The implementation of Ukraine's strategic course to acquiring full membership in the European Union and the North Atlantic Treaty Organization (NATO) requires achieving adequate intercompatibility of the components of the security and defense sector of Ukraine in the shortest possible time for significant activation of reforms that have to be implemented to qualify for NATO membership.

Comprehensive defense of Ukraine involves the coordination of capabilities of all components of the security and defense sector of Ukraine. To ensure the readiness of the Ukrainian defense forces to repel the armed aggression against Ukraine, to achieve a high level of operational interoperability, interdepartmental interaction and coordination of actions during planning and performing joint operations according to NATO standards and procedures, to staff the Ukrainian defense forces with

motivated, professional and educated personnel, to gradually shift to professional army, it is necessary that new approaches be applied to shaping the structure and nature of the military education system.

The results of the analysis of world trends and best practice of the leading NATO member states regarding transformations in the military education under the conditions of hostilities on the territory of Ukraine show the existence of certain problems and factors preventing the effective functioning of the military education system, which are caused by new challenges faced by the public, the society, the state and the components of the security and defense sector of Ukraine.

The article analyzes the organization and provision of professional training at the State Service of Special Communications and Information Protection of Ukraine (SSSCIP), examines its weaknesses, proposes a new model of professional training of the military in the structural units of SSSCIP's Administration, its territorial bodies, head office and departments of the government courier communication, SSSCIP's institutions, which component is the educational portal of SSSCIP designed to provide for training sessions within the system of professional training and their monitoring in an online mode.

Key words: *information technologies, model of professional training, educational portal, professional training, development.*

Постановка проблеми. В умовах постійної конкуренції і необхідності державних органів у неперервному розвитку важливе значення має людський потенціал та наявність потрібного досвіду у працівників. При цьому підтримка відповідного рівня є досить важким завданням, яке може реалізуватися лише за допомогою ефективно організації професійного навчання персоналу.

Навчання і розвиток працівників на сьогодні є дуже важливою та необхідною складовою системи управління персоналом. Оскільки професійні знання працівників постійно старіють, то їм необхідно завжди підвищувати рівень своєї кваліфікації та психологічну обізнаність. Саме тому, сучасним переконанням відповідає теорія «безперервної освіти», тобто навчання і розвиток працівників впродовж усієї трудової діяльності.

Аналіз досліджень і публікацій. Як свідчать останні дослідження і публікації, проблеми професійного розвитку та навчання працівників є малодослідженими. У контексті нашого дослідження необхідно виділити публікацію Волошиної С.В, яка зазначає, що сучасна система професійного розвитку персоналу на вітчизняних підприємствах має бути гнучкою, здатною змінювати зміст, методи та організаційні форми згідно з потребами виробництва і ситуацією, яка складається на ринку праці [1, с. 126].

В свою чергу доцент кафедри менеджменту, бізнесу та професійних комунікацій навчально-наукового інституту «Каразінський банківський інститут» Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, кандидат економічних наук Ізюмцева Н.В. у своїй статті робить висновок, що розвиток персоналу вітчизняних підприємств до вимог світових стандартів можливо забезпечити лише за поєднання ефективного навчання персоналу та дієвої і прозорої трудової мотивації, що об'єднає інтереси соціальних партнерів на ринку праці [2, с. 139].

Незважаючи на деяку кількість фундаментальних та прикладних робіт, які стосуються актуаль-

них питань професійного розвитку персоналу, питанням удосконалення системи професійної підготовки військовослужбовців сектору безпеки і оборони України приділено мало уваги, що й обумовило актуальність дослідження.

Мета статті. Метою статті є вивчення стану організації професійного навчання особового складу в підрозділах Держспецзв'язку.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні підготовка висококваліфікованих кадрів складових сектору безпеки і оборони України залишається ключовим елементом повноцінної життєдіяльності держави. Цей процес характеризується поєднанням потреб держави з сучасними інформаційними технологіями із подальшим закріпленням на рівні нормативно-правових актів.

Посилення спроможностей суб'єктів сектору безпеки і оборони для ефективно протидії кіберзагрозам у сучасному безпековому середовищі є одним із напрямів реалізації пріоритетів національних інтересів України та забезпечення національної безпеки, визначених Стратегією національної безпеки України (Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020 [3]). За таких умов посилення інституційної спроможності необхідне також Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України.

Результати аналізу світових тенденцій та досвіду провідних держав – членів НАТО щодо трансформації військової освітньої галузі в умовах високої динаміки змін форм, способів і засобів ведення бойових дій та збройної боротьби, а також поточного стану системи військової освіти свідчать про наявність певних проблем і чинників, які стримують ефективне функціонування системи військової освіти, що зумовлені новими викликами, які постали перед суспільством, державою, Збройними Силами та іншими складовими сил оборони [4].

Необхідність проведення відповідних змін добре усвідомлюється в багатьох провідних країнах світу. Так, зарубіжні компанії витрачають

на професійний розвиток персоналу і підготовку персоналу на підприємстві значні кошти – від 2 до 10% фонду оплати праці. Зокрема, витрати на професійне навчання кадрів у США перевищують \$100 млрд. щороку. Приблизно

76% американських корпорацій з числом зайнятих 500 і більше осіб мають програми у сфері підготовки і перепідготовки робочої сили і розглядають витрати на освітні програми як невідмінний компонент своєї довгострокової економічної стратегії [1, с. 124]. В свою чергу понад 85% японських менеджерів на перше місце серед своїх завдань ставлять розвиток людських ресурсів, тоді як упровадження нових технологій – 45%, а просування на нові ринки – близько 20% [2, с. 137].

Узагальнення освітніх підходів щодо підготовки персоналу у різних провідних державах дозволяє сформувати думку про те, що владні органи зазвичай приділяють досить важливу увагу процесу навчання та підготовці відповідних фахівців.

Наразі наявна система військової освіти, у тому числі професійне навчання співробітників сектору безпеки і оборони України, не повною мірою забезпечує постійний професійний розвиток військових фахівців упродовж військової кар'єри та набуття ними нових фахових компетентностей.

Основними причинами зазначеної проблеми є: використання застарілих підходів під час формування структури та змісту професійного навчання, недосконалий процес прогнозування його розвитку; неінтегрованість системи професійного навчання із системою управління кар'єрою; відсутність системи набуття фахових компетентностей для виконання службових (бойових) завдань і функцій відповідно до стандартів НАТО; відсутність міжвідомчої координації під час підготовки військових фахівців у складових сектору безпеки і оборони тощо.

Таким чином, подальший розвиток системи військової освіти, у тому числі професійного навчання, потребує відповідної трансформації шляхом визначення нових підходів до формування структури та змісту, що дасть змогу забезпечити Держспецзв'язку та інші складові сектору безпеки і оборони професійним, вмотивованим і освіченим особовим складом.

Підтвердженням цієї думки є положення Концепції реформування Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, затвердженої Указом Президента України від 22 жовтня 2021 року № 544/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України»

від 22 жовтня 2021 року «Про Концепцію реформування Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України» [5], яка визначає мету, завдання, етапи, основні пріоритети, напрями, механізми, а також очікувані результати реформування Держспецзв'язку, які повинні дати їй змогу окремо та у взаємодії з іншими складовими сектору безпеки і оборони ефективно протидіяти загрозам національній безпеці. Так, одними із шляхів реформування зазначеної Служби є удосконалення системи підготовки фахівців, що передбачає, у тому числі, оновлення методичного забезпечення навчального процесу та посилення практичної складової освітніх програм.

Про необхідність проведення відповідних змін зазначає також Концепція трансформації системи військової освіти, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 15 грудня 1997 року № 1410 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2022 року № 1490 [4]), положення якої вказують на потребу трансформації системи військової освіти щодо забезпечення безперервного освітнього та професійного розвитку військових фахівців упродовж військової кар'єри (службової діяльності) для набуття різноманітних оперативних (бойових, спеціальних) спроможностей.

На теперішній час нормативно-правовим підґрунтям організації професійного навчання є Закон України від 12 січня 2012 року № 4312-VI «Про професійний розвиток працівників» [6], який визначає правові, організаційні та фінансові засади функціонування системи професійного розвитку працівників. Так, відповідно до статті 6 зазначеного Закону, роботодавці можуть здійснювати формальне і неформальне професійне навчання працівників. Враховуючи, що формальне професійне навчання працівників – це набуття працівниками професійних знань, умінь і навичок безпосередньо у роботодавця відповідно до вимог державних стандартів освіти, а неформальне професійне навчання працівників – це набуття працівниками професійних знань, умінь і навичок, яке не регламентоване місцем набуття, строком та формою навчання, можна вважати, що основні суб'єкти сектору безпеки і оборони надають формальну професійну освіту.

Процес професійного навчання усіх суб'єктів сектору безпеки і оборони має свої особливості. Він проводиться в умовах постійної службової та бойової готовності та характеризується різко вираженою практичною спрямованістю. Підготовка протікає в умовах високого рівня інтелектуального, морального, психологічного та фізичного

напруження, а процес навчання знаходиться в безпосередній залежності від технічних можливостей того чи іншого органу або підрозділу [7, с. 7].

Професійне навчання в Держспецзв'язку – це організований за відповідним планом процес навчання і виховання особового складу структурних підрозділів Адміністрації Держспецзв'язку, її територіальних органів, Головного управління та підрозділів урядового фельд'єгерського зв'язку, закладів, установ та організацій з метою підтримання на належному рівні набутих знань та удосконалення практичних навичок.

При цьому основними завданнями професійного навчання є:

забезпечення підвищення рівня професійної підготовки особового складу;

підтримання на належному рівні набутих знань та удосконалення практичних навичок особового складу для якісного та ефективного виконання службових обов'язків.

Складовими професійного навчання є спеціальний напрям (спеціальна та мобілізаційна підготовка), загально-освітній напрям (національно-патріотична та правова підготовка) та загально-військовий напрям (фізична, стройова, вогнева, автомобільна, медична підготовка та заняття з вивчення зброї масового ураження і захисту від неї).

Для військовослужбовців основними предметами професійного навчання є предмети спеціального та загально-освітнього напрямів, а профільними – предмети загально-військового напрямку. Для державних службовців та інших працівників Держспецзв'язку предметами професійного навчання є предмети спеціального і загально-освітнього напрямів, при цьому основними предметами навчання є спеціальна та правова підготовка.

Разом з тим, організація зазначеного процесу навчання є застарілою та потребує невідкладних та ефективних змін. Так, недоліками професійного навчання в Держспецзв'язку є:

використання неефективних та не дієвих (застарілих) підходів та принципів під час організації та формування структури та змісту професійного навчання;

відсутність сучасних інформаційних, інформаційно-комунікаційних (особистісно-орієнтованих) освітніх технологій і технологій дистанційного навчання;

недостатнє забезпечення підрозділів Держспецзв'язку сучасними (новими) зразками відповідної техніки (тренажерами, навчально-тренувальними системами (комплексами, лабораторіями), центрами моделювання тощо);

відсутність окремого підрозділу (сектору, відділу) у складі одного із структурних підрозділів Адміністрації Держспецзв'язку, який би на постійній основі опікувався питаннями виключно пов'язаними із організацією, координацією та контролем за станом професійного навчання, а також брав участь у методичному забезпеченні професійного навчання;

відсутність системи вивчення іноземних мов військовослужбовцями Держспецзв'язку, що в свою чергу не забезпечує набуття їх фахових компетентностей відповідно до євроінтеграційного курсу держави.

Таким чином можна зробити висновок, що професійне навчання особового складу в Держспецзв'язку повинне стати відповіддю на виклики, які постають перед сучасною освітою. У зв'язку з цим управління розвитком персоналу повинно сконцентрувати свої зусилля на вирішенні таких проблем, як розробка стратегії з питань формування кваліфікованого персоналу; визначення потреб у навчанні працівників; вибір форм і методів професійного розвитку персоналу; вибір програмно-методичного та матеріально-технічного забезпечення процесу навчання; фінансове забезпечення всіх видів навчання в потрібній кількості [7, с. 8].

Враховуючи зазначене, з метою формування сучасної моделі професійної військової освіти, що забезпечує підготовку військових фахівців на основі їх безперервного професійного розвитку, надання широкого спектру професійних знань та розвитку креативного мислення упродовж військової кар'єри, необхідним є введення відповідного механізму, що можна зробити шляхом впровадження моделі професійної підготовки військовослужбовців структурних підрозділів Адміністрації Держспецзв'язку, територіальних органів, Головного управління та підрозділів урядового фельд'єгерського зв'язку, закладів та установ Держспецзв'язку (рис. 1), яка складена із урахуванням вимог Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України [8], Положення про систему професійного навчання державних службовців, голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступників, посадових осіб місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 06 лютого 2019 року № 106 [9], Концепції розвитку цифрових компетентностей, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 03 березня 2021 року № 167-р [10], а також актів і положень що регламентують стратегічний курс держави на набуття повноправного членства в НАТО та Європейському Союзі.

ВИД ПІДГОТОВКИ	НАЙМЕНУВАННЯ ЗАНЯТЬ	ФОРМА НАВЧАННЯ	ВИДИ ЗАНЯТЬ	ВИД КОНТРОЛЬНИХ ЗАХОДІВ	
Професійна підготовка (для військовослужбовців)	Функціональна підготовка	Індивідуальна підготовка Груповою підготовкою	Самостійна робота Практичні заняття	Складання іспиту	
	Вивчення основ цифрових технологій (ІТ-підготовка)	Індивідуальна підготовка	Самостійна робота (освітній портал)	Проходження тестування на освітньому порталі Держспецзв'язку	
	Іноземна мова у професійній діяльності	Індивідуальна підготовка	Самостійна робота (освітній портал)	Проходження тестування на освітньому порталі Держспецзв'язку	
	Державна мова у професійній діяльності	Індивідуальна підготовка	Самостійна робота (освітній портал)	Проходження тестування на освітньому порталі Держспецзв'язку	
	Національно-патріотична підготовка	Індивідуальна підготовка	Самостійна робота (освітній портал)	Проходження тестування на освітньому порталі Держспецзв'язку	
	ДОДАТКОВІ ПРЕДМЕТИ	Загально-військова підготовка	Індивідуальна підготовка Груповою підготовкою	Самостійна робота Практичні заняття	Складання заліку (за рішенням керівника підрозділу Держспецзв'язку)
		Фізична підготовка	Індивідуальна підготовка Груповою підготовкою	Практичні заняття	Проведення щорічного оцінювання (у строки визначені керівником підрозділу Держспецзв'язку)
		Політика європейської інтеграції	Індивідуальна підготовка	Самостійна робота (освітній портал)	-
		Сучасні психологічні технології та професійна військова комунікація у повсякденній діяльності	Індивідуальна підготовка	Самостійна робота (освітній портал)	-
	Професійне навчання (для державних службовців)	Організаційні засади функціонування системи професійного навчання державних службовців визначає Положення про систему професійного навчання державних службовців, голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступників, посадових осіб місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 06 лютого 2019 року № 106			
Професійне навчання (для працівників)	Організаційні засади функціонування системи професійного навчання працівників визначає Закон України від 12 січня 2012 року № 4312-VI "Про професійний розвиток працівників"				

ЧАСОВА ШКАЛА ПРОВЕДЕННЯ НАВЧАННЯ **ЧАСОВА ШКАЛА ПРОВЕДЕННЯ КОНТРОЛЬНИХ ЗАХОДІВ**

Перший робочий день січня – останній робочий день вересня поточного року Протягом життя поточного року

Рис. 1. Модель професійної підготовки військовослужбовців структурних підрозділів Адміністрації Держспецзв'язку, територіальних органів, Головного управління та підрозділів урядового фельд'єгерського зв'язку, закладів та установ Держспецзв'язку

Розробив автор

Розроблений механізм підвищення рівня професійної підготовки військовослужбовців Держспецзв'язку, який покладено в основу вищезазначеної моделі, забезпечує потребу у кваліфікованому персоналі та найбільш ефективно використовує його потенціал шляхом набуття нових та вдосконалення раніше набутих компетентностей на основі здобутої освіти та практичного досвіду.

Проект моделі професійної підготовки військовослужбовців в Держспецзв'язку має різнопланову структуру, яка може згодом оновлюватись та за потреби переглядатись разом із появою нових чинників: змін у нормативно-правові акти, нових викликів та можливостей, цифрових технологій та кібернетичних ресурсів тощо.

Структурно модель професійної підготовки військовослужбовців складається із основних навчальних предметів (функціональна та національно-патріотична підготовка, вивчення основ цифрових технологій (ІТ-підготовка), іноземної та державної мови у професійній діяльності) та додаткових (загально-військова та фізична підго-

товка, вивчення питань пов'язаних із політикою європейської інтеграції, сучасними психологічними технологіями у повсякденній діяльності та професійною військовою комунікацією).

Функціональна підготовка – це комплекс заходів щодо підвищення рівня професійної майстерності військовослужбовців, який проводиться і спрямовується на:

засвоєння необхідних для виконання функціональних обов'язків за посадою теоретичних знань та удосконалення практичних навичок, у тому числі щодо технічної експлуатації мереж і комплексів урядового (спеціального) зв'язку, експлуатації транспортних засобів;

підготовку фахівців, які спроможні самостійно правильно експлуатувати штатну техніку в усіх режимах її роботи, забезпечити її безвідмовну роботу;

підготовку класних спеціалістів та досягнення ними таких результатів, щоб військовослужбовці, що безпосередньо експлуатують техніку, мали кваліфікацію не нижче 1-ого класу, а решта – не нижче 2-го класу.

Під час проведення занять може використовуватися штатна техніка та можливості навчальної матеріально-технічної бази (тренажери, макети, стенди, опорні конспекти (інструкції), навчально-тренувальні картки, технологічні картки тощо). У ході проведення занять головна увага приділяється удосконаленню знань, практичних навичок та умінь експлуатації штатної техніки, забезпеченню безпеки зв'язку, розумінню фізичних процесів роботи апаратури та засвоєнню навичок з вимірювання параметрів, виявлення та усунення несправностей.

Вивчення основ цифрових технологій (ІТ-підготовка) спрямовується на покращення рівня цифрових компетентностей, підвищення рівня цифрової грамотності та практичне використання засобів і сервісів ІТ-технологій. Цей предмет може сприяти спільному усвідомленню визначення ключових понять та складових цифрової компетентності.

ІТ-підготовка передбачає вміння:

встановлювати, налаштовувати та освоювати нові застосунки та прикладне програмне забезпечення;

налаштовувати і застосовувати комп'ютерні та мобільні пристрої для власних потреб;

встановлювати та працювати з операційними системами, онлайн сервісами, файлами різних типів, застосунками та Інтернетом;

створювати одну чи декілька цифрових ідентичностей та управляти ними;

вирішити певну цифрову проблему чи конкретне завдання;

налаштовувати параметри цифрової ідентичності та визначати політики розповсюдження даних про цифрову ідентичність;

формулювати власні інформаційні потреби, шукати дані, інформацію та контент у цифрових середовищах;

набувати різноманітні навички у цифровому середовищі для самовираження і самовдосконалення;

перевіряти надійність джерел даних, інформації та цифрового контенту, аналізувати, оцінювати, глумачити, перевіряти достовірність інформації;

добирати, зберігати та організовувати дані, інформацію та контент у цифрових середовищах;

самовиражатися цифровими засобами (свого роду бути творцем і продюсером медіаповідомлень);

змінювати, уточнювати, вдосконалювати та інтегрувати інформацію та контент у наявний масив знань для створення нових, оригінальних і відповідних знань та контенту;

використовувати цифрові засоби та технології для додавання знань, ресурсів, продуктів і внесення інноваційних змін у створені процеси та продукцію.

Пройшовши курс із вивчення основ цифрових технологій військовослужбовець повинен:

розуміти, які засоби цифрового зв'язку доречні для певного контексту з точки зору культурних, соціальних, специфічних гендерних відмінностей тощо;

брати участь у житті суспільства шляхом використання приватних і державних цифрових послуг;

використовувати ІТ-технології для захисту своїх прав та свобод, вираження власної громадянської позиції;

вміти використовувати власний цифровий підпис;

брати участь у професійних онлайн спільнотах та спільнотах за інтересами;

діяти в якості посередника, знати практичні методи посилення на першоджерела, дотримуватись правил конфіденційності та захисту авторських прав;

знати правила поведінки та ноу-хау щодо користування ІТ-технологіями та взаємодії у цифрових середовищах.

Вивчення іноземної (англійської) мови у професійній діяльності спрямовується на:

удосконалення та розвиток умінь володіння англійською мовою професійного спрямування;

здатність спілкуватися з представниками різних професійних груп (з експертами з інших галузей знань/видів діяльності);

поглиблення знання та розуміння відповідної лексики (термінології), а також на набуття мовних навичок задля успішного використання англійської мови для виконання своїх службових обов'язків;

здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями, здатність до адаптації та дій в нових ситуаціях та працювати в команді;

здатність до дослідницької та пошукової діяльності у сферах криптографічного та технічного захисту інформації, кіберзахисту, кібербезпеки, урядового фельд'єгерського зв'язку, використання державних інформаційних ресурсів, протидії технічним розвідкам, функціонування, безпеки та розвитку державної системи урядового зв'язку, Національної системи конфіденційного зв'язку, активної протидії агресії у кіберпросторі;

розвиток навичок говоріння, аудіювання, читання та письма, корекцію вимовних та граматичних навичок, формування професійних мовних компетенцій;

здатність знаходити, обробляти, аналізувати інформацію з різних джерел;

здатність до соціальної взаємодії, співробітництва й розв'язання конфліктів.

Вивчення державної мови у професійній діяльності дасть змогу:

удосконалювати теоретичні знання та практичні уміння і навички;

засвоювати теоретичні знання про призначення, структуру, мовні особливості ділових документів, виробляти навички для їх складання;

вільно користуватися функціональними стилями та їх підстилями в службовій діяльності та професійному житті;

набути навички оперування фаховою термінологією, редагування і коригування фахових текстів;

опанувати основи науково-технічного перекладу, виробити навички ділового етикету;

розвивати комунікативні компетенції, які необхідні в усному професійному спілкуванні.

Національно-патріотична підготовка спрямовується на:

набуття військовослужбовцями сукупності знань у галузі суспільних наук, спрямованих на формування гуманістичного світогляду, почуття гордості за державу, її культурних та історичних цінностей, розвиток інтелектуальних та духовних якостей;

виховання у військовослужбовців гордості за історичні завоювання українського народу в розбудові незалежної держави, вивчення історії України;

формування всебічно розвиненої особистості, прищеплення особовому складу необхідних загальнолюдських та громадянських рис і якостей, професійних умінь та навичок, забезпечення пильності, зміцнення дисципліни у колективах;

підтримання на належному рівні морально-психологічного стану особового складу.

Загально-військова підготовка, як додатковий навчальний предмет в системі професійної підготовки військовослужбовців Держспецзв'язку, складається із мобілізаційної, правової, стрійової, вогневої, медичної підготовки, занять з вивчення Статутів Збройних Сил України та зброї масового ураження і захисту від неї (ЗЗМУ). Заняття із загально-військової підготовки проводяться у вигляді самостійної роботи, практичних занять, завершуються (за рішенням керівника підрозділу Держспецзв'язку) складанням заліку та проводяться з метою:

підготовки військовослужбовців до своєчасного й організованого проведення мобілізації та задоволення потреб оборони держави і захисту її території від збройної агресії, забезпечення життєдіяльності населення в особливий період;

підвищення рівня правових знань військовослужбовців, формування у них належної правової культури, стійких правових переконань, забезпечення неухильного додержання правових норм та запобігання випадків порушення чинного законодавства;

вдосконалення стрійового вишколу військовослужбовців, навчання їх діяти чітко, злагоджено, виконувати команди як в поодиначному порядку, так і в складі підрозділів, у пішому порядку і на машинах;

вивчення основ стрільби з вогнепальної зброї, удосконалення навичок безпечного поводження з нею та правомірною її застосування, приготування до стрільби та ведення влучної стрільби по нерухомих і рухомих цілях, з різних положень, в обмежений час та в русі;

отримання теоретичних знань та практичних навичок з організації і проведення лікувально-евакуаційних, санітарно-гігієнічних і протиепідемічних заходів, у тому числі з організації надання первинної медичної допомоги при надзвичайних ситуаціях природного і техногенного характеру та в бойових умовах;

вивчення загальних прав та обов'язків військовослужбовців Держспецзв'язку і їх взаємовідносин, обов'язків основних посадових осіб підрозділів Держспецзв'язку, правил внутрішнього порядку у підрозділах;

вивчення бойових властивостей зброї масового ураження та запалювальних речовин, прийомів і способів захисту від них у разі застосування, набуття практичних навичок щодо дій при загрозі ядерного та хімічного нападу або в умовах радіоактивного, хімічного, бактеріологічного (біологічного) зараження.

Заняття із фізичної підготовки спрямовуються на розвиток та підтримання на необхідному (достатньому) рівні витривалості, сили, швидкості та спритності, покращення фізичного розвитку, оволодіння теоретичними знаннями та практичними навичками зміцнення здоров'я та самоконтролю за його станом у процесі занять фізичними вправами і підвищення стійкості організму до дії несприятливих чинників професійної діяльності. Такі заняття завершуються проведенням щорічного оцінювання фізичної підготовленості військовослужбовців Держспецзв'язку, що організовується на виконання Порядку про-

ведення щорічного оцінювання фізичної підготовленості населення України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 09 грудня 2015 року № 1045 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 06 червня 2018 року № 461) [11].

Заняття із вивчення політики європейської інтеграції спрямовані на:

підвищення фахової підготовки військовослужбовців з питань європейської інтеграції відповідно до геополітичних, євроінтеграційних реалій та інших вимог сьогодення;

засвоєння системних знань щодо формування та розвитку теорій і стратегій європейської інтеграції, процесів вироблення політики, удосконалення механізмів реалізації права Європейського Союзу;

розвиток сучасних способів мислення (аналітичного, критичного, творчого) на основі системно засвоєних знань з проблем функціонування правової та інституційної систем Європейського Союзу;

формування у військовослужбовців умінь більш адекватно й реально оцінювати проблеми та можливості державної політики у сфері європейської інтеграції.

Вивчення питань пов'язаних із сучасними психологічними технологіями та професійною військовою комунікацією у повсякденній діяльності направлені на:

уміння прогнозувати розвиток ситуації і передбачати результат рішень, уміння мислити масштабно й реалістично одночасно;

опанування комунікативних умінь й навичок ефективною міжособистісною взаємодією;

уміння керувати своїм станом, стійкістю до стресів;

активність, наполегливість і цілеспрямованість, спрямованість на прийняття рішень, уміння розв'язувати нестандартні проблеми й задачі, прагнення до постійного підвищення професіоналізму;

досягнення цілей, здійснення планів, реалізацію цінностей і сенсожиттєвих орієнтацій;

подальший творчий розвиток, позитивне самоставлення, самоповагу, креативність, відчуття власної спроможності, віру в себе.

Ключовим елементом моделі професійної підготовки військовослужбовців структурних підрозділів Адміністрації Держспецзв'язку, територіальних органів, Головного управління та підрозділів урядового фельд'єгерського зв'язку, закладів та установ Держспецзв'язку є освітній портал Держспецзв'язку, який покликаний забез-

печити можливість проведення навчальних занять в системі професійної підготовки та їх контроль в режимі онлайн.

Інформація всередині освітнього порталу може бути представлена такими цифровими ресурсами: текст та інтерактивні підручники, віртуальні лабораторії, відеофільми та графіка, аудіо тощо. При цьому технології та цифрові ресурси порталу забезпечать користувачів необхідною навчальною інформацією, встановлять відносини всередині освітніх груп шляхом створення єдиного інформаційного простору.

Перевагами освітнього порталу Держспецзв'язку є: структурування даних та їх надання у певній цифровій формі; відстеження та фільтрація інформації з Інтернету; забезпечення відкритого доступу до інформації. Зареєстровані на освітньому порталі Держспецзв'язку користувачі будуть мати можливість переглядати:

інтерактивні мережеві навчальні заняття (вебінари) та результати проходження тестувань;

методичне забезпечення з основних та додаткових предметів професійної підготовки та власні показники успішності;

власні дані, створювати особисту контактну інформацію, яка буде доступна в рамках власного оточення, контактну інформацію власного оточення (викладачі, однокласники, корисні контакти).

Крім цього, серед «плюсів» застосування освітнього порталу Держспецзв'язку для навчальних потреб слід виділити:

у загальноосвітньому аспекті: підвищення якості самостійної навчально-пізнавальної діяльності; автоматизацію та доступність операцій; розвиток мотиваційної діяльності; постійне удосконалення програмних технологій та систем; формування фахових компетенцій;

у організаційно-технічному аспекті: доступ до комп'ютерів освітнього порталу Держспецзв'язку можна забезпечити із традиційних та мобільних платформ, використовуючи стандартні протоколи; можливість використання різноманітних операційних систем; можливість створення необхідних апаратних конфігурацій; високу мобільність військовослужбовців, що вирішує питання «прив'язаності» до певного місця, а також створює можливості для самостійної роботи.

Розробка та введення в експлуатацію освітнього порталу Держспецзв'язку надасть широкі можливості для створення різних навчальних ситуацій, в яких користувачі зможуть освоювати і відпрацьовувати необхідні навички в службовій діяльності. Серед них: інформаційна грамотність

(тобто вміння шукати інформацію, порівнювати її з різних джерел, розпізнавати та вибирати найнеобхідніше); мультимедійна грамотність – здатність розпізнавати і використовувати різні типи медіаресурсів як у роботі, так і в навчанні; організаційна грамотність (здатність планувати свій час так, щоб встигнути все, що заплановано); розуміння взаємозв'язків, які існують між різними людьми, групами та організаціями; комунікативна грамотність (це навички ефективного спілкування та співробітництва); продуктивна грамотність – здатність до створення якісних продуктів, можливість використання засобів планування тощо [7, с. 10].

Сучасний освітній процес все більше спирається на ІТ-технології. Освітні технології в світі вже розпочали конкурувати з традиційними формами навчання, та на сьогоднішній день є стимулом та опорою до плідного навчання та цікавої наукової діяльності.

Запровадження і подальше використання освітнього порталу Держспецзв'язку та моделі професійної підготовки військовослужбовців Держспецзв'язку в цілому стане радикальним інструментом навчання, який дозволить рухатися власною освітньою траєкторією та розширить коло навчальних задач. Практика засвідчує, що ніяка теорія не буде реалізована в освітній діяльності, якщо для її впровадження не буде розроблений відповідний алгоритм. Тому надалі вектор досліджень у сфері освіти необхідно направляти на створення освітньої медіатехнології як цілісної системи підготовки кадрів сектору безпеки і оборони України в умовах розвитку цифрового суспільства України.

Висновки. Фахові дослідження свідчать, що в сучасному світі підготовка кадрів не може обмежуватися лише отриманням вищої освіти у закладах освіти за певною спеціальністю. Для збереження належної конкурентоспроможності

військовослужбовцям необхідно постійно підвищувати свою кваліфікацію на засадах так званої концепції безперервної освіти (або «освіти протягом життя»), множинність форм та методів якої відкриває ще один широкий та далекосяжний напрям для професійного розвитку. Саме тому будь-який суб'єкт сектору безпеки і оборони України повинний сприяти розвитку своїх працівників. Здатність органу навчатися і розвиватися швидше за своїх конкурентів є джерелом його соціальних, стратегічних і економічних переваг.

Освіта продовж усієї військової кар'єри виходить на чільні позиції у світових освітніх процесах – це диктується базовими тенденціями сучасного розвитку людства. Такий підхід, на наш погляд, дозволить кардинально змінити систему підготовки кадрів у сфері професійної військової діяльності. Адже до цього часу, на жаль, у переважній більшості вона зорієнтована на запити минулого. Сучасна ж економіка потребує кадрів, готових працювати в умовах конкуренції, тобто в інноваційній економіці.

Розвиток інформаційного суспільства та впровадження новітніх ІТ-технологій в усіх сферах суспільного життя є одним із найважливіших напрямів державної політики. І на сьогодні перш за все розбудова освітньої системи шляхом ефективних реформ є одним із напрямів подальшого розвитку України на шляху до Європейського суспільства. Водночас, проведене дослідження засвідчує про наявність проблемних питань щодо організації та проведення різноманітних навчань серед суб'єктів сектору безпеки і оборони України.

Проведена розвідка доводить, що для України формування нової культури безпеки зі збереженням професійної підготовки кадрів, підвищення кваліфікаційного рівня персоналу та забезпечення його високої мотивації до професійної діяльності є справою державного рівня.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Волошина С. Аналіз стану професійного навчання та умов його розвитку в Україні. *Економічний аналіз*. 2012. Т. 10(3). – С. 122–126. – URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/escan_2012_10\(3\)_28](http://nbuv.gov.ua/UJRN/escan_2012_10(3)_28). (дата звернення: 03.06.2023).
2. Ізюмцева Н. В. Аналіз проблем професійного навчання персоналу на виробництві. *Інфраструктура ринку*. 2018. № 26. – С. 136–140. – URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2018/26_2018_ukr/22.pdf. (дата звернення: 03.06.2023).
3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020. *Урядовий кур'єр*. 2020. 16 верес. (№ 179).
4. Про трансформацію системи військової освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 15.12.1997 р. № 1410. *Офіційний вісник України*. 1997. № 51. С. 32.
5. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 22 жовтня 2021 року «Про Концепцію реформування Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України» : Указ Президента України від 22.10.2021 р. № 544/2021. *Урядовий кур'єр*. 2021. 26 жовт. (№ 205).

6. Про професійний розвиток працівників : Закон України від 12.01.2012 р. № 4312-VI. *Голос України*. 2012. 04 лют. (№ 22).

7. Арсенович Л. А. Подальший розвиток системи професійного навчання фахівців із кібербезпеки в умовах розвитку цифрових технологій. *Таврійський науковий вісник. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2022. Вип. 3. – С. 3–13. – URL: <http://journals.ksauniv.ks.ua/index.php/public/article/view/239/220>. (дата звернення: 03.06.2023).

8. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 р. № 548-XIV. *Офіційний вісник України*. 1999. 04 черв. (№ 20).

9. Про затвердження Положення про систему професійного навчання державних службовців, голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступників, посадових осіб місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад : Постанова Кабінету Міністрів України від 06.02.2019 р. № 106. *Урядовий кур'єр*. 2019. № 35.

10. Про схвалення Концепції розвитку цифрових компетентностей та затвердження плану заходів з її реалізації : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 р. № 167-р. *Урядовий кур'єр*. 2021. № 50.

11. Про затвердження Порядку проведення щорічного оцінювання фізичної підготовленості населення України : Постанова Кабінету Міністрів України від 09.12.2015 р. № 1045. *Офіційний вісник України*. 2015. № 102.

УДК 351.87

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.3.4>

Зубрицький Олександр Володимирович,

кандидат юридичних наук,

докторант кафедри публічного управління та адміністрування

Інституту гуманітарної підготовки та державного управління

Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

ORCID ID: 0009-0005-2263-0032

МЕХАНІЗМИ ВПЛИВУ ОРГАНІВ СУДОВОЇ ВЛАДИ НА ЗАКОНОДАВЧИЙ ПРОЦЕС ТА РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН У ТРАНСФОРМАЦІЙНИЙ ПЕРІОД

MECHANISMS OF INFLUENCE OF JUDICIAL BODIES ON THE LEGISLATIVE PROCESS AND REGULATION OF SOCIAL RELATIONS IN THE TRANSFORMATION PERIOD

У статті здійснено аналіз значення та ролі законодавчої ініціативи в процесі законотворення, надто в складних умовах воєнного стану, який передбачає суттєве обмеження прав людини, а також негативно впливає на динаміку законодавчого процесу. Окреслено підходи до розуміння суті процесу законодавчої ініціативи. Автор аналізує сучасні та історичні підходи до визначення суб'єктів права законодавчої ініціативи, а також переваги та можливі недоліки розширення кола таких суб'єктів завдяки долученню інших інституцій, зокрема, Конституційного Суду України та Верховного Суду як провідних інстанцій у юрисдикційній та судовій площині, що здійснюють захист прав та інтересів людини. У випадку Верховного Суду, такі повноваження, на думку автора, сприятимуть імплементації норм Угоди про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом, адже застосовуючи норми Угоди у своїй практиці в якості норм прямої дії Суд здійснюватиме активну гармонізацію законодавства. У випадку розширення кола суб'єктів законодавчої ініціативи це може призвести до пришвидшення виконання Україною взятих на себе євроінтеграційних зобов'язань та гармонізації норм українського законодавства із вимогами законодавства ЄС. У статті автор також здійснює огляд історичного контексту формування системи суб'єктів законодавчої ініціативи, оскільки їх перелік впродовж процесу державотворення України не був сталим, та наводить приклади законодавчої ініціативи різних видів суб'єктів, як індивідуальних, так і колективних, у праві іноземних держав. З огляду на викладене автор робить висновок про доцільність розширення переліку суб'єктів законодавчої ініціативи в Україні у повоєнний період. Виконання наданих у статті рекомендацій буде можливим лише після скасування воєнного стану, адже передбачає, зокрема, і внесення змін до Конституції України.

Ключові слова: законотворчість, суб'єкти законодавчої ініціативи, Конституція України, Верховний Суд, Конституційний Суд України, закон.

The article analyzes the meaning and role of the legislative initiative in the law-making process, especially in the difficult conditions of martial law, which involves a significant restriction of human rights and negatively affects the legislative process's dynamics. Approaches to understanding the essence of the legislative initiative process are outlined. The author analyzes modern and historical approaches to determining the subjects of the law of legislative initiative, as well as the advantages and possible disadvantages of expanding the range of such subjects due to the involvement of other institutions, in particular, the Constitutional Court of Ukraine and the Supreme Court as leading bodies in the jurisdictional and judicial sphere, which protect human rights and interests. In the case of the Supreme Court, such powers, in the author's opinion, will contribute to the implementation of the norms of the Association Agreement between Ukraine and the European Union, because by applying the norms of the Agreement in its practice as norms of direct action, the Court will actively harmonize legislation. In the case of expanding the range of subjects of the legislative initiative, this may lead to the acceleration of Ukraine's fulfillment of its European integration obligations and the harmonization of the norms of Ukrainian legislation with the requirements of EU legislation. In the article, the author also reviews the historical context of the formation of the system of subjects of legislative initiative, since their list during the process of state formation of Ukraine was not constant, and gives examples of the legislative initiative of various subjects, both individual and collective, in the law of foreign countries. In view of the above, the author concludes that it is expedient to expand the list of subjects of legislative initiative in Ukraine in the post-war period. Implementation of the recommendations provided in the article will be possible only after the abolition of martial law, as it provides, in particular, for the introduction of amendments to the Constitution of Ukraine.

Key words: law-making, subjects of legislative initiative, Constitution of Ukraine, Supreme Court, Constitutional Court of Ukraine, law.

Наразі законотворчий процес в Україні переживає, на наше глибоке переконання, кризовий і водночас трансформаційний період. В умовах воєнного стану у Верховній Раді України реєструється та розглядається значна кількість законопроектів у сфері не лише безпеки й оборони, але й судочинства, податкових правовідносин, медичних прав та гарантій тощо.

В першу чергу це, звісно, зумовлено російським вторгненням та необхідністю оперативно реагувати на ті виклики, існування яких у цивілізованому демократичному суспільстві не мало б допускатися. Проте значний вплив, який не завжди можна охарактеризувати позитивно, справляє також постійний процес реформ і трансформацій в усіх сферах діяльності органів влади, який, попри позитивні задекларовані цілі, часто призводить до хаосу та втрати стабільності, зокрема, й у сфері законотворчості та законодавства. А непередбачуваність законодавства в усі історичні періоди розвитку держави вела до зниження рівня суспільної довіри, загострення соціальних та політичних криз. В умовах, коли діяльність Верховної Ради менш публічна ніж зазвичай, а поновлення доступу суспільства до інформації в умовах воєнного стану залишається малоімовірним, удосконалення системи законодавчого процесу (зокрема і шляхом розширення кола суб'єктів законодавчої ініціативи) може надати змогу розширити можливості ефективного захисту прав і свобод різних груп населення (наприклад, ветеранів, щодо яких Конституційний Суд України констатував порушення Конституції у чинних законодавчих актах. Так, наприклад, неконституційним було визнано обмеження строку «під час якого можливо перерахувати одноразову грошову допомогу для особи з інвалідністю внаслідок війни» (нагадаємо, цей строк становив 2 роки) [1].

Зараз, відповідно до статті 93 Конституції України, право законодавчої ініціативи належить «Президентові України, народним депутатам України та Кабінету Міністрів України» [2]. Це вичерпний перелік суб'єктів, які від імені народу України можуть приймати найважливіші рішення для забезпечення майбутнього суспільства та держави, адже саме законодавча ініціатива запускає механізм розгляду певного проекту у Парламенті і в цілому стає рушієм необхідних законодавчих змін. Навіть у випадку, якщо процес адвокації необхідних змін розпочинається з пасіонарної частини суспільства та його інститутів (наприклад, громадських організацій або їхніх спілок, наприклад, в питанні заборони тютюнопаління в громадських місцях, що понад рік було темою

адвокаційних кампаній коаліції «Реанімаційний пакет реформ»), реєстрація навіть розробленого громадськістю законопроекту має здійснюватися належним суб'єктом.

Цілком погоджуємось із С.М. Гусаровим, який розглядає законодавчу ініціативу не лише як право конкретного суб'єкта запропонувати свою ідею нормативного документа для розгляду відповідно до процедури, але й вказує, що це «обов'язкова початкова стадія законодавчого процесу» [3, с. 55]. Тобто, можемо зробити висновок, що законодавча ініціатива є невід'ємною складовою законодавчого процесу, а не лише правом суб'єктів, які визначені Конституцією. З огляду на суспільну значущість законодавчого процесу, підходи до визначення тих, хто користується правом ініціювати певний законопроект, не можуть бути незмінними, а навпаки – мають оперативно реагувати на запит демократичного суспільства та адаптуватися до змін для того, щоб забезпечити підвищення якості законодавчого процесу та власне законопроектів, які подаються для реєстрації.

Так, наприклад, аналізуючи іноземний досвід, Ю.М. Перерва зазначає про можливість подавати законопроекти лише колегіально (у Японії, Іспанії тощо). Також авторка пише про зарубіжний досвід застосування права такої ініціативи уповноваженими комітетами (комісіями) парламенту (Нідерланди, Ісландія тощо) [4, с. 54–55]. Вважаючи таку пропозицію доречною, зауважимо, що для українського досвіду така практика може бути використана за тематичним принципом. Тобто, комітет Верховної Ради України з питань національної безпеки оборони та розвідки, який діє у її складі та об'єднує депутатів, мав би право законодавчої ініціативи з питань, що стосуються діяльності цього комітету, не перешкоджаючи, водночас праву подавати законопроекти окремими депутатами, які не є членами комітету. Це могло б сприяти більш якісним змінам, що пропонуються до законодавства, та водночас жодним чином не обмежило б право кожного окремого депутата чи депутатки, які представляють інтереси своїх виборців без обмеження за сферами суспільного життя.

Однак у чинній системі законодавчої гілки влади та правових норм, що регламентують її процесуальну діяльність існує ще одна важлива прогалина, а саме законотворча ініціатива судів. Безперечно, йдеться не про всю судову систему, це призвело б до хаосу та розбалансування системи стримувань і противаг, але про вищі інстанції у системі – Верховний Суд (або його Палати, які здійснюють перегляд найбільш значущих

справ за галузевим принципом), а також доцільно тут згадати Конституційний Суд України, який, хоча й не є інстанцією у розгляді судового спору, а належить до конституційної юрисдикції [5], може оперативно реагувати на системні порушення законодавства у випадку, якщо встановлено невідповідність норми закону Конституції України. Наразі право законодавчої ініціативи в Конституційного Суду України (надалі – Суду) відсутнє. З одного боку, це можна виправдати тим, що рішення Суду не потребують додаткових змін до законодавства, і, якщо спеціальний порядок виконання рішення не встановлено, мають виконуватися невідкладно. З іншого боку – на практиці постає низка практичних проблем, коли Суд визнає норму неконституційною (наприклад, ту, що обмежує реалізацію прав певної категорії громадян), проте альтернативного механізму держава не пропонує до ухвалення необхідних змін до законодавства. А уповноважені органи влади продовжують застосування неконституційної норми (наприклад, у випадку обмеження пільги розміром доходу громадян), або припиняють діяльність щодо реалізації права особи, мотивуючи це нерозумінням механізму або ж відсутністю бюджетних коштів. Як пише з цього приводу А. Назарко, виконання рішень Суду «не підкріплене ні нормативною базою, ні практично напрацьованою системою процедур, що визначали би порядок виконання таких рішень» [6, с. 34].

Гостроту таких проблем можемо побачити на практиці, коли після факту визнання Конституційним Судом України невідповідності Конституції положень законодавства, згідно з якими щорічна допомога ветеранам виплачувалася в розмірі, визначеному урядом, а не у кратній до мінімального розміру пенсії сумі, люди, які мали право на такий вид державної підтримки, змушені були доводити своє право в судовому порядку і примусово виконувати те, що мало б бути виконано без додаткових зусиль бенефіціарів такої державної підтримки. Як приклад можемо навести рішення Верховного Суду, який, беручи до уваги позицію КСУ, визнав право людини на щорічну допомогу у кратному до пенсії розмірі, оскільки неможливість держави забезпечити механізм реалізації права тягне за собою негативні наслідки для держави, а не для особи, яка має таке право [7].

Частково вирішити цю проблему могло б збільшення ефективності системи притягнення до відповідальності тих, хто зобов'язаний забезпечити виконання таких рішень, однак доцільною альтернативою, на нашу думку, є наділення Конституційного Суду України правом законодавчої

ініціативи. Тоді у випадку виявлення проблем невідповідності нормативно-правових актів Конституції України, саме Суд міг би вжити ефективних та оперативних заходів для комплексного вирішення проблеми, маючи достатні фахові знання у сфері правозастосування та нормопроектувальної техніки. Вважаємо також доцільним забезпечити пріоритет, тобто невідкладний розгляд таких ініціатив Суду Парламентом, за аналогією із можливістю визнання проєктів невідкладними, яку наразі має Президент України.

Це допоможе прискорити законодавчий процес та забезпечити права людини від порушень, які можуть статися в період, коли певна норма вже визнана неконституційною, проте органи державної влади не мають механізму дій, що забезпечували б виконання рішення Суду.

Проте окрім Конституційного Суду України право законодавчої ініціативи було б доречно також для інших судів, зокрема, Верховного Суду (надалі – ВС). Зараз, відповідно до Конституції та Регламенту [8], таке право у ВС відсутнє.

Хоча ситуація не завжди була такою, адже історично суди були наділені таким правом. Так, Конституція УРСР надавала це право Верховному Суду, а відповідно до Договору 1995 року це право було надано також Вищому арбітражному суду [9, с. 5]. А Конституційний Суд був суб'єктом законодавчої ініціативи навіть в часи незалежності, оскільки Конституція УРСР змінювалася також в 1991 та 1994 та 1995 роках (цитована у статті редакція) [10].

Наразі, хоча вже тривалий час точаться професійні дискусії щодо можливості розширення переліку суб'єктів законодавчої ініціативи, ситуація залишається незмінною. Прихильники нинішньої концепції зауважують, що це сприяє політичній незалежності судів і суддів, позбавляє їх можливості втручатися у політику та загалом забезпечує реальну незалежність суду та парламенту як окремої гілки влади.

Проте такі аргументи, на наш погляд, не є достатніми. Адже окрім оперативного реагування на виявлені проблеми (зокрема на неконституційність законів або їхніх окремих норм, про що вже було сказано), суди значною мірою здійснюють відповідальність за імплементацію положень Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС (надалі – Угода). Як зазначає пані суддя Р. Ханова, суд касаційної інстанції застосовує положення Угоди як норми прямої дії (тобто, без необхідності уточнень чи конкретизації на рівні законів чи підзаконних актів, оскільки норма вже містить чіткий механізм дії). «Верховний Суд України та

надалі Велика Палата Верховного Суду розглядали спори щодо застосування Угоди, наприклад, у постановах від 30 травня 2017 року у справі №П/800/232/16, від 1 липня 2020 року у справі № 9901/76/20» [11].

Тобто, саме у випадку виявлення неправильного застосування Угоди або невідповідності національних законів її положенням, суд касаційної інстанції, за наявності в нього права законодавчої ініціативи, міг би вирішити цю проблему. Адже для перегляду спору у касаційній інстанції справа повинна мати значне суспільне значення (та не відповідати критерію малозначності). А це в сукупності означає, що завдяки судовій практиці Верховного Суду його судді обізнані із найбільш гострими та значущими для суспільства правовими проблемами. У випадку, якщо спір, і відповідно захист прав сторони (фізичної чи юридичної особи) залежить від коректного застосування Угоди та національного законодавства, за наявності права законодавчої ініціативи, Верховний Суд міг би, після вирішення конкретної справи, вплинути і на ліквідацію проблем та прогалів у законодавстві для системного розв'язання проблеми.

Це, своєю чергою, навряд чи призвело б до змішування повноважень гілок влади чи іншого втручання у належну роботу Парламенту. Адже після реєстрації законопроекту його очікує довгий шлях розгляду в комітетах, пленарних засіданнях, проходження етапу підпису Президентом, коли такий проєкт може бути ветоано. Усе це, на наш погляд, дозволяє забезпечити достатню інституційну спроможність та незалежність законодавчого органу від впливу судової гілки влади, натомість реалізація Верховним Судом та Конституційним Судом України права вносити на розгляд Парламенту законопроєкти дозволила б оперативніше реагувати на проблеми правозасто-

совної практики, які виникають внаслідок недосконалості законодавства, забезпечувати захист прав людини та підтримку євроінтеграційного вектору розвитку України з огляду на типові проблеми, виявлені у ході здійснення правосуддя. Така пропозиція доречна ще й тому, що історично ці інституції мають досвід законодавчої ініціативи, а також значний фаховий досвід у сфері правозастосовної діяльності. На жаль, реалізація цієї пропозиції буде можлива лише після Перемоги, оскільки в умовах воєнного стану зміни до Конституції неможливі.

Висновки. Законодавча ініціатива є не лише правом визначеного суб'єкта, це також початкова стадія законодавчого процесу. З огляду на функції та повноваження Конституційного Суду України, а також Верховного Суду вважаємо за доцільне повернути цим суб'єктам право законодавчої ініціативи, яке історично вже надавалося. Це допоможе оперативніше реагувати на проблеми та прогалів чинного законодавства у випадку визнання норм неконституційними або внаслідок виявлення системних проблем у правозастосовній практиці. Іншим позитивним наслідком наділення Верховного Суду правом законодавчої ініціативи вбачаємо прискорення євроінтеграційних процесів та можливість швидкого усунення суперечностей між національним законодавством та Угодою про Асоціацію, яка може застосовуватися в якості сукупності норм прямої дії. Повернення Конституційному та Верховному Суду права законодавчої ініціативи забезпечить посилення захисту прав людини без втручання у механізм законотворчості парламенту, що захистить демократичний поділ повноважень та відповідальності між гілками влади в Україні.

Проте практична реалізація таких рекомендацій можлива лише по завершенню воєнного стану.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Рішення Конституційного Суду України від 6 квітня 2022 року № 1-р(П)/2022 у справі за конституційною скаргою Поліщука Сергія Олексійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 статті 163 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (справа про посилення соціального захисту військовослужбовців). Справа № 3-192/2020(465/20). URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/1_r_2_2022.pdf (дата звернення: 23.06.2023).
2. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text> (дата звернення: 20.06.2023).
3. Гусаров С. М. Суб'єкти законодавчої ініціативи в Україні. *Наше право*. 2015. № 6. С. 54-60.
4. Перерва Ю. М. Суб'єкти права законодавчої ініціативи в зарубіжних країнах. *Вісник ХНУВС*. 2010. № 4. С. 54-55.
5. Порядок та умови звернення громадян та юридичних осіб до Суду Конституційний Суд України | Офіційний вебсайт. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka/poryadok-ta-umovy-zvernennya-gromadyan-ta-yurydychnyh-osib-dosudu> (дата звернення: 20.06.2023).
6. Назарко А. Виконання рішень Конституційного Суду України щодо визнання неконституційним нормативного акта: проблеми теорії та практики. *Публічне право*. 2021. № 3 (43). С. 33-40.

7. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 13 січня 2021 року у справі № 440/2722/20 (провадження № 11-349зai20). URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/94377739> (дата звернення: 27.06.2023).

8. Регламент Верховного Суду. *Верховний Суд*. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/reglamentp/ (дата звернення: 20.06.2023).

9. Ковриженко Д. Правове регулювання законодавчого процесу: досвід країн ЄС та України. Київ : Лаб. законодав. ініціатив, 2011. 63 с. URL: https://parlament.org.ua/upload/docs/Legislative_process_.pdf (дата звернення: 21.06.2023).

10. Конституція України від 20 квітня 1978 р. зі змінами, внесеними згідно з Законами № 404-12 від 24.10.90, № 1213а-12 від 19.06.91, № 1293-12 від 05.07.91, № 171/94-ВР від 21.09.94. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-09/ed19951210#Text>

11. Ханова Р., Барікова А. Застосування положень Угоди про асоціацію на рівні касаційної інстанції. *Судово-юридична газета*. 2020. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/182464-zastosuvannya-polozhen-ugodi-pro-asotsiatsiyu-na-rivni-kasatsiynoyi-instantsiyi>.

УДК 316.42

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.3.5>

Петрик Олена Леонідівна,

кандидат наук з державного управління,

доцент кафедри кримінального права та правосуддя

Національного університету «Чернігівська політехніка»

ORCID ID: 0000-0002-9365-7823

МЕХАНІЗМИ ЗАЛУЧЕННЯ ДЕРЖАВИ ДО ПРОЦЕСУ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА ЯК ДЕТЕРМІНАНТИ РЕІНТЕГРАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ, ВЕТЕРАНІВ АТО/ООС ТА ЧЛЕНІВ ЇХ СІМЕЙ

THE MECHANISMS OF STATE INVOLVEMENT TO THE PROCESS OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT AS DETERMINANTS OF REINTEGRATION OF SERVICEMEN, VETERANS OF THE ATO/OOS AND THEIR FAMILY MEMBERS

У статті досліджено проблематику механізму залучення держави до процесу розвитку соціального підприємництва для ветеранів АТО/ООС та членів їх сімей та пошук нових інноваційних підходів до вирішення серйозних соціальних проблем, щоб уникнути соціальних криз в українському суспільстві в майбутньому.

Світовий досвід показує, що сьогодні державам не доводиться самотійно вирішувати соціальні проблеми. Участь громадських організацій, навчальних закладів та корпорацій у процесі вирішення соціальних проблем не є свідченням некомпетентності органів державної влади, а, навпаки, така політика характеризує публічно-державний підхід до управління та свідчить про повагу до громадської думки та свідомий розподіл відповідальності.

Визначено, що механізм залучення держави до процесу розвитку соціального підприємництва має забезпечити новий рівень, враховуючи сучасні виклики, що тягнуть за собою зміни (як якісні, так і кількісні) у житті ветеранів АТО/ООС та членів їх сімей, відповідно до модернізації національних нормативно-правових актів щодо соціального захисту учасників АТО/ООС та їх сімей на основі багаторівневої участі, потребує інноваційного підходу до взаємодії національних суб'єктів регулювання на належному рівні на засадах партнерства, пропонує здійснювати організаційні та інституційні зміни та вдосконалення нормативно-правової бази розвитку соціального підприємництва в країні.

До якісних перетворень державного механізму можна віднести збільшення кількості відкритих власних справ учасниками АТО/ООС та зниження % їх закриття протягом року, консультації та державний супровід на всіх етапах, визначення потенціалу, можливостей конкретної особи, сильних професійних якостей, компетенцій та навичок, а також отримання нових спеціальностей.

Держава має забезпечити ефективний механізм розвитку соціального підприємництва в Україні для ветеранів АТО/ООС та членів їх сімей на якісно новому рівні залежить, ключову функцію мають забезпечити: органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наставництво підприємств різних форм власності, інформаційна підтримка засобів масової інформації, навчальні заклади та освітні програми та громадські організації.

Ключові слова: *військовослужбовці, ветерани АТО/ООС, члени сімей військовослужбовців та ветеранів АТО/ООС, держава, механізм державного управління, соціальне підприємництво, реінтеграція.*

The article examines the issues of the mechanism of state involvement in the process of social entrepreneurship development for veterans of the ATO/OOS and their family members and the search for new innovative approaches to solving serious social problems in order to avoid social crises in Ukrainian society in the future.

World experience shows that today states do not have to solve social problems on their own. The participation of public organizations, educational institutions and corporations in the process of solving social problems is not evidence of the incompetence of state authorities, but, on the contrary, such a policy characterizes a public-state approach to management and shows respect for public opinion and a conscious distribution of responsibility.

It was determined that the mechanism of state involvement in the process of development of social entrepreneurship should provide a new level, taking into account modern challenges that entail changes (both qualitative and quantitative) in the lives of veterans of ATO/OOS and their families, in accordance with the modernization of national legal acts on social protection of participants of ATO/OOS and their families on the basis of multi-level participation, requires an innovative approach to the interaction of national regulatory subjects at the appropriate level on the basis of partnership, proposes to carry out organizations and institutional changes and improvement of the legal framework for the development of social entrepreneurship in the country.

Qualitative transformations of the state mechanism include an increase in the number of open personal cases by ATO/OOS participants and a decrease in the percentage of their closure during the year; consultations and state support at all stages, determination of the potential, capabilities of a specific person, strong professional qualities, competencies and skills, as well as obtaining new specialties.

The state must provide an effective mechanism for the development of social entrepreneurship in Ukraine for veterans of the ATO/OOS and their family members at a qualitatively new level. The key function must be provided by: state authorities and local self-government bodies, mentoring of enterprises of various forms of ownership, informational support of the mass media, educational institutions and educational programs, and public organizations.

Key words: *servicemen, veterans of ATO/OS, family members of servicemen and veterans of ATO/OS, state, mechanism of state administration, social entrepreneurship, reintegration.*

Соціальних проблем в Україні багато, а з початком війни їх кількість зростає. Протягом деякого часу після активної фази бойових дій кількість жертв зростає, на противагу цьому – кількість робочих місць на гідних посадах постійно зменшується. На жаль, через складну економічну ситуацію країна не зможе вирішити всі проблеми соціально незахищених верств населення, а у контексті представленого дослідження найбільш незахищеними є саме ветерани АТО/ООС та члени їх сімей. Тому з метою уникнення соціальних криз в українському суспільстві в майбутньому виникає необхідність знаходити нові інноваційні підходи до вирішення серйозних соціальних проблем.

Комерційний підхід у соціальній сфері поширений у всьому світі й добре себе зарекомендував у багатьох країнах. Адже ці ініціативи мають фінансову стійкість і значний соціальний ефект. Через брак ресурсів і коштів у державному бюджеті громади й їх окремі представники шукають найкращі сучасні та інноваційні шляхи вирішення проблем, із якими вони стикаються. Тож, соціальне підприємництво певною мірою розвивається як відповідь на нинішню складну економічну ситуацію. Застосування бізнес-підходу в соціальній сфері поширене в усьому світі, а також може стати одним із основних інструментів соціальної політики для ветеранів АТО/ООС та членів їх сімей.

Сьогодні соціальне підприємництво як соціально-економічне та організаційне явище часто є предметом аналізу науковців, керівників бізнесу та держави. Соціальне підприємництво – це специфічний вид економічної діяльності, який спрямований на вирішення проблеми груп осіб, які не можуть повною мірою отримати необхідні для життя переваги через проблеми неплатоспроможності ринку та держави. Хоча соціальне підприємництво не є новим явищем, останнім часом зазнало безпрецедентного зростання в усьому світі, включно з Україною, і, як не дивно, як практика, так і наукова концептуалізація соціального підприємництва розвиваються. Це пов'язано з тим, що, з одного боку, відбувається погли-

блення багатьох соціальних проблем, а з іншого – неспроможність самого суспільства за допомогою стандартних інструментів ринкової економіки та допомоги держави ефективно вирішувати соціальні проблеми.

Можемо визначити соціальне підприємництво як соціальне явище, яке сприяє соціальним змінам на рівні громади шляхом залучення ключових партнерів до взаємодії з використанням бізнес-підходу. Із точки зору наукового аналізу соціального підприємництва як детермінанти військової реінтеграції, ветеранів АТО/ООС та членів їх сімей, найбільш доречним буде дослідження ознак соціального підприємництва через характеристику інтенцій особистості соціального підприємця [1].

Соціальне підприємництво орієнтоване на задоволення потреб суспільства і в результаті бере на себе певні функції держави, щоб мати можливість постійно працювати з державою. Виходячи з вищевикладеного, дослідження феномену соціального підприємництва, яке є одним із ключових чинників соціально-економічного розвитку України [2].

У сучасних конфліктних суспільствах забезпечення роботою ветеранів АТО/ООС недостатньо для стабілізації процесу реінтеграції. Для створення сприятливих умов для працевлаштування ветеранів АТО/ООС потрібен ширший спектр механізмів та інструментів.

Наразі у системах соціального захисту більшості країн ветерани все ще сприймаються як пасивні об'єкти підтримки. А соціально-професійна адаптація ветеранів АТО/ООС у національній системі включає трудові права та гарантії, пільги на навчання та відкриття власної справи. Практичні механізми, чинники мотивації, стимулювання та підтримки розвитку бізнесу та покращення можливостей ринку праці на національному рівні не відповідають актуальним викликам сучасних ветеранів [3].

Не відкидаючи надважливої ролі того, що громадський сектор є ключовим партнером держави у справі реінтеграції ветеранів АТО/ООС у сучас-

них умовах суспільства, державне регулювання ринку праці та зайнятості даної категорії громадян потребує детального врегулювання адміністративно-правових кордонів. Успішній реінтеграції військовослужбовців і ветеранів в умовах сучасного українського суспільства сприяє працевлаштування в усіх сферах економіки, а також продуктивна зайнятість, яка відповідає їхнім потребам та інтересам.

Світовий досвід свідчить, що сьогодні державам як інституційним об'єднанням організацій не доводиться самостійно вирішувати соціальні проблеми. Але, своєю чергою, участь різноманітних громадських організацій, навчальних закладів та корпорацій у процесі вирішення соціальних проблем не є свідченням некомпетентності органів державної влади, а, навпаки, така політика характеризує публічно-державний підхід до управління та свідчить про повагу до громадської думки та свідомий розподіл відповідальності. Роль соціальних проектів у пом'якшенні наслідків криз і соціальних проблем важлива в ситуаціях невизначеності та відсутності досвіду вирішення серйозних проблем.

У цілому аналіз особливостей реалізації механізму залучення держави до процесу розвитку соціального підприємництва учасників АТО/ООС та членів їхніх сімей в Україні та синтез наукових підходів до трактування модернізації, дає змогу сформувати авторське бачення складових визначеного механізму:

– *якісні перетворення* – орієнтованість підприємницьких ідей саме на споживача послуг – учасників АТО/ООС, моніторинг їх потреб та адресність наданої допомоги;

– *постійне вдосконалення* – вдосконалення існуючого правового механізму сфери соціального підприємництва для учасників АТО/ООС та членів їхніх сімей;

– *інновації та інноваційний розвиток* – зміна підходів до розробки та реалізація нових перспективних напрямів в сфері соціального підприємництва;

– *багаторівневість* – залучення громадськості, бізнесу та науковців до прийняття управлінських рішень.

Завдання модернізації механізму залучення держави до процесу розвитку соціального підприємництва учасників АТО/ООС та членів їхніх сімей – своєчасне реагування на виклики та комплексне вирішення проблем соціального підприємництва.

Спробу зібрати єдину ініціативну базу для ветеранів здійснила команда ГО «Студень» на базі

онлайн-платформи «Збройна броня: валідований єдиний базовий центр допомоги учасникам АТО» в рамках проекту за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID).

ГО «Центр зайнятості вільних людей» має на меті сприяти соціальній адаптації ветеранів АТО як однієї з цільових груп шляхом навчання, перепідготовки, самозайнятості та працевлаштування. Дана організація дотримується комплексного підходу до вирішення цього питання, що вимагає активної співпраці та взаємодії роботодавців, громадського сектору, державних органів тощо. «Центр зайнятості вільних людей» надає такі послуги: професійна реалізація та конкурентоспроможність на ринку праці (консультації з питань кар'єри, коучинг з питань кар'єри, профорієнтація, програми розвитку характеру, перепідготовка).

Створено інформаційну платформу для спілкування об'єднань ветеранів АТО з різних регіонів України. У Вінницькій, Дніпропетровській, Донецькій, Житомирській, Запорізькій, Луганській, Харківській та Херсонській областях близько тисячі людей оздоровлюються завдяки проекту USAID «Економічні можливості для постраждалих від конфлікту», який реалізує Український жіночий фонд [3].

«Shelter Ukraine» також бере участь у підтримці соціальних ініціатив, які допомагають мирним жителям під час війни. До реалізації проекту залучені три організації: SILab Ukraine, VPLYV та Тепле Місто за підтримки Valores Foundation (Польща). Ініціатива розпочалася 28 лютого 2022 року, за цей час допомогла понад 23 тисячам постраждалих від війни українців та зібрала понад 400 тисяч євро [4].

Успішним прикладом соціального підприємництва в Україні є проект «Veterano Group», заснований ветераном АТО Леонідом Остальцевим. Мета соціального бізнесу – допомогти українським воїнам, які повертаються з війни, адаптуватися до цивільного життя. Інші ветерани АТО/ООС можуть розпочати власний бізнес за франшизами Veterano. Гонорар символічний, але його можуть отримати лише бійці, які повернулися до мирного життя.

Сьогодні франшиза об'єднує мобільні точки та кав'ярні Veterano Coffee, цукерки Veterano Brownie, Veterano Bar, охоронну компанію Veterano Guard, службу таксі Veterano Cab та Veterano Energy, яка встановлює сонячні електростанції та піцерії в шести містах України: Києві, Борисполі, Одесі, Івано-Франківську, Кривому Розі та Маріуполі. Також розвивається

ветеранська служба доставки піци. Частина прибутку власники спрямовують на допомогу родинам загиблих українських воїнів. Громадяни, які відвідують піцерію, можуть повісити свою піцу, щоб оплатити замовлення для поранених бійців у госпіталях чи учасників бойових дій на передовій [5].

Незважаючи на те, що рух соціального підприємництва активно поширюється в Україні та підтримується національними та міжнародними організаціями та інституціями, існує багато перешкод для його реалізації. По-перше, в Україні відсутнє законодавче регулювання соціального підприємництва, по-друге, воно має відкрито конкурувати зі звичайними комерційними підприємствами, що у більшості випадків є надважкою задачею, особливо на початкових етапах реалізації соціального підприємництва в Україні. Крім того, створення соціальної цінності тягне за собою додаткові витрати, що робить його менш конкурентоспроможним, ніж комерційні компанії.

Щоб збалансувати конкурентоспроможність соціальних підприємств і комерційних підприємств загалом, багато країн створюють відповідні законодавчі рамки для сприяння розвитку соціальних підприємств, оскільки формування соціальних цінностей зменшує витрати держави на подолання соціальних проблем. Це рішення було підхоплено в практиці державного супроводу соціального підприємництва в багатьох

країнах, включаючи США, Великобританію, Італію, Німеччину, Польщу та Литву.

Однак, зважаючи на відсутність єдиного підходу до визначення соціального підприємництва, кожна країна пішла дещо іншим шляхом, закріплюючи визначення соціального підприємництва та встановлюючи механізми балансу конкурентоспроможності на законодавчому рівні [5].

Підтримка розвитку соціального підприємництва в Україні для військовослужбовців, ветеранів АТО/ООС та членів їх сімей як шлях до їх реінтеграції на якісно новому рівні залежить від налагодженої міжгалузевої співпраці ключових партнерів: органів державної влади та органів місцевого самоврядування (законодавча підтримка, основний механізм фінансової підтримки), підприємств (наставництво, субсидювання), ЗМІ (популяризація діяльності), навчальних закладів (навчання з практики соціального підприємництва), громадських організацій (робота безпосередньо з населенням щодо роз'яснення основних принципів соціального підприємництва). У зв'язку з цим дослідження механізмів державного управління в сфері соціального підприємництва в умовах реінтеграції військовослужбовців, ветеранів АТО/ООС та членів їх сімей є вкрай важливим задля визначення ключової ролі держави в процесі реінтеграції даної категорії громадян країни, які, безумовно, заслуговують максимальної поваги й підтримки соціуму.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Нагорна Н.С., Максьом К.В. Соціальне підприємництво як детермінанта реінтеграції військовослужбовців, ветеранів АТО/ООС та членів їх сімей. *Габітус. Науковий журнал з соціології та психології*. 2022. №36. С. 272–276.
2. Соціальне підприємництво: від ідеї до суспільних змін : посібник / А. А. Свинчук та ін. Київ: ТОВ «Підприємство «Віеней», 2017. 188 с.
3. Verbytska A. Socio-economic mechanism of reintegration of ATO / OOS veterans in the sphere of social protection. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2021. № 2(26). С. 48–57.
4. Соціальне підприємництво у воєнний час: як працює SILab Ukraine. Медіа великих історій: веб-сайт. URL: <https://media.zagoriy.foundation/velyka-istoriya/soczialne-pidpryyemnyctvo-u-voyennyj-chas-yak-praczyuyesilab-ukraine>
5. Теслюк С., Демчук І. Розвиток соціального підприємництва в Україні в умовах воєнного стану. *Економічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2022. №4. С. 116–125.

УДК 354:351.9

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.3.6>

Сорока Світлана Вікторівна,

доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування

Чорноморського національного університету імені Петра Могили

ORCID ID: 0000-0003-2022-0388

ЕФЕКТИВНІСТЬ ПАРЛАМЕНТСЬКОГО КОНТРОЛЮ УРЯДУ В КРАЇНАХ ЄС НА ПРИКЛАДІ ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧИХ КОМІСІЙ

EFFECTIVENESS OF PARLIAMENTARY CONTROL OF THE GOVERNMENT IN EU COUNTRIES ON THE EXAMPLE OF THE ACTIVITIES OF INVESTIGATIVE COMMISSIONS

Стаття присвячена аналізу практики застосування інституту слідчих комісій в країнах ЄС та визначенню ролі даного інституту в процесі парламентського контролю за діяльністю уряду. Визначені основні аспекти парламентського контролю уряду в країнах Європейського Союзу. Класифіковано форми парламентського контролю та їх особливості. Проаналізовано організаційно-правові засади діяльності та практичні аспекти функціонування слідчих комісій в ЄС. Доведено, що дієвим механізмом парламентського контролю є слідчі комісії, які є органами парламенту або однієї з його палат, що створюються з метою встановлення фактів неефективного державного управління, викриття зловживань органів державної влади і мають особливі повноваження, наближені до судових та адміністративних.

Поняття слідчої комісії парламенту розкривають такі елементи: 1) є внутрішнім органом парламенту; 2) має повноваження проводити розслідування; 3) метою діяльності є дослідження фактичного та правового стану окресленої парламентом проблеми і формулювання відповідного рішення; 4) для реалізації власної мети має владні повноваження щодо суб'єктів підконтрольної парламенту виконавчої влади, зокрема фізичних осіб задля отримання інформації; 5) результати роботи комісії є основою для прийняття парламентом рішення в межах наданих йому повноважень.

Наслідком звіту комісії може бути притягнення посадових осіб до конституційної або політичної відповідальності, а також направлення справи до правоохоронних органів. Звіт виконує суто консультативну функцію, він не є обов'язковим для виконання ні для парламенту, ні для уряду, ні для судових органів. У ньому наводяться підсумки діяльності слідчого органу, які можуть бути корисними для подальшого вирішення проблеми компетентними органами. Для того щоб ці рекомендації були втілені в життя, їх має підтримати парламентська більшість.

Ключові слова: слідча комісія парламенту, парламентське розслідування, парламентський контроль.

The article analyzes the practice of applying the Institute of Investigative Commissions in the EU countries and determines the role of this institution in the process of parliamentary control over the activities of the government. The main aspects of parliamentary control of the government in the countries of the European Union are identified. The forms of parliamentary control and their features are classified. The organizational and legal bases of activity and practical aspects of the functioning of Investigative Commissions in the EU are analyzed. It is proved that the effective mechanism of parliamentary control is Investigative Commissions, which are bodies of the parliament or one of its chambers, created for the purpose of establishing the facts of inefficient public administration, exposing abuses of state authorities and having special powers close to judicial and administrative ones.

The concept of the investigative commission of the Parliament reveals the following elements: 1) is an internal body of the parliament; 2) has the authority to conduct an investigation; 3) the purpose of the activity is to study the actual and legal status of the problem outlined by the parliament and the formulation of the relevant decision; 4) to implement its own goal, it has power over the subjects of the executive power controlled by the parliament, in particular individuals, to obtain information; 5) the results of the commission's work are the basis for the parliament to make a decision within the limits of its powers.

The commission's report may result in bringing officials to constitutional or political responsibility, as well as sending the case to law enforcement agencies. The report performs a purely advisory function and is not binding on the parliament, the government, or the judiciary. It provides results of the activities of the investigating body, which may be useful for further solving the problem by the competent authorities. In order for these recommendations to be implemented, they must be supported by a parliamentary majority.

Key words: committee of inquiry, parliamentary inquiry, parliamentary control.

Постановка проблеми. Без сумніву інститут тимчасових слідчих комісій являє собою найважливіший механізм контролю, яким володіють сучасні парламенти. Верховна Рада України регулярно звертається до даного засобу з метою контролю уряду та інших органів виконавчої влади. За період 1994–2023 року, за підрахунками автора, було створено 179 тимчасових слідчих комісій – найбільший показник з усіх країн Європи. Однак ефективність діяльності слідчих комісій досить низька, про що свідчить зокрема й те, що у 75% випадків результати роботи комісій парламентом не розглядалися. Тому актуальним є дослідження досвіду функціонування слідчих комісій в країнах Європейського Союзу та ролі цього інституту в процесі контролю за урядом.

Аналіз досліджень і публікацій. Слід зазначити, що визначена проблематика останнім часом не залишається поза увагою науковців, однак переважно зарубіжних. Вагомий внесок у розробку теоретичних та методологічних проблем парламентського розслідування внесли європейські вчені К. Стром, В. Мюллер, Т. Бергман, Г. Пайдала, П. Чорний, Б. Банацак, М. Грибовський та японський дослідник Х. Ямамото. Серед українських праць присвячених проблемам парламентського розслідування та створення слідчих комісій слід відмітити працю А.Б. Медвіда та інформаційно-аналітичні дослідження експертів Лабораторії законодавчих ініціатив. Проблема ролі слідчих комісій у здійсненні парламентського контролю за діяльністю уряду в країнах ЄС досі не була предметом спеціального дослідження, що стало підставою для вибору теми статті, визначення її мети і завдань.

В процесі дослідження автор **поставив мету** здійснити проблемно-функціональний аналіз практики застосування інституту слідчих комісій в країнах ЄС та визначити особливості парламентського контролю за діяльністю уряду за допомогою даного інституту.

Виклад основного матеріалу. Прийняття законів та контроль за їх виконанням є важливими складовими парламентської діяльності, тому контрольні повноваження законодавчого органу виходять з самої теорії розподілу державної влади. Сутність контрольної функції парламенту разом з тим обумовлена правом народу контролювати діяльність всіх структур, яким він передав владні повноваження. Здійснюючи від імені народу вищу форму контролю, ці структури самі контролюються народом за допомогою різних інститутів прямої демократії.

Особливістю контрольної діяльності парламенту є те, що її часто досить складно чітко виокремити від інших функцій, які виконує парламент. Контроль є елементом парламентських процедур в сфері виконання законодавчої та установчої функцій парламенту. Як влучно зауважив П. Сарнецький, в багатьох випадках практика доводить про відносність різниці між законодавчою та контрольною функціями парламенту [12, с. 10].

Проблемно-функціональний аналіз визначень поняття парламентського контролю дозволяє виокремити наступні підходи:

1. Акцентується увага на політичній та правовій відповідальності уряду перед парламентом. Так, на думку французьких дослідників, парламентський контроль – це комплекс заходів, що дозволяє парламенту скласти думку про діяльність уряду і повалити його у разі глибокої незгоди із здійснюваною політикою. Німецький дослідник В. Стефані вважає, що парламентський контроль означає парламентський процес перевірки і визначення (чи здійснення впливу) форми поведінки інших, зокрема уряду і органів управління, при безпосередній (парламентська більшість) і/або непрямій (опозиція) можливості застосування санкцій або обов'язкового в правовому відношенні прийняття рішення, а також висловлення політичної позиції в результаті отримання інформації, її переробки і оцінки, включаючи схвалення та критику.

2. Визначення парламентського контролю як форми непрямого контролю громадян. Парламентський контроль – це здійснюваний громадянами, за допомогою обраних ними представників, комплекс заходів з постійного спостереження і перевірки діяльності системи виконавчої влади, а також з усунення виявлених в результаті такої перевірки порушень і попередженню можливих невідповідностей.

3. Наголошується на механізмах здійснення парламентського контролю, визначення його як системи норм, що регулює встановлений порядок проведення спостереження і перевірки в основному діяльності органів виконавчої влади, що здійснюється як парламентською більшістю і опозицією, так і допоміжними органами вищого законодавчого органу і спрямований на оцінку цієї діяльності з можливим застосуванням санкцій (вотуму недовіри, резолюції осуду, імпічменту тощо). Цього ж підходу дотримується В.В. Марченко, визначаючи парламентський контроль за діяльністю уряду як заснований на конституційних приписах систематичні спостереження, аналіз та оцінювання законності дій вищого органу вико-

навчої влади, які здійснюються як парламентом взагалі, так і його органами зокрема, і можуть мати своїми наслідками застосування санкцій в разі виявлення порушень вимог законодавства [3, с. 10].

Слід зауважити, що всі перелічені визначення достатньо адекватно передають сутність парламентського контролю, являючи собою авторські трактування цього феномену. Автор цілком погоджується з кожним з них, лише хотів би уточнити деякі особливості парламентського контролю, на яких слід зупинитися при розгляді механізмів взаємодії уряду та парламенту як органів державної влади.

Взагалі корекційно-правові акти, що приймає парламент, у яких поряд із оцінкою діяльності підконтрольного об'єкту конкретизуються його повноваження стосовно усунення недоліків та проведення превентивних заходів, є інтегральною частиною парламентського контролю уряду. В ідеалі вони мають призводити до модифікації способу проведення урядової політики згідно з очікуваннями парламенту. Йдеться про дослідження парламентом відповідності діяльності уряду основним політичним засадам парламенту.

Більш докладно визначає види реалізації парламентом контрольної функції, які одночасно представляють собою етапи її здійснення, українська дослідниця О.О. Майданник. До них належать: а) планування контрольної діяльності парламенту; б) виявлення, отримання інформації щодо процесів, які відбуваються у різних сферах суспільного і державного життя, стосовно діяльності підконтрольних парламентові суб'єктів; в) аналіз отриманої інформації; г) співставлення отриманої інформації, даних щодо діяльності підконтрольних парламентові суб'єктів із приписаними чинних законів та її оцінка; д) встановлення невідповідності, порушень, відхилень від вимог законодавства з боку підконтрольних суб'єктів; е) висування вимог та пропозицій щодо усунення допущених порушень та недоліків у діяльності підконтрольних суб'єктів; ж) вдосконалення законів та розробка заходів, що мають запобігати у майбутньому допущенню аналогічних порушень [2, с. 17]. Як видно у даній схемі значна увага приділена превентивним заходам та профілактиці порушень з боку виконавчої влади.

Періодизація основних етапів парламентського контролю запропонована вищезазначеними авторами однак не передбачає етапу, який на нашу думку є обов'язковим при здійсненні процесу контролю уряду, а саме етапу моніторингу виконання прийнятих парламентом рішень, вирішення

проблемної ситуації виконавчим органом. Саме він визначає ефективність контрольної діяльності, тому що відсутність результату вирішення кожної конкретної ситуації нівелює всі попередні стадії і процес парламентського контролю в цілому.

Періодизація розроблена І.К. Залюбовською передбачає етап моніторингу за процесом виконання парламентських рішень і має такий вигляд: а) встановлення фактичного виконання органами виконавчої влади своїх обов'язків; б) надання правильної (об'єктивної) суспільно-політичної та спеціально-юридичної оцінки дій органів виконавчої влади; в) прийняття ефективних рішень щодо удосконалення діяльності підконтрольного об'єкту, а у випадках виявлення неправомірних дій – приведення в дію відповідних правоохоронних механізмів, вжиття заходів щодо попередження відхилень у майбутньому; г) досягнення оперативного, найбільш повного та якісного виконання прийнятого парламентом у рамках проведення контрольних заходів рішення [1, с. 9–10]. Проте остання стадія наголошує на беззаперечній обов'язковості прийнятого парламентом рішення, що за певних обставин може означати пряме втручання в діяльність виконавчих органів та порушувати баланс гілок державної влади.

В контексті дослідження нас глибше цікавить саме парламентський контроль уряду, до якого можна віднести ту діяльність парламенту, метою якої є здійснення фактичного аналізу особливостей функціонування уряду, окремих міністрів та органів урядової адміністрації, що їм підпорядковується. Наслідком таких дій є формулювання оцінки діяльності контрольованих об'єктів. Така оцінка може мати як критичний характер, так і характер схвалення парламентом основних напрямів політики та діяльності уряду. Задля цього парламент приймає різноманітні пропозиції, резолюції, рекомендації, які, зокрема, надаються для ознайомлення та осмислення уряду та окремим міністрам. Зрозуміло що предметом контрольної діяльності є здійснення впливу на урядову діяльність, її удосконалення. У надзвичайних випадках це може доходити до зміни самого уряду.

Механізм парламентського контролю уряду являє собою багаторівневу систему суб'єктів. На думку автора, перша ланка включає в себе безпосередньо парламент – як орган, що здійснює контроль за урядом колективно. До другої ланки входять органи парламенту – комітети та комісії, а також окремі представники парламенту, які теж мають повноваження з контролю. До третьої – органи що підпорядковуються парламенту – спеціалізовані допоміжні парламентські інституції,

зокрема Уповноважений з прав людини та Рахункова палата, які, порівняно з першою та другою групою суб'єктів, наділені досить широкою незалежністю та самостійністю у здійсненні контролю. Важливо зазначити в цьому контексті, що суб'єкти парламентського контролю можуть здійснювати контрольні заходи самостійно, а також доручати проведення окремих контрольних заходів іншим органам державної влади або залучати інші органи, установи, організації, окремих осіб для надання пропозицій, проведення експертиз, досліджень.

Мету парламентського контролю уряду, на думку польського дослідника Р. Мойка, слід розглядати на фоні політичної конструкції парламентських урядів. Істотою цієї системи є те, що уряд походить з парламенту і є політичним відображенням правлячої парламентської більшості. Існуюча парламентська опозиція повинна мати можливість ознайомлення з діяльністю уряду і урядової адміністрації та оцінювати різні аспекти їх діяльності, що для парламентської більшості може бути не вигідним. Правляча парламентська більшість, яка політично підтримує уряд з очевидних причин не зацікавлена у тому щоб парламентський контроль виявляв помилки та похибки урядування [8, с. 154].

В залежності від особливостей форм державного правління у світовій теорії і практиці сформувалися відповідні моделі парламентського контролю уряду. Перша модель притаманна для країн, де встановилася парламентська форма правління. Особливістю даної моделі є наявність взаємного контролю парламенту і уряду, тісних взаємовідносин законодавчої та виконавчої гілок влади. Парламент контролює уряд за допомогою інституту парламентської відповідальності уряду (вотум недовіри, відмова у довірі, інститут імпічменту), призначає уряд та відправляє його у відставку. Водночас уряд може теж досить ефективно впливати на діяльність парламенту, має повноваження ініціювати розпуск парламенту за відповідних умов.

Для країн із президентською формою правління характерна інша модель здійснення парламентського контролю. У таких країнах державний механізм побудовано на засадах жорсткого поділу гілок влади, максимального організаційного і функціонального їх роз'єднання. Виконавчі органи влади не відповідальні перед парламентом і мають значну автономію. Відповідно члени уряду призначаються президентом і не повинні бути представниками законодавчого органу. Разом із тим, система розподілу влади, стримувань і про-

тиваг у президентських республіках, за умови існування демократичного режиму, забезпечує реальні можливості законодавчої влади здійснювати контроль за діяльністю виконавчої влади. Парламент, зокрема, застосовує такі засоби контролю, як проведення розслідувань, слухань щодо діяльності виконавчої влади. Під час цих процедур парламент не уповноважений застосовувати до уряду конституційно-правові або політичні санкції, проте, парламент має право звинувачувати запрошених у неповазі до нього, у наданні неправдивої інформації, що тягне за собою кримінальну відповідальність.

На відміну від парламентських, у президентських країнах не існує інституту розпуску парламентів. Уряд не має права ні розпустити парламент, ні здійснювати постійний вплив на членів парламенту під час засідань. Проте і в цих країнах президент як голова уряду має у своєму розпорядженні достатньо засобів впливу на парламенти, зокрема, право відкладального вето. Отже, якщо законодавчий орган не представлений сильним парламентом, то виконавча влада схильна домінувати над ним.

Третя модель парламентського контролю властива країнам зі змішаною формою державного правління і поєднує в собі якості притаманні як першій, так і другій моделі. У таких країнах існує інститут парламентської відповідальності уряду і законодавчий орган може відправити його у відставку. Президент в свою чергу має повноваження щодо вирішення питання про розпуск парламенту, а також відправлення уряду у відставку. Така модель теж передбачає досить тісну взаємодію законодавчої та виконавчої гілок влади.

Узагальнюючи вищезазначене слід сказати, що реальний обсяг повноважень парламенту кожної конкретної країни в сфері контролю залежить не лише від форми правління, а також від низки факторів, таких як державний устрій, політичний режим, історичні особливості розвитку вищих органів державної влади та традиції їх взаємодії. Вважаємо за необхідне окремо виділити механізми які реалізуються в процесі поточного контролю уряду та механізми пов'язані з інститутом парламентської відповідальності уряду і представити їх у вигляді нижченаведеної таблиці.

Механізми здійснення парламентського контролю закріплюються у законодавчих актах, що робить їх юридично обов'язковими компонентами системи державного управління. Виділяють наступні форми законодавчого закріплення положень про парламентський контроль:

Механізми парламентського контролю уряду

Механізми поточного (інформаційно-коригуючого) парламентського контролю уряду	Контроль в межах парламентської відповідальності уряду
Діяльність слідчих комісій (парламентські розслідування)	Формування уряду та призначення окремих його представників
Інститут інтерпеляцій	Схвалення програми діяльності уряду або урядової декларації (як правило відбувається під час формування уряду)
Парламентські, депутатські запити та звернення	Вотум недовіри прем'єр-міністру або уряду в цілому
Слухання та дебати у парламенті з питань діяльності уряду	Постановка питання про довіру уряду (вотум довіри)
Усні та письмові питання до уряду на засіданнях парламенту	Індивідуальний вотум недовіри представникам уряду
Розгляд доповідей та звітів уряду та його членів	Притягнення посадових осіб до відповідальності в порядку імпичменту або процедур подібних до нього
Галузевий контроль комісій та комітетів парламенту, прийняття ними рекомендацій, висновків, пропозицій	
Прийняття парламентом постанов, резолюцій, декларацій про критику або схвалення діяльності уряду	
Затвердження парламентом урядових програм загальнодержавного розвитку	
Контроль що здійснюється спеціалізованими допоміжними органами, які підпорядковуються парламенту (Уповноважені з прав людини, Рахункові палата, Парламентські комісари тощо)	
Контроль за делегованим законодавством (нормативні акти, які приймаються урядом за уповноваженням парламенту і мають силу закону)	

1) фіксація основних засад контрольної діяльності в розділах основних законів, присвячених статусу та компетенції парламенту;

2) зосередження норм, присвячених парламентському контролю, в окремих автономних розділах основних законів країни;

3) закріплення окремих положень, присвячених напрямам контрольної діяльності, її формам в розділах основних законів, присвячених статусу та компетенції парламенту, на додаток до яких ухвалюється спеціальний закон, що регламентує парламентський контроль;

4) наявність в національних конституціях норм, що дозволяють парламенту сформувати, а у ряді випадків і визначити зміст діяльності органів парламентського контролю.

Важливо, що особливості закріплення форм парламентського контролю впливають на ефективність його здійснення, але не є визначальним фактором в цьому. Значну роль відіграє наявність в країні демократичного режиму. В країнах з недемократичним режимом інститут парламентського контролю може існувати згідно із законодавством, але він не буде реалізований або буде неефективним не відповідаючи своїй функціональній природі. Великий вплив на здійснення контролю накладає загальний характер взаємовідносин законодавчої та виконавчої влади, що

визначається формою державного правління та устрою, державними традиціями тощо. На сучасному етапі помітну роль у посиленні дієвості парламентського контролю відіграють політичні партії, які інколи спотворюють систему розподілу державної влади. В таких умовах особливого значення набувають елементи конституційного устрою, які забезпечують права парламентської меншості, створюючи перешкоди для повного підпорядкування парламенту урядовій більшості.

Сучасна демократична держава не може функціонувати без ефективної взаємодії уряду та парламенту. Значну роль у процесі взаємодії відіграє контроль урядової діяльності, який здійснюється парламентськими комітетами та комісіями. Слід зазначити, що застосування термінів «комітет» чи «комісія» в країнах Європейського Союзу переважно залежить від загальноприйнятої у країні термінології. Основною відмінністю можна назвати те, що комітети створюються як постійно діючі органи, а комісії можуть бути як постійними, так і тимчасовими.

Говорячи про участь парламентських комітетів і комісій у процесі контролю уряду, слід виокремити такі сфери їх діяльності: розгляд звітів та інформації міністрів та керівників органів державної адміністрації; аналіз діяльності окремих секторів державного управління, зокрема

і впровадження у життя та виконання законів та постанов парламенту; реалізація прийнятих комісіями звітів та рекомендацій; парламентське розслідування шляхом створення слідчих комісій.

Значну роль у процесі контролю виконавчої гілки влади в країнах Європейського Союзу відіграють парламентські розслідування. Говорячи про характер парламентського контролю, який здійснюється за допомогою слідчих комісій, слід звернути увагу на його дуалістичність. По-перше, такий контроль полягає у встановленні певних фактів та їх оцінюванні, а отже, є інформаційним. По-друге, це контроль коригуючий (корекційний) і включає в себе певний вплив з боку парламенту на становище контролюваного суб'єкта в майбутньому. Водночас зважаючи на цю другу фазу контролю важливо, що такий вплив не може мати правових наслідків. Це обумовлено тим, що парламент у процесі реалізації функції контролю не може втручатися у справи, які належать до компетенції виконавчої або судової влади в такий спосіб, що може порушити принцип поділу державної влади.

Слідчі комісії є органами парламенту або однієї з його палат, що створюються з метою встановлення фактів неефективного державного управління, викриття зловживань органів державної влади і мають особливі повноваження, наближені до судових та адміністративних. Відносно питання предмета можливого розслідування слід зазначити, що аналіз досвіду проведення парламентських розслідувань у зарубіжних країнах дозволяє констатувати таке. Найчастіше предметами розслідувань слідчих комісій стають порушення у діяльності посадовців, які ставлять під сумнів можливість здійснення ними своїх повноважень на високих державних постах. Це такі явища, як зловживання або перевищення посадових повноважень, факти корупції, несумлінне виконання посадових обов'язків, нецільове витрачання бюджетних коштів, некомпетентність у професійній діяльності, яка може викликати негативні наслідки. Також парламентські розслідування проводяться по фактах технологічних, екологічних катастроф, аварій, пожеж. У зв'язку з підвищеною терористичною загрозою останнім часом все частіше проводяться парламентські розслідування, що стосуються обставин здійснення терористичних актів. Нерідко предметом стають фінансові, соціальні кризи, а також випадки невиконання прийнятих парламентом законів.

Слід виокремити такі елементи, які глибше розкривають поняття слідчої комісії парламенту:

1) є внутрішнім органом парламенту, до складу якого входять його члени;

2) має повноваження проводити розслідування;

3) метою діяльності є дослідження фактичного та правового стану окресленої парламентом проблеми, зокрема питання про політичну та конституційну відповідальність і формулювання відповідного рішення;

4) для реалізації власної мети комісія має владні повноваження щодо суб'єктів підконтрольної парламенту виконавчої влади, зокрема фізичних осіб задля отримання інформації: такі її функції є аналогічними або подібними до тих, що належать органам судової або виконавчої влади;

5) результати роботи комісії є основою для прийняття парламентом рішення в межах наданих йому повноважень, а також надають суспільству інформацію про справу, яка є об'єктом дослідження.

Взагалі комісії, що наділяються правом проведення слідчих дій, є основним засобом розслідування та притягнення до відповідальності урядових чиновників, який є у розпорядженні парламенту. У цьому контексті важливим питанням є визначення парламентського органу, наділеного компетенцією проводити розслідування. Як правило, у країнах Європи нею наділяються тимчасові спеціалізовані слідчі комісії. Вони мають різні назви: слідчі комітети парламенту в Австрії, Швеції, Польщі, Латвії, Німеччині; парламентські слідчі комісії в Естонії та Литві; парламентські комітети з розслідування особливо важливих справ у Данії тощо. Однак слід звернути увагу на те, що в деяких країнах для проведення парламентського розслідування, поряд із тимчасовими слідчими комісіями, використовуються також наявні в парламенті (палаті) постійні комітети, як-то у Франції та Італії. У Німеччині слідчі повноваження, поряд із спеціалізованими слідчими комітетами, має Комітет з питань оборони, який за покладення на нього обов'язків провести парламентське розслідування наділяється правами слідчої комісії. У Нідерландах з 2002 року нижня палата парламенту має власний постійний слідчий підрозділ, так званий Слідчий Офіс (*Investigation & Verification Office*), основною функцією якого є перевірка даних, котрі уряд надає Палаті Представників.

Слід акцентувати, що прерогативи створення слідчих комісій, як правило, належать нижнім палатам парламенту, тому верхні палати в Чехії, Німеччині, Польщі, Австрії, не маючи повноважень нагляду за урядом, такі комітети створювати

не можуть. У Словенії верхня палата – Національна Рада – не може створити слідчого комітету, але може вимагати зробити це у нижньої палати – Національної Асамблеї. Створення слідчих комісій як кожною палатою парламенту окремо, так і двопалатних комісій з розслідування можливе в Італії та Іспанії.

Аналізуючи особливості процедури проведення парламентського розслідування доцільно виокремити його стадії:

1. Порушення парламентського розслідування.
2. Підготовка до проведення розслідування.
3. Збір та аналіз інформації.
4. Оприлюднення заключного звіту.

Також важливим моментом після проведення парламентського розслідування, на думку автора, є контроль за реалізацією прийнятих рішень парламенту за результатами звіту слідчої комісії. Він може здійснюватися відповідним постійним комітетом, компетенція якого відповідає розглянутій слідчою комісією справі.

Ініціювати створення спеціальної слідчої комісії можуть члени парламенту, а в окремих випадках навіть уряд. Винятком є Австрія та Данія, де лише комітети з внутрішніх справ палат парламенту (Головний комітет та Постійний адміністративний комітет відповідно) можуть запровадити парламентське розслідування. Кількість парламентарів, необхідна для порушення питання щодо створення слідчої комісії, коливається від одного до 1/3 членів парламенту (палати). У Румунії та Іспанії політичні групи парламенту теж мають таке право [14, с. 41]. Іншою є ситуація стосовно прийняття рішення про створення комісії, яке, як правило, вимагає згоди парламентської більшості, незалежно від того, скільки підписів було зібрано на користь такого рішення. Винятком серед країн Європейського Союзу є Німеччина та Португалія, у яких створення слідчої комісії вимагає згоди 1/4 та 1/5 членів парламенту відповідно. Ускладненою є процедура створення тимчасової слідчої комісії у Франції, де пропозиція щодо її створення спрямовується на розгляд парламентського комітету, що має відповідну спеціалізацію. Лише після аналізу ситуації та звіту комітету палата приймає рішення про необхідність створення слідчої комісії [14, с. 42].

Цілоком зрозуміло, що причиною встановлення чітких процедур для створення слідчих комісій є необхідність недопущення використання інституту парламентських розслідувань як інструменту політичного тиску на уряд та парламент, що може призвести до дестабілізації системи державного управління. З іншого боку, вимоги до створення

слідчої комісії не повинні стати перешкодою для проведення об'єктивного парламентського розслідування. Не можна дозволити політичних силам, що підтримують уряд у парламенті, блокувати спроби їх ініціювання. У світлі окреслених вище факторів великого значення набуває можливість опозиції ініціювати парламентське слідство, а саме ухвалення рішення про створення слідчої комісії та прийняття рішення щодо її звіту. Було б цілком логічно, щоб меншість у парламенті мала б більше можливостей робити це. Але практика розвинених європейських країн не підтверджує цього.

Для того щоб розслідування було об'єктивним, до складу слідчих комісій залучаються представники різних парламентських фракцій, зокрема й опозиційних. У переважній більшості європейських країн члени комісій обираються парламентом на засадах пропорційного представництва політичних сил. Це означає, що більшість у комісії, як правило, складають представники урядової коаліції. Однак загальною тенденцією є намагання надати можливість малим та опозиційним партіям брати активну участь у роботі слідчих комісій. З такою метою в Німеччині з 1970 року була запроваджена формула представництва за методом Гейера-Німейера – якщо, зважаючи на малочисельність, фракція не отримує жодного місця в слідчій комісії, вона має право делегувати спеціального спостерігача, який бере участь у засіданнях без права голосу [7, с. 65]. У деяких країнах передбачено надання права опозиційним депутатам отримувати посаду керівника слідчого комітету або його заступника. Часто неписаним правилом є приналежність керівника та заступника до різних політичних фракцій, що також гарантує опозиції участь у керівництві роботою комісії, особливо за умов двопартійної системи. За необхідності, до складу слідчих комісій залучаються експерти з предмета розслідування. У Німеччині при цьому експерти, залучені ззовні, вважаються повноцінними членами комісії і навіть мають право голосу [11, с. 363].

Ефективність роботи слідчих комісій багато в чому залежить від повноважень, якими вони наділені. Як правило, органи, уповноважені проводити парламентські розслідування, наділяються досить широкими повноваженнями. Виокремлюють дві моделі конституційного та законодавчого врегулювання слідчих повноважень комісій. Перша модель передбачає застосування процедур згідно з кримінально-процесуальним кодексом (Польща, Австрія, Німеччина, Італія, Словаччина, Литва). У межах цієї моделі

рішення про застосування примусу щодо свідків приймає відповідний судовий орган, до якого може звернутися комісія. Відповідно до другої моделі повноваження комісії врегульовані законодавчими актами, що стосуються діяльності слідчої комісії (у Чехії в Регламенті засідань слідчої комісії, який має ранг законодавчого документа). Це дозволяє злагоджено працювати, спираючись на норми, створені спеціально для потреб слідчої комісії, надаючи їй ширші компетенції і право вирішувати, які саме засоби застосовувати в процесі роботи.

Як вже зазначалося, парламентські розслідування можуть проводитися у відповідності до приписів кримінально-процесуального законодавства, а отримані матеріали можуть бути підставою для порушення кримінальної справи. Слідчі комісії можуть викликати на свої засідання і заслуховувати будь-яких посадових та інших осіб, направляти запити в органи влади, вимагати надання інформації, у тому числі секретного характеру, у якій, як правило, їм не може бути відмовлено. Повноваження комісії щодо допиту свідків, як правило, законодавчо закріплені, що надає авторитету парламентському розслідуванню. Відмова з'явитися за викликом слідчої комісії і давати свідчення загрожує обвинуваченням у неповазі до парламенту або притягненням до адміністративної відповідальності. Слід зазначити, що це є дуже важливим, тому що, як засвідчує досвід Франції, до законодавчого закріплення в 1977 році даного положення мали місце випадки відмови посадових осіб з'являтися на вимогу комісії.

У загальному вигляді можна окреслити таку схему повноважень слідчих комісій:

1) у визначеному законом порядку отримувати необхідні дані, що стосуються предмета розслідування, від державних органів, органів місцевої влади, службових осіб та окремих громадян;

2) ознайомлюватись з документами, що мають відношення до предмета розслідування;

3) запрошувати осіб для отримання свідчень чи пояснень з питань, щодо яких проводиться розслідування, заслуховувати їх;

4) залучати фахівців для роботи в слідчій комісії, призначати необхідні експертизи [5, с. 15].

Після проведення розслідування слідча комісія доповідає про його результати на засіданні парламенту (палати). Наслідком звіту комісії може бути притягнення посадових осіб до конституційної або політичної відповідальності, а також направлення справи до правоохоронних органів. Однак парламентське розслідування не може конкурувати із судовим, тим більше підміняти

його. Постанови слідчих комісій не підлягають розгляду в суді. Суди вільні у розгляді та оцінці обставин справи і можуть як враховувати, так і не брати до уваги результати розслідування слідчих комісій. У Нідерландах взагалі забороняється, щоб результати розслідування слідчої комісії згодом стали основою судових рішень.

Іншим важливим моментом, на якому слід акцентувати, є те, що звіт слідчого комітету або комісії виконує суто консультативну функцію, він не є обов'язковим для виконання ні для парламенту, ні для уряду, ні для судових органів. У ньому наводяться підсумки діяльності слідчого органу, які можуть бути корисними для подальшого вирішення проблеми компетентними органами. І зрозуміло, що для того, щоб ці рекомендації були втілені в життя, їх має підтримати парламентська більшість. Уповноважені органи повинні вчинити визначені законом дії для імплементації рішень комісії (наприклад, парламент може ініціювати прийняття закону, спрямованого на вирішення проблеми, що стала предметом розслідування комісії, з урахуванням розроблених нею рекомендацій) [5, с. 11–12].

На думку автора, ефективність імплементації рішення парламенту за результатами звіту слідчої комісії визначає загальну дієвість парламентського контролю, що здійснюється за допомогою даного інституту. Важливо, щоб парламент проводив подальший моніторинг стану впровадження вироблених рекомендацій. Така практика, зокрема, існує у Франції. Після завершення шестимісячного терміну з моменту публікації звіту слідчого комітету, уповноважений член відповідного постійного комітету має представити у своєму комітеті звіт про практичну реалізацію рекомендацій, визначених слідчим комітетом.

Досить часто комісія завершує свою діяльність без подання звіту (до речі, така практика спостерігається також і в Україні). Так, наприклад, в Угорщині більшість із існуючих слідчих комісій не подали фінального звіту на розгляд парламенту, оскільки не могли його створити через розбіжність у поглядах на результати розслідування. Таким чином, функціонування такої комісії втрачає сенс, адже вся суть її діяльності має бути відображена в підсумковому звіті. Світова практика свідчить, що членам тимчасових слідчих органів буває важко знайти консенсус під час створення рекомендацій стосовно подальшого вирішення розслідуваного питання. В Австрії цю проблему було вирішено таким чином: фінальний звіт повинен складатись із усіх позицій та пропозицій, представлених членами слідчої комісії [5, с. 34].

Кожна країна має власні особливості функціонування тимчасових слідчих комісій. Охарактеризуємо їх на прикладі окремих країн ЄС. В Австрії слідча комісія створюється парламентською більшістю і кожна партія, представлена у Вищому парламентському комітеті, автоматично у ній репрезентується. Слідчі комісії працюють за такими самими правилами, як кримінальні суди. До 1988 року діяльність таких комісій не була публічною, але на сучасному етапі Президент парламенту може надати доступ представникам медіа до заслуховування показань свідків та експертів, що й робиться у більшості випадків [9, с. 238].

У Бельгії парламентські слідчі комісії були нехарактерним явищем до 1980-х років, тому що парламентська більшість у солідарність із урядом намагалася не дозволяти дії, що могли дискредитувати окремих міністрів чи уряд у цілому. До того ж, навіть коли слідча комісія притягала окремих міністрів до відповідальності, вони не йшли у відставку, доки їх підтримувала правляча партія. Сьогодні слідчі комітети стали альтернативним інструментом парламентського нагляду та їх діяльність набула значної публічності [15, с. 268].

Важливу роль у процесі контролю уряду, як засвідчує практика, відіграє діяльність слідчих комісій в Італії. Значний резонанс отримала робота спеціальних комісій з безробіття, розслідування діяльності трестів (забезпечення свободи конкуренції) і злочинів мафії, що створило багато проблем для правлячих кіл. На думку К.Г. Холодковського, незважаючи на те, що створення деяких комісій надавало уряду можливість затягнути чи відкласти вирішення питань, не можна недооцінювати їх діяльність. У результаті їх діяльності надбанням громадськості ставала достовірна інформація про проблеми управління державою. Так, робота комісії з розслідування злочинів мафії багато в чому підготувала ґрунт для підтримки суспільством рішучих антімафіозних заходів, що були застосовані в 1980-1990 рр. Водночас, саме завдяки парламентським розслідуванням, були відправлені у відставку, а потім притягнені до судової відповідальності низка представників уряду.

В Іспанії парламентські розслідування згідно зі ст. 76 Конституції можуть проводити як спільні комісії Конгресу Депутатів і Сенату, так і створені окремо палатами. Іспанськими фахівцями з конституційного права діяльність слідчих комісій визначається як одна з найбільш значимих функцій, що здійснюється парламентом і використовується для вирішення будь-яких питань, які становлять публічний інтерес. Так, наприклад, протягом

1990–1992 років у Сенаті працювали комісії з розслідування проблем терористичної діяльності, робітників-емігрантів, університетської освіти, повеней, національних аеропортів, продажу й споживання наркотиків і т. п. [4, с. 129].

Деяка інша ситуація склалася у Франції, де процедура контролю виконавчої гілки влади через створення тимчасових слідчих комісій рідко є ефективною. У більшості випадків, коли опозиція хоче створити таку комісію, уряд має можливість за підтримки парламентської більшості запобігти цьому, до того ж саме парламентська більшість має виключне право призначати членів комітету [13, с. 339]. Ускладненим є порядок включення питання про формування комісії до порядку денного засідання палати, оскільки відповідно до п. 1 ст. 48 Конституції Французької Республіки 1958 р. уряд встановлює пріоритетний, а Національні Збори – додатковий порядок денний, що не дозволяє депутатам змінити передбачену програму роботи. По суті, уряд сам вирішує, потребує він контролю з боку парламенту або ні. Крім норм прописаних у Конституції Франції, діяльність тимчасових слідчих комісій регулюється Ордонансом № 58-1100 від 17 листопада 1958 року та Регламентом Національних Зборів Республіки. Рішення про створення слідчої комісії приймається постійною комісією палати – Комісією конституційних законів, яка може відхилити пропозицію про створення комісії, якщо це може спричинити втручання у виняткову компетенцію виконавчої влади або будь-яких інших органів, у тому числі й власне Національних Зборів. Парламентська статистика свідчить, що з 1981 по 1986 роки з 65 внесених пропозицій про створення комісій 60 було відхилено, з 1986 по 1988 роки з 22 пропозицій було відхилено 16 [4, с. 120]. Це пояснюється тим, що Уряд за допомогою конференції Глави Національних Зборів перешкодив їхньому створенню, вважаючи це обмеженням своєї влади.

Згідно з ч. 5 ст. 6 Ордонансу № 58-1100 від 17 листопада 1958 року й п. 1-2 Регламенту Національних Зборів Франції діяльність слідчих комісій носить тимчасовий характер і припиняється з моменту надання доповіді, але не пізніше шестимісячного строку з моменту прийняття резолюції про створення комісії. За цей час необхідно зібрати інформацію й надати висновок палаті. Глава Національних Зборів повинен негайно повідомити Міністра юстиції відносно початку роботи спеціальної слідчої комісії. Згідно зі ст. 145-3, 145-4 Регламенту Національних Зборів, якщо Міністр юстиції повідомить про початок судо-

вого розслідування по фактах, які стали основою для роботи слідчої комісії, то таке розслідування повинно бути негайно припинено главою Національних Зборів [10]. Робота комісії припиняється й у випадках розпуску Національних Зборів Президентом Французької Республіки.

Слідчі комісії Національних Зборів Французької Республіки мають досить широкий перелік повноважень у процесі проведення розслідування, серед яких – заслуховування міністрів, парламентарів, а також будь-яких приватних осіб; секретне інтерв'ювання осіб, що мають цінну інформацію; відрядження членів комісії з метою збору необхідної інформації як в межах Франції, так і за кордон; залучення експертів; звернення до Рахункової палати з пропозицією провести розслідування діяльності підконтрольних їй органів та служб. Важливо, що, незважаючи на такий широкий спектр повноважень, слідчі комісії не можуть застосовувати санкцій, їхні висновки й доповіді містять у собі рекомендації щодо врегулювання певного питання. Проте комісія може направити доповідь Міністрові юстиції для порушення останнім судового розслідування. Проте, як вже зазначалося, у переважній кількості випадків політичні та адміністративні наслідки роботи комісії є незначними.

Слід акцентувати увагу на тому, що загальною тенденцією для всіх європейських країн є нечисельність тимчасових слідчих комісій. За підрахунками автора, в Австрії такі комісії створювалися лише п'ять разів у 1980-х роках, жодного разу у 1990-х роках та лише один раз за останні 10 років. У Бельгії за період 1888–1988 року було створено дев'ять таких комітетів, а починаючи з 1989 року, майже кожен рік створюється по одному комітету. У Португалії створення слідчих комітетів інтенсивно використовується опозицією для контролю уряду, особливо під час функціонування однопартійних кабінетів. Середня кількість таких комітетів складає 8 за кожен каденцію парламенту. У Німеччині за каденцію парламенту в середньому утворюється 2–4 слідчі комісії. В Угорщині за останні чотири роки було створено 14 слідчих комітетів, переважна більшість за ініціативою опозиції.

Підсумовуючи аналіз діяльності слідчих комісій у парламентах країн ЄС, хотілося б навести думку польського дослідника Г. Пайдали, який, аналізуючи особливості інституту парламентського розслідування, звернув увагу на наступні його елементи. По-перше, це чітко окреслена політична мета створення слідчих комісій (часто під натиском суспільної думки). По-друге, межі

їх діяльності стосуються процесу контролю, який може виходити за рамки діяльності парламенту як органу (наприклад, отримання свідчень від фізичних осіб). По-третє, сутність парламентського слідства залежить від прийнятого у державі співвідношення між правом та політикою. Можна стверджувати, що провадження слідчої комісії становить конкуренцію для судового провадження, яке керується позитивним правом, а не цілями політичними. Отже, є чітка відмінність від розслідування, що проводиться слідчою комісією парламенту і судовим розслідуванням [6, с. 43].

Висновки. Значення парламентського контролю для функціонування системи державного управління величезне, що виявляється, зокрема, у такому: по-перше, він дозволяє вивчити ступінь та глибину виконання ухвалених законів; по-друге, сприяє виявленню об'єктивних і суб'єктивних чинників, що впливають на застосування законів на практиці; по-третє, парламентський контроль дозволяє визначити заходи, спрямовані на усунення виявлених недоліків у правозастосуванні; по-четверте, контроль-аналітична робота є підставою для внесення змін і доповнень у відповідні закони; по-п'яте, інститут парламентського контролю сприяє підвищенню відповідальності державних органів і посадових осіб за дотримання вимог законодавства. Однак слід звернути особливу увагу на те, що в процесі здійснення парламентського контролю уряду не має відбуватися втручання парламенту до сфери влади, яка йому не належить, що перетворює уряд на неефективний орган державної влади. Недостатній контроль з боку парламенту може спричинити неефективне управління державою, корумпованість виконавчої влади, узурпацію влади виконавчими органами держави. Отже, оптимальним є такий парламентський контроль уряду, який, з одного боку, є надійною гарантією від перевищення урядом власних повноважень, а з іншого – не буде надмірно обмежувати його, дозволяючи належним чином проводити власну державну політику.

Право створення парламентських слідчих комісій є найважливішим інструментом інформаційно-корекційного контролю уряду в країнах ЄС, який є більш ефективним на відміну від інших інструментів, якими диспонує парламент. І хоча, якщо говорити про вплив діяльності комісії на процес державного управління, то слід зазначити, що він є досить обмеженим, проте може призвести до організаційних змін у виконавчій владі, корегування її рішень та поведінки окремих посадових осіб. Із впевненістю можна стверджувати, що створення слідчих комісій на

вимогу меншості в парламенті, як це відбувається в Німеччині та Португалії, робить даний інститут більш ефективним інструментом парламентського контролю. Водночас опозиція за таких умов не повинна зловживати таким правом, щоб не дестабілізувати діяльність органів державної влади й управління. Серед негативних тенденцій у діяльності слідчих комісій в окремих країнах ЄС слід відзначити такі. По-перше, домінування політичних та індивідуальних інтересів депутатів серед мотивів створення слідчих комісій, а також заполітизованість їх подальшої

діяльності, що обмежує об'єктивність парламентського розслідування. По-друге, неподання звіту за результатами розслідування, але навіть за такої умови, слідчі комітети виконують важливу інформаційну роль, яка опосередковано, але позитивно відображається на якості контролю за урядом. По-третє, відсутність будь-яких політичних або правових наслідків за результатами їх роботи, що негативно впливає на розвиток даної форми парламентського контролю і фактично нівелює результати парламентського розслідування.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Залюбовська І.К. Парламентський контроль за діяльністю органів виконавчої влади як засіб забезпечення законності у сфері державного управління: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Одеса, 2002. 20 с.
2. Майданник О. О. Теоретичні проблеми контрольної функції парламенту України: автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2007. 36 с.
3. Марченко В.В. Конституційно-правовий статус уряду в країнах ЄС (на прикладі Франції, Федеративної Республіки Німеччини, Іспанії): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Харків, 2008. 19 с.
4. Марченко В.В. Конституційно-правовий статус уряду в країнах ЄС (на прикладі Франції, Федеративної Республіки Німеччини, Іспанії). Київ: Алерта, 2010. 216 с.
5. Слідчі функції парламенту: національний і зарубіжний досвід та напрями удосконалення. Інформаційно-аналітичне дослідження. Київ: Лабораторія законодавчих ініціатив, 2007. 43 с.
6. Bergman T. Sweden: From Separation of Power to Parliamentary Supremacy – and Back Again? // *Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies*. New York: Oxford University Press Inc., 2003. P. 594–619.
7. Czarny P. Komisje śledcze niemieckiego Bundestagu. *Przegląd Sejmowy*. 1999. № 3 (32). S. 55–72.
8. Mojak R. Parlamentarna kontrola Rady Ministrów i ministrów w świetle Konstytucji RP. *Przegląd Sejmowy*. 2008. № 3 (86). С. 151–174.
9. Muller W. Austria: Imperfect Parliamentarism but Fully-fledged Party Democracy // *Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies*. New York: Oxford University Press Inc., 2003. P. 221–252.
10. Rules of Procedure of the National Assembly of France. [Офіційний сайт Національної Асамблеї Республіки Франція]. – URL: <http://www.assemblee-nationale.fr/english/8ac.asp>.
11. Saalfeld T. Germany: Multiple Veto Points, Informal Coordination, and Problems of Hidden Action // *Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies* / Edited by K. Strom, W. Muller, T. Bergman. New York: Oxford University Press Inc., 2003. P. 347–375.
12. Sarnecki P. Kompetencje kontrolne Senatu Rzeczypospolitej Polskiej. *Przegląd Sejmowy*. 2000. № 6 (41). S. 9–27.
13. Thiebault J.L. France: Delegation and Accountability in the Fifth Republic // *Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies*. New York: Oxford University Press Inc., 2003. P. 325–346.
14. Tools for parliamentary oversight: A comparative study of 88 national parliaments. Geneva: Inter-Parliamentary Union, 2007. 82 p.
15. Winter L. Belgium: Delegation and Accountability under Partitocratic Rule. *Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies* / Edited by K. Strom, W. Muller, T. Bergman. New York: Oxford University Press Inc., 2003. P. 253–280.

РОЗДІЛ 3

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ

УДК 351:354.1:327.8

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.3.7>

Бондар Володимир Тимофійович,

доктор філософії,

професор кафедри економіки, підприємництва, менеджменту економічного факультету

Київського міжнародного університету

ORCID ID: 0000-0002-9833-9867

РЕГІОНАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ ФОРМУВАННЯ ЗОВНІШНІХ ФАКТОРІВ ВПЛИВУ НА СИСТЕМУ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

REGIONAL TENDENCIES OF FORMATION OF EXTERNAL FACTORS OF INFLUENCE ON THE NATIONAL SECURITY SYSTEM OF UKRAINE

Статтю присвячено аналізу окремих компонентів державної політики країн Європейського регіону на предмет вивчення умов розвитку безпекового середовища цього регіону, можливих ознак загрозливих тенденцій відносно системи національної безпеки держав безпосередньо Європи, опосередковано України. Мета полягає у виокремленні регіональних тенденцій формування зовнішніх факторів впливу, прогнозуванні характеру їх прояву та напрямів тиску на стан системи національної безпеки України.

Показано наслідки від реалізації заходів внутрішньої політики країн Європи з імплементації механізмів націлених на обмеження діяльності представників російських спеціальних служб діючих з позиції закордонних дипломатичних установ, дискредитацію їх регіональної розвідувальної мережі. Встановлено, що головною причиною таких заходів європейських урядів стала військова агресія РФ проти України. Складено рейтинг країн, які обмежили можливості використання дипломатичного статусу російськими розвідувальними органами, за показниками кількості видворених дипломатів. З'ясовано роль Швейцарії, яку обрано владою РФ для диверсифікації діяльності, альтернативні способи направлення засобів спеціальних служб до країн Європи.

Здійснено аналіз звіту ключового стейхолдера сектора безпеки Швейцарської Конфедерації. Показано спеціалізацію основних об'єктів інтересу російської сторони для незаконного електронного проникнення до їх баз даних. Відзначено загальні характерні напрями імовірних загроз відносно системи національної безпеки України беручи за основу особливості сучасних тенденцій формування зовнішніх факторів впливу регіонального масштабу.

Зроблено висновки щодо перспективних наукових розвідок, шляхів вдосконалення державної управлінської діяльності. Запропоновано напрями впровадження механізмів державного управління у забезпеченні стійкості вітчизняного безпекового середовища, підвищення функціональності ключових стейхолдерів сектора безпеки України.

Ключові слова: державне управління, система національної безпеки, сектор безпеки, безпекове середовище, зовнішній вплив.

The article is devoted to the analysis of certain components of the State policy of the countries of the European region for the study of the conditions of development of the security environment in the region, the possible signs of threatening tendencies toward the national security system directly the European countries, indirectly of Ukraine. The goal is to distinguish regional tendencies of formation of external factors of influence, forecasting the nature of their manifestation and directions of pressure on the state of the national security system of Ukraine.

The consequences of the implementation of internal policy measures of the leading countries of Europe on the introduction of mechanisms aimed at restricting the activities of representatives of russian special services operating from the position of foreign diplomatic establishments, discrediting their regional intelligence network. It is revealed that the main reason for such measures of European governments was the military aggression of the russian federation against Ukraine. The rating of European countries has been drawn up, which limited the possibility of using diplomatic status by russian intelligence agencies, by indicators of the number of extradited diplomats. The role of Switzerland, the country chosen by the authorities of the russian federation to diversify its activity, alternative ways of sending their special staff to European countries, has been clarified.

The Report by the major stakeholder of the security sector of Swiss Confederation has been analyzed. The specialization of the main objects of interest of the russian side for unauthorized electronic penetration into their databases is shown. The general

characteristic directions of probable threats as toward the national security system of Ukraine are noted, on the basis of the peculiarities of current trends in the formation of external factors of influence on regional scale.

Conclusions have been made on promising scientific exploration, ways of improving the State management. The directions of implementation of public administration mechanisms in ensuring the stability of domestic security environment, increasing the functionality of major stakeholders of the security sector of Ukraine.

Key words: *public administration, national security system, security sector, security environment, external influence.*

Постановка проблеми. Всупереч експертним оцінкам до початку гібридної війни РФ проти нашої держави у 2014 році, що у формуванні й реалізації державної політики України національної безпеки відбувається поступове розмивання чіткої грані між зовнішнім і внутрішнім впливом, вочевидь спостерігаємо актуалізацію ризиків глобального та регіонального походження на стан системи безпеки. При цьому, якщо раніше серед компонентів утворення тиску на систему переважали політичні, економічні, інформаційні, етнічні тощо, які зумовлювалися реальним станом економіки чи в соціальній сфері, то нині їх прояви фіксуємо в публічних медіа, цифровому просторі. Де, завдяки розвитку соціальних комунікацій й мереж, новітнім продуктам технологічного і комунікаційного сектора, розгортаються інтернет ресурси створюючи онлайн простір без кордонів.

Використання цього інструменту заінтересованими політичними, державними чи неурядовими акторами робить важливим питання вдосконалення системи національної безпеки у напрямі зміцнення її стійкості. Пріоритетним для будь-якої держави є розпізнавання джерел та механізмів формування поточних і майбутніх ризиків, завчасна ідентифікація об'єктів їх спрямування, вивчення особливостей формування безпекового середовища в країні й зовні, планування ефективного співмірного використання можливостей ключових стейкхолдерів сектора безпеки, інформування достатньою мірою громадянського суспільства.

Одним із джерел утворення ризиків, як показує практика країн Європейського регіону після початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну, стала діяльність в публічному інформаційному просторі акторів наближених до російських спеціальних служб, їх спроб незаконно проникнути до великих масивів чутливих даних європейських установ різнонаправленого профілю.

Аналіз досліджень і публікацій. Теоретичною основою статті є праці вітчизняних вчених, які вивчали формування і розвиток системи національної безпеки України: О. Бодрук, М. Вавринчук, С. Горбатюк, В. Горбулін, С. Завгородня, А. Качинський, В. Корнієвський, Р. Марутян, Ф. Медвідь, В. Олуйко, М. Орел, О. Пошедін, Г. Ситник, М. Сунгуровський, О. Сурков, К. Тарасенко, М. Шевченко, Л. Шипілова та ін.

Безперечно, що теоретичним і практичним розробкам у сфері глобальної та національної безпеки приділялася значна увага. Проте, зовнішній вплив в умовах

активної військової фази з боку РФ проти України додає питанню вдосконалення підходів у сфері забезпечення державної безпеки принципового характеру.

Мета статті полягає у виокремленні сучасних регіональних тенденцій формування зовнішніх факторів впливу, прогнозуванні характеру їх прояву та напрямів тиску на стан системи національної безпеки України.

Виклад основного матеріалу. При визначенні поняття «сектор безпеки», вітчизняними фахівцями пропонується розглядати його як: «підсистема системи забезпечення національної безпеки – взаємопов'язана сукупність збройних сил, правоохоронних органів та спеціальних служб, оборонно-промислового комплексу, інших сил і засобів, діяльність яких охоплена єдиною системою стратегічного планування та скоординована вищим політичним керівництвом» [1]. Отже, можемо говорити, що діяльність спеціальних служб чи органів противника, яка націлена на піддрив стійкості системи національної безпеки, являє собою ризики національній безпеці країни. Тому одне із теоретичних і практичних завдань дослідження сфери національної безпеки – це окреслення загроз від діяльності спеціальних служб країни-противника, інтереси якої спрямовані на піддрив суверенітету чи територіальної цілісності державного утворення, яке стало ціллю такого впливу. З метою вироблення комплексної політики на нейтралізацію або запобігання наслідків дестабілізації системи національної безпеки.

Однією з реакцій країн Європейського регіону на військову агресію РФ проти України стали узгоджені дії з реалізації заходів урядів переважного числа держав щодо дискредитації регіональної мережі російських спеціальних служб шляхом оголошення співробітників дипломатичних установ «персоною нон грата».

За статистикою, з усього 600 видворених дипломатів біля 400 виявилися співробітниками російських розвідувальних органів. В Таблиці представлена географія, кількість видворених осіб.

Проведений нами аналіз контенту європейських ЗМІ за період 2022–2023 років [3–8] на предмет нових тенденцій чи актуалізації існуючих регіональних викликів у сфері забезпечення національної безпеки внаслідок організації владою РФ можливої протидії внутрішній політиці країн Європи щодо обмеження розвідувальних позицій Росії за рахунок імплементації дипломатичних механізмів, свідчить про стурбованість з боку європейських ключових стейкхолдерів

Таблиця
**Рейтинг країн Європи за видворенням дипломатів
 рф, число осіб**

Місце	Країна	Число осіб
1	Німеччина	81-100
2	Болгарія	81-100
3	Франція	61-80
4	Польща	61-80
5	Іспанія	41-60
6	Італія	41-60
7	Бельгія	41-60
8	Словаччина	41-60
9	Естонія	41-60
10	Латвія	41-60
11	Литва	41-60
12	Молдова	21-40
13	Греція	21-40
14	Румунія	21-40
15	Чехія	21-40
16	Данія	21-40
17	Норвегія	21-40
18	Фінляндія	21-40
19	Швеція	21-40
20	Португалія	21-40
21	Ірландія	21-40
22	Нідерланди	21-40
23	Австрія	21-40
24	Словенія	1-20
25	Угорщина	1-20
26	Чорногорія	1-20
27	Албанія	1-20
28	Швейцарія	1-20

Складено автором за даними [2].

сектора безпеки з приводу намагань країни-агресора диверсифікувати протизаконну діяльність.

В європейському експертному середовищі увага звертається зокрема на зростання негативних тенденцій передусім у цифровому просторі від діяльності неурядових акторів пов'язаних з кремлівськими владними і політичними колами, які активізувалися на території Швейцарії. Звідси – відмічається посилення тиску на загальний стан інформаційної та кібербезпеки не лише цієї країни, а й в регіональному масштабі. Інший фактор, за оцінкою Федеральної служби розвідки (далі – ФСР) Швейцарської Конфедерації [2], існує перспектива використання російськими спеціальними службами міграційних каналів для направлення до країн Європи своїх засобів під виглядом біженців, представників ділових кіл. Оскільки відсутність дипломатичного статусу таких осіб означатиме тимчасовий характер їх перебування у межах швейцарської або інших юрисдикцій у відповідності до діючих міграцій-

них норм, тому, наголошується швейцарськими аналітиками, зусилля таких персон зосереджуватиметься на підсиленні існуючої, розгортання альтернативної чи додаткової розвідувальної мережі залученням місцевих, регіональних прихильників російського режиму.

Як відмічається у звіті ФСР [2], з-поміж найбільш чутливих загроз – незаконне проникнення проросійських акторів до баз даних операторів, які володіють великими масивами чутливої інформації. Насамперед ідеться про:

- неурядові організації;
- об'єкти критичної інфраструктури;
- федеральні та адміністрації кантонів;
- військові об'єкти і спеціальні служби;
- фінансові центри;
- провідні готельні мережі;
- осередки національних діаспор й політичних опонентів;
- міжнародні організації та конференції;
- технологічний сектор;
- закордонні дипломатичні установи;
- заклади вищої освіти і науково-дослідницькі інститути.

Зважаючи на міркування швейцарських фахівців сектора безпеки, можемо дійти таких прогнозів щодо сучасних тенденцій в безпековому середовищі Європи, у тому числі відносно України:

1) спрямування російських спеціальних служб по відтворенню позицій в Європі шляхом активізації прокремлівські налаштованих неурядових акторів;

2) активізація спроб незаконного проникнення до центрів прийняття управлінських рішень;

3) використання території Швейцарської Конфедерації для розгортання в країні європейського осередка з організацій і проведення активних заходів, включно інформаційно-психологічних спеціальних операцій тощо;

4) активна компрометація громадян України з числа тимчасово переміщених осіб організацією антиукраїнських кампаній в місцевих ЗМІ, медіа просторі;

5) протидія політиці України на євроатлантичну інтеграцію формуванням антиукраїнських настроїв у місцевих чи регіональних еліт, спільнот, інститутів громадянського суспільства;

6) дискредитація української діаспори, закордонних українців, українських національних меншин (спільнот) Європи;

7) перешкоджання діяльності українських закордонних дипломатичних та інших представницьких установ і організацій акредитованих в Європі.

Не виключаємо інші прояви негативного впливу безпосередньо на систему національної безпеки країн Європи, опосередковано України.

У контексті реагування країнами Європейського регіону на виникнення нових тенденцій у безпековому середовищі відзначаємо новітній програмний стратегічний документ «Міцність. Стійкість. Сталість. Інтегрована безпека для Німеччини», у рамках якого, дотримуючись основних положень європейської оборонної стратегії «Стратегічний компас» (2022 р.), головним пріоритетом німецький уряд виділив формування так званої німецької «національної стратегічної культури», вдосконалення державного сектору, публічного простору, громадянського суспільства, інтегрування діяльності стейкхолдерів сектора безпеки федерального і центрального рівнів [9]. Високий рейтинг Німеччини (див. Таблицю) у реалізації заходів дієвої протидії спеціальним службам РФ з одного боку, а з іншого – кардинальні зміни у концептуальних підходах регулювання сфери національної безпеки та публічної політики, на нашу думку, достатньою мірою пояснює соціальну відповідальність німецької влади за необхідність виправлення прорахунків у минулому, рішучість модернізувати сектор безпеки з метою забезпечення стабільного стану системи.

Таким чином, постає запитання, який попередній прогноз за результатами обговореного нами щодо зовнішнього впливу відносно системи національної безпеки України.

Спираючись на основні положення вітчизняного програмного документу «Стратегія забезпечення державної безпеки» (2022 р.), припустимо загальні характерні прояви імовірних загроз від розгортання сучасних тенденцій в європейському безпековому середовищі на стан національної безпеки України.

На нашу думку, це створення тиску характеру:

- *політичного* у напрямі дискредитації зовнішньополітичного курсу;
- *економічного* підривом довіри в європейській і світовій фінансовій спільноті до спроможності української влади з ефективною післявоєнної відбудови економіки країни;

- *інформаційного* активізацією кібератак, поширенням стратегічних антиукраїнських наративів у світовому просторі;

- *етнонаціонального*, пов'язаного з применшенням значення нинішнього курсу вітчизняної етнополітики з розвитку компонентів національних меншин у руслі ратифікованих свого часу Україною Європейської хартії регіональних мов або мов меншин (1991 р.) і Рамкової конвенції про захист національних меншин (1995 р.), орієнтованого на загальноєвропейські цінності;

- *інтеграційного* поглибленням соціальних протиріч, утворенням соціальних зсувів на осі «свій-чужий», спричиненням кризових явищ на розкол громадянського суспільства, перешкоджанням реінтеграції тимчасово окупованих українських територій, формуванням хибної картини світу в уявленні тимчасово переміщених осіб з числа громадян України за кордоном з метою перегляду своїх позицій щодо повернення на батьківщину;

- *психологічного* у сфері державної управлінської діяльності з прийняття управлінських рішень в системі державного управління чи місцевого самоврядування на шкоду інтересам України, а також інші деструктивні явища.

Висновки. Підводячи підсумок, ознаки сучасних тенденцій формування зовнішніх факторів впливу в європейському регіоні значно актуалізують питання вдосконалення системи державного управління зокрема: забезпечення стійкості вітчизняного безпекового середовища; підвищення функціональності і результативності від діяльності ключових стейкхолдерів сектора безпеки України; впровадження в практику державної управлінської діяльності інтегративних підходів щодо активізації взаємодії з інститутами громадянського суспільства в частині, що стосується вироблення спільних рішень протистояти загрозам у цифровому просторі, онлайн і публічному медіа просторі.

Перспективні наукові розвідки щодо подальшого теоретичного осмислення усього комплексу факторів в безпековому середовищі глобального та регіонального масштабу з потенціалом здійснювати вплив зовні на стан національної безпеки України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Сектор безпеки. Глобальна та національна безпека : словник-довідник / уклад. Г.П. Ситник, О.І. Пошедін, М.М. Шевченко, С.П. Завгородня, М.Г. Орел; за заг. ред. Г.П. Ситника. К.: НАДУ, 2016. С. 121.
2. Switzerland's Security. Situation Report of the Federal Intelligence Service (2023). *Federal Intelligence Service*. URL: <https://www.news.admin.ch/news/message/attachments/80146.pdf>
3. Swiss intelligence warns of fallout in cyberspace as West clamps down on spies. June 27, 2023. URL: https://therecord.media/switzerland-cyber-espionage-russian-diplomatic-expulsions?utm_source=substack&utm_medium=email

4. Denmark warns of Russian spies posing as 'journalists or business people'. May 5, 2023. URL: <https://therecord.media/denmark-russian-spies-warning-journalists-business-people>
5. Russian spying in Europe dealt 'significant blow' since Ukraine war, MI5 chief says. November 16, 2022. URL: <https://edition.cnn.com/2022/11/16/uk/mi5-chief-russia-spying-iran-china-threats-intl/index.html>.
6. «The embassy serves as a logistics base» – how Russians spies operate in Switzerland. June 29, 2022. URL: <https://www.nzz.ch/english/how-russian-spies-operate-in-switzerland-ld.1691080>
7. Auch Schweiz schickt Russen-Spione nach Hause. May 17, 2022. URL: <https://www.blick.ch/politik/wegen-ukraine-krieg-auch-schweiz-weist-russen-spione-aus-id17498038.html>
8. Weist auch die Schweiz russische Diplomaten aus? April 5, 2022. URL: <https://www.blick.ch/politik/wegen-kriegsverbrechen-in-der-ukraine-weist-auch-die-schweiz-russische-diplomaten-aus-id17381242.html>
9. Бондар В. Т. Трансформація концептуальних підходів державного регулювання Німеччиною сфери національної безпеки як відповідь на сучасні виклики. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*, 2023. Вип. 8. <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2023-8-02-03>

УДК 354:354.1/061.1/606:628/614.4

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.3.8>

Зайцев Андрій Сергійович,

магістр публічного управління та адміністрування,
асистент кафедри фтизіопульмонології
Одеського національного медичного університету
ORCID ID: 0000-0002-6467-5168

Драгомирецька Наталія Михайлівна,

доктор наук з державного управління, професор,
професор кафедри соціально-гуманітарних наук
Національного університету «Одеська політехніка»
ORCID ID: 0000-0001-5713-6724

Мацегора Ніна Анатоліївна,

доктор медичних наук, професор,
професор кафедри фтизіопульмонології
Одеського національного медичного університету
ORCID ID: 0000-0002-1317-6190

РОЗВИТОК ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІЙНОГО АПАРАТУ У СФЕРІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ПРИ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ БІОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ

DEVELOPMENT OF THE CONCEPTUAL AND CATEGORICAL APPARATUS IN THE FIELD OF STATE ADMINISTRATION WHILE ENSURING THE COUNTRY'S BIOLOGICAL SECURITY

У статті продемонстровано, що проблемі біологічної безпеки приділяється певна увага в науці державного управління. Втім, аналіз наукових джерел продемонстрував, що здебільшого біологічна безпека розглядається крізь призму організаційно-функціональних відносин в публічному управлінні та адмініструванні. Не приділяється увага проблемам комунікацій та комунікативної діяльності як в контексті організаційно-функціонального забезпечення біологічної безпеки, так і в суспільному контексті. В цьому контексті вирішування проблем біологічної безпеки є пріоритетним завданням державного управління в Україні. В статті продемонстровано, що в залежності від сфери застосування, термін «біологічна безпека» може характеризувати систему, стан, процес, наукову дисципліну, освітню дисципліну, функцію. Удосконалено понятійно-категорійний апарат у частині визначень термінів «біологічна безпека», «біологічний ризик», «забезпечення біологічної безпеки», «система біологічної безпеки». Удосконалено основні компоненти системи державного управління біологічними ризиками в забезпеченні біологічної безпеки з урахуванням принципів, функцій та методів управління ризиками. Запропоновано розглядати понятійно-категоріальний апарат в державному управлінні з проблем біобезпеки як систему з чітким визначенням її елементів та розробкою організаційно-функціональних складових. Висвітлені у статті результати досліджень дали можливість розробити авторську модель основних компонентів системи державного управління біологічними ризиками в забезпеченні біобезпеки. Запропонована модель має декілька компонентів, основні з яких – це інформування про біоризики та методи і інструменти управління біоризиками. Інші компоненти системи розглядаються як взаємопов'язані елементи, які ґрунтуються на виробленні правильного стандарту процесу управління біоризиками. Важливими компонентами є загальне оцінювання біоризиків та контроль над ними, а також результат управління біоризиками його моніторинг та оцінювання. Отримані результати можуть бути застосовані для розробки основних елементів раціональної моделі системи державного управління в забезпеченні біологічної безпеки України.

Ключові слова: державне управління, біобезпека, понятійно-категорійний апарат, системи, модель біобезпеки.

The article shows that the problem of biological safety is given some attention in the science of public administration. However, the analysis of scientific sources showed that biological safety is mostly considered through the prism of organizational and functional relations in public administration and management. Researches do not pay attention to the problems of communication and communicative activity both in the context of organizational and functional support of biological safety and in the social context. In this context, solving the problems of biological safety is a priority task of the state administration in Ukraine. The

article shows that depending on the field of application, the term "biological safety" can characterize a system, state, process, scientific discipline, educational discipline, function. The conceptual and categorical apparatus has been improved in terms of definitions of the terms "biological safety", "biological risk", "biological safety provision", "biological safety system". The main components of the public biological risk management system in ensuring biological safety have been improved, taking into account the principles, functions and methods of risk management. The conceptual-categorical apparatus in the state management of biosafety problems is proposed to be considered as a system with a clear definition of its elements and the development of organizational and functional components. The research results highlighted in the article made it possible to develop an author's model of the main components of the state system of biological risk management in ensuring biosecurity. The proposed model consists of several components, the main of which is biorisk information and biorisk management methods and tools. The other components of the system are considered as interrelated elements, which are based on the development of the correct standard of the biorisk management process. Important components are the general assessment of biorisks and their control, as well as the result of biorisk management, its monitoring and evaluation. The obtained results can be applied to the development of the main elements of a rational model of the state management system for ensuring the biological safety of Ukraine.

Key words: public administration, biosafety, conceptual and categorical apparatus, systems, biosafety model.

Постановка проблеми. Проблема вивчення питань біологічної безпеки в науці «державне управління» розглядається не багатьма дослідниками. Найбільш актуальними стали останні публікації, де біологічна безпека розглядається в контексті діяльності органів влади всіх рівнів та місцевого самоврядування з подолання пандемії та забезпечення безпеки життєдіяльності населення. Окрім того, проблематика біологічної безпеки розглядається дослідниками в аспекті суспільного здоров'я. Так, І.Г. Утюж, Н.В. Спиця [1] наголошують на соціальних факторах впливу, таких як: економічні, політичні, духовні, воєнні. Акцент робиться на важливості використання соціально-філософського інструментарію. Інші дослідники (А.М. Галушка, О.М. Іванько [2]) вважають, що проблеми біобезпеки є важливою складовою національної безпеки України, особливо у зв'язку з масовою міграцією населення, передислокацією військ, застосуванням досягнень біотехнології. Б.М. Куртяк, П.П. Коваленко, С.І. Кабанець [3] вважають питання біобезпеки та біологічного захисту пріоритетним завданням державного управління. Вітчизняні дослідники у своїх наукових роботах приділяють увагу теоретичним аспектам визначення поняття «біобезпека», питанням організації моніторингу біобезпеки та вирішенню практичних проблем зменшення недопустимого біологічного ризику, пов'язаного із завданням шкоди або загрозою життю населення. На даний час не має єдиного сталого погляду на публічне управління [5–7].

В Законі України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 р.» [4] визначаються пріоритети державної політики у сфері біологічної безпеки та біологічного захисту. Йдеться про створення національної системи біологічної безпеки з багатьма

елементами, а також створення системи оперативного реагування на прояви біотероризму.

Отже, попри широкий спектр наукових та прикладних досліджень щодо проблематики біобезпеки відсутній єдиний понятійно-категоріальний апарат опису біобезпеки та ролі в її забезпеченні складових системи державного управління. В умовах воєнного стану, ведення бойових дій на території держава, а також при наявності різних епідемій та пандемій, проблема біобезпеки з площини простого практичного запозичення зарубіжного досвіду роботи окремих структур по нейтралізації вже наявної безпеки або її попередження переходить в проблему науково-методологічного обґрунтування створення потужної системи державного управління з попередження, унеможливлення та вирішення нагальних проблем біобезпеки задля забезпечення сталості держави в контексті здоров'я населення. Подібні дослідження відсутні в науці державного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз міжнародних правових документів показав, що: 1) у Конвенції про біологічне різноманіття [8] не наведено чіткого визначення терміну «біобезпека»; 2) втім, у Картахенському протоколі [9] про біобезпеку «біобезпека» розуміється як комплекс заходів, спрямованих на усунення потенційно небезпечних наслідків застосування методів і продуктів біотехнології. В деяких зарубіжних посібниках, зокрема: щодо безпеки харчової продукції [10] «біобезпека» визначається як заходи щодо запобігання внесенню патогенів та зниження поширення патогенів (біоізоляція); а при характеристиці інструментів біобезпеки [11] вона тлумачиться як стратегічна та комплексна концепція, яка охоплює політику та нормативно-правову базу (включаючи інструменти та заходи), які аналізують та керують ризиками в галузі безпеки харчових продуктів, громадської охорони

здоров'я тощо, життя та здоров'я тварин, а також життя та здоров'я рослин, включаючи пов'язані з цим ризики для довкілля.

Ренг та ін. [12] характеризують біобезпеку як захист від ризиків, пов'язаних із хворобами та мікроорганізмами; виключення, викорінення та контроль, які підтримують управління експертною системою, практичні протоколи, а також швидке та ефективне забезпечення безпеки та обмін життєво важливою інформацією. Імнадзе та ін. [13] зазначають, що «біобезпека» – це виконання лабораторних практик та процедур, особливостей конструкції лабораторних приміщень, обладнання для забезпечення безпеки та відповідних програм гігієни праці при роботі з потенційно інфекційними мікроорганізмами та іншими біологічними небезпеками. Ренаульт та ін. [14] вважають, що «біобезпека» – це безпека для здоров'я людини та навколишнього середовища, включаючи захист біорізноманіття, а також при ізолюваному використанні патогенних організмів для людей в Бельгії. Майерсон та ін. [15] стверджують, що «біобезпека» – це стратегії оцінки та управління ризиками інфекційних захворювань, карантинних шкідників, інвазивних чужорідних видів, живих змінених організмів та біологічної зброї.

Вітчизняні науковці у своїх публікаціях також надають визначення і характеристики біобезпеці, які в деяких аспектах є відмінними. Так, І.Г. Маркович та ін. [16] розглядають біобезпеку в двох аспектах: як складову національної безпеки України і як забезпечення оптимальних (безпечних) умов життєдіяльності людини з метою збереження або покращення якості її життя. І.І. Підковка [17] показує, що існують різні визначення поняття «біобезпека», і що проблема біобезпеки є дуже широкою і неможливо коротко сформулювати її суть. Фактично біобезпека розглядається як система, але не вказуються основні складові системи і відсутній категоріально-термінологічний апарат, яким характеризується сама біобезпека. В.Ф. Чешко [18] відзначає, що біобезпека – це стан захищеності населення, особистості, суспільства, держави від прямого та/або опосередкованого через середовище проживання (виробнича, соціально-економічна, геополітична інфраструктура, екологічна система) впливу небезпечних біологічних факторів. Також в цій роботі є наголос на системі біобезпеки, але сама система не прописана, як і її складові. Втім, в цій же роботі дано визначення таких термінів, як «пряма та опосередкована дія небезпечних біологічних факторів»; «критерії біологічного ризику»; «категорії біологічного

ризик»; «рівні біологічного ризику»; «небезпечна біологічна ситуація»; «тип небезпечна біологічна ситуація»; «імунологічна пам'ять»; «імунологічна толерантність».

І.М. Дмитренко [19] також визначає біобезпеку з позицій захищеності біологічних об'єктів природного середовища від негативного впливу та його впливу на структуру та функцію живих організмів у теперішньому й майбутньому поколіннях. О.М. Андрійчук та ін. [21] підходять з позицій захисту людей, тварин, довкілля від біологічних загроз. О.В. Губар [22] висвітлює дослідження понятійно-категорійного апарату в державному управлінні щодо біобезпеки. Надаються визначення таким категоріям як «біобезпека», «система державного управління у сфері біобезпеки», «система забезпечення біобезпеки», «державне управління у сфері біобезпеки».

Державний стандарт України [23] визначає таке поняття як «біобезпека у процесах праці», «біологічні патогенні агенти». В той же час Закон України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» [24] визначає, що біологічна безпека – це «стан середовища життєдіяльності людини, при якому відсутній негативний вплив його чинників (біологічних, хімічних, фізичних) на біологічну структуру і функцію людської особи в теперішньому і майбутніх поколіннях, а також відсутній незворотній негативний вплив на біологічні об'єкти природного середовища (біосферу) та сільськогосподарські рослини і тварини». Отже, надається більш широке визначення.

Аналіз публікацій зарубіжних та вітчизняних фахівців, правових актів України, міжнародних правових актів продемонстрував, що в залежності від сфери застосування, термін «біобезпека» може характеризувати систему, стан, процес, наукову дисципліну, освітню дисципліну, функцію. Попри те, що є певні дослідження щодо проблем державного управління біобезпекою, виокремлюється певний понятійно-категоріальний апарат, відсутні системні теоретичні дослідження щодо його узагальнення та систематизації. Також відсутні більш конкретні визначення таких термінів, що стосуються державного управління у сфері біобезпеки, як «біобезпека України», «забезпечення біобезпеки», «система біобезпеки України», «біоризик», «інформаційна безпека при забезпеченні біобезпеки України», «спеціальні заходи та види діяльності для забезпечення біобезпеки України» та ін. Необхідно виконання додаткових досліджень для розвитку понятійно-категорійного апарату у сфері

державного управління при забезпеченні біобезпеки країни та ефективного забезпечення безпеки держави у частині охорони здоров'я населення.

Мета дослідження (постановка завдання). Метою проведеного дослідження, результати якого висвітлюються в даній статті, було визначення основного переліку понятійно-категоріального апарату, який використовується в різних галузях наук і який варто застосовувати в науці державного управління, оскільки в фундаментальних словниках та енциклопедіях з державного управління відсутні відповідні категорії.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням одержаних результатів. Окрім наукових публікацій та правових актів важливими документами для практики державного управління є Національні стандарти. В Національному стандарті України «Керування ризиком. Методи загального оцінювання ризику» надається також низка визначень, яка потребує узагальнення і модифікації. Наприклад, розглядаються такі поняття як: «безпека України» (комплекс спеціальних заходів та видів діяльності у сфері державного управління України і т.п.); «забезпечення біобезпеки» (створення та ефективного функціонування національної системи біологічної безпеки та біологічного захисту, яка передбачатиме прогнозування, профілактику, ідентифікацію та ін.), біоризик (можливість і вірогідні масштаби наслідків від негативного впливу); «система біобезпеки України» (сукупність суб'єктів та об'єктів державного та недержавного управління та їхніх взаємодій під час реалізації комплексу спеціальних заходів та видів діяльності для забезпечення біологічної безпеки України); «інформаційна безпека у сфері біобезпеки України» (стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, при якому запобігається та ліквідується нанесення шкоди); «спеціальні заходи та види діяльності у сфері біобезпеки України» (сукупність правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних, лікувально-профілактичних заходів); «правові заходи у сфері державного управління біобезпекою» (сукупність законодавчих актів загального та спеціального призначення у сфері забезпеченні державного управління біобезпекою); «соціально-економічні заходи у сфері державного управління біобезпекою» (передбачене використання економічних методів управління у сфері забезпеченні державного управління біобезпекою); «організаційно-технічні заходи у сфері державного управління біобезпекою» (забезпечення таких рівнів організації життєді-

яльності та праці і таких інженерно-технічних рішень з біобезпеки, які б унеможливили вплив на населення шкідливих та небезпечних біологічних, хімічних, фізичних чинників під час трудової діяльності та життєдіяльності); «санітарно-гігієнічних заходи у сфері державного управління біобезпекою» (виконання наукових досліджень щодо впливу шкідливих та небезпечних біологічних, хімічних, фізичних чинників на здоров'я людини та встановлення гранично допустимих рівнів цих чинників під час трудової діяльності та життєдіяльності та ін.); «лікувально-профілактичні заходи у сфері державного управління біобезпекою» (комплекс обов'язкових медичних оглядів населення з метою збереження його здоров'я при забезпеченні біобезпеки); «державне управління ризиками біологічної небезпеки» (процес прийняття та виконання державних управлінських рішень, які спрямовані на зниження ймовірності виникнення несприятливого результату та мінімізацію можливих втрат населення від впливу шкідливих та небезпечних біологічних, хімічних, фізичних чинників) [25].

В Законі України «Про наукову і науково-технічну діяльність» виокремлюється таке поняття як «наукова діяльність у сфері державного управління біобезпекою», що стосується фундаментальних та прикладних наукових досліджень у сфері забезпеченні державного управління біобезпекою [26]. О.Д. Довгань і Т.Ю. Ткачук [27] вводять такі поняття як: «комунікативна діяльність у сфері державного управління біобезпекою» (в контексті процесів обміну інформацією про біобезпеку між двома або більше фізичним або юридичними особами для забезпечення передачі і розуміння інформації, що є предметом обміну у сфері знань про біобезпеку; та «інформаційна безпека у сфері державного управління біобезпекою» (як сукупність дієвих заходів вповноважених державних органів у інформаційній сфері, спрямованих на захист національної безпеки та оборони України). Ю.О. Коновалов, О.В. Миронов [28] відносять державні та недержавні організації та підприємства в Україні, органи державної та місцевої влади до суб'єктів управління біоризиками в забезпеченні біобезпеки.

На підставі отриманих результатів у якості раціональної моделі державного управління в забезпеченні біобезпеки України можна запропонувати для використання. Систему державного управління в забезпеченні біобезпеки України, основними елементами якої можна рахувати такі підсистеми для забезпечення: правових заходів; соціально-економічних заходів; організаційно-

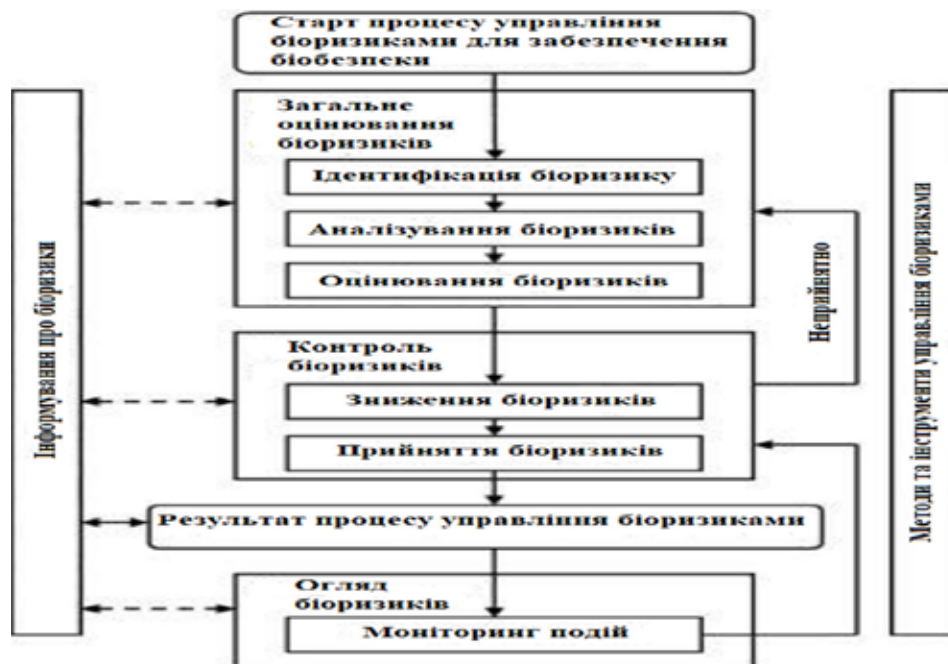

Рис. 1. Основні компоненти системи державного управління біоризиками в забезпеченні біобезпеки

Джерело: власна розробка авторів

технічні заходів; санітарно-гігієнічних заходів; лікувально-профілактичні заходів; ідентифікації джерел біологічної небезпеки; управління ризиками біологічної небезпеки; наукової діяльності; науково-технічної діяльності; науково-педагогічної діяльності; освіти різних рівнів для фахівців та населення; комунікативної діяльності; інформаційної безпеки; стандартизації. На рисунку 1 показано запропоновані основні компоненти системи державного управління біоризиками в забезпеченні біобезпеки для реалізації в Україні із урахуванням інформації з робіт [25–28].

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок. Виходячи з викладеного, встановлено, що: а) на даний час проходять безперервні зміни у процесах глобалізації, кліматичних змін, розробки нових методів і засобів масового біологічного ураження та зростання біологічного тероризму, погіршення епідемічної,

ветеринарно-санітарної та фітосанітарної ситуації; б) необхідністю є впровадження в Україні реформ в системі охорони здоров'я та впливом на суспільство соціальних факторів – економічних, політичних, духовних, воєнних; в) на даний час не має єдиного сталого погляду на державне управління; г) практичний та теоретичний досвід іноземних та вітчизняних дослідників у сфері державного управління є корисним і його усвідомлення та розуміння можуть створити умови для змін в питаннях забезпечення біобезпеки України, що в свою чергу вимагає постійного удосконалення понятійно-категорійного апарату у сфері державного управління при забезпеченні біобезпеки України. Подальші розвідки стосуються систематизації понятійно-категоріального апарату та удосконаленню концептуальних поглядів з державного управління сферою біобезпеки.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Утюж І. Г. Суспільне здоров'я як запорука національної безпеки. Соціально-етичні та деонтологічні проблеми сучасної медицини (немедичні проблеми в медицині). Матер. II Всеукр. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя. 18–19 лют. 2021 р. Запоріжжя: ЗДМУ, 2021. С. 7–8.
2. Галушка А. М. Аналіз проблем біобезпеки і пошук рішень для збройних сил України в сучасних умовах. Військова медицина України. 2019. № 3 (19). С. 73–84.
3. Куртяк Б. М., Коваленко П. П., Кабанець С. І. Біологічна небезпека спричинена застосуванням біопатогенів з терористичною метою. Комунальне господарство міст. 2015. № 120 (1). С. 205–208.
4. Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 р. : Закон України від 28.02.2019 № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> (дата звернення: 20.05.2023).

5. Публічне управління та адміністрування / Дегтяр А. О., Дегтяр О. А., Калашнікова Х. І., Гнатенко М. К. Харків: НАУ «ХАІ», 2021. 128 с.
6. Євтушенко О. Н., Андріяш В. І. Державне управління (Основи теорії державного управління). Миколаїв: ЧДУ імені Петра Могили, 2013. 268 с.
7. Дука А. П. Трансформація моделей публічного управління. Сучасна парадигма публічного управління. Матер. III Міжнар. наук.-практ. конф., м. Львів. 19–22 жовт. 2021 р. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2021. С. 21–25.
8. Convention on biological diversity, United Nations, 1992, 30 p. URL: <https://www.cbd.int/doc/legal/cbd-en> (дата звернення: 14.04.2023).
9. Cartagena protocol on biosafety to the convention on biological diversity. Montreal, 2000. Secretariat of the Convention on Biological Diversity. 19 p. URL: <https://www.cbd.int/doc/legal/cartagena-protocol-en.pdf> (дата звернення: 15.05.2023)
10. OIE-FAO Guide to Good Farming Practices for Animal Production Food Safety. FAO-OIE. Rome. Italy, 2009. URL: https://www.oie.int/fileadmin/Home/eng/Food_Safety/docs/pdf/GGFP.pdf (дата звернення: 15.12.2023).
11. FAO. Biosecurity Principles and Components. Part. 1. In FAO Biosecurity Toolkit. Food and Agriculture Organization of the United Nations. Rome. Italy, 2007. PP. 1–20. URL: <https://www.fao.org/3/a1140e/a1140e.pdf> (дата звернення: 15.12.2023).
12. Peng H., Bilal M. Iqbal H.M.N. Improved biosafety and biosecurity measures and/or strategies to tackle laboratory-acquired infections and related risks. *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 2018. 15, 2697. DOI: 10.3390/ijerph15122697
13. Imnadze P., Bakanidze L, Perkins D. Biosafety and biosecurity as essential pillars of international health security and cross-cutting elements of biological nonproliferation. *BMC Public Health*, 2010. 10 (Suppl. 1), S12. DOI: 10.1186/1471-2458-10-S1-S12
14. Renault V., Humblet M.-Fr., Saegerman C. Biosecurity Concept: Origins, Evolution and Perspectives. *Animals (Basel)*, 2021. Dec 28;12(1):63. DOI: 10.3390/ani12010063.
15. Meyerson L. A.; Reaser J. K. A Unified Definition of Biosecurity. *Science*, 2002. Jan 4;295(5552):44. DOI: 10.1126/science.295.5552.44a.
16. Маркович І. Г., Задорожна В. І., Маркович І. Ф. Інтегральна оцінка рівня біологічної безпеки регіонів країни. *Інфекційні хвороби*. 2017. № 4 (90). С. 4–9. DOI 10.11603/1681-2727.2017.4.8417
17. Підковка І. І. Глобальні ризики та концепція біобезпеки в сучасних біотехнологіях. Зб. наук. статей та матер. XIII Міжнар. наук.-практ. конф. Європейської Асоціації безпеки «Безпека людини у сучасних умовах», м. Харків. 8–9 груд. 2016 р. Харків : Харківський політехнічний інститут, 2016. С. 73–83.
18. Чешко В. Ф. Ризик та біобезпека сучасних біотехнологій. Транс-дисциплінарний підхід. Консп. лекц. Харків : Харьковський Національний університет імені В.Н. Каразіна, 2021. 96 с. URL: <https://philarchive.org/archive/CHERAB-2> (дата звернення: 05.12.2021).
19. Дмитренко І. М. Щодо визначення поняття «біобезпека» та його місця в системі права України. *Вісник Запорізького національного університету*. 2016. № 2. С. 138–143.
20. Абрамов В. І., Ситник Г. П., Смолянук В. Ф. Глобальна та національна безпека / під заг. ред. Г. П. Ситника. К: НАДУ, 2016. 1137 с.
21. Андрійчук О. М., Коротєєва Г. В., Будзанівська І. Г. Необхідність впровадження навчальних дисциплін з біобезпеки та біохімію в освітніх програмах біологів у вищій школі. *Ветеринарна біотехнологія*. 2018. № 32(1). С. 447–453.
22. Губар О. В. Понятійно-категорійний апарат дослідження державного управління у сфері біологічної безпеки. *Вісник НАДУ при Президентіві України. Серія «Державне управління»*. 2017. № 4. С. 28–34.
23. Безпека праці. Біологічна безпека. Загальні вимоги: ДСТУ 7748:2015. Чинний від 2016-01-01. К. : Державний науково-контрольний інститут біотехнології і штамів мікроорганізмів, 2016. 13 с.
24. Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів : Закон України від 31 травня 2007 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1103-16#Text> (дата звернення: 24.05.2023).
25. Керування ризиком. Методи загального оцінювання ризику : ДСТУ ІЕС/ISO 31010:2013 (ІЕС/ISO 31010:2009, IDT). Чинний від 2014-07-01. К.: Мінекономрозвитку України, 2015. 80 с. URL: <https://khoda.gov.ua/image/catalog/files/dstu%2031010.pdf> (дата звернення: 23.04.2023).
26. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26.11.2015 № 848-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text> (дата звернення: 12.05.2023).
27. Довгань О. Д., Ткачук Т. Ю. Концептуальні засади законодавчого забезпечення інформаційної безпеки України. *Інформація і право*. 2019. № 1(28). С. 86–99.
28. Коновалов Ю. О., Миронов О. В. Система управління ризиками: поняття, функції, компоненти. *Інноваційна економіка. Науково-виробничий журнал*. 2013. № 9(47). С. 127–132.

УДК 351:862

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.3.9>

Костенко Віталій Олександрович,

кандидат наук з державного управління,
старший викладач кафедри управління у сфері цивільного захисту
Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України
ORCID ID : 0000-0001-6604-272X

Журбинський Дмитро Анатолійович,

кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри організації заходів цивільного захисту
Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України
ORCID ID : 0000-0002-7225-5606

ОРГАНІЗАЦІЙНО-УПРАВЛІНСЬКІ АСПЕКТИ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ ДО МЕХАНІЗМУ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ ЄС

ORGANIZATIONAL AND MANAGEMENT ASPECTS OF THE INTEGRATION OF UKRAINE INTO THE EU CIVIL PROTECTION MECHANISM

У статті здійснено загальний огляд створення і функціонування Механізму цивільного захисту Європейського Союзу, приведено приклади надання ним допомоги Україні у подоланні наслідків надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, показано особливості його діяльності в сучасних умовах, зокрема в контексті надання допомоги Україні у ліквідації наслідків військової агресії, надання гуманітарної допомоги, тощо. Актуалізовано проблематику консолідації зусиль усіх держав світу щодо протидії цьому негативному явищу, яке нині набуло несподівано наростаючого, затяжного характеру, і вирішення якого потребує негайних спільних рішень, оскільки воно матиме у подальшому непередбачувані наслідки гуманітарного, медичного, соціального-економічного характеру. Охарактеризовано діяльність Координаційного центру реагування на надзвичайні ситуації, який є ключовою управлінською ланкою й базовим рушієм заходів, спрямованих на підготовку, моніторинг, оцінювання і надання допомоги у разі виникнення надзвичайних ситуацій природного й техногенного характеру у будь-якій країні світу. Продемонстровано функціональний аспект Механізму цивільного захисту Європейського Союзу в сучасних умовах суспільного розвитку, технологічні особливості й обставини його активності у відповідь на запити країн, як всередині Європейського Союзу, так і за його межами, пов'язані з їхньою неспроможністю самостійно подолати або ж мінімізувати наслідки виникнення надзвичайних ситуацій. Відображено важливу роль України у функціонуванні Механізму цивільного захисту Європейського Союзу відповідно до взятих нею на себе зобов'язань, з'ясовано ступінь її готовності у протидії негативним наслідкам, спричиненим військовими діями в рамках співпраці з відповідними інституціями у напрямках надання гуманітарної допомоги, розмінування територій, підготовки й моніторингу, фінансової підтримки, консультування, негайного реагування на виникнення надзвичайних ситуацій тощо. Визначено пріоритетні напрями управлінського характеру для інтеграції державної системи цивільного захисту до стандартів Європейського Союзу.

Ключові слова: цивільний захист, надзвичайна ситуація, катастрофа, стихійне лихо, надання допомоги, гуманітарна допомога.

The article provides a general overview of the creation and functioning of the Civil Protection Mechanism of the European Union, provides examples of its assistance to Ukraine in overcoming the consequences of man-made and natural emergencies, shows the peculiarities of its activity in modern conditions, in particular in the context of assistance to Ukraine in eliminating the consequences of military aggression, provision of humanitarian aid, etc. The issue of consolidating the efforts of all the countries of the world to combat this negative phenomenon, which has now acquired an unexpectedly growing, protracted nature, and the solution of which requires immediate joint solutions, as it will have unpredictable consequences of a humanitarian, medical, socio-economic nature, has been updated. The activities of the Emergency Response Coordination Center, which is a key management link and the basic driver of activities aimed at preparation, monitoring, evaluation and assistance in the event of natural and man-made emergencies in any country of the world, are characterized. The functional aspect of the Civil Protection Mechanism of the European Union in modern conditions of social development, the technological features and circumstances of

its activation in response to the requests of countries, both within the European Union and beyond, related to their inability to independently overcome or minimize the consequences of the emergence of emergency situations. The important role of Ukraine in the functioning of the Civil Protection Mechanism of the European Union in accordance with the obligations assumed by it is reflected, the degree of its readiness to counteract the negative consequences caused by military actions in the framework of cooperation with relevant institutions in the areas of humanitarian aid, demining territories, preparation and monitoring, financial support, consulting, immediate response to emergency situations, etc. The priority directions of a managerial nature for the integration of the state system of civil protection to the standards of the European Union have been determined.

Key words: *civil protection, emergency, disaster, natural disaster, assistance, humanitarian help.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Забезпечення надійного захисту населення, територій, майна та довкілля від наслідків надзвичайних ситуацій різного характеру (НС) – є особливо важливим спектром державної безпекової політики, зокрема під час дії воєнного стану в Україні. Незважаючи на бойові дії, Україна продовжує впевнений рух до інтеграції з Європейським Союзом (ЄС) в рамках Угоди про асоціацію. Стратегічний курс на євроатлантичну інтеграцію, з урахуванням сучасних викликів та загроз, включаючи наслідки військового вторгнення РФ в Україну, зумовлюють необхідність подальшого вдосконалення і посилення національної системи реагування на НС природного, техногенного та військового характеру.

Побудова сучасної та потужної системи ЦЗ населення і територій України потребує ще більш тісної співпраці з відповідними європейськими структурами, у т.ч. в рамках Механізму цивільного захисту Європейського Союзу (МЦЗ ЄС). У контексті наближення України до членства в ЄС важливим напрямом роботи залишалось приєднання до МЦЗ ЄС. У вересні 2022 року країни-члени офіційно підтримали Україну щодо вступу до МЦЗ ЄС. 20 квітня 2023 року, підписавши Угоду, наша країна вже офіційно стала 36-ою повноправною його учасницею, що значно посилить безпековий компонент нашої держави у сфері протидії НС, забезпечення ЦЗ та подолання негативних наслідків бойових дій [1].

Пріоритетним завданням для України на цьому етапі є адаптація правової бази у сфері ЦЗ до вимог ЄС, впровадження досвіду реалізації директив ЄС з питань ЦЗ в інших країнах ЄС, визначення функцій, прав і обов'язків України у сфері ЦЗ, відпрацювання алгоритму дій, оцінки існуючих ризиків, координації у випадку НС. Тож, всі ці заходи потребують науково обґрунтованих підходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання приєднання України до МЦЗ ЄС та наближення системи ЦЗ України до європейських стандартів досліджувались науковцями О. Подскальною (О. Бойко) [2, 3, 4], О. Трушем [5],

А. Терент'євою, О. Твердохлібом [6] та іншими. Заслужовує уваги публікація А.Любінського, який визначає основні пріоритети України у міжнародному співробітництві у сфері ЦЗ, зокрема стосовно важливості взаємодії з інституціями інших держав та міжнародних організацій, відпрацювання спільних дій, налагодження обміну відповідною інформацією та досвідом тощо.

Аналіз останніх публікацій свідчить про необхідність подальших наукових досліджень різних аспектів інтеграції України до МЦЗ ЄС, зокрема стосовно аналізу та імплементації законодавства у сфері ЦЗ ЄС в юридичне поле України.

Формулювання цілей статті – охарактеризувати основоположні аспекти функціонування МЦЗ ЄС та розглянути пріоритетні напрями інтеграції України в рамках членства у МЦЗ ЄС.

Виклад основного матеріалу дослідження. Рішення про заснування МЦЗ ЄС Рада ЄС прийняла 23 жовтня 2001 року в м. Люксембурзі [7]. 17 грудня 2013 року Європейський парламент та Рада прийняли Рішення № 1313/2013/EU «Про Механізм цивільного захисту Союзу» [8].

МЦЗ ЄС – найбільша у світі система надання міжнародної координованої оперативної допомоги при НС. Його мета – посилити співпрацю країн-учасників для покращення запобігання, готовності та реагування на катастрофи, зокрема шляхом реалізації спільних проектів, навчань тощо. Вказана система включає різноманітні ресурси і форми допомоги від країн-членів ЄС та країн-кандидатів в ЄС (Ісландія, Норвегія, Сербія, Північна Македонія, Чорногорія, Туреччина та Боснія і Герцеговина).

Нині, відповідно до нормативних документів ЄС під захистом у рамках МЦЗ ЄС розуміється передусім захист людей, навколишнього середовища та майна (у тому числі культурної спадщини) від усіх можливих різновидів НС, включаючи екологічні катастрофи, морські забруднення, різке загострення НС, пов'язаних зі здоров'ям, що виникають всередині ЄС чи поза ним, у сенсі доповнення можливостей постраждалої країни стосовно реагування на них. Що стосується НС, спричинених терактами, ядерними або радіологічними аваріями, МЦЗ ЄС охоплює лише дії щодо

підготовки та відповідного реагування виключно в межах сфери ЦЗ (DecisionNo 1313/2013/EU, 2013, р. 924).

МЦЗ ЄС покликаний підтримувати, доповнювати та сприяти координації дій держав-членів ЄС для виконання спільних конкретних цілей, а саме: досягнення високого рівня захисту від виникнення НС через запобігання або зменшення їх потенційних наслідків шляхом сприяння розвитку культури щодо запобігання й покращення співпраці між інституціями ЦЗ та іншими відповідними службами; підвищення готовності реагування на НС як на рівні держав-членів ЄС зокрема, так і на рівні ЄС загалом; сприяння швидкому та ефективному реагуванню у разі настання НС чи неминучих катастроф; підвищення обізнаності широких верств населення та їх готовності до НС (DecisionNo 1313/2013/EU, 2013, р. 928).

Основна роль МЦЗ ЄС полягає у сприянні співпраці у заходах з надання допомоги щодо захисту цивільного населення у разі великих НС, які можуть вимагати прийняття термінових заходів реагування. Це відноситься і до ситуації, де може бути безпосередня загроза таких великих НС.

ЄК здійснює керівництво МЦЗ ЄС через Координаційний центр реагування на НС (КЦРНС), який є його основною функціональною управлінською ланкою і покликаний координувати питання надання допомоги (зокрема щодо пунктів надання допомоги, експертизи, груп ЦЗ, спеціалізованого обладнання) країнам, що постраждали внаслідок виникнення НС. Ця структура забезпечує швидке розгортання допомоги у разі виникнення НС та виступає координаційним центром між усіма державами-членами ЄС, іншими країнами-учасницями МЦЗ ЄС, країною, що постраждала і потребує допомоги, та експертами з питань ЦЗ й гуманітарних питань.

КЦРНС працює цілодобово та може надавати допомогу будь-якій країні всередині ЄС або за його межами, яка постраждала від масштабної НС, у відповідь на запит органів державної влади цієї країни, інституцій ООН (Emergency Response), Міжнародної федерації Червоного Хреста і Червоного Півмісяця чи Організації із заборони застосування хімічної зброї, причому він спроможний виконувати свої функції, одночасно працюючи над ліквідацією кількох НС по всьому світу. Він уповноважений самостійно (у разі потреби) фінансувати транспортування фахівців, експертів з питань ЦЗ, доставку необхідних ресурсів до постраждалої країни, адже моніторинг та обмін відповідною інформацією

здійснюється ним у режимі реального часу і за необхідності відповідне реагування можливе як удень, так і вночі, навіть в умовах обмеженості часу. Нині підраховано, що з моменту свого заснування у 2001 році МЦЗ ЄС було активовано понад 600 разів у відповідь на запити країн про надання допомоги як усередині ЄС, так і за його межами.

МЦЗ ЄС спрощує та підтримує мобілізацію та координацію допомоги з цивільного захисту ЄС на випадок значних НС. Спільний підхід також допомагає об'єднати досвід і спроможності тих, хто реагує першими, запобігає дублюванням зусиль із надання допомоги і гарантує, що допомога відповідає потребам постраждалих. Об'єднання спроможностей і можливостей ЦЗ дозволяє забезпечити сильнішу та узгоджену колективну відповідь.

МЦЗ ЄС також допомагає координувати діяльність національних органів влади з підготовки до стихійних лих і запобігання їм, а також сприяє обміну передовим досвідом. Це сприяє постійному розвитку кращих загальних стандартів, та, коли трапляється лихо, дозволяє командам краще розуміти різні підходи та працювати взаємозамінно.

Так, допомога ЄС у сфері ЦЗ являє собою урядову допомогу, що надається або у формі підготовки, або в рамках негайного реагування на виникнення НС як у межах Європи, так і в усьому світі (European Civil Protection). Така допомога надається в натуральній формі, може передбачати надсилання й розгортання команд чи експертів, які мають спеціальне оснащення і здатні оцінити й скоординувати надання такої підтримки у відповідній сфері. Якщо певна країна неспроможна справитися із НС, що виникла на її території, то до її ліквідації чи мінімізації залучаються інші держави-члени ЄС та країни-учасниці МЦЗ ЄС й надають відповідну допомогу.

Будь-яка країна, що постраждала внаслідок значного лиха, як в ЄС, так і за його межами, може подати через Центр заявку на надання допомоги. ЄС має низку угод із третіми країнами, регіональними ініціативами і міжнародними організаціями з метою сприяння наданню допомоги у разі стихійних лих. Допомога може мати форму матеріально-технічної підтримки, міжнародних команд та обладнання, надання гуманітарної допомоги та шляхом залучення експертів для проведення оцінки ситуації.

Співробітництво між Україною та ЄС у галузі ЦЗ вперше отримало свої правові рамки 08 грудня 2008 року, після підписання між, на той час, МНС України та Генеральним Директором

«Навколишнє середовище» ЄК Адміністративної домовленості щодо співпраці між Центром моніторингу та інформації МЦЗ ЄС і Оперативно-черговою службою МНС України.

Згідно Адміністративної домовленості сторони взяли на себе зобов'язання стосовно сприяння взаємній допомозі у випадках виникнення НС, проведення спільної роботи з оцінювання впливу наслідків стихійного лиха на навколишнє середовище, залучення експертів до участі у профільних технічних семінарах, співробітництва у сфері більш ефективного використання існуючих сил і засобів ЦЗ, цілодобового обміну інформацією з (КЦРНС) щодо НС, що виникли на території держав-членів ЄС та інших країн світу. Нині ДСНС проводиться робота з Генеральним Директоратом ЄК з питань гуманітарної допомоги та управління кризовими ситуаціями стосовно узгодження тексту вже нової Адміністративної домовленості, що сприятиме прискореному підписанню Плану спільних заходів з питань гуманітарної допомоги та управління кризовими ситуаціями у сфері ЦЗ.

Ефективність роботи МЦЗ ЄС неодноразово підтверджувалася під час ліквідації наслідків масштабних НС та стихійних лих, у тому числі й в Україні. Зокрема, під час ліквідації наслідків розливу нафтопродуктів у Керченській протоці (2007 рік); подолання наслідків катастрофічних повеней у західних регіонах України (2008 рік); подолання наслідків пандемічної ситуації з захворювання на грип в Україні (2009 рік); оцінки небезпечної екологічної ситуації у м. Калуші Івано-Франківської області (2010 рік); надання допомоги громадянам України, які переміщуються з районів проведення АТО і тимчасово окупованої території (2014–2015 р.р.), дощових паводків у західних регіонах (Вінницька, Закарпатська, Тернопільська, Івано-Франківська, Чернівецька та Львівська області) (2020 рік), протидії пандемії COVID-19 (2020 рік).

Досвід співпраці з МЦЗ ЄС засвідчив, що повноцінна участь України у ньому потенційно сприятиме зміцненню спроможності України у попередженні та ліквідації наслідків НС різного характеру на національному і міжнародному рівнях із залученням національних сил країн – членів ЄС за підтримки КЦРНС МЦЗ ЄС, а також надання гуманітарної допомоги постраждалому населенню.

У контексті поглиблення співпраці з ЄС Україна прагне інтегруватися до його Механізму ЦЗ. Головною метою приєднання до цього інструментарію є повноцінна участь Державної служби України з надзвичайних ситуацій (ДСНС України)

у Єдиній інформаційній системі екстреної комунікації МЦЗ ЄС, що використовується державами-членами ЄС для інформування КЦРНС про наявні національні сили (модулі), їх склад і можливості, обладнання. Важливим елементом у співпраці з ЄС є подальша участь ДСНС України в програмах міжнародної технічної допомоги ЄС з метою забезпечення її рятувальних підрозділів сучасною технікою, необхідною для ефективного реагування на НС.

З перших днів повномасштабного військового вторгнення Росії в Україну Міністерство внутрішніх справ нашої країни тісно співпрацює із МЦЗ ЄС, який задіяв увесь свій потенціал для задоволення гуманітарних потреб України. Вона відкриває для нашої держави двері у велику родину ЄС в контексті формування та підтримання спільного безпекового простору.

Україна активувала МЦЗ ЄС від самого початку російського вторгнення, при цьому процес її входження став найдовшим та найскладнішим в історії. Україні було надано усю необхідну підтримку та допомогу у сфері охорони здоров'я. Постійно здійснювалась співпраця за такими напрямками: медична евакуація постраждалих українців до закордонних клінік; побудова системи надання психологічної допомоги; удосконалення системи реабілітації; постачання гуманітарної допомоги, включно з медичним обладнанням.

За даними МОЗ, починаючи з 24 лютого з України за кордон на лікування відправили понад 2000 пацієнтів. Серед них – люди з мінно-вибуховими травмами, опіками та з онкологічними захворюваннями. 17 країн ЄС відправили нашій державі 500 генераторів на допомогу у відновленні енергосистеми через МЦЗ ЄС. Так, через МЦЗ ЄС в Україну було направлено близько 88 тисяч тонн гуманітарних вантажів, рятувального обладнання, продовольства, медикаментів, модульне житло, укриття [1]. Від моменту активації Україною МЦЗ ЄС КЦРНС розгорнув і розпочав реалізацію найбільшої та найскладнішої в історії ЄС операції з надання гуманітарної допомоги у НС. Тож тепер у рамках МЦЗ ЄС Україна братиме активну участь у формуванні політики і практики ЦЗ.

Повноцінна участь України у МЦЗ ЄС сприятиме зміцненню спроможності України у сфері попередження та ліквідації наслідків НС на національному та міжнародному рівнях. Проте, це і взаємовигідний процес, адже приєднавшись до МЦЗ ЄС, Україна зможе повноцінно ділитись власним професійним досвідом, набутим за часи війни, що дозволить в майбутньому реалізувати його для ефективного реагування на різного роду

виклики, зокрема щодо розмінування територій, та посилити систему ЦЗ ЄС.

Приєднання України до МЦЗ ЄС в умовах повномасштабної війни є ще одним переконливим свідченням стійкості та ефективності українських інституцій, міцності Української держави. Тепер, будучи повноправним членом, Україна також зможе направляти допомогу через МЦЗ ЄС, коли інша держава опиниться у кризовій ситуації. Україна вже має видатний потенціал у сфері ЦЗ, який довів свою перевагу у воєнний час, а також у рамках допомоги іншим державам, зокрема Туреччині після землетрусу, який стався там у лютому 2023 року.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Приєднання України до МЦЗ ЄС дозволить їй повноцінно використовувати всі інструменти та програми ЄС для розвитку національної системи ЦЗ та залучення допомоги, продовжити майбутню співпрацю у рамках нової стратегічної програми МЦЗ ЄС на 2024–2027 роки та питання розгор-

тання технічної допомоги на 2023–2025 роки. Дасть змогу інтегрувати її державну систему ЦЗ до загальноєвропейської системи запобігання і реагування на НС для подальшого перетворення ДСНС України у дієву інституцію для забезпечення виконання однієї з найважливіших функцій держави – надання допомоги постраждалим унаслідок НС, що особливо актуалізується в умовах відбиття військової агресії та ліквідації наслідків бойових дій.

Враховуючи подальшу інтеграцію системи ЦЗ України до європейських стандартів та співпрацю в рамках МЦЗ ЄС, а також адаптацію національного законодавства у сфері ЦЗ до законодавчих норм ЄС, корисним буде вивчення впровадження досвіду реалізації директив країн ЄС з питань ЦЗ, зокрема досвіду функціонування систем ЦЗ (ЦО) в Республіці Польща та Словацькій Республіці, враховуючи їх членство в ЄС та НАТО, сусідство з ними, а також високий рівень нашого міждержавного співробітництва.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Україна приєдналася до Механізму цивільного захисту ЄС. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/novyny/ukrayina-pryedyndalasya-do-mehanizmu-cyvilnogo-zahystu-yes> (дата звернення : 10.07.2023).
2. Подскальна О.А. Приєднання України до Механізму цивільного захисту Європейського Союзу – один із пріоритетів її європейського вибору. *Інвестиції : практика та досвід : науково-практичний журнал*. Київ. 2015. № 19. С. 130–134.
3. Бойко О.А. Державне управління у сфері цивільного захисту : грані міжнародного співробітництва в контексті євроінтеграції України. *Ефективність державного управління : зб. наук. пр. Вип. 1 (58) : у 2 ч. Ч. 1 / за заг. ред. чл.-кор. НАН України В. С. Загорського, доц. А. В. Ліпенцева*. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2019. С. 123–132.
4. Бойко О. А. Стратегія реформування державного управління у сфері цивільного захисту з урахуванням євроінтеграції України. *Аспекти публічного управління : наук. ж. ДРІДУ НАДУ*. Дніпро, 2019. Т. 7. № 9–10. С. 32–39.
5. Труш О.О. Політика Європейського Союзу у сфері цивільного захисту. О. О. Труш, О. А. Козубенко. *Теорія та практика державного управління*. Харків. 2009. Вип. 3. С. 437–442.
6. Анна Терент'єва, Олександр Твердохліб. Механізм цивільного захисту ЄС в умовах пандемії Covid-19. ISSN 2664-3618. *Збірник наукових праць НАДУ*. Вип. 2/2020. С. 110–117.
7. Рішення Ради ЄС від 23 жовтня 2001 року про встановлення механізму Співтовариства щодо посилення співпраці у наданні допоміжних інтервенцій стосовно цивільного захисту (2001/792/ЄС, Євратом). *Офіційний вісник Європейського Співтовариства*. 15. 11. 2001. UAL 297/7.
8. Рішення Європейського парламенту та Ради № 1313/2013/EU від 17 грудня 2013 року про Механізм цивільного захисту Союзу. *Офіційний вісник Європейського Співтовариства*. 20. 12. 2013. L 347/924.

РОЗДІЛ 4 ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.3.10>

Arshava Iryna Fedorivna,

Doctor of Psychological Sciences, Professor,

Professor at the Department of Music Studies, Composition and Creative Mastery

Dnipropetrovsk Academy of Music named after M. Glinka

ORCID ID: 0000-0003-1672-4479

Baratynska Anastasiia Volodymyrivna,

Master of Psychology

ORCID ID: 0000-0003-4979-799X

PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF THE PERSONALITY OF CIVIL SERVANTS DEPENDING ON THE SPECIFIC OF THEIR PROFESSIONAL ACTIVITY

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ В ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД СПЕЦИФІКИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

The events of February 2022 made adjustments to the historical development of the independent and sovereign state of Ukraine and completely changed the life of Ukrainian society. The syndrome of emotional burnout (and its individual symptoms), as known, is characterized for representatives of socio-economic professions in connection with their professional activities, now becoming more and more common among different levels of the population of Ukraine, which is connected with the traumatic experience of the war events. Representatives of law enforcement agencies, who ensure peace and order in the cities of Ukraine, constitute a risk group, as the performance of their professional duties is characterized by an incredible level of tension and responsibility.

This article is devoted to the problem of studying the psychological characteristics of the personality of civil servants (on the example of law enforcement officers), which are characteristic of the manifestation of emotional burnout syndrome, objectively related to the content and specific of their professional activity. It is important to note that most of the subjects were diagnosed with symptoms of professional burnout syndrome of the I-III degrees ("Tension" phase are currently forming, or already being generated, among 10% of the subjects; "Resistance" phase is formed or in the stage of formation among 30% of the respondents, respectively, and the last phase of burnout syndrome - "Exhaustion", among 18% of the subjects).

While analyzing the results of the study of psychological peculiarities of law enforcement officer personality, it has been found that neuroticism, spontaneous aggressiveness, irritability, reactive aggressiveness, shyness and openness are characteristic of law enforcement officers who have developing or already developed burnout syndrome. And such qualities as sociability, serenity, emotional lability are characteristic of police officers without manifestation of emotional burnout syndrome. It has been found, that at "Tension" phase of burnout syndrome there is manifestation of anxious type of accentuation among law enforcement officers, and at the phase of "Exhaustion" – excitable type of accentuation, accordingly.

Key words: *emotional burnout, civil servants, character accentuation, psychological peculiarities, specifics of professional activity, police officers.*

Події лютого 2022 року внесли корективи в історичний розвиток незалежної та суверенної держави України та повністю змінили життя українського суспільства. Синдром емоційного вигорання (та його окремі симптоми), як відомо, притаманний представникам соціономічних професій у зв'язку з їх професійною діяльністю, стає все більш поширеним серед різних верств населення України, що пов'язано з травмуючим досвідом переживань подій війни. Працівники правоохоронних органів, які є представниками державної служби України, та забезпечують спокій та правопорядок в містах, складають особу групу ризику, оскільки виконання їх професійних обов'язків характеризується неймовірним рівнем напруженості та відповідальності. Дана стаття присвячена проблемі вивчення психологічних особливостей особистості державних службовців (на прикладі працівників правоохоронних органів), які є характерними для прояву синдрому емоційного вигорання, що об'єктивно пов'язано зі змістом та специфікою їх професійної діяльності. Важливо зазначити, що у більшості досліджуваних діагностовано прояви синдрому професійного вигорання I-III ступенів (фаза

напруження є характерною для 10% досліджуваних; фаза резистенції сформована або у стадії формування у 30% респондентів, відповідно, та фаза виснаження – у 18% досліджуваних).

При аналізі результатів дослідження психологічних особливостей особистості працівників правоохоронних органів виявлено, що невротичність, спонтанна агресивність, дратівливість, реактивна агресивність, сором'язливість та відкритість притаманні співробітникам правоохоронних органів, у яких формується, або вже сформований синдром вигорання. А такі якості, як товариськість, рівноваженість, емоційна лабільність характерні для поліціантів без прояву синдрому емоційного вигорання. Встановлено, що на фазі напруження у співробітників правоохоронних органів загострюються прояви тривожного типу акцентуації, а на фазі виснаження – збудливого.

Ключові слова: емоційне вигорання, державні службовці, акцентуація характеру, психологічні особливості, специфіка професійної діяльності, поліцейські.

Problem identification. Professional burnout syndrome has a long history of research (C. Maslach, 1993; 2012; 2014; W. Schaufeli, 1993; 2014; M. Leiter 2001; V. Boyko, 1996; and others) [1; 2] and has been widely studied among the representatives of different professions: health workers, teachers, air traffic controllers, managers etc. (S. Cordes, T. Dougherty, M. Blum, 1997; C. Cherniss, 1998; E. Demerouti, A. Bakker, F. Nachreiner, W. Schaufeli, 2000; E. Greenglass, R. Burke, 2001; I. Arshava, 2002; G. Keinan, A. Maslach – Pines, 2007; I. Friedman, 2003; Y. Demirel, 2005; C. Hayes, B. Weathington, 2007; E. Nosenko, N. Grisenko, 2010; M. Griffin, N. Hogan, E. Lambert, 2012; Y.-W. Lin; 2013) [3; 4; 5; 6].

However, despite the mentioned facts, the relevance of actual problem research remains constant and even increases each year. It can be explained by several reasons. First of all, the nature of emotional burnout is very complex. Secondly, burnout syndrome, despite the long history of its study, remains a common phenomenon among representatives of many socio-economic professions almost all over the world. Thirdly, if earlier burnout was considered as a syndrome that occurs after a rather long period of professional duties, now there are many studies that claim that burnout can occur among young professionals (or even among students whose experience is limited to pedagogical practice).

In particular, importance of problem solution becoming especially urgent when it comes to law enforcement officials whose activity is connected with considerable stress and excessive emotional tension in the frame of specifics of their professional duty.

Ever increasing number of studies dedicated to professional burnout among law enforcement officers, especially during the last decade (O. Timchenko, 2003; E. Potapchuk, 2004; G. Keinan, A. Maslach-Pines, 2007; D. Kurtz, 2008; R. Cieslak, J. Korczynska, J. Strelau, M. Kaczmarek, 2008; I. Arshava, A. Baratynska, 2014, 2017) [1; 4; 6; 7; 9] demonstrates the need for more detailed research and definition of personality determinants that promote stress resistance; to identify the particular qualities of

burnout symptoms; and the most important issue is to determine the predictors to prevent the emergence and progress of this occupational disorder among police personnel.

The objective of the article is to analyze the psychological features of the personality of civil servants on the example of law enforcement officers during the manifestation of emotional burnout syndrome, which is related to the specifics of their professional activity.

The empirical hypotheses of the study consisted in the assumption that:

1. The majority of police officers are diagnosed with symptoms of emotional burnout syndrome 1–3 phases;
2. At each phase of burnout syndrome, specific psychological features of law enforcement officers are manifested;
3. A statistically significant correlation is observed between the phase of emotional burnout and the presence of decompensation of certain types of accentuation of the character of employees of the above-mentioned profession;
4. A statistically significant correlation is observed between the phase of emotional burnout and some positive values of the civil servants.

Presentation of the main material. For the current research, volunteers were selected from the police personnel of Dnipro and its area, representing different departments – on-duty officers, investigators, inspectors, detectives, operators, drivers etc. Total number of testees includes 180 participants (male and female), aged 23 to 45, work experience from 2 to 15 years.

To answer the research questions the following data tools were used: 1. "*Diagnosis of emotional burnout*" method (V.V. Boyko, 1996) assess the formation of all the three burnout phases: "Tension", "Resistance", "Exhaustion";

2. "*Freiburg personality inventory*" ("FPI") (Jochen Fahrenberg, Rainer Hampel, Herbert Selg, 1978) is a multifactor personality questionnaire designed to diagnose the personality conditions and traits important for social adaptation and behavior

regulation process; adapted by A.O. Krylov, T.I. Ronginskiy (FPI, Form B).

3. "Accentuation test" by K. Leonhard – G. Shmishek – this questionnaire is designed to identify ten types of accentuated personalities;

4. "Values in action" (VIA) (K. Peterson, M. Seligman, 2004) adapted by E. Nosenko, L. Baysara (2008), designed to diagnose 6 positive values and 24 "strong" generic personality traits.

According to results of our research, burnout phase I ("Tension") symptoms are currently forming, or already being generated, among 10% of participants (n = 20 police officers)

It is important to note that among the law enforcement officers with formed (or already generated) burnout syndrome, more than 30% of participants (n = 65 police officers) were diagnosed with "Resistance" phase.

The third burnout phase ("Exhaustion") symptoms are forming, or already generated, among 18% of participants (n = 24 police officers).

Analysis of psychological peculiarities of civil servants on each stage of emotional burnout syndrome is possible due to the results of the "Diagnosis of emotional burnout" (V.V. Boyko) inventory and Freiburg personality questionnaire "FPI" (Jochen Fahrenberg, Rainer Hampel, Herbert Selg).

It is known, that the first phase of burnout syndrome – "Tension", includes such symptoms as stressful circumstances experiencing, self dissatisfaction, feelings of "being cornered", anxiety and depression and characterized by the feeling of hopelessness, emotional and intellectual stagnation, dissatisfaction by one's self and occupation chosen, inability to solve problems constructively.

Analysis results of correlation between indicators of police officers personal traits and "Tension" burnout phase (using the r-linear Pearson correlation coefficient; n = 180) display that the first burnout phase is characterized by such symptoms as neurosis (0,159, p < 0,05), shyness (0,189, p < 0,05), depression (0,228, p < 0,01) and emotional lability (0,232, p < 0,01). It means that law enforcement officers are exposed to stress reactions to routine situations, being somewhat constrained and diffident; it may emerge as one of the possible causes of problems in further customization of social contacts. There is a significant threat of depressive and neurotic syndrome of asthenic type. High points by "emotional lability" scale indicate the instability of police officers emotional state, frequent mood swings, irritability, low level of self-regulation etc.

The second phase of burnout syndrome – "Resistance", includes such symptoms as inadequate

selective type of emotional reactions, emotional and moral disorientation, expansion of emotions saving sphere and reduction of professional achievements. A common feature of this phase is emotional resources preserving (selective approach to emotional contact establishing, based on "want – do not want" principle; expansion of emotions saving sphere may even happen beyond the professional activities, in communications with family, friends etc).

Obtained data (using the r-linear Pearson correlation coefficient; n = 180) displays that "Resistance" phase of law enforcement officers burnout is indicated by emergence of such symptoms as neurosis (0,352, p < 0,01), spontaneous aggression (0,282, p < 0,01), depression (0,227, p < 0,01), irritability (0,359, p < 0,01), reactive aggression (0,245, p < 0,01), shyness (0,274, p < 0,01), openness (0,360, p < 0,01) and emotional lability (0,198, p < 0,01).

Therefore, for civil servants with this phase of professional burnout syndrome, typical symptoms are unstable emotional state with a tendency to affective reaction, high psychopathology level displayed in impulsive behavior and aggressive attitude towards social environment. High points by "Openness" scale may witness the trustful attitude towards others, or high level of trustfulness, because this scale has a function of the scale of lies here.

As we know, the "Exhaustion" phase is indicated by decrease in the overall tone and weakness of the nervous system; it includes such symptoms as emotional deficits, emotional distancing, depersonalization and psychosomatic vegetative disorders.

For this phase of emotional burnout, typical features are enormous growth of emotions saving sphere reaching the pathologic index; an officer almost completely excludes all emotions from the sphere of professional activity; there is also, an evident loss (complete or partial) of law enforcement officer interest to his subordinates and colleagues.

Thus, typical symptoms for police officers with "Exhaustion" phase (using the r-linear Pearson correlation coefficient; n = 180) are neurosis (0,315, p < 0,01), spontaneous aggression (0,278, p < 0,01), depression (0,251, p < 0,01), irritability (0,320, p < 0,01), reactive aggression (0,217, p < 0,01), shyness (0,263, p < 0,01), openness (0,294, p < 0,01) and emotional lability (0,215, p < 0,01).

The results of calculating the correlations between the phases of burnout and the types of character accentuations of law enforcement officers are presented in the tables 1 and table 2 (according to the methods of "Accentuation of character" by

Table 1

Analysis results of correlation between indicators of law enforcement officers accentuations and "Tension" (I) burnout phase (using the r-linear Pearson correlation coefficient)

Burnout phase	Type of accentuation	Correlation index
TENSION (I)	Hyperthymic	-0,185
	Stuck	-0,007
	Emotive	0,027
	Pedantic	0,205
	Anxious	0,339*
	Cyclothymic	0,072
	Demonstrative	-0,182
	Excitable	0,226
	Dysthymic	0,164
	Affective exalted	0,064

Table 2

Analysis results of correlation between indicators of law enforcement officers accentuations and "Exhaustion" (III) burnout phase (using the r-linear Pearson correlation coefficient)

Burnout phase	Type of accentuation	Correlation index
EXHAUSTION (III)	Hyperthymic	-0,136
	Stuck	0,07
	Emotive	-0,125
	Pedantic	0,144
	Anxious	0,171
	Cyclothymic	0,045
	Demonstrative	-0,133
	Excitable	0,307*
	Dysthymic	0,102
	Affective exalted	0,015

Note: * – statistically significant differences at $p < 0,01$

Total number of participants – 72 law enforcement officers

K. Leonhard – S. Shmishek and the "Diagnosis of emotional burnout" (V.V. Boyko) inventory".

Table 1 shows that anxious type of accentuation is characterized for "Tension" phase of burnout syndrome. It means that the employees of law enforcement authorities can have a stressful response to a normal situation, they are somewhat constrained, insecure, and low contact with others can be observed.

It is important to note that no statistically significant correlation data were obtained between the presence of one or another character accentuation among police officers and "Resistance" phase of emotional burnout.

From Table 2, we can see that in the last phase of emotional burnout, "Exhaustion", there is an aggravation of the manifestation of excitable type of accentuation among the testees.

It means that on this phase of emotional burnout police officers have difficult controllability of their own emotions, control of their actions, impulsivity. It may provoke conflicts, law enforcement officers consider themselves right, differ intolerance, easily fall into anger. They are also characterized by impulsive behavior, low self-control, irritability, rudeness and desire to dominate.

Analyzing the results by "VIA" and "Diagnosis of emotional burnout" inventories we discovered the statistically significant differences between the presence of certain individual values and professional burnout phases (using the r-linear Pearson correlation coefficient, $n = 40$) – among burnout phase "Tension" and personal value humanity ($-0,498, p < 0,01$); among burnout phase "Exhaustion" and such values in action as wisdom ($-0,384, p < 0,05$), courage ($-0,391, p < 0,05$) and

humanity ($-0,370, p < 0,05$). It means that law enforcement officials begin to lose the ability of friendly attitude to others; they feel difficulties in adjustment of relations, low level of social intelligence is evident, police officers become more rude and impatient both at work and in everyday life; lose the aspiring for knowledge, creativity, curiosity, courage, honesty, persistence in professionally important issues [10;11].

Conclusion.

1. Nowadays in the conditions of the war, the study of emotional burnout syndrome occupies a special place in the circle of psychological issues that concern the entire Ukrainian population, and especially law enforcement officers.

2. Due to the results of empirical research, most of the subjects were diagnosed with symptoms of professional burnout syndrome of the I-III degrees ("Tension" phase are currently forming, or already being generated, among 10% of the subjects; "Resistance" phase is formed or in the stage of formation among 30% of the respondents, respectively, and the last phase of burnout syndrome – "Exhaustion", among 18% of the subjects.

3. The common feature of all burnout phases is manifestation of such personal traits as neurosis, depression, shyness, emotional lability. Also, manifestation of such personality traits as irritability, spontaneous and reactive aggression, openness aggravates in II ("Resistance") and III ("Exhaustion") phases of professional burnout.

4. It has been found, that at "Tension" phase of burnout syndrome there is manifestation of anxious type of accentuation among law enforcement officers,

and at the phase of "Exhaustion" – excitable type of accentuation, accordingly.

5. High level of such personnel positive values as "humanity", "wisdom" and "courage" virtues combined with the development of certain personality traits may be the predictors of burnout emergence among law enforcement officers.

We see the prospect of the further research in a deeper studying of the law enforcement officers' positive values as well as in investigating the features of these values and generic positive traits, that can be used like basis for creation different psychoprophylactic programs for preventing burnout syndrome and contributing well – being of civil servants.

BIBLIOGRAPHY:

1. Maslach, C., Leiter, M., Jackson, S. Making a significant difference with burnout interventions: Researcher and practitioner collaboration. *Journal of Organizational Behaviour*. Vol. 33, 2012. P. 296–300.
2. Leiter, M, Bakker, A., Maslach, C. The contemporary context of job burnout. *Burnout at work: A psychological perspective*. New York, NY: Psychology Press. 2014. P. 1–9.
3. Lambert, E., Barton-Bellessa, S., Hogan, N. The Consequences of Emotional Burnout Among Correctional Staff. *Sage Open*, April – June, 2015. P. 1–15.
4. Keinan, G., Maslach – Pines, A. Stress and burnout among prison personnel: Sources, outcomes, and intervention strategies. *Criminal Justice and Behavior*, 34, 2007. P. 380–398.
5. Аршава І.Ф., Аршава І.О. Особливості формування і шляхи попередження професійного (емоційного) вигорання нотаріусів. Матеріали міжнародно – практичної конференції «Наука без кордонів», Варшава, Польща, 2010.
6. Kurtz, D. Burnout Among Police Officers: Differences In How Male, Female Police Officers Manage Stress On The Job. *American J. of Criminal Justice*. 2008.V2. P. 17–26.
7. Nosenko, E., Arshava, I., Nosenko D. Emotional stability and positive values as the major personality dimensions of the subjective well-being . *Third World Congress on Positive Psychology (IPPA)*, June 27–30, 2013. Westin Bonaventure – Los Angeles, CA, USA.
8. Носенко Е.Л., Грисенко Н.В. Роль позитивних цінностей і властивостей особистості у попередженні емоційного вигорання педагога: моногр. – Д: Вид-во Дніпропет. нац. ун-ту, 2012. 164 с.
9. Волков Д.С., Баратинська А.В. Психологія діяльності в особливих умовах : навч.посібник – Дніпро: РВВ ДНУ, 2020. 72 с.
10. Gallagher, M. W., Lopez, S.J. Positive Psychology. In W. Buskist (Ed). *The SAGE Handbook of Psychology of the 21-st Century*, 2008. 202–210.
11. Peterson, C., Seligman, M. Character strengths and virtues: A handbook and classification. Washington, DC: American Psychological Association, 2004. 689 p.

Белей Михайло Дмитрович,

кандидат психологічних наук, професор,

доцент кафедри загальної та клінічної психології

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

ORCID ID: 0000-0003-2687-2408

ВИКОРИСТАННЯ КІЛЬКІСНО-ЯКІСНИХ АНАЛІТИЧНИХ ПРОЦЕДУР В ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

USE OF QUANTITATIVE AND QUALITATIVE ANALYTICAL PROCEDURES IN PSYCHOLOGICAL RESEARCH

Вже впродовж майже двох століть психологія намагається віднайти (а за останні півтора століття років і науково обґрунтувати) адекватні методи дослідження свого предмету. Особлива активність з боку дослідників, котрі здебільшого мали природничу освіту, була помітна на ранніх стадіях становлення психологічної науки. Позаяк обрана царина знань для них була невідомою, то концептуальне рішення, покладене в основу методів було привнесене з точних наук: інструменти діагностики повинні давати абсолютно точні виміри характеристик психологічних явищ.

Згодом виявилось, що психічна сутність людини занадто складна для забезпечення таких вимірів. Усвідомлення цього факту не лише викликало скепсис серед багатьох критиків психології як науки, а й породило в ній кризу. Можна абсолютно категорично стверджувати, що ця критика триває і по сьогодні. Причому аргументи опонентів дуже часто зводяться до розв'язання дилеми: використовувати чи не використовувати математичні процедури при дослідженні психологічних змінних. Незважаючи на те, що дискусія між науковцями триває, правильне рішення інколи приносить сама логіка життя або правильніше ті разючі зміни, які спричинені науковим прогресом. Так, можливості сучасної комп'ютерної техніки, велике різноманіття програмного забезпечення, широкий доступ до інформаційних джерел, розміщених на багатьох сайтах Інтернет-ресурсів, дозволяють проводити дослідження з використанням різноманітних процедур кількісно-якісної обробки даних, в основі яких покладено принцип аналізу інформаційного змісту.

Тим не менше, на сьогоднішній день (на жаль) психологи не надто активно їх використовують, в той час як науковці в області соціології, політології, історії, філології тощо, вже давно знайшли їм постійне застосування. Запропонована нами стаття висвітлює деякі аспекти використання цих методів, а тому буде корисною для тих, хто прагне поглибити свої знання і здобути необхідний науково-методичний досвід.

Ключові слова: контент-аналіз, мода (модальність), метод експертних оцінок, рейтинг.

For almost two centuries, psychology has been trying to find (and for the last one and a half hundred years, to scientifically substantiate) adequate methods of researching its subject. Special activity on the part of researchers, who mostly had a natural education, was noticeable in the early stages of the formation of psychological science. Since the chosen field of knowledge was unknown to them, the conceptual solution underlying the methods was brought from the exact sciences: diagnostic tools should provide absolutely accurate measurements of the characteristics of psychological phenomena.

Over time, it turned out that the mental essence of a person is too complex to provide such dimensions. Awareness of this fact not only caused skepticism among many critics of psychology as a science, but also created a crisis in it. It can be absolutely categorically stated that this criticism continues to this day. Moreover, the opponents' arguments very often boil down to solving the dilemma: to use or not to use mathematical procedures in the study of psychological variables. Despite the fact that the debate between scientists continues, the right decision is sometimes raised by the very logic of life or, more correctly, those striking changes that are caused by scientific progress. Thus, the capabilities of modern computer technology, a wide variety of software, wide access to information sources posted on many Internet resource sites, allow conducting research using various quantitative and qualitative data processing procedures, which are based on the principle of information content analysis.

Nevertheless, today (unfortunately) psychologists do not use them too actively, while scientists in the field of sociology, political science, history, philology, etc., have long found their permanent use. The article proposed by us highlights some aspects of the use of these methods, and therefore will be useful for those who seek to deepen their knowledge and gain the necessary scientific and methodological experience.

Key words: content analysis, fashion (modality), method of expert evaluations, rating.

Постановка проблеми. В пошуках найбільш різноманітних психологічних змінних багато доцільного та надійного методу дослідження психологів (і особливо молодих) намагаються

використовувати психометричні методики відомих авторів. На жаль, дуже часто поза увагою залишаються доволі прості і доступні методики, котрі можна об'єднати під назвою кількісно-якісних процедур, які особливо ефективні при аналізі різноманітного масиву інформаційних (текстових) даних. Думаємо, що наші аргументи у цій статті стануть ще більш переконливими, якщо в концептуальну основу таких досліджень поставити геніальну тезу відомого українського мовознавця О.О. Потебні про те, що «людина – це текст». Тому вмійте читати та розуміти цей «текст» – означає пізнавати і розуміти психологію людини.

Метою даної статті є обґрунтування важливості використання кількісно-якісних аналітичних процедур у проведенні різнопланових психологічних досліджень.

Результати теоретичного аналізу проблеми.

Найбільш відомим методом, що належить до типології кількісно-якісних процедур аналізу змісту досліджуваного матеріалу беззаперечно вважається контент-аналіз [1, 2, 3, 4]. Саме завдяки простоті й доступності цього методу кожен дослідник (навіть початківець) здатен провести систематизовану фіксацію та квантифікацію обраних ним аналітичних одиниць змісту в досліджуваному (текстовому, інтерактивно-перцептивному, сенсорно-моторному) матеріалі. Квантифікація (*лат.*), власне, і означає кількісне вираження якісних ознак.

З кількісно-якісним аналізом інформаційних масивів даних (документів, творів, статей, інтерв'ю, експертних висновків, оцінок, самооцінок тощо) пов'язаний значний потенціал для психодіагностики як особистості, так і різноманітних психологічних явищ в соціальних групах (особливо малих). В якості емпіричних об'єктів вивчення можуть використовуватись особисті документи (листи, фотографії, щоденники, самоописи, твори, автобіографії тощо), матеріали групової і масової комунікацій (запис розмов, дискусій, оголошень, матеріали газет, соціальних мереж, радіо- і телепередач, реклами), продукти діяльності досліджуваних. В психології контент-аналіз в основному використовується як допоміжний метод, тобто як процедура обробки даних, отриманих за допомогою проєктивних методик (аддитивних, ТАТ, тест Роршаха), нестандартизованого інтерв'ю, відкритих запитань анкет тощо (Л.Ф. Бурлачук, С.М. Морозов).

На цій важливій функції контент-аналізу слід зробити особливий наголос, оскільки від рівня оволодіння процедурою та вмінням застосовувати її щодо вивчення різноманітних психологічних

явищ залежатиме достовірність одержаних наукових результатів. При цьому слід зважати на те, що не всі види інформаційних джерел можна піддавати контент-аналізу через труднощі з формалізацією їх змісту. Таким чином, самій процедурі дослідження повинен передувати етап виявлення відповідності об'єктів аналізу вимогам статистичної значущості та можливостям формалізації.

Що стосується першої вимоги, то (позаяк контент-аналіз здійснює трансформацію якісно представленої інформації на мову чисел) вона повинна забезпечуватись великим за обсягом та змістовно глибоким інформаційним матеріалом. В зв'язку з тим, що достовірність якісних узагальнень ґрунтується на фіксованих показниках частотних значень – моді (*Mo*), то дослідник повинен знати, що її слід використовувати лише при великій кількості вимірів, інакше вона може не проявитись або виявитись випадковою величиною [1, с. 35–36].

Здебільшого, використання контент-аналізу у психології пов'язано з його спрямованістю на аналіз мовленнєвих повідомлень досліджуваного, які характерні практично для будь-яких досліджень, і зокрема тих, що проводяться в індивідуальній формі. Особливою цінністю контент-аналізу є те, що він нерідко дозволяє виявити і об'єктивувати приховану тенденцію у відповідях досліджуваних, а також в інших видах інформації, котра їх характеризує. Тому треба мати відповідний рівень дослідницької підготовки, оскільки визначення категорій аналізу потребує чіткого усвідомлення змістових форм їхньої репрезентації (психолінгвістичних одиниць) в об'ємних масивах емпіричних даних.

Проведення контент-аналізу вимагає дотримання принципу послідовності та планомірності, що, в свою чергу, забезпечує достовірність його результатів. Формування вибірки і відбір дослідницького матеріалу, що вивчається в ході контент-аналізу, повинні здійснюватись відповідно до чітко сформульованих вимог і обґрунтованих правил. Обробка та інтерпретація емпіричних даних в процесі контент-аналізу також ґрунтуються на цих правилах.

Однією з базових вимог є те, що даний вид аналізу повинен забезпечувати об'єктивність одержаних даних. Цінність висновків, зроблених в результаті його проведення, може бути суттєво втрачена, якщо дослідник не зможе уникнути особистих упереджень та пристрасного ставлення до процесу відбору і вивчення досліджуваної реальності [2, с. 162–166].

Ще одним типологічно однорідним методом отримання кількісно-якісної інформації

про досліджуваний об'єкт є метод експертного (суб'єктивного) оцінювання, який вважається одним з різновидів опитування. Однак, на відміну від масового опитування, респондентами тут є найкомпетентніші у досліджуваній сфері особи, тобто експерти. Це власне і зумовлює техніку збирання, аналізу та використання інформації.

Дослідницький потенціал методу експертного оцінювання надто слабо реалізується в сучасних наукових психологічних дослідженнях. І це при тому, що за багатьма параметрами (часові та фінансові затрати, простота та швидкість обробки емпіричних даних тощо) даний метод перевершує можливості багатьох інших традиційних методик збору інформації. Експертне оцінювання в психології можна вважати як самостійним методом пізнання, так і компонентом методів спостереження, опитування, експерименту чи аналізу процесів й продуктів діяльності.

Експертне (лат. *expertus* – досвідчений) оцінювання (експертиза) – це метод отримання узагальненої інформації шляхом оцінювання ситуації, події чи явища групою незалежних експертів. Таку узагальнену інформацію отримують за допомогою експертного опитування у якому беруть участь фахівці тієї галузі, яка цікавить дослідника.

При масових психологічних дослідженнях завжди актуальне правило: достовірність отриманих даних опосередкована величиною вибірки, а тому чим вона більша за обсягом, тим краще. Водночас при експертному опитуванні збільшення кількості експертів далеко не завжди поліпшує якість отриманої інформації. Оптимальною слід вважати кількість в межах до 30 осіб, а іноді й не більше 10. Крайнощі у кількісному відборі експертів – це завжди погано: залучення великої кількості призводить до збільшення фінансових і часових витрат; натомість, їх мінімальна кількість може суттєвим чином позначатись на достовірності результатів, позаяк окремі експерти можуть мати свої симпатії або ж упередження до об'єкту чи предмету дослідження.

Експертне опитування можна застосовувати при вивченні різноманітних аспектів психологічної діяльності та особливо воно ефективне при діагностуванні й прогнозуванні індивідуально-психологічних рис (професійно-важливих, морально-етичних, вольових, організаторських, лідерських тощо), станів (тривожності, депресивності, невротичності) та властивостей (активності, уважності, спрямованості). Не менш цікавими і важливими для такого роду досліджень є різноманітні соціальні об'єкти та ситуації (оцінка

перспективності планів розвитку, вироблення та прийняття рішень тощо).

Основною проблемою при застосуванні методу експертних оцінок є добір експертів, позаяк саме від них залежить цінність отриманих результатів. Експерт – це компетентний фахівець у тій чи іншій сфері або ж галузі діяльності, основним завданням якого є формулювання власної думки (оцінних суджень) про досліджуваний об'єкт чи явище, що здійснюється у відповідності з чітко визначеними правилами і за певною шкалою.

Експертне опитування поділяють за рівнем стандартизації процедур і технікою роботи. За рівнем стандартизації процедур можливе використання вільного та формалізованого інтерв'ю або анкети з відкритими запитаннями. В залежності від техніки виконання процедура може набувати форм:

а) шкальованих оцінок (оцінка певного явища, поведінки, відповідності деякому еталону (наприклад, професіограмі), успішності виконання діяльності, визначення рівня професіоналізму тощо); оцінка може здійснюватися згідно заданих критеріїв за відповідною якісною шкалою або у балах; за результатами узагальнень експертних оцінок здійснюється їх квантифікація;

б) ранжування (впорядкування експертом запропонованих об'єктів за задалегідь визначеними критеріальними показниками);

в) попарного порівняння (надання переваги одному з двох об'єктів, оцінюючи їх за заданим критерієм (професійно важливими якостями, рівнем готовності, вихованості, оригінальності проекту);

г) рейтингового оцінювання (послідовного попарного порівняння, що полягає у визначенні експертом важливості кожного чинника у порівнянні з іншими).

Ефективність процесу організації та проведення експертного оцінювання в значній мірі залежить від цілої низки умов, а саме: анонімність бланків експертних оцінок, відсутність прямого контакту між експертами, відсутність особистісних зацікавлень чи упереджень у ставленнях до об'єктів оцінки, чітке дотримання критеріїв кількісного та якісного оцінювання. За результатами експертних оцінок визначається узагальнена оцінка, яку слід вважати фахово обґрунтованою і достовірною. В окремих випадках (коли йдеться про надзвичайно важливі проекти і серед експертів немає повної узгодженості в оцінках), думки й оцінки окремих з них можуть бути персоніфіковані.

Таким чином, експертне оцінювання слід розглядати як процедуру отримання узагальнених

оцінок (заключень, висновків) на основі групової думки фахівців. Завдяки оптимальній кількості експертів вдається нівелювати можливі похибки (коли окремі фахівці можуть мати свої зацікавлення) і виробити єдино-правильну позицію у ставленні до чогось або ж прийняти кваліфіковане рішення.

В зв'язку з тим, що процес оцінювання в окремих випадках може проводитись і у формі попарного порівняння (метод рейтингу), то є необхідність більш конкретно висвітлити це питання. Так з допомогою процедури рейтингу можна провести дослідження, яке буде спрямоване на виявлення симпатій щодо різних персоналій чи груп, а на більш диференційованому змістовому рівні можна виявляти показники популярності, релевантності, професійності, компетентності досліджуваних об'єктів. Наприклад, можна виявити: 1) узагальнені оцінки студентів-одногрупників, котрі мають найбільший особистісний ресурс щодо їх подальшої професійної самореалізації; 2) рейтингові коефіцієнти учнів на основі виконання ними творчих робіт; 3) рейтингові оцінки претендентів на якусь виборчу посаду; 4) показники популярності серед електорату різноманітних політичних партій та блоків, котрі беруть участь у парламентських чи місцевих виборах.

Суть процедури полягає в тому, що на основі порівняння між собою усіх об'єктів, котрі будуть внесені до рейтингової таблиці (фізичних осіб, соціальних груп) можна виявити їх рейтингові індекси у досліджуваній сфері поведінки чи діяльності. Зрозуміло, що чим вищими є ці показники, тим популярнішою, компетентнішою (підготовленою) чи привабливішою є людина або група людей.

Дослідження розпочинається з того, що кожному досліджуваному пропонується заповнити рейтингову індивідуальну таблицю. Для цього необхідно визначитись з основним критерієм (запитанням), в контексті змісту якого і будуть порівнюватись між собою пари досліджуваних. Відомо, що чим більш особистісно значиму сферу діяльності досліджуваних охоплюватиме зміст критерію, тим вагомішими і особистісно ціннішими будуть одержані результати. Для студентської аудиторії доречним може бути такий критерій: *«Хто з представників твоєї групи має найвищий потенціал для професійної самореалізації»*.

Нагадаємо, що найбільш суттєвим моментом рейтингу є те, що процедура здійснюється на основі попарного порівняння. Від досліджуваних вимагається здійснити по чергове порівняння всіх представників групи у відповідності з встановле-

ним порядком та визначеними кількісними оцінками. Для зручності, можна оперувати такими оцінками: 2 : 0 – при повній перевазі першого учасника пари, або ж, навпаки, 0 : 2 – при перевазі другого учасника; однакова оцінка 1 : 1 – при відносній рівності їх можливостей і при позитивному ставленні до обох порівнюваних об'єктів; в окремих випадках можна використовувати оцінки 0 : 0 – при надзвичайно низьких професійно-особистісних ресурсних можливостях обох студентів.

Тут необхідно зробити деякі роз'яснення. Так, у випадку, коли між собою порівнюється дві особи (чи групи людей), які однаково підготовлені або однаково привабливі (тобто до них у суб'єкта виявляється в цілому позитивне ставлення), то варто використовувати оцінки 1 : 1. Однак, у випадку порівняння осіб, які на думку експерта однаково слабо підготовлені (чи взагалі не готові) або обидва учасники порівнюваної пари викликають у нього неприязнь, антипатію (як це буває при оцінці політиків і їх партій), то варто використовувати нульові значення для оцінки обох учасників пари (0 : 0).

Процес заповнення таблиці полягає у тому, що спочатку порівнюється учасник групи (№1) з усіма іншими. При цьому, в таблиці заповнюється перший рядок – оцінки, які отримав учасник №1, а також перший стовпчик – оцінки, які отримали всі інші представники групи у порівнянні з №1. Далі процедура вимагає здійснення таких же дій, тільки з по черговою зміною порядкових номерів учасників. Після завершення процесу оцінювання, досліджуваний повинен знайти суму рядка і визначити рейтингові коефіцієнти кожного учасника групи (табл. 1). Останні малоінформативні в індивідуальних матрицях, тому у таблиці вони не представлені. Для ілюстрації ми використали таблицю Галини Я. (№ 15).

Основна закономірність, яка характерна для методу експертних оцінок (а отже і для рейтингу) стверджує, що чим більша кількість експертів бере участь у дослідженні, тим менший вплив матимуть суб'єктивні оцінки на кінцевий результат. Це означає, що ті випадкові чи упереджені оцінки, які можуть мати (і мають) місце при виконанні процедури кимось з досліджуваних, нівелюються за рахунок статистично великої кількості учасників.

На цьому перший етап дослідження закінчується. Далі на основі індивідуальних середньостатистичних табличних значень заповнюють зведену (групову) рейтингову таблицю (табл. 2). Зробити це можна лише при умові, коли кожна індивідуальна рейтингова таблиця досліджуваних

Таблиця № 1

№	Персоніфіковані дані	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	Σ
1.	Діана Г.		2	2	2	1	2	1	1	2	1	1	0	1	2	1	19
2.	Іванна Г	0		1	2	0	1	0	0	1	2	1	2	1	1	1	13
3.	Мирослава Д.	0	1		1	1	2	0	1	1	0	1	2	1	2	0	13
4.	Надія К.	0	0	0		0	1	0	2	2	1	2	2	2	1	2	15
5.	Наталія К.	1	2	1	2		1	2	2	2	1	2	2	2	2	2	24
6.	Софія К.	0	1	0	1	1		0	1	0	1	1	0	1	1	1	9
7.	Вероніка К.	1	2	2	2	0	2		2	2	1	1	2	1	1	1	20
8.	Юлія Л.	1	2	1	0	0	1	0		0	1	1	1	1	1	0	10
9.	Анна М.	0	1	1	0	0	0	0	0		0	1	1	1	1	1	7
10.	Юлія П.	1	0	2	1	1	1	1	1	2		2	1	1	1	1	16
11.	Анастасія П.	1	1	1	0	0	1	1	1	1	0		0	1	1	0	9
12.	Аліна П.	2	0	0	0	0	0	0	1	1	1	0		1	1	1	8
13.	Надія С.	1	1	1	0	0	1	1	1	1	1	1	1		1	1	12
14.	Надія Я.	0	1	0	1	0	1	1	1	1	1	1	1	1		1	11
15.	Галина Я.	1	1	2	0	0	1	1	2	1	1	2	1	1	1		15

персоніфікована. В зв'язку з останньою вимогою, цей етап обробки даних повинен проводитись організатором дослідження, який не є об'єктом оцінювання. Тобто цю роботу не слід доручати кому-небудь із студентів групи, позаяк це може призвести до втрати конфіденційності інформації і як наслідок суттєво погіршити морально-психологічний клімат у групі.

Зведена таблиця даних містить перелік прізвищ усіх учасників групи, а також їх сумарні оцінки кожного учасника взяті з їх індивідуальних таблиць. При цьому цей ряд оцінок заноситься у відповідний стовпець, що відповідає порядковому номеру кожного учасника. Далі на основі наявного кількісного ряду даних визначаються середньостатистичні показники. Важливість останніх полягає не тільки в тому, що вони даватимуть більш правильний результат, ніж

будь-який окремо взятий показник, а ще й у тому, що вони є надійною базою для визначення самооцінки досліджуваного. Останній аргумент робить цю процедуру особливо цінною в психологічному контексті. Дана процедура, яка запропонована нами і якою ми користуємось впродовж багатьох років, характеризується простотою проведення і надійністю одержаних результатів.

Отже завершення цього етапу потребує знаходження сумарних значень кожного ряду (стовпець Σ), при цьому ця сума визначається без врахування індивідуальних значень. Останні для зручності сприйняття позначені маркером і відповідають клітинкам 1/1, 2/2 і т.д. Далі показник суми, отриманий кожним учасником слід поділити на N – 1, де N – кількість учасників рейтингової таблиці. Внаслідок цього буде отримано середнє значення оцінки кожного представника

Таблиця № 2

№	Персоніфіковані дані	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	Σ	М
1.	Діана Г.	18	11	12	13	11	10	17	11	9	10	9	17	11	11	19	171	12,2
2.	Іванна Г	11	12	8	13	13	12	12	11	10	7	10	18	19	11	13	168	12,0
3.	Мирослава Д.	17	17	15	16	16	15	16	17	13	10	16	18	16	14	13	214	15,3
4.	Надія К.	18	22	21	13	17	22	17	18	24	22	23	24	20	19	15	283	20,2
5.	Наталія К.	18	22	22	17	17	24	19	18	15	22	22	24	20	22	24	289	20,6
6.	Софія К.	11	9	10	13	13	11	14	12	10	7	12	18	8	12	9	158	11,3
7.	Вероніка К.	19	21	22	17	17	17	17	18	15	22	14	17	21	18	20	258	18,4
8.	Юлія Л.	9	6	9	8	8	6	11	9	8	11	7	15	8	7	10	123	8,8
9.	Анна М.	6	10	8	8	8	7	10	9	9	9	8	17	10	8	7	125	8,9
10.	Юлія П.	6	3	6	8	8	6	3	6	8	4	10	16	6	8	16	110	7,8
11.	Анастасія П.	10	3	1	6	6	8	2	7	4	9	8	18	0	7	9	90	6,4
12.	Аліна П.	18	16	12	12	12	14	12	13	12	15	14	17	15	10	8	183	13,1
13.	Надія С.	6	6	12	10	10	11	3	7	13	8	7	17	5	9	12	131	9,3
14.	Надія Я.	7	9	8	10	7	11	12	8	9	10	9	11	10	18	11	132	9,4
15.	Галина Я.	11	10	12	12	11	10	9	11	7	10	8	9	11	10	15	141	10,1

групи, який йому виставила група. Цей показник легко порівняти з індивідуальними значеннями. Якщо порівнювані між собою кількісні показники близькі за своїми значеннями, то у досліджуваного скоріш за все адекватна самооцінка. І навпаки, якщо ж індивідуальні показники суттєвим чином відрізняються від середньостатистичних даних групи в ту чи іншу сторону, то очевидно можна констатувати прояви неадекватної самооцінки (завищеної чи заниженої).

Так, не вдаючись до більш точних розрахунків, а лише співставляючи індивідуальну оцінку з середнім значенням оцінок групи, можна констатувати, що у студентів за номерами 2, 3, 6–9, 11 тенденція до адекватної самооцінки. Натомість неадекватна занижена самооцінка спостерігається у № 4, 5, 10, 13; неадекватна завищена у номерів 1, 11, 12, 14, 15. При тому в окремих студентів вона не є суттєвою (№ 5, 11), а в інших вона яскраво виражена (№ 1, 10, 13, 14). Якими б надійними не видавались нам результати таких досліджень, все ж для достовірності отриманих даних треба узгоджувати їх з комплексом інших методів та методик.

В залежності від параметрів відхилень індивідуальних показників від середньостатистичних, дослідник може більш категоричніше стверджувати про міру неадекватності самооцінки досліджуваного. Зважаючи на традиційний підхід, що утвердився у психодіагностиці до процедури стандартизації методик (показники норми знаходяться в межах двох стандартних відхилень від

середньостатистичних значень: $M \pm 2\sigma$) можна визначити тих досліджуваних, в кого рівневі значення самооцінки виходять за межі нормативних [2, с. 199–203].

При цьому $\sigma = \pm \sqrt{\frac{\sum \Delta i^2}{n-1}}$ – для малої кількості вимірів, де Δi^2 – відхилення кожного окремого виміру $|a_i|$ від середнього арифметичного $|M|$; n – кількість вимірів; Σ – знак суми.

Разом з цим, хотілося б застерегти, що у випадку, коли в такому дослідженні бере участь малочисельна група або група яка відносно недавно створена, то далеко не завжди одержані на цій вибірці дані дають підстави для категоричних узагальнень. В такому випадку їх прогностична цінність потребуватиме подальшої об'єктивації кореляцій з незалежним критерієм репрезентативної поведінки.

Висновки. Усі розглянуті нами процедури дуже схожі між собою, позаяк вони належать до типологічно однорідних кількісно-якісних форм аналізу й оцінки різноманітних індивідуально-психологічних та соціально-психологічних явищ, а також їх об'єднує надто невиразна представленість у сучасних психологічних дослідженнях. Сподіваємось, що приведені нами в ході аналізу аргументи сприятимуть розширенню перспектив їх подальшого використання. Адже виявлені з допомогою цих процедур змінні не лише матимуть діагностичну та прогностичну цінність, а й завжди репрезентуватимуть індивідуально-дослідницький та творчий потенціал психолога, його аналітичні можливості.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Белей М.Д. Деякі особливості використання контент-аналізу в психологічних дослідженнях. Зб. ст. учасників Третьої Міжнародної наукової інтернет-конференції «Методологічні, теоретичні та практичні проблеми психологічної науки» (16 березня 2021 р., м. Дрогобич). Дрогобич: ТзОВ «Трек ЛТД» 2021. С. 34–41.
2. Белей М.Д. Методи психодіагностики: інструментарій та процедурні особливості. / М. Д. Белей, І.М. Гоян. Івано-Франківськ: Видавець Третьак І.Я., 2010. 256 с.
3. Белей М.Д. Практикум з психодіагностики: Методичні рекомендації для студентів III курсу спеціальностей «Початкова освіта. Практична психологія в галузі освіти». – Івано-Франківськ: ПП Бойчук А.Б., 2014. 156 с.
4. Гоян І.М. Методи діагностики психічного розвитку дітей. / І.М. Гоян, А.А. Палій. – Івано-Франківськ: «Симфонія форте». 2014. – С. 72–75.

УДК 159.923.2

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.3.12>

Бугерко Ярослава Миколаївна,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології та соціальної роботи
Західноукраїнського національного університету
ORCID ID: 0000-0002-9138-5350

РЕСУРНИЙ ПІДХІД В СУЧАСНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

RESOURCE APPROACH IN MODERN PSYCHOLOGY

У статті здійснено аналіз психологічних ресурсів як певної системи здатностей людини, котра сприяє успішному вирішенню протиріч між особистістю та життєвим середовищем, дозволяє подолати несприятливі життєві обставини, визначає вектор спрямованості самореалізації особистості. Виділено два напрями в дослідженні ресурсів: транзактний, який акцентує увагу на сукупності ресурсів людини та розширення їх арсеналу та інтегрований - зорієнтований на управління ресурсами, ефективне їх використання. Вказано на перспективність системного підходу, котрий розглядає ресурси як складну динамічну систему, котра ієрархічно організована та має визначену структуру. Проаналізовано погляди на сутнісний зміст особистісних ресурсів. Виділено психодуховні ресурси людини як складне інтегративне індивідуально-психологічне утворення, що проявляється у фаховій компетентності, високому рівні розвитку духовно-моральних властивостей, відображає ставлення особистості до основних екзистенційних даностей: свободи, смислів, самотрансценденції, прийняття, віри та переживається в інтраперсональному плані як відновлення контакту зі своєю суб'єктивністю, відчуттям цілісності, внутрішньої сили, емоційної стабільності, самотворення. Аналіз процесу актуалізації психодуховних ресурсів особистості на етапі професіоналізації дозволив виділити їх складові: мотиваційно-ціннісну, когнітивно-смыслову, рефлексивно-діяльнісну та духовно-екзистенційну та проаналізувати особливості їх функціонування в процесі професійної підготовки майбутніх психологів, студентів ЗУНУ. Ключовими аспектами емпіричного вивчення стали: внутрішня мотивація студента, котра забезпечує ресурсність його стану; структура та особистісна значущість основних груп життєвих смислів у студентів 1 та 4 року навчання; розвиток рефлексивних знань та умінь студентів; їх екзистенційні ресурси як внутрішні світоглядні опори, які в період складних життєвих явищ дозволяють людині зберігати внутрішню стійкість, знаходити нові моделі життєдіяльності.

Ключові слова: ресурсність, особистісний розвиток, внутрішня мотивація, рефлексивні вміння, духовність, екзистенціали, психодуховні ресурси.

The article analyzes psychological resources as a specific system of human abilities, contributing to the successful resolution of contradictions between the individual and the living environment, overcoming adverse life circumstances, and determining the direction vector of the individual's self-realization. The perspective of the system approach, which considers resources as a complex dynamic system that is hierarchically organized and has a defined structure, is indicated. Views on the essential content of personal resources are analyzed. The psycho-spiritual resources of a person are singled out as a complex integrative individual-psychological formation, which manifests itself in professional competence, a high level of development of spiritual and moral properties, reflects the attitude of the individual to the main existential givens: freedom, meanings, self-transcendence, acceptance, faith and is experienced intrapersonally as a restoration contact with one's subjectivity, a sense of integrity, inner strength, emotional stability, self-creation. The analysis of the actualization process of the psychospiritual resources of the individual at the stage of professionalization made it possible to distinguish their components: motivational-value, cognitive-meaningful, reflective-active, and spiritual-existential, and to analyze the peculiarities of their functioning in the process of professional training of future psychologists, students of WUNU. The critical aspects of the empirical study were: The student's internal motivation ensures the resourcefulness of his condition; The structure and personal significance of the main groups of life meanings in students of the 1st and 4th years of study; Development of reflective knowledge and skills of students; Their existential resources as internal worldview supports, which in the period of complex life phenomena allow a person to maintain internal stability to find new life models.

Key words: resourcefulness, personal development, internal motivation, reflective skills, spirituality, existentials, psychospiritual resources.

Актуальність теми дослідження. У сучасній психології спостерігається підвищена зацікавленість до наукових розробок у форматі ресурсного підходу. Однією з причин є затяжний кризовий

стан суспільства, а особливо актуально це в Україні, де вже другий рік триває повномасштабна війна з РФ. Відтак зрозумілим є прагнення людини знайти як зовнішні, так і внутрішні ресурси своєї особистості, щоб вижити та реалізуватися. Інша причина актуальності даного напрямку полягає в тому, що ресурсний підхід у психології дозволяє з нових теоретико-методологічних засад вивчати психологічну реальність, проникати в її сутність, аналізувати психологічні механізми.

Критичний аналіз психологічної літератури показав, що існують різні погляди на основні поняття, концепції, підходи стосовно вивчення ресурсів, технології їх актуалізації. У наукових розвідках розглядається як широке визначення ресурсів, так і вузьке, пов'язане із специфікою їх проявів. Існують різні класифікації зазначеного явища. Істотно відрізняється погляд на проблему ресурсів у вітчизняних та зарубіжних психологів. Проблема ускладнюється тим, що дане явище вимагає комплексного міждисциплінарного дослідження. Багато питань, які стосуються розгляду структури та психологічних особливостей різних видів ресурсів, можливості використання діагностичного інструментарію для їх вимірювання, розуміння процесів витрачання та відновлення ресурсів, технології їх актуалізації потребують подальших досліджень. Практично не вивченим є питання психодуховних ресурсів особистості як складної динамічної системи індивідуально-особистісних властивостей людини. Відтак **метою даного дослідження** є проаналізувати основні компоненти психодуховних ресурсів особистості, підібрати діагностичні методики, котрі дозволяють більш детально вивчити особливості їх протікання.

Виклад основного матеріалу дослідження. У психологічному аспекті під *ресурсами* розуміються властивості особистості, які допомагають ефективно вирішувати різні життєві проблеми. Значна увага в останні роки приділяється вивченню ментальних ресурсів продуктивної особистості, зокрема факторів, які впливають на актуалізацію ресурсів обдарованих дітей (Л.І. Ларіонова, О.М. Лісничка, І.М. Ющенко) [1; 2], розгляд вищих здібностей (духовність, рефлексивність, творче самовираження) як основи ментальних ресурсів (Л.М. Попов, В.М. Шмаргун) [3], аналіз психологічних ресурсів як певної системи здатностей людини, котра сприяє успішному вирішенню протиріч між особистістю та життєвим середовищем, дозволяє подолати несприятливі життєві обставини, а відтак визначає вектор спрямованості самореалізації особистості

(О.С. Штепа, С.О. Лукомська, Н.В. Перегончук, Т.С. Краєвська та ін.) [4; 5].

Аналіз літератури з даної проблематики показав, як мінімум два напрями в дослідженні ресурсів: транзактний та інтегрований. *Транзактний* підхід у дослідженні акцентує увагу на сукупності ресурсів людини, а *інтегрований* орієнтований на управління ресурсами, ефективно їх використання. У транзактному підході, зокрема, виділилося два піднапрямки. Один пов'язаний із вивченням властивостей особистості як ресурсів. У другому увага дослідників зосереджена на порівнянні психологічних характеристик людей, які вистояли в умовах, критичних для благополуччя людини [6]. Перспективним є системний підхід, котрий розглядає ресурси як складну багатокomпонентну динамічну систему, котра ієрархічно організована та має визначену структуру.

Існують різні класифікації ресурсів. Загальноприйнятим є підхід до їх поділу на дві групи: індивідуальні (поділяються на когнітивні та особистісні) та середовищні ресурси. Американські психологи А.С. Masten, М.С. Reed виділяють три групи ресурсів: *громадські* або суспільні (макрорівень) – добре налагоджена охорона здоров'я, безпека, культурний рівень розвитку та ін.; *соціальні* (мезорівень), куди відносяться сімейні фактори (психологічний клімат сім'ї, прихильність до батьків, емоційний клімат навчальної групи, відносини з однолітками, тощо), та *індивідуальні* ресурси (мікрорівень) – комплекс здібностей індивіда, реалізація яких дозволяє зберігати баланс адаптаційно-компенсаторних механізмів [7, с. 78]. Найбільш ґрунтовний аналіз психологічних ресурсів здійснила українська дослідниця О.С. Штепа [5].

У сучасній психологічній літературі поняття «ресурс» часто змістово ототожнюється з поняттям «потенціал». При цьому особистісний потенціал визначають як інтегральну системну характеристику індивідуально-психологічних особливостей особистості, котра дозволяє особистості мати стійкі внутрішні критерії та орієнтири у своїй життєдіяльності, зберігати стабільність смислових орієнтацій та високу ефективність діяльності, незважаючи на тиск зовнішніх умов. Свого часу нами здійснене дослідження потенціалу як психодуховної визначеності людини, виходячи із логіко-канонічної структури вчинку В.А. Роменця (див. [8]).

Серед найважливіших складових індивідуальних ресурсів людини виділяють особистісні ресурси. Одні дослідники розглядають особистісні риси (воля, локус контролю, життєстійкість,

сила Я) як ресурси, необхідні для успішної діяльності та розвитку. Інші (Masten, Reed) виділяють в якості особистісних ресурсів емоційну стійкість, сміливість, здатність контролювати свої бажання, домінантність, стриманість, самостійність, адекватність, усвідомленість цілей, смислу та сенсу життя [7]. Важливо, що особистісні риси людини можуть бути не тільки її ресурсом, а й як певним психологічним бар'єром, який обмежує можливість використання особистісних ресурсів. Відтак існує проблема біполярності ресурсів, коли деякі ресурси можуть блокувати подолання перешкод, тобто виступати в ролі бар'єрів, обмежувачів, що заважають вирішенню ситуації, розвитку особистості. При цьому слід врахувати, що психологічні бар'єри виконують не тільки гальмівну та подавляючу функцію, а й творчу – мобілізацію ресурсів суб'єкта для подолання опору середовища, регулювання дії з урахуванням характеру перешкод, розвитку і зміни внутрішніх умов у напрямку їх функціональних можливостей [6].

Важливу роль у розгортанні процесів особистісного та професійного розвитку молодшої людини під час профільного навчання виконують *психодуховні ресурси* – певні внутрішні властивості, котрі сприяють психологічній стійкості особистості у складних життєвих ситуаціях, проявляються в емоційних, мотиваційно-вольових, когнітивних та поведінкових конструктах, які людина актуалізує для адаптації і трансформації проблемної ситуації. Вони є важливим засобом і внутрішньою опорою, котра допомагає молодій особі реалізуватися себе, забезпечує можливість ефективно долати життєві і професійні труднощі, вирішувати особистісні проблеми та протиріччя.

Емпіричне вивчення психодуховних ресурсів студентів проводилося на базі кафедри психології та соціальної роботи Західноукраїнського національного університету. Дослідницьку вибірку склали студенти-психологи першого та четвертого років навчання. Відправною точкою дослідження було припущення, що соціально-культурний простір вищого закладу освіти є особливим ресурсом, котрий сприяє розвитку психодуховного потенціалу студентської молоді. За допомогою методологічного аналізу проблем ресурсності особистості у ракурсі циклічно-вчинкового підходу А.В. Фурмана було виділено наступні компоненти психодуховних ресурсів особистості студента: мотиваційно-ціннісний, когнітивно-смісловий, рефлексивно-діяльнісний, духовно-екзистенційний. Побудова емпіричного дослідження дала можливість більш детально вивчити особливості протікання кожного із зазначених компонентів.

Так, для вивчення *мотиваційного компоненту* психодуховних ресурсів особистості студента була використана методика К. Замфір в модифікації А.О. Реана «Мотивація професійної діяльності», котра дозволяє визначити показники зовнішньої та внутрішньої мотивації учасників навчально-професійної діяльності, особливості їх співвідношення та відповідний рівень розвитку. Результати засвідчують, що у значній кількості студентів-першокурсників (68,6% обстежуваних) яскраво виражена зовнішня позитивна мотивація. Внутрішня мотивація проявляється у 20% опитаних, а в 14,3% першокурсників досить сильно виражена зовнішня негативна мотивація. Аналогічні обстеження студентів випускного курсу показують зростання показників внутрішньої мотивації (33,3% студентів-четвертокурсників) та зниження кількості студентів із вираженою зовнішньою негативною мотивацією (3,3% обстежуваних). Цілком закономірно, що вплив внутрішніх мотивів позначається і на успішності навчальної діяльності студентів, а відтак є важливим ресурсом їх особистісного зростання, забезпечує ресурсність його стану, можливість наполегливо, ґрунтовно вчитись, здобувати професійно-зорієнтовані знання і в майбутньому стати добрим фахівцем своєї справи.

Анкетування з визначення мотивації студентів показало, що в ієрархії мотивів вибору професії найбільш значущими для 42% опитаних є утилітарний мотив, що виражається у таких відповідях як «бажання здобути освіту, щоб допомагати собі та близьким», для 30% опитаних важливим є моральний мотив (в їх відповідях характерним є вислів «приносити користь людям»), 19% студентів керуються соціальним мотивом (означають професію як важливу і потрібну). Досить значущими для студентів як першого, так і четвертого курсів є мотиви саморозвитку та самореалізації. Так, в ієрархії цінностей здобуття освіти та підвищення рівня своєї освіченості студенти ставлять на перше місце, що проявляється у переважанні цінності розвитку себе, професійних здібностей, прагнення реалізації та підвищення кваліфікації. Дослідження показало чіткий зв'язок мотивів вибору професії студентів із їх ціннісними орієнтаціями.

Для визначення *когнітивно-сміслового компоненту* психодуховних ресурсів особистості було використано методика «Система життєвих смислів» В.Ю. Котлякова. При аналізі результатів методики в кожній групі смисложиттєвих орієнтацій були визначені середні показники рангів як середнє арифметичне (М) показника рангів.

Відповідно, чим нижчим є показним М, тим вищий ранг відповідної групи життєвих смислів, а отже і тим вища його особистісна значимість для студента. Результати обстежень показали, що основні групи життєвих смислів мають подібну структуру в студентів різних курсів, однак існують значні відмінності в особистісній значущості певних типів життєвих смислів (таблиця 1).

Особистісні смисли є важливим регулятивним принципом поведінки особистості, вони сприяють формуванню етичних відносин, професійного та особистісного саморозвитку. Аналіз одержаних результатів показав відмінності в рівні прояву провідних ціннісних смислів у структурі саморозвитку особистості студентів-першокурсників та випускників бакалаврату. Найвищу рангову позицію у студентів-випускників займають сімейні життєві смисли (3.04). Значно відрізняється показник такої смисложиттєвої орієнтації як гедонізм: у четвертокурсників його середнє рангове значення становить 5.08 і займає п'яту рангову позицію у списку смисложиттєвих категорій, тоді як в першокурсників його показник 3.72 що відповідає другому рангу значимості. Подібна ситуація із статусними і самореалізаційними показниками: протилежно-відмінні позиції у новонабраних студентів та випускників бакалаврату. У четвертокурсників статусні цінності займають четверту позицію із показником 4.11, тоді як першокурсники поставили дану цінність на першу позицію (показник – 3.51).

Для студентів обох груп важливими є питання самореалізації, однак самореалізаційні цінності у студентів-випускників займають високу другу позицію з показником 3.15, у першокурсників ці цінності на четвертому місці, показник – 3.98. Аналіз показує, що зазначена цінність є актуальною потребою саморозвитку студентів обох вікових груп, однак студентам-випускникам в більшій мірі характерна цілеспрямована внутрішня діяль-

ність особистості, яка сприяє динамічній самозміні, свідомому управлінню власним розвитком, вибору цілей, засобів та шляхів самовдосконалення. Така діяльність з необхідністю передбачає високий рівень розвитку рефлексивних здібностей особистості.

Для визначення *рефлексивно-діяльного* складника психодуховного ресурсу особистості було використано діагностичну методику А.В. Карпова, В.В. Пономарьової «Визначення індивідуальної міри вияву рефлексивності». Результати обстежень показали, що близько третини першокурсників мають низький рівень розвитку рефлексивності, відповідно, у них не проявляються в достатній мірі рефлексивні здатності. А це означає, що вони не вміють займати позицію «стороннього» спостерігача, «виходити» з діяльності та досліджувати проблеми, що виникають із рефлексивної позиції, усвідомлювати та оцінювати себе, інших учасників освітнього процесу та на основі отриманої інформації творчо коригувати свою діяльність та проектувати нову. Серед випускників таких студентів є лише 6,3%. За час навчання зросла кількість адекватно рефлексивних (82,3%) та високорефлексивних (11,4%) студентів. Такі студенти не лише розуміють важливість та необхідність рефлексивних знань та умінь у майбутній професійній психологічній діяльності, а й володіють основними діями та операціями, технологією застосування рефлексивних умінь у практичній роботі. Анкетування стосовно професійно важливих якостей фахівця-психолога, показало, що у частотних словниках студентів першого курсу найбільш уживаними є характеристики «товариський» (93%), «щирий» (87%), «розуміючий» (86%); далі йдуть такі якості як уважність, відповідальність, компетентність, толерантність і практично не зустрічалась вимога високого рівня розвитку інтелектуальної сфери. Натомість всі студенти четвертого курсу під-

Таблиця 1

Рейтинг категорій життєвих смислів у студентів першого та четвертого року навчання (методика В.Ю. Котлякова «Система життєвих смислів»)

Категорії життєвих смислів	Сума рангових значень показників смисложиттєвих орієнтацій (М – середнє рангове значення)	
	Студенти 1 року навчання	Студенти 4 року навчання
Альтруїстичні	4.93	5.31
Екзистенційні	6.02	5.42
Гедоністичні	3.72	5.08
Самореалізаційні	3.98	3.57
Статусні	3.51	4.11
Комунікативні	4.38	5.12
Сімейні	3.87	3.04
Когнітивні	5.48	3.95

кресливали важливість розвитку інтелектуальної сфери: компетентність, уважність, самостійність, відповідальність. Аналіз результатів дослідження показує, що в найбільшій мірі саме переорієнтація від механічного вивчення матеріалу до його усвідомленого і вмотивованого використання стимулює роботу рефлексивних механізмів самосвідомості, а відтак створюються засадничі передумови для особистісного розвитку і психодуховного зростання всіх учасників освітньої діяльності.

Четвертий блок діагностичних досліджень стосувався визначення *духовно-екзистенційного* аспекту психодуховного ресурсу студентів. Для цього було використано методика «Духовний потенціал особистості» (автор Е.О. Помиткін) та тест-опитувальник «Екзистенційні ресурси особистості» І.В. Бринзи та О.Ю. Рязанцевої. Аналіз першої методики показав, що найменшу (кількісно) групу склали студенти, у яких високий рівень розвитку духовного потенціалу (2,9% першокурсників та 10% випускників бакалаврату). Ці студентів характеризуються високим рівнем розвитку естетичних, екологічних та гуманістичних цінностей, в них добре розвинені здатності до самопізнання і самовдосконалення своєї особистості, високий рівень відповідальності та самореалізації. Майже у третини обстежуваних виявився низький та недостатній рівень розвитку духовного потенціалу.

Аналіз літератури показав, що важливими ресурсами змін особистості є система переконань, диспозицій та смислів; мотиваційно-смилова сфера особистості та певні індивідуально-психологічні утворення, які змінюють внутрішні та поведінкові характеристики особистості та опираються на п'ять екзистенційних даностей існування людини таких як: смерть, сенс, самотність, свобода і тілесність. Українська дослідниця О.Ю. Рязанцева виділяє п'ять екзистенціалів: ресурс сенсу, який структурує життя серед уявної безглуздості; ресурс прийняття, що дозволяє відчувати неповторність і цінність кожної миті; ресурс свободи, спонукає до прийняття відпо-

відальності за все, що відбувається у власному житті; ресурс милосердя, що дозволяє прийняти свою індивідуальність, поряд із визнанням унікальності іншої людини; і ресурс віри, що дозволяє досягти стану екзистенційної автентичності [9, с. 60]. Результати дослідження показників ресурсності за опитувальником «Екзистенційні ресурси особистості» І.В. Бринзи та Є.Ю. Рязанцевої представлені в таблиці 2.

Аналіз одержаних результатів показав, що найвищі показники ресурсності в студентів як першого, так і четвертого курсу має ресурс свободи (показник 33,1 та 32,8 відповідно). Студенти здатні робити свої вибори усвідомлено, їм характерна здатність відповідати за його наслідки, бажання бути автором власного життя, усвідомлено приймати рішення. Високі значення в студентів обох курсів має показник милосердя. Істотні відмінності спостерігаються у студентів різних курсів за показниками ресурсу прийняття – неприйняття. У випускників цей фактор має найвищий рейтинг (показник становить 37,8). В них присутня внутрішня згода із прийняттям як себе, так і інших людей такими якими вони є, що засвідчує хороший контакт із навколишньою реальністю, вміння встановлювати дружні міжособистісні стосунки на засадах взаємної довіри, поваги, визнання, любові, і є першою необхідною складовою особистісної зрілості та мудрості. Водночас, у першокурсників цей показник значно нижчий (25,1), що свідчить про певну емоційну незрілість, неврівноваженість, нетерпимість у стосунках, значну внутрішню конфліктність. Відтак, це слугує основним орієнтиром при розробці психокорекційних занять, тренінгів з підвищення психодуховного ресурсу особистості студентів.

Дослідження за даною методикою показало і певні проблемні точки особистісного зростання студентів-психологів. Ресурси смислу і віри займають останні рейтингові позиції в обох категоріях досліджуваних, щоправда кількісні показники у студентів четвертокурсників дещо вищі (22,7 та 21,2 відповідно). У студентів, які лише

Таблиця 2

Порівняльний аналіз показників екзистенційної ресурсності в студентів I та IV курсу (методика І. В. Бринзи – О. Ю. Рязанцевої)

Порядковий номер	Групи екзистенційних ресурси	Показники ресурсності	
		I курс	IV курс
1	ресурс свободи	33,1	32,8
2	ресурс сенсу	18,3	22,7
3	ресурс милосердя	32,4	30,9
4	ресурс прийняття	25,1	37,8
5	ресурс віри	20,3	21,2

почали опановувати фах психолога, ці показники становлять 18,3 та 20,3 відповідно). Зазначене вказує на недостатній рівень розвитку спрямованості на духовно-практичну діяльність, прийняття вищих духовних цінностей, які сприяють почуттю гармонійного зв'язку зі світом, з самим собою та вічністю. Необхідно зазначити, що екзистенційні ресурси особистості – це внутрішні світоглядні опори (сенси, цінності, потреби, мотиви, переконання, особистісні позиції, духовні властивості та ін.), які в період складних життєвих явищ дозволяють особистості зберігати внутрішню стійкість, знаходити нові моделі життєдіяльності. Для практичної психологічної роботи важливо знати, на які внутрішні екзистенційні ресурси може опиратися людина. В контексті прикладного застосування одержаних результатів досліджень розроблено рекомендації для проведення занять з активізація особистісних ресурсів, розвитку почуття власної гідності.

Підсумовуючи зазначимо, що у професійному становленні майбутнього фахівця важливим є актуалізувати його психодуховний ресурс, котрий є складним інтегративним індивідуально-психологічним утворенням, проявляється у професійній компетентності психолога, високому рівні розвитку духовно-моральних особистісних

властивостей, відображає ставлення особистості до основних екзистенційних даностей: свободи, смислів, самотрансценденції, прийняття, віри, переживаються в інтраперсональному плані як відновлення контакту зі своєю суб'єктивністю, відчуттям цілісності, внутрішньої сили, емоційної стабільності, самотворення.

Висновки. У сучасній психології спостерігається підвищена зацікавленість до наукових розробок у форматі ресурсного підходу. Під ресурсами розуміються властивості особистості, які допомагають ефективно вирішувати різні життєві проблеми. Психодуховні ресурси проявляються як цілісна система здібностей людини, що сприяють успішному подоланню несприятливих життєвих обставин, задають ціннісно-смысловий вимір особистості, і створюють основу для самореалізації. Тому вони є системною, інтегральною характеристикою особистості, що забезпечує їй можливість долати важкі життєві ситуації. Аналіз процесу актуалізації психодуховних ресурсів особистості на етапі професіоналізації дозволив виділити їх складові: мотиваційно-ціннісну, когнітивно-смыслову, рефлексивно-діяльнісну та духовно-екзистенційну та проаналізувати особливості їх функціонування в процесі професійної підготовки майбутніх психологів, студентів ЗУНУ.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Larionova L. I. The problem of the resource approach in the psychological-pedagogical literature. *Psychology. Historical-critical Reviews and Current Researches*. 2017, Vol. 6, P. 50–58.
2. Ющенко І. М. Резилієнтність дитини в парадигмі ресурсного підходу. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Психологічні науки*. 2015. Вип. 128. С. 302–306.
3. Шмаргун В. М. Організація ментального досвіду та інтелектуальної компетентності особистості. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Психологічні науки*. 2013. Вип. 114. С. 208–212.
4. Лукомська С.О. Ресурсний підхід до подолання особистістю кризових ситуацій. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2020. № 1. С. 190–195.
5. Штепа О. С. Психологічна ресурсність як контекстуальна властивість ідентичності у філософсько-психологічному дискурсі. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна. Серія «Психологія»*. 2014. № 1095. Вип. 53. С. 54–59.
6. Kun Agota, Peter Gadanecz. Workplace happiness, well-being and their relationship with psychological capital: A study of Hungarian Teachers. *Current Psychology*. 2019. P. 1–15.
7. Masten A.S., Reed M.-G. Resilience in development. Snyder, Lopez S.J. (eds.). *Handbook of positive psychology*. Oxford: University Press, 2002. P. 77–88.
8. Бугерко Я. Потенціал як психодуховна даність особистості. *Психологія і суспільство*. 2018. № 1-2. С. 68–82.
9. Рязанцева О. Ю. Екзистенційні ресурси осіб, які переживають психологічну кризу: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / Південноукраїнський нац. пед. ун-т імені К. Д. Ушинського. Одеса, 2012. 243 с.

УДК 159.923.2

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.3.13>

Васюк Катерина Миколаївна,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри психології факультету філології, психології та іноземних мов

Донецького національного університету імені Василя Стуса

ORCID ID: 0000-0002-6734-4612

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ДОВІРИ В СПІЛКУВАННІ В ОСІБ З РІЗНИМ РІВНЕМ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ

THE FEATURES OF MANIFESTATIONS OF TRUST IN COMMUNICATION BY PEOPLE WITH DIFFERENT LEVEL OF EMOTIONAL INTELLIGENCE

У статті розглянуто проблему взаємозв'язку емоційного інтелекту та довіри у спілкуванні на прикладі осіб юнацького віку. Довіра та емоційний інтелект трактуються як підґрунтя психологічного благополуччя особистості. Довіра виникає як певна реакція на ситуацію невизначеності, коли людині бракує знань про наслідки подій, вчинків інших людей, тому було висунуто припущення про те, що зі зростанням рівня емоційного інтелекту особистість ставатиме менш довірливою, буде краще прогнозувати поведінку інших, а значить, ситуація невизначеності зменшуватиметься. Для емпіричного підтвердження даного припущення було здійснене дослідження, в якому взяли участь особи юнацького віку. На першому етапі дослідження в них був діагностований рівень емоційного інтелекту. На другому етапі дослідження перевірялись різні аспекти довіри, зокрема, був встановлений кореляційний зв'язок між загальним рівнем довіри та такими складовими емоційного інтелекту, як: самомотивація, поінформованість та управління чужими емоціями». Діагностика спрямованості довіри показала, що довіра до інших позитивно корелює з емпатією, а висока поінформованість – з довірою до світу, оскільки знижує почуття невизначеності. Також довіра до себе і світу взаємопов'язана зі здатністю управляти чужими емоціями. Аналіз тексту есе на тему «Чому я довіряю або не довіряю людям» уточнив деякі суб'єктивні мотиви, які спонукають суб'єкта відноситись до інших з певним рівнем недовіри. В загальній вибірці досліджувані продемонстрували більший рівень довіри собі, порівняно з довірою до інших. В групах з різним рівнем емоційного інтелекту є суттєві відмінності. Так, особи з низьким рівнем емоційного інтелекту частіше довіряють рідним і знайомим, а також засобам масової інформації, що сприяє кращому впливу соціальних маніпуляцій. Особистості з високим рівнем емоційного інтелекту частіше довіряють власному досвіду і дослухаються інтуїції, а також частіше підходять до цього питання з наукової точки зору. При зростанні рівня емоційного інтелекту збільшується тенденція до більш усвідомленої аналітичної оцінки інших людей.

Ключові слова: довіра, емоційний інтелект, емпатія, міжособистісне спілкування, невизначеність.

In the article the problem of the relationship between the trust and emotional intelligence has been analyzed through the examples young people. The trust and the emotional intelligence were treated as a basis the personal well-being. The trust comes from a special reaction to an uncertainty, when a person doesn't have a knowledge about consequences of actions and deed of other people. That's why we have created a hypothesis, that the increasing a level of emotional intelligence will determine a person's trust. People will become to better predict a behavior of others and an uncertainty is going to decrease. For empirical verification of this hypothesis, we have realized the investigation with young people. At the first stage of the studies, we have diagnosed with a level of emotional intelligence. At the second stage we have teste different aspects of trust. There was a correlation between a general level of trust and such components of emotional intelligence: self-motivation, awareness and a managing of others' emotions. The diagnostic of trust orientation demonstrates that trust to others has a positive correlation with empathy and high level of awareness correlates with trust to the world because it decreases feeling of uncertainty. Trust to self and to the world correlates with ability to manage of others' emotions. The text analysis on a topic "Why I trust or don't trust to people" has specified some subjective motives, which encourage a person to treat to others with some distrust.

In main diagnostic group the participants have a more level of trust in themselves, then trust in yourself. The groups with different level of emotional intelligence have significant differences. Persons with a low level of emotional intelligence are more likely to trust relatives and acquaintances and mass media too. It promotes to great influence of social manipulations. Persons with a high level of emotional intelligence are more likely to trust own experience. They listen to their intuition, and they often approach this issue scientifically. If a level of emotional intelligence increases the conscious assessment of other people increases too.

Key words: emotional intelligence, empathy, interpersonal communication, trust, uncertainty.

Постановка проблеми. Проблема довіри в міжособистісних стосунках завжди була предметом філософських досліджень. Згодом цю проблему успадкувала психологія. Довіра є базовою характеристикою особистості дитини в ранньому віці і слугує своєрідним критерієм оцінки психічного благополуччя особистості. Ще Е. Еріксон в своїх працях з вікової психології вважав довіру основним новоутворенням раннього дитячого віку, який закладає фундамент багатьох психологічних проблем у майбутньому у разі формування базальної недовіри до оточуючого світу [1].

Основний механізм управління цим процесом лежить у сфері емоцій, тому вірогідно припустити, що емоційний інтелект має суттєві взаємозв'язки з довірою, характер яких потребує додаткового дослідження. Найкращим періодом, на нашу думку, для дослідження даного взаємозв'язку є юнацький вік, коли основні структурні компоненти особистості вже сформовані, але є можливість для певної корекції негативних ліній розвитку. У своєму дослідженні І.В. Кряж та Н.В. Левенець довели, що довіра та емоційний інтелект є важливими детермінантами суб'єктивного благополуччя особистості [2].

Цікавою є думка Д. Левенець, що вважає довіру феноменом, який виникає якраз в ситуації невизначеності, бо в іншому випадку – це буде впевненість і знання. Людина мусить довіряти або не довіряти, покладаючись на іншого, коли не знає напевне його наміри, а лише припускає, які вони можуть бути. У випадку з довірою вона думає, що інший має добрі наміри і не буде чинити шкоди, а у випадку з недовірою – виникає установка на погані наміри, які людина намагається всіляко підтвердити тепер уже конкретними фактами [2, с. 29].

Емоційний інтелект, який на думку Д. Гоулмана, емоційний інтелект представляє собою здатність особистості розпізнавати емоції у себе та інших, прогнозувати наміри і вчинки інших людей, а також здатність керувати своїми та чужими емоціями. По суті, застосовуючи соціально прийнятні маніпуляції. Дана властивість також неможлива без певного рівня емпатії. Вірогідно, що саме довіра, як базова установка, що формується в ранньому віці, сприяє розвитку цієї здатності, а в дорослому віці відбувається постійний взаємовплив цих феноменів [3].

Поняття довіри також досить актуальний феномен для сучасних дослідників, особливо в умовах постійно зростаючої урбанізації і прагматизації суспільства розвинених країн. Не вдаючись до довгого аналізу історії дослідження цього фено-

мену, підсумуємо основні елементи і визначення, на нашу думку, більш повно представлені в дослідженні Н.В. Лисенко, який зазначає, що довіра – інтегральне соціально-психологічне відношення, яке виражається в особливому ставленні до об'єкта відношення, відображає внутрішню позицію суб'єкта. Також включає в себе три основних компонента: емоційний, когнітивний і поведінковий [4, с. 124].

Емоційний виражається комплексом переживань, які супроводжують ту чи іншу установку щодо об'єкта довіри.

Когнітивний компонент включає уявлення і знання про основні підстави довіри, ознаки людей, які заслуговують довіри, досвід порушення довірливих відносин в минулому тощо

Поведінковий аспект виражається в конкретних діях суб'єкта, що демонструє його довіру чи недовіру до партнера у спілкуванні.

В дослідженні М. Мачикової як раз і підкреслюється вміння прогнозувати поведінку інших людей як запорука довіри [5]. Те, що є максимально невизначеним, викликає страх і тривогу, отже, про довіру мова не йде. Можна припустити, що здатність до кращого розуміння себе та інших, яке забезпечує емоційний інтелект, знижує цю невизначеність та підвищує рівень довіри.

Мета дослідження – проаналізувати характер взаємозв'язків між структурними елементами емоційного інтелекту та рівня довіри особистості до партнерів в міжособистісному спілкуванні. А також проаналізувати, які саме труднощі в довірливих стосунках мають особи з різним рівнем емоційного інтелекту.

Результати дослідження. Для дослідження довіри використовувалась методика довіри до себе, інших і світу А. Купрейченко [6], методика міжособистісної довіри Роттера, для дослідження емоційного інтелекту – опитувальник MSCEIT, адаптований українською мовою, також використовувалось в якості опитувального методу (метод аналізу продуктів діяльності) есе на тему «Чому я довіряю або не довіряю людям», статистична обробка здійснювалась за допомогою кореляційного відношення Пірсона, а також метод контент-аналізу для оцінки результатів діагностики за допомогою есе. Дослідження проводилось із залученням здобувачів 1–4 курсів СО «Бакалавр» та 1 курсу СО «Магістр» факультету філології, психології та іноземних мов та економічного факультету у кількості 128 осіб. З них 16 чоловічої статі та 112 – жіночої статі. В основу дослідження було покладене припущення, що зі зростанням рівня емоційного інтелекту буде спостерігатись збіль-

шення рівня довіри в між особистісних відносинах. На нашу думку, це пов'язано із самою природою емоційного інтелекту і його складових, адже глибоке розуміння емоційних переживань своїх і партнера у спілкуванні дає людині впевненість в собі, відчуття контрольованості процесу спілкування. Це знімає бар'єр недовіри, тому що недовіра є породженням нерозуміння вчинків і мотивів дій особистості.

Аналіз результатів дослідження. На першому етапі дослідження нами була проведена діагностика рівня емоційного інтелекту з метою визначення загальної картини розподілу вибірки за рівнями. Даний розподіл представлений на рисунку 1.

Розподіл шкала у вибірці свідчить про те, що різні складові емоційного інтелекту за цією методикою мають певні відмінності. Так, на достатньо високому рівні у досліджуваних розвинена емпатія, що демонструє їх здатність проникнутись емоційними переживаннями партнера у спілкуванні, краще відчуті його стан. Також спостері-

гається високий рівень поінформованості, тобто досліджувані володіють інформацією про емоційну сферу людини, цікавляться цим явищем. А от в плані управління емоціями ситуація дещо гірша. Якщо в управлінні чужими емоціями домінує середній рівень показників, то в управлінні власними емоціями явне домінування низького рівня показників. Тобто досліджувані з нашої групи гірше впливають на власні емоції, ніж на емоції інших людей.

На другому етапі дослідження проводилась діагностика рівня довіри за методикою А. Купрейченко. Дана методика виявляє рівень довіри до світу в цілому, до інших та до себе. Вона досить лаконічна і містить всього 15 тверджень, які мають 5 градацій. Таким чином максимальна оцінка за кожною шкалою 25 балів. За результатами діагностики була також створена діаграма, що представлена на рис. 2.

На даній діаграмі представлені шкали методики на визначення довіри, як бачимо спостерігаються суттєві відмінності в значеннях цих шкал.

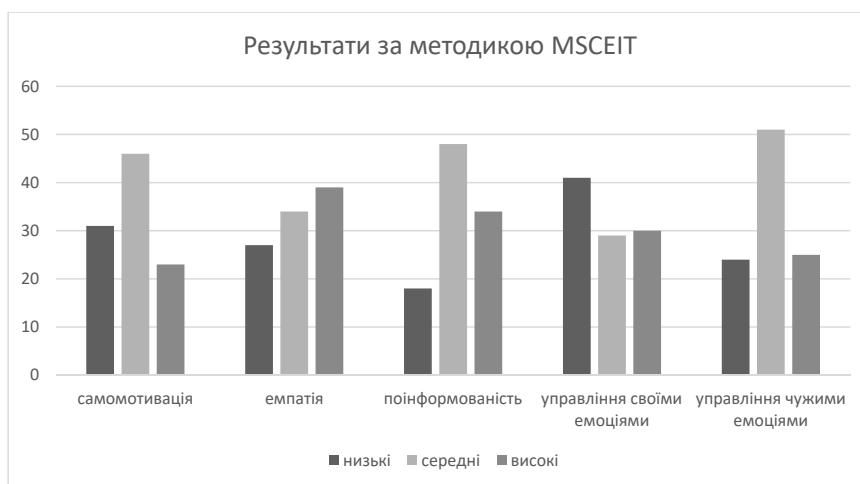

Рис. 1. Результати діагностики за методикою MSCEIT

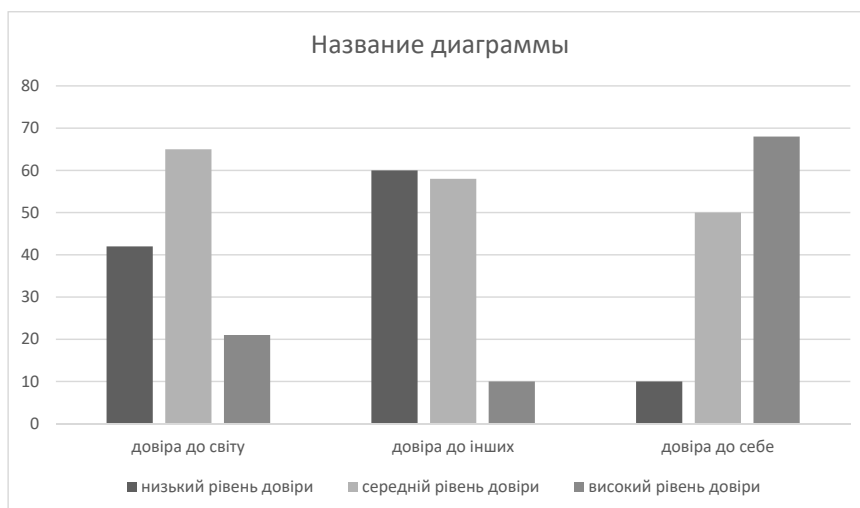

Рис. 2. Рівень довіри за шкалами методики А. Купрейченко

Зокрема, показник довіри до світу має майже нормальний розподіл, з домінуванням середніх показників, але низькі в той же час домінують над високими. Отже, досліджувані мають середній рівень довіри до світу і схильні все ж таки більше проявляти недовіру, ніж беззастережно довіряти світу, є певна настороженість у ставленні до нього.

Також невтішні висновки і в питанні довіри до інших людей, тут низький показник представлений набагато більше, ніж в попередній шкалі. Це свідчить про те, що досліджувані не схильні довіряти іншим. На відміну від цього довіра до себе значна, тут домінує високий показник, а низький практично відсутній.

З метою статистичного підтвердження нашого припущення про те, що рівень довіри корелює з показниками емоційного інтелекту, ми провели кореляційне дослідження. Враховуючи те, що кожна методика має декілька шкал, то кореляційний аналіз здійснювався окремо за кожною шкалою. Результати кореляційного аналізу представлені в таблиці 1 нижче. Для цього було використане кореляційне відношення Пірсона, а не коефіцієнт лінійної кореляції, через те, що немає впевненості у лінійному розподілі всіх показників.

Також зважимо на те, що в кореляційному відношенні Пірсона знаходиться 2 коефіцієнти кореляції, що дозволяє визначити взаємовплив показників один на один. У разі, коли певна шкала довіри впливає на рівень емоційного інтелекту ми позначаємо в дужках це як «причина». У разі, коли емоційний інтелект впливає на довіру, ми позначаємо це як «наслідок».

Нагадаємо, що для вираховування кореляційного відношення використовуються таблиця критичних значень критерію Стюдента, тому числа будуть більші за 1.

Як бачимо з таблиці 1, статистично достовірних показників не дуже багато, отже взаємозв'язок довіри та емоційного інтелекту не можна вважати занадто тісним, однак, певні закономірності все ж існують.

По-перше, емоційний інтелект частіше є детермінантою того чи іншого рівня довіри, а не навпаки. Всі показники кореляції є позитивними. Лише у випадку з емпатією є виключення. Зважаючи на статистичний аналіз, розвиток високого рівня довіри до оточуючих буде позитивно впливати на емпатію і навпаки. Таким чином, ми маємо ситуацію взаємного впливу двох показників. У всіх інших випадках довіра не є тим чинником, який може впливати на емоційний інтелект. Але з боку емоційного інтелекту вплив на рівень довіри простежується більш чітко.

Другий випадок впливу на емоційний інтелект з боку довіри є шкала «довіра до світу». Вона сприяє розвитку здатності до управління чужими емоціями, тобто застосування доброякісних маніпуляцій. І з боку цієї складової емоційного інтелекту також простежується вплив на рівень довіри до світу. Тобто ці два явища взаємодіють одне одного. Так, управління своїми і чужими емоціями сприяє розвитку довіри до себе, вірогідно через механізм впевненості в собі, це дає відчуття контролю над собою і ситуацією.

Емпатія природно більше орієнтована на інших людей, тому позитивно корелює з показниками довіри до інших. Адже здатність зрозуміти переживання партнера у спілкуванні створює людині відчуття контролю над процесом спілкування. Адже підозрілість зароджується в ситуації невизначеності. Мабуть саме тому поінформованість має такий високий рівень впливу на довіру до світу. Загально відомо, що в основі

Таблиця 1

Коефіцієнти кореляції за критерієм кореляційного відношення Пірсона показників довіри і емоційного інтелекту у вибірці осіб юнацького віку

	Довіра до себе (причина)	Довіра до себе (наслідок)	Довіра до інших (причина)	Довіра до інших (наслідок)	Довіра до світу (причина)	Довіра до світу (наслідок)
Самомотивація	1,21	1,34	1,78	0,87	1,38	0,61
Поінформованість	0,92	0,87	1,64	1,27	1,72	2,64**
Емпатія	0,34	0,35	1,98*	2,53*	1,32	1,18
Упр-ня своїми емоціями	0,56	1,98*	0,99	1,84	1,65	1,84
Упр-ня чужими емоціями	1,25	2,03*	1,71	1,98*	2,08*	2,26*

За умови, що критичні значення для цього обсягу вибірки становлять $P_{0,05} = 1,96$ (достовірні на цьому рівні значущості показники відмічені *) та $P_{0,01} = 2,58$ (достовірні на цьому рівні значущості показники відмічені **)

страху і підозрілості, що є базовими складовими недовіри, лежить невизначеність ситуації. Отже, взаємозв'язок емоційного інтелекту і довіри існує, але лише у певних проявах.

Для дослідження міжособистісної довіри також використовувався міжособистісний опитувальник Роттера. Дана методика визначає загальний рівень довіри в міжособистісних стосунках. Загальне враження від змісту запитань – оцінювання довіри до великих соціальних спільнот, до людства в цілому. На діаграмі на рисунку 3 зображений розподіл вибірки за рівнями прояву довіри в соціальній взаємодії.

Аналіз за методикою показав домінування середнього рівня довіри, в той же час є суттєва диспропорція між низьким і високим рівнями довіри на користь низького. Тобто загальний рівень довіри до соціуму має тенденцію до середнього і низького. Кореляційний аналіз за допомогою кореляційного відношення Пірсона показав наступний результат: за шкалою «Самотивація» $R_{\text{емп}} = 2,04$, за шкалою «Поінформованість» $R_{\text{емп}} = 2,73$, за шкалою «Емпатія» $R_{\text{емп}} = 1,82$, за шкалою «Управління своїми емоціями» $R_{\text{емп}} = 1,68$, за шкалою «Управління чужими емоціями» $R_{\text{емп}} = 2,2$, при критичних значеннях $P 0,05 = 1,96$, $P 0,01 = 2,58$. Таким чином маємо достовірні кореляційні зв'язки на рівні $P \geq 0,01$ між рівнем довіри і шкалою «Поінформованість», та на рівні $P \geq 0,05$ між рівнем довіри і шкалами «Самотивація», «Управління чужими емоціями», що є підтвердженням результатів діагностики за попередньою методикою.

Останнім методом, який ми використовували в даному дослідженні, було письмове опитування за допомогою есе на тему «Чому я довіряю або не довіряю людям». Обробка результатів дослідження здійснювалась за допомогою техніки контент-аналізу текстів есе з виділенням категорій. Щоб мати можливість статистично обробити результати за допомогою кореляційного аналізу числовим показником у випадку аналізу текстів вважалася частота появи тої чи іншої категорії. Основні категорії, які були виділені у текстах досліджуваних представлені в таблиці 3. нижче.

Зазначимо, що сукупність всіх відповідей буде складати більше 100%, тому що один текст міг одночасно включати декілька категорій. Аналіз здійснювався шляхом підрахунку частоти появи тої чи іншої характеристики і вирахування відсоткового значення цієї частоти у загальному обсязі всіх одиниць тексту. В якості одиниці тексту враховувались самостійні частини мови, без урахування прийменників, сполучників, часток і вигуків. Через те, що обсяги текстів у кожного були свої, то сама по собі кількість певних одиниць є неінформативною, тому було обране стандартне вирахування відсоткових значень.

Хоча дане дослідження описує саме взаємозв'язок між явищем довіри та емоційним інтелектом, в обробці даного методу кореляційний аналіз дуже проблематичний, тому ми використали звичайну описову статистику, щоб побачити певні тенденції у частоті появи тієї чи іншої ознаки в групах з різним рівнем емоційного інтелекту.

Також есе містило дві змістові частини, і одній описані критерії довіри до людей а в іншій –

Рис. 3. Розподіл вибірки за рівнями довіри за методикою Роттера

Відсоткові значення діагностичних категорій довіри, виділених в есе за допомогою техніки контент-аналізу

	Категорії (мотиви) довіри	Частота (%)		
		Низький ЕІ	Середній ЕІ	Високий ЕІ
1	Родинні зв'язки (члени сім'ї не будуть обманювати)	58,8	30,8	19,1
2	Інші близькі люди (друзі, колеги надійні)	41,2	11,5	2,4
3	Авторитетні науковці чи відомі персони	29,4	23,1	30,9
4	Перевірені засоби масової інформації	20,6	11,5	7,1
5	Перевірка на власному досвіді	29,4	23,1	50
6	Інтуїція	20,6	23,1	42,9
7	Є знання з теми (наукові або життєві)	41,2	38,5	23,8
8	Впевненість в собі	26,5	11,5	4,8
9	Тривале спілкування, коли знаєш людину добре	8,8	1,9	16,7
10	Довіряють ті, хто має низький інтелект	0	3,8	4,8
11	Висока культура, моральність, сам такий і тому довіряє іншим	0	1,9	7,1

недовіри. У частині вивчення довіри до інших були виділені категорії, представлені в таблиці 1. Якщо брати сумарно, то найбільше люди довіряють не іншим, а собі, своєму досвіду, знанням та інтуїції, а також своїм близьким. Певна частка також довіряє авторитетам. Найменший рівень довіри приписується людям з низьким інтелектом. Також зазначалось явище каузальної атрибуції, коли довіряє людина, яка сама є порядною, тобто вона приписує шляхетні мотиви дій, які б вчинила сама, іншим людям. Якщо ж подивитись на відмінності між групами з різним рівнем емоційного інтелекту, то в певних категоріях існують суттєві відмінності.

Так, особи з низьким інтелектом набагато частіше довіряють іншим за принципом родинного зв'язку, в осіб з середнім і високим рівнем емоційного інтелекту такого явно не спостерігається. Також представники цієї групи схильні значно довіряти просто знайомим і друзям, які не відносяться до рідні.

В меншій мірі, але у осіб з низьким емоційним інтелектом більше виражена довіра до засобів масової інформації, отже, вони легше піддаються соціальним маніпуляціям. На користь цього припущення говорить також те, що особи з низьким інтелектом вважають впевнену поведінку іншої людини підставою для довіри їй. Та сама ситуація і з науковими джерелами. Науковим авторитетам довіряють 41,2 % опитаних, що значно вище, ніж у представників інших 2 груп.

Зі зростанням рівня емоційного інтелекту картина міняється. Особи з високим емоційним інтелектом не довіряють ЗМІ та знайомим тільки на підставі їхнього знайомства, а також зовнішнім поведінковим ознакам (впевненості в собі). Навіть рівень довіри до близьких у них значно менший,

ніж у інших 2 груп. Вони максимально орієнтуються на власний досвід та інтуїцію, а вже на третьому місці – наукові авторитети. Припускаємо, що цьому сприяють розвинені навички оцінки невербальної поведінки, висока емпатія і комунікативні вміння осіб з високим емоційним інтелектом. На жаль, в завдання дослідження не входило оцінити об'єктивні успіхи в оцінці людей, але навряд чи індивід буде високо оцінювати недієву стратегію, яка не працює в досвіді. До речі, невеликий відсоток осіб з середнім і високим рівнем емоційного інтелекту взагалі скептично ставляться до надмірної довіри, вважаючи це проявом низького рівня розумового інтелекту, а також фундаментальною помилкою атрибуції.

Складається враження, що при зростанні рівня емоційного інтелекту збільшується тенденція до більш усвідомленої аналітичної оцінки інших людей, з опорою на наукові знання або хоча б на власні спостереження.

Другою частиною есе були критерії недовіри до оточуючих. В цьому випадку набагато вище оцінюється інтуїція. Навіть особи з низьким інтелектом зазначали, що здатні відчувати обман і нещирість на інтуїтивному рівні. Закономірно, що в осіб з високим емоційним інтелектом цей показник максимальний.

В групі з низьким і середнім емоційним інтелектом спостерігаємо знову тенденцію до каузальної атрибуції, коли людина здійснює проєкцію на інших своєї поведінку, що не заслуговує довіри. Цікаво, що серед осіб з високою емоційним інтелектом майже третина вважає недовіру атрибутом ревнивців, в той час, як у осіб з низьким емоційним інтелектом таких відповідей не спостерігалось.

Дуже показове ставлення до обману. Так, особи з низьким та середнім рівнем емоційного

Відсоткові значення діагностичних категорій довіри, виділених в есе за допомогою техніки контент-аналізу

	Категорії (мотиви) недовіри	Частота (%)		
		Низький ЕІ	Середній ЕІ	Високий ЕІ
1	Обман (навіть одноразовий)	20,6	32,7	7,1
2	Багаторазова брехня	29,4	38,5	42,8
3	Внутрішній голос, інтуїція	47,1	40,3	71,4
4	Немотивована антипатія	29,4	15,4	19
5	Взагалі нікому не довіряє	11,8	1,9	16,7
6	Власний негативний досвід	5,9	15,4	26,2
7	Досвід близьких, який бачив на власні очі	23,5	1,9	11,9
8	Норми виховання, прищеплені в дитинстві	11,8	0	30,9
9	Зради в досвіді	32,4	23,1	9,5
10	Малий вік, нестача знань	5,9	30,8	0
11	Людина сама обманює, тому і не довіряє іншим	32,4	38,5	19
12	Люди з відхиленнями, патологічні ревнивці	0	5,8	30,1

інтелекту не пробають навіть одноразовий обман, а от для осіб з високим інтелектом більш вагомою підставою для недовіри є багаторазовий обман. Також ті, хто мають високий інтелект дещо більше орієнтуються на власний досвід, а ті, в кого низький – на досвід інших людей.

Висновки. В результаті проведеного дослідження було встановлено, що існує взаємозв'язок між рівнем довіри та показниками емоційного інтелекту особистості, зокрема, зі зростанням показників емоційного інтелекту відбувається зростання рівня довіри, але не у всіх аспектах, так основою довіри в осіб з високим інтелектом є власний досвід та інтуїтивне сприйняття партнера у спілкуванні, а особи з нижчим рівнем емоційного інтелекту частіше орієнтуються на соці-

альні інституції та авторитети, прагнуть довіряти зовнішнім атрибутам, а не інтуїції чи науковим знанням. Загалом рівень довіри у вибірці не надто високий, домінує середній рівень.

Відмінності між особами з різним рівнем емоційного інтелекту полягають в тому, що особи з високим емоційним інтелектом більше орієнтовані на свої відчуття, досвід як головний критерій довіри, а особи з низьким емоційним інтелектом покладаються на стереотипні критерії – приваблива зовнішність, факт родинних зв'язків та дружба. В перспективі доцільним був би аналіз ролі раннього досвіду та виховання у формуванні довіри, її впливу не тільки на суб'єктивне благополуччя, але і на об'єктивні показники успішності особистості в професії та особистому житті.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Штуца О.В. Довіра як аспект соціально-психологічного благополуччя особистості. Науковий вісник Херсонського державного університету Серія «Психологічні науки». Вип. 1, 2013 С. 71–73.
2. Кряж І.В., Левенець Н. В. Довіра й емоційний інтелект як предиктори суб'єктивного благополуччя у студентів. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Психологія», Вип. 64, 2018. С. 26–31.
3. Гоулман Д. Емоційний інтелект: пер. з англ. С.Л. Гумецької. Харків: Вівіт, 2020. 512 с.
4. Лисенко Д.П. Довіра як соціально-психологічний феномен. Теорія і практика сучасної психології. Вип. 3., 2018. С. 123–126.
5. Мачикова М. Ретроспективний аналіз дослідження феномену «довіра» психологічною наукою. Психолінгвістика. Вип. 20 (1). 2016. С. 162–173.
6. Циганенко Г. Про довіру: методи діагностики та практичної роботи. Психолог. Вип. 21, 2014. С. 6–17.

УДК 159.9.019

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.3.14>

Лукашук Світлана Юрївна,

викладач

Фахового медичного коледжу КЗВО «Рівненської медичної академії»

ORCID ID: 0000-0001-7647-7102

Ставицький Олег Олексійович,

доктор психологічних наук, професор

ORCID ID: 0000-0002-0792-5036

ВЗАЄМОЗАЛЕЖНІСТЬ ОСОБИСТІСНИХ ХАРАКТЕРИСТИК СТУДЕНТІВ МЕДИЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ТА ПРОЯВІВ У НИХ ІНТЕРНЕТ-ЗАЛЕЖНОСТІ

THE INTERDEPENDENCE OF PERSONAL CHARACTERISTICS OF MEDICAL STUDENTS AND THEIR MANIFESTATIONS OF INTERNET ADDICTION

Ця стаття представляють результати дослідження взаємозалежності особистісних характеристик студентів медичних навчальних закладів та їх проявів інтернет-залежності. Автор аналізує різні особистісні аспекти, такі як схильність до критичного мислення, рівень навчальних можливостей, рівень фрустрації, мінливості та пластичності, й встановлюють їх зв'язок з проявами інтернет-залежності.

Дослідження також розглядає інші особистісні характеристики, такі як незалежність, підозрілість, практичність та соціальна точність, і їх вплив на інтернет-залежність.

Вказано на те, що особистість студента медичного навчального закладу, в актуальному проміжку часу, може піддаватися впливам обох типів стресорів, та легше ніж завжди може вдаватися до надмірного споживання соціальних мереж, й інтернет ресурсів як прояву механізмів захисту.

Проаналізовано, що студенти медики мають різні особливості особистості, які можуть впливати на їх поведінку та сприйняття інформації. А також, що фактори емоційної стабільності й нестабільності можуть відрізнятися серед студентів, і це може впливати на їх рівень фрустрації та емоційну стійкість, яка пов'язана з інтернет-залежністю.

Відмічено, що студентам з високим рівнем стресових реакцій притаманна адиктивна поведінка, передусім Інтернет-залежність. Також дані можуть вказувати на те, що студенти використовують мережу як форму втечі або самозахисту від несприятливих подій життєдіяльності.

Зроблено висновки, що рівень психоемоційної напруги та наявності стресових факторів в процесі активної діяльності індивіда корелюють із високим рівнем прояву Інтернет-залежності.

Подальший розгляд цієї проблеми вбачаємо у розробці навчальних програм і методик, щоб забезпечити ефективне навчання та сприяти мінімізації проявів адиктивної поведінки серед студентів медичних навчальних закладів.

Ключові слова: *Інтернет-залежність, психологічний портрет студентів, студенти медичних навчальних закладів, взаємозалежність навчального спрямування й Інтернет-адикції.*

This article explores the interdependence of personal characteristics of medical students and their manifestations of internet addiction. The authors analyze various aspects of personality, such as propensity for critical thinking, level of academic abilities, level of frustration, variability, and plasticity, and establish their relationship with manifestations of internet addiction.

The study also examines other personality characteristics, such as independence, suspicion, practicality, and social accuracy, and their influence on internet addiction. It is noted that the personality of a medical student, in the current time frame, can be influenced by both types of stressors and may be more prone than ever to excessive consumption of social media and internet resources as a manifestation of defense mechanisms.

It is analyzed that medical students have different personality traits that can influence their behavior and perception of information. Additionally, factors of emotional stability and instability may vary among students, and this can affect their level of frustration and emotional resilience, which is related to internet addiction.

It is observed that students with high levels of stress reactions are prone to addictive behavior, particularly internet addiction. The data also suggests that students use the internet as a form of escape or self-defense from adverse life events.

The conclusion is drawn that the level of psychoemotional tension and the presence of stress factors in the process of individual's active activities correlate with a high level of manifestation of internet addiction.

Further consideration of this problem involves the development of educational programs and methods to ensure effective learning and minimize the manifestations of addictive behavior among medical students.

Key words: *Internet addiction, psychological profile of students, medical school students, interdependence of academic discipline and internet addiction.*

Актуальність. Зростаючий вплив Інтернету на суспільство загалом і на особистість зокрема впливає на різні вікові групи та професійні класи. Проблема інтернет-залежності стає все більш актуальною, і вивчення взаємозалежності особистісних характеристик студентів медичних навчальних закладів та їхньої інтернет-залежності відповідає цьому суспільному контексту.

Медичні студенти є особливою групою, яка знаходиться під впливом нових технологій та використання Інтернету в навчанні. Це створює необхідність вивчення психологічних особливостей цих студентів та їхнього ставлення до Інтернету. Розуміння взаємозв'язку між особистісними характеристиками та рівнем інтернет-залежності у цій групі може допомогти розробити ефективні програми корекції та попередження цього негативного явища.

Наукове дослідження взаємозалежності особистісних проявів студентів медичних навчальних закладів та інтернет-залежності є важливим для розвитку практичних рекомендацій і програм інтервенції. Результати цього дослідження можуть використовуватися для покращення освітнього процесу, попередження ризиків і проблем, пов'язаних з інтернет-залежністю, а також для сприяння психологічному благополуччю студентів медичних спеціальностей.

Таким чином, стаття має актуальність в контексті сучасного суспільства, де використання Інтернету стає все більш поширеним і впливає на різні сфери життя. Вивчення взаємозв'язку між особистісними характеристиками студентів медичних навчальних закладів та проявами їхньої інтернет-залежності дозволить краще розуміти механізми цього явища і розробити ефективні стратегії для його управління.

Крім того, зосередження на медичних студентах відкриває можливість розглядати цю проблему в контексті майбутніх медичних фахівців. Враховуючи важливість рольових функцій, які виконує медичний персонал, особливо в умовах сучасної технологізованої медицини, розуміння взаємозв'язку між особистісними характеристиками і рівнем інтернет-залежності може мати велике значення для професійного розвитку та ефективності майбутніх лікарів.

Вивчення цієї теми може допомогти виявити ризикові групи студентів та розробити превентивні заходи для запобігання інтернет-залежності.

Це може включати навчання студентів навичкам ефективного управління часом, розвитку психологічної стійкості та здатності до саморегуляції, а також підтримку позитивних міжособистісних зв'язків і соціальної підтримки.

Отже, актуальність цієї наукової статті полягає в тому, що вона сприяє поглибленню нашого розуміння проявів інтернет-залежності серед студентів медичних навчальних закладів та їх взаємозв'язку з особистісними характеристиками. Це дозволить розробити ефективні стратегії запобігання та корекції цього негативного явища, сприяючи формуванню здорового та продуктивного студентського середовища. Крім того, отримані результати можуть мати значущі наслідки для практичної роботи з медичними студентами та покращення якості медичної освіти та майбутньої медичної практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психологічні основи інтернет-залежності молоді (Камінська О.В., 2016); Соціальні мережі в Інтернеті та залежність (Kuss D., Griffiths M., 2011); Ознаки інтернет-залежності та виграшна стратегія відновлення (Young K., 1998); Вплив патологічного використання Інтернету на психічне здоров'я підлітків (Lam L., Peng Z., 2010). Дослідження проявів інтернет-залежності, в умовах освітнього середовища (Chou C., Condron L., Belland J., 2005). Вивчення компульсивного використання Інтернету (Meerkerk G. van den Eijnden R., Vermulst A., Garretsen H., 2009). Інтернет-залежність та психологічне благополуччя серед студентів вищих навчальних закладів (Pawłowska B., Potembska E., 2018). Фактори, що впливають на залежність від використання сайтів соціальних мереж (Chang M., Law S., Nguyen T., 2013).

Формулювання мети статті. Здійснити теоретично-емпіричний аналіз взаємозалежності психологічних характеристик студентів медиків та проявів в них інтернет-залежності:

Відповідно до зазначеної мети, було висунуто такі завдання:

Проаналізувати особливості явища інтернет-залежності;

Дослідити психологічні особливості студентів медичних навчальних закладів;

Вказати на взаємозалежність особистісних проявів індивіда та проявами адиктивної поведінки.

Постановка проблеми. Інтернет-залежність визначається як неконтрольоване бажання

надмірного використання Інтернету, втрата цінності часу, проведеного без доступу до Інтернету, інтенсивна нервозність і відчуття відступу у разі відсутності Інтернету, а також зростаюче погіршення соціального та сімейного життя.

Дослідження, проведені Kuss D. і Griffiths M. (2011), свідчать про високу поширеність інтернет-залежності серед студентів медичних навчальних закладів. Вони відзначають, що це явище становить велику проблему, зі звітом про поширеність, що коливається від 1,5% до 24,2% [2, 3528–3552]. Дослідження Meerkerk G. також виявили певні фактори, що сприяють схильності підлітків до інтернет-залежності, такі як бажання бути вільним, легкість комунікації, здатність легко створювати ідентичність та розвивати значущі особисті взаємини [6, 1–6].

Спираючись на зазначені вище результати, було сформовано потребу, розкриття особистісного портрету студента медичного навчального закладу для формування системи особистісних проявів учасників таких навчальних груп. Для здійснення дослідження нами був запропонований 16 факторний особистісний опитувальник Кеттела Р., що є багатовимірною методикою, оцінює властивості нормативної особистості, він описує особистісну структуру індивіда та виявляє особистісні проблеми, допомагає знайти корекційні механізми для вирішення особистісних проблем.

Основою тесту Кеттела Р. служить «теорія особистісних рис». Згідно з цією теорією, особистість описується як та, що складається з стабільних, стійких взаємопов'язаних елементів (властивостей, рис), що визначають її внутрішню сутність і поведінку.

Експериментальна база нашого дослідження складалася з 224 студентів фахового медичного коледжу I–VI курсів, 86 (38,4%) досліджених були чоловіками і 138 (61,6%) жінками. Середній вік студентів становив: 21.05 ± 0.1 року.

Аналіз результатів за 16 факторним особистісним опитувальником Кеттела Р. дає змогу вказувати на наступні характерологічні особливості студентів медиків (див. табл. 1): 20% респондентів мають схильність до ригідності поведінки, 37% учасників навчальних груп володіють схильністю до критичного мислення, 28% – мають легкий тип спілкування і 15% характеризуються схильністю до легкості у спілкуванні та емоційного вираження, готовності до співпраці (див. рис. 1).

Фактор «Інтелекту» (див. табл. 1) дозволяє вказувати на те, що 12% респондентів схильні до повільного сприйняття матеріалу при навчанні,

23% є менше інтелектуально розвиненими і мають меншу схильність до навчання, 35% характеризуються абстрактним мисленням і 30% – володіють високим рівнем можливостей у навчанні, швидко сприймають інформацію і новий навчальний матеріал (див. рис. 1).

Фактор «Емоційної нестабільності та емоційної стабільності» (див. табл. 1) за 16 факторним опитувальником Кеттела Р вказує на те, що 33% студентів медичних навчальних закладів володіє високим рівнем фрустрації, мінливості і пластичності, 25% респондентів – є чутливими, емоційно менш стійкими, 25% – є емоційно зрілими особистостями, об'єктивно оцінюють власну діяльність, є активними та зрілими, 17% – характеризується емоційною зрілістю, стійкою, дружністю, мають високу здатність до дотримання суспільних та моральних норм (див. рис. 1).

Фактор «Підпорядкованості – домінантності» (див. табл. 1) дає змогу визначити, що 30% респондентів схильні поступатися іншим і бути підкореними, 28% – є скромним, покірними і поступовим, 25% характеризується: незалежністю, можливою агресивністю, схильністю до домінації, у своїх проявах і 17% відсотків опитаних, характеризується самовпевненістю, незалежністю мислення, схильністю до аскетизму (див. рис. 1).

Фактор F «Стриманість – експресивність» вказує на те, що 17% учасників навчальних медичних груп вважаються дуже точними, надійними особистостями, 33% респондентів – є обережними, серйозними та мовчазними, 35% осіб, притаманний: безладний, імпульсивний, живий особистісний прояв і 15% респондентів, характерна весела, активна поведінка, безтурботливість, можлива імпульсивність (див. рис. 1).

Фактор G «Низька нормативність поведінки – висока нормативність поведінки» вказує на те, що 25% учасників студентських медичних груп притаманна тенденція до непостійності цілей і невимуженість поведінки, 29% учасників характерна: знецінення правил, високий рівень відчуття себе, вільність, безвідповідальність, 30% – свідомість, наполегливість, обов'язковість, 16% – вимогливість до себе, можливо скеровування власних дій та вчинків через призму «почуття боргу» (див. рис. 1).

Фактор H «Боязкість – сміливість» за 16 факторним опитувальником Кеттела Р. дає можливість вказувати на наступні результати: 33% учасникам притаманна особливість: триматися в стороні, відчувати почуття власної недостатності, 18% будуть проявляти себе як сором'язливі, стримані і невпевнені, 39% відсотків характери-

зується авантюризмом, соціальною сміливістю, спонтанністю і 10% – мають прояви: відкритості, сміливості, потребу в використанні нових речей, спонтанності і живого прояву в емоційній сфері (див. рис. 1).

Досліджуючи фактор «Жорстокості та чутливості» (див. табл. 1), було виявлено, що 13% респондентів мають наступні особистісні прояви: практичність, реалістичність, мужність, незалежність, 36% – незалежність, опора на себе, реалістичність, 28% – слабкість, залежність, недостатню самостійність, 23% учасників: слабкість, млявість, корисність, жіночність, іноді потребу в увазі, допомозі (див. рис. 1).

Результати за шкалою «Довірливість – підозрілість» (див. табл. 1) дозволяють вказувати на наступні характеристики студентів медичних навчальних груп: 18% – мають схильність до свободи від тенденції ревнощів, легко пристосовуються до нового соціального простору, піклуються про інших, 25% – є довірливими та адаптивними, 34% можуть проявляти підозрілість, мати власну думку, 23% – занурені у своє «Я», зацікавлені у внутрішньому психологічному житті (див. рис. 1).

Аналіз результатів за фактором «Практичність – мрійливість» (див. табл. 1) дозволяє вказувати на наступні особистісні прояви опитаних: 19% – турбується про те, щоб чинити правильно, практично, керується можливим, дбає про деталі, зберігає стійкість в екстремальних ситуаціях, 43% учасників є практичними, ретельними і конвенційними, 18% – мають розвинену уяву, занурені у внутрішні потреби, спілкуються щодо практичних питань, 20% – схильні до неприємної для оточуючих поведінки, не конвенційні, не переймаються повсякденними речами, самовдоволенні, мають творчу уяву (див. рис. 1).

Результати діагностики, за фактором N «Прямолінійність – дипломатичність» вказують на наступні особистісні прояви учасників навчального процесу медичних навчальних закладів: 8% мають схильність до витонченості, сентиментальності і простоти, 20% – є прямими, природними, сентиментальними, 42% можуть проявляти хитрість, необачність, швидкість, проникливість, 30% будуть проявляти: витонченість, освіченість, схильність до аналізу, інтелектуальний підхід до оцінки ситуацій, близькість до цинізму (див. рис. 1).

Фактор O «Спокій – тривожність» дає можливість вказувати на те, що 25% респондентів є безтурботними особами зі спокійним настроєм, а також з незворушливими поглядами, 35% – дові-

рливими та спокійними, 20% – мають тривожні депресивні прояви, 20% опитуваних часто характеризується поганим настроєм, сильними переживаннями, почуттями, роздумами (див. рис. 1).

Аналіз результатів діагностики за фактором «Консерватизм – радикалізм» (див. табл. 1) вказує на те, що 27% учасників навчального процесу переконані у правильності своїх вчинків і сприймають все як перевірене, незважаючи на протиріччя, 31% – характерний консерватизм, терпимість до традиційних, труднощів, 24% учасників експерименту притаманний наступний вид поведінки: критичність, ліберальність, аналітичне, вільне мислення, 18% студентів медичних навчальних закладів поглинені інтелектуальними проблемами, мають сумніви з різних фундаментальних питань (див. рис. 1).

Результати фактором Q2 «Конформізм – нонконформізм» дають можливість вказувати на наступні психологічні особливості учасників медичних навчальних закладів: 33% респондентів воліє працювати та приймати рішення разом з іншими людьми, любить спілкування та захоплення, залежить від інших, 26% має залежність від групи, до якої приєднуються, 27% опитаних є самозадоволеним та пропонують власне рішення, 14% проявляють: незалежність, схильність приймати самостійні рішення (див. рис. 1).

Фактор Q3 «Низький самоконтроль – високий самоконтроль» вказує на те, що 15% респондентів не здатні керуватися вольовим контролем, не звертають уваги на соціальні вимоги, не уважні до інших, 21% респондентів є внутрішнього недисциплінованим, конфліктними, мають низьку інтеграцію, 36% учасників навчальної групи є контрольованими, соціально точними, мають високий рівень інтеграції в соціальний простір, 28% має тенденцію до сильного контролю своїх емоцій та загальної поведінки (див. рис. 1).

Дослідження проявів розслабленості або напруженості учасників навчального процесу за фактором Q4 «Розслабленість – напруженість» дає можливість представлення таких результатів: 10% респондентів схильні до розслабленості, врівноваженості, задоволеності власними соціальними контактами, 21% – є розслабленими, не фрустрованими, 45% респондентів, володіють високим рівнем енергетичної напруги, 24% – мають високу схильність до напруженості і збудливості (див. рис. 1).

Аналіз отриманих результатів, дав змогу сформулювати наступну систему особистісних характеристик студентів медичних навчальних закладів:

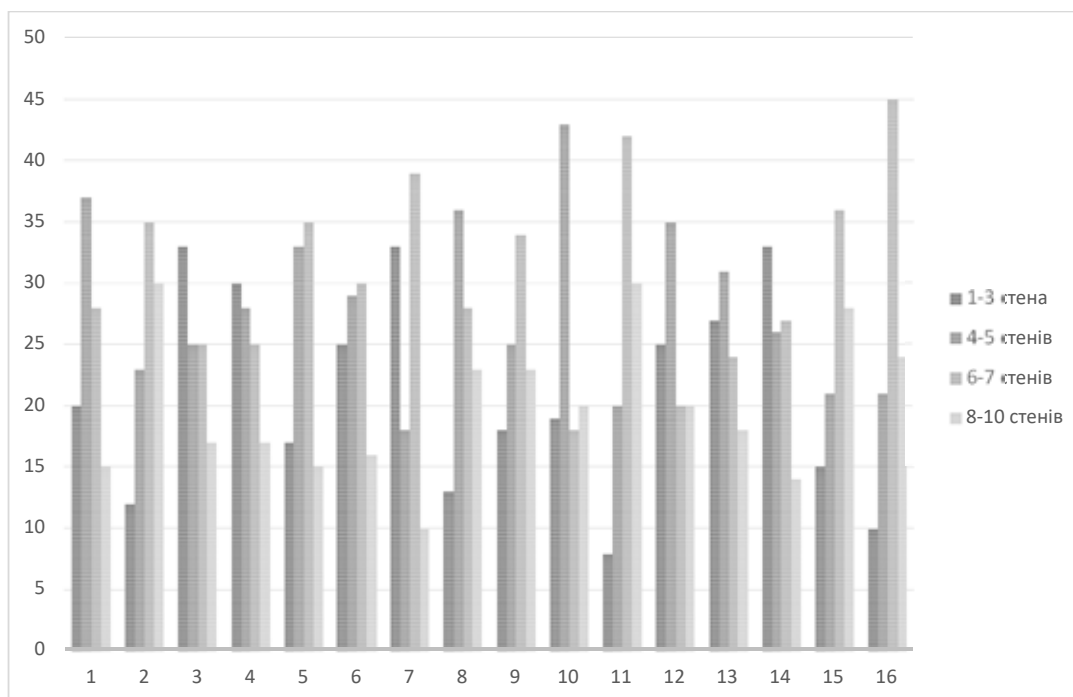

Рис. 1. Профіль особистісних характеристик, студентів медичних навчальних закладів

- Критичність мислення, що вказує на те, що їм притаманне конструктивне ставлення до інтернет-мережі, яка сприймається як засіб отримання інформації, в них відсутня потреба у пошуку альтернативної реальності;

- Високий рівень навчальних навиків, який може обумовлювати тривалий час знаходження в Інтернеті для пошуку інформації;

- Фрустрованість, мінливість настрою може вказувати на те, що в цих опитаних на передній план виходять механізми витіснення та втечі. Обстежувані, яким притаманний високий рівень фрустраційних реакцій, використовують інтернет-ресурс як зручний і відомий спосіб забути про проблеми, негативні переживання та конфлікти, від яких особистість страждає у повсякденному житті [7, 475].

- Домінуюча стратегія підкорення: може слугувати фундаментом, для легкої передачі відповідальності за власні дії, що є можливим в процесі перебування в мережі [5, 363–388];

- Необхідність соціальної інтеграції – задоволення необхідних значущих процесів спілкування в зручний час;

- Високий рівень енергетичної напруги, як наслідок депресивні або стресові прояви, які підкріплюють бажання перебувати в Інтернеті як механізму витіснення [8, 456–463].

Отже, студенти медичних навчальних закладів мають різноманітні особистісні характеристики і властивості, які можуть зумовлювати розвиток інтернет-залежної поведінки. Але загалом ці

результати свідчать про різноманітність особистісних рис і характерів учасників навчальних груп. Це важливо враховувати при розробці навчальних програм і методик, щоб забезпечити ефективне навчання та сприяти мінімізації проявів адиктивної поведінки, як серед студентів медичних навчальних закладів, так і інших навчальних груп освітянського спрямування.

Висновки. Вивчення теми взаємозалежності особистісних проявів студентів медичних навчальних закладів та проявів в них Інтернет-залежної поведінки дало можливість розкрити поняття Інтернет-залежності, як неконтрольованого бажання надмірного використання Інтернету, знецінення часу, проведеного без підключення до мережі.

Аналіз емпіричних досліджень Kuss D., Griffiths M. показав, що поширеність інтернет-адиктивної поведінки, направленої на віртуальний простір, має високий рівень прояву, їх невлаштованість і коливається від 1,5% до 24,2%.

На основі узагальнення стану розробленої проблеми було сформовано потребу, розкриття особистісного портрету студента медичного навчального закладу для формування системи особистісних проявів, учасників таких навчальних груп та проведено емпіричне дослідження серед учасників фахового медичного коледжу, I–VI курсів. Застосовано 16 факторний особистісний опитувальник Кеттела Р., що є багатовимірною методикою, оцінює властивості нормативної особистості, він описує особистісну структуру

індивіда та виявляє особистісні проблеми, допомагає знайти корекційні механізми для вирішення особистісних проблем.

Сформовано наступну модель особистісних характеристик студентів медичних навчальних закладів на основі отриманих результатів:

- Критичність мислення, що вказує на те, що їм притаманне конструктивне ставлення до інтернет-мережі, яка сприймається як засіб отримання інформації, в них відсутня потреба у пошуку альтернативної реальності;

- Високий рівень навчальних навиків, який може обумовлювати тривалий час знаходження в Інтернеті для пошуку інформації;

- Фрустрованість, мінливість настрою може вказувати на те, що в цих опитаних на передній план виходять механізми витіснення та втечі. Обстежувані, яким притаманний високий рівень фрустраційних реакцій, використовують інтернет-ресурс як зручний і відомий спосіб забути про проблеми, негативні переживання та конфлікти, від яких особистість страждає у повсякденному житті.

- Домінуюча стратегія підкорення: може слугувати фундаментом для легкої передачі відповідальності за власні дії, що є можливим в процесі перебування в мережі;

- Необхідність соціальної інтеграції – задоволення необхідних значущих процесів спілкування в зручний час;

- Високий рівень енергетичної напруги, як наслідок депресивні або стресові прояви, які під-

кріплюють бажання перебувати в Інтернеті як механізму витіснення.

Відмічено, виявлено значне зростання стресових проявів, причиною чого можуть бути зміна місця проживання, переживання колективної травми, підвищення рівня тривожності, обумовленої подіями суспільства та умовних або явних небезпек.

Вказано на те, що студенти медичних навчальних закладів мають різноманітні особистісні характеристики і властивості, які можуть зумовлювати розвиток інтернет-залежної поведінки. Але загалом ці результати свідчать про різноманітність особистісних рис і характерів учасників навчальних груп.

Доведено, що студентам з високим рівнем фрустраційних реакцій притаманна адиктивна поведінка, передусім Інтернет-залежність. Також отримані результати можуть вказувати на те, що студенти використовують мережу як форму втечі або самозахисту від несприятливих подій життєдіяльності.

Отже, рівень психоемоційної напруги та наявності стресових факторів в процесі активної діяльності індивіда взаємопов'язаний з високим рівнем прояву Інтернет-залежності.

Подальший розгляд цієї проблеми вбачаємо у розробці навчальних програм і методик, щоб забезпечити ефективне навчання та сприяти мінімізації проявів адиктивної поведінки серед студентів медичних навчальних закладів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Cicchetti D. Child maltreatment. *Annu. Rev. Clin. Psychol.* 2005. №1. С. 409–438.
2. Kuss, D. J., Griffiths, M. D. Online social networking and addiction-A review of the psychological literature. *International Journal of Environmental Research and Public Health.* 2011. № 8(9), С. 3528–3552.
3. Young, K. S. Caught in the net: How to recognize the signs of Internet addiction and a winning strategy for recovery. John Wiley & Sons. 1998.
4. Lam, L. T., & Peng, Z. W. Effect of pathological use of the internet on adolescent mental health: A prospective study. *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine.* 2010. № 10., С. 901–906.
5. Chou, C., Condron, L., & Belland, J. C. A review of the research on Internet addiction. *Educational Psychology Review.* 2005. № 17(4), С. 363–388.
6. Meerkerk, G. J., van den Eijnden, R. J., Vermulst, A. A., Garretsen, H. F. The Compulsive Internet Use Scale (CIUS): Some psychometric properties. *CyberPsychology & Behavior.* 2009. № 12(1), С. 1–6.
7. Pawłowska, B., Potembska, E. Internet addiction and psychological well-being among university students: A cross-sectional study in Poland. *International Journal of Environmental Research and Public Health.* 2018. № 15(3). С. 475.
8. Chang, M. K., Law, S. P., Nguyen, T. H. Factors influencing the addictive use of social networking sites: A case study in Vietnam. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking.* 2013. № 16(6), С. 456–463.
9. Ironson G.H, Freund B., Strauss J.L., Williams J. Comparison of two treatments for traumatic stress: a community-based study of EMDR and prolonged exposure. *J. Clin. Psychol.* 2002. № 58. С. 113–128.

УДК 159.942:159.925(045)

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.3.15>

Перепелюк Тетяна Дмитрівна,

кандидат психологічних наук, професор,

доцент кафедри психології

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

ORCID ID: 0000-0001-6313-2279

ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТ: ЕМПАТІЙНИЙ ДИСКУРС

EMOTIONAL INTELLIGENCE: EMPATHETIC DISCOURSE

У статті проаналізовано поняття «емпатія/емпатійність» та «емоційний інтелект» у процесі розвитку молодих людей, зокрема здобувачів вищої освіти. У сучасних умовах становлення особистості молоддю людини одним із пріоритетних напрямків учення вважають проблему розвитку емоційного інтелекту, зокрема, як чинника соціальної та інтелектуальної зрілості та моральної свідомості.

Сьогодення вимагає від соціуму та окремо від кожної взятої особистості адекватної реакції на ситуацію кризи/стресу, які зараз спровоковані воєнною ситуацією в Україні, що сприяють проявам агресії, страху, паніки, апатії, депресії тощо і це вимагає від оточення не лише розуміння даних ситуативних реакцій а і правильної реакції та взаємодії, які не нашкодять, підтримають, допоможуть. Тому що припускаємо, що рівень розвитку інтелекту як розумової діяльності людини надає їй можливості здобувати нові знання не лише про світ а і про різноманітні напрямки життєдіяльності, що притиме ефективному їх використанні зокрема у емоційно-моральному ракурсі особистісної взаємодії з соціумом.

Автором проаналізовані історичні та сучасні розвідки проблеми формування та розвитку емоційної сфери особистості та специфіка становлення емоційного інтелекту. Людину, вважатимемо особистістю, якщо один із пріоритетних напрямків власного розвитку вона обере собі шлях самонавчання, самовдосконалення та саморозвитку, зокрема власної життєвої енергії, яка даватиме їй змогу розуміти і адекватно оцінювати стан та емоційний досвід власний та іншої людини і намагатися не нав'язувати їй власних переконань, а у підтримці створити умови для власного/персонального вибору та прийняття рішень.

Отримавши результати емпіричного дослідження ми прийшли до висновку що у молодих людей рівень особистого емоційного інтелекту сприятиме зниженню частоти переживання негативних емоцій.

Ключові слова: *молодь, емпатія/емпатійність, емоції, емоційний інтелект, формування, діяльність, розвиток.*

The article investigates the concepts of «empathy/empathetic» and «emotional intelligence» in the cycle of young people's development, particularly in higher education students. In the present circumstances of personal growth, the problem of developing emotional intelligence is considered a priority in learning as it contributes to social and intellectual maturity, as well as moral awareness.

Today's society demands an adequate response to crisis/stress situations, which are currently provoked by the war situation in Ukraine, leading to aggression, fear, panic, apathy, depression, and more. This requires not only understanding these situational reactions but also responding and interacting correctly in ways that do not harm but instead support and help. It is assumed that the level of intellectual development as cognitive activity enables individuals to acquire new knowledge not only about the world but also about various aspects of life, particularly in the context of emotional and moral aspects of personal interaction with society.

The author analyzes historical and contemporary studies on the formation and development of the emotional sphere of personality and the specifics of emotional intelligence development. A person will be considered as a personality if they choose the path of self-education, self-improvement, and self-development, including their vital energy, as one of the priority areas of their development. This choice enables them to understand and adequately assess their own and others' state and emotional experiences while refraining from imposing their own beliefs and instead creating conditions for personal choice and decision-making.

Based on the results of empirical research, we conclude that the level of personal emotional intelligence in young people contributes to reducing the frequency of negative emotional experiences.

Key words: *youth, empathy/empathy, emotions, emotional intelligence, formation, activity, development.*

Постановка проблеми. Сьогоднішня ситуація воєнного стану та повномасштабного вторгнення країни-агресора росії вимагає розуміння нових реалій щодо розвитку і навчання здобувачів у закладі вищої освіти. Та молоді загалом. Стани стресу, страху, тривоги, паніки та панічні

атаки, які, на жаль ми (викладачі, практикуючі психологи, батьки тощо) можемо спостерігати та діагностувати як встановлений факт, безпосередньо та опосередковано впливають на рівень засвоєння здобувачами професійної інформації, відповідних компетентностей, професійних умінь та навиків. Також даний стан молоді в ситуації воєнного стану впливає і на рівень розвитку здібностей до емпатії та на рівень формування емоційного інтелекту.

Українці зараз перебувають у ситуації, яка є не лише критичною/стресовою/тригерною/важкою, а коли вони не завжди розуміють як реагувати на все це. А коли вони не лише знають, а саме вміють і можуть розібратися у своїх емоційних переживаннях та реакціях на навколишню ситуацію і людей в ній, можуть керувати власним емоційним станом, то вони спроможні розв'язувати складні життєві ситуації, міжособистісні та особистісно-групові проблеми у спілкуванні/діяльності/стосунках, що і є базовим розвитком емоційного інтелекту.

Мета статті полягає у розкритті змісту понять «емпатія/емпатійність», «інтелект», «емоційний інтелект» та яким чином дані утворення проявляються в життєвих ситуаціях молоді.

Основний виклад матеріалу. Емпатія (empathy) розглядається як процес співпереживання в ході взаємодії між людьми, які є колегами, або друзями, або знайомими, або подружжям тощо і розуміння їх психологічних станів через власне переживання ситуації чи психологічного стану, в яких вони зараз перебувають та які наслідки це може мати. Емпатійні прояви у важкі часи суспільства є неоднозначними: чи маєш ти сам сили на те щоб адекватно зрозуміти інших та допомогти їм? Чи твоя допомога та співучасть будуть їм корисними (особливо зараз критичною є реакція на внутрішньо переміщених осіб мовою спілкування яких є російська і вони категоричні у небажанні переходити на спілкування державною мовою)? Як ти зреагуєш у ситуації невідкладної соціально-психологічної допомоги? Наскільки твої моральні переконання не ідуть у розріз з моральними переконаннями людини, якій у даний момент необхідна саме ваша підтримка та допомога? Чи здатні ми розуміти, що відчуває і думає інша людина, яка підпорядкована власному життєвому досвіду та конкретним правилами? Час та ситуації ставлять багато запитань і ми маємо знайти швидко не лише правильну відповідь а і правильну емоцію/реакцію, якою ми не зашкодимо, а зможемо підтримати і допомогти морально та психологічно.

Спектр емоцій людини дуже широкий та має не лише емоційні почуття а і фізичні (також переживання та співпереживання можуть у подальшому спровокувати психосоматичні прояви та захворювання, але про це поговоримо у наступних наших дослідженнях). Людину потрібно навчити, а потім вона сама повинна вміти вдосконалювати і розвивати власну життєву енергію, яка даватиме їй змогу розуміти і адекватно оцінювати стан та досвід власний та іншої людини і намагатися не нав'язувати їй власних бачень та переконань, а у підтримці створити умови власного вибору та прийняття рішень. В процесі становлення особистості дитини велика кількість людей (батьки, вчителі, вихователі, працівники позашкільних освітніх закладів, інші фахівці) сприяють різносторонньому її розвитку, зокрема інтелектуальному.

Ми знаємо, що інтелект (intellectus) – розум, здатність людини мислити; індивідуальні особливості, які належать до пізнавальної сфери, насамперед до мислення, пам'яті, сприйняття, уваги і т.д. Мається на увазі певний рівень розвитку розумової діяльності особистості, що забезпечує можливість здобувати все нові знання й ефективно використовувати їх в процесі життєдіяльності [1, с. 178–179].

Надаючи характеристику інтелектуальних можливостей індивіда ми також говоримо не лише про систему розумових операцій, а і про стилі та стратегії вирішення проблем, про когнітивний стиль, про ефективність індивідуального підходу до ситуації, яка вимагає пізнавальної активності. Отже, прояв інтелекту означає не лише кількість та якість отриманих знань, якими користується людина, а і як за допомогою них вона реагує, усвідомлює цю реакцію, яка її моральна позиція, що сприятиме формуванню її спрямованості.

Наразі вчені світу та вітчизняні зокрема, досліджують проблеми розвитку особистості, які пов'язані з емоційним інтелектом. В Україні вивчення емоційного інтелекту набуло значного поштовху у зв'язку з дослідженнями І.Ф. Аршави, О.І. Власової, С.П. Дерев'янка, Н.В. Ковриги, Е.Л. Носенко та ін. А це, в свою чергу, дозволяє розширити проблематику досліджень, залучити нові джерела, зіставити традиційні підходи з новітніми, осмислити вітчизняний досвід в контексті світового [2, с. 286].

Як показав аналіз наукових джерел, у сучасній психології виділено такі функції емоційного інтелекту: стресозахисну та адаптивну (І.Ф. Аршава, О.І., С.П. Дерев'янка, Н.В. Коврига, Е.Л. Носенко), рефлексивну та регулятивну (С.П. Дерев'янка) [2, с. 286].

Проблема дослідження емоційного інтелекту є нагальною у сьогоденні військової агресії, як показник спроможності, активності та діяльності населення в кризових/критичних ситуаціях. Він (EI) є базовим у взаємодії між різними соціальними та віковими групами, тому що це є комунікативна діяльність, яка проявляється у процесі взаємодії з соціумом.

Досліджуючи розвиток «емоційного інтелекту» в історичному розрізі вчені звертали увагу на еволюцію даного процесу щодо уявлень на проблему єдності емоційного і раціонального в людині, розглядаються точки зору у розрізі світових релігій, філософських учень, наприклад у Книзі Притч Соломонових засвідчується роль інтелекту в емоційній саморегуляції людини і підтверджують життєву, «емоційну мудрість людства» [3, с. 36].

Вікові та психолого-педагогічні аспекти емоційного інтелекту вивчали О. Амплєва, Т. Березовська, Ю. Бреус, Л. Вахрушева, Г. Геранюшкіна, Ю. Давидова, О. Джеджера, С. Дерев'янка, Н. Жигайло, М. Журавльова, Є. Іванова, Я. Куценко, М. Манойлова, І. Мещерякова, О. Милославська, М. Нгуен, І. Опанасюк, Т. Солодкова, М. Шпак та ін. Проблеми, дотичні до психології емоційного інтелекту, досліджували І. Аршава, Л. Журавльова, В. Потапова, О. Саннікова, О. Чебикін та ін. Водночас недостатньо вивченим залишається ціннісно-цільовий потенціал емоційного інтелекту, зокрема в контексті розгортання аксіопсихологічних студій в Україні (І. Галян, З. Карпенко, О. Климишин, Г. Радчук, В. Рибалка, А.А. Фурман) [4, с. 2].

Сучасні вчені намагаються встановити взаємозалежність між емоціями та раціональним мисленням (Барретт, 2017) і визначення ролі емоцій загалом та EQ зокрема в процесі життєдіяльності особистості. Емоції надають сенсу діяльності, дозволяють особистості розставляти пріоритети та здійснювати вибори. І сумнівно, що підпорядкування їх раціональному мисленню автоматично означатиме успішне торування конгруентного Я життєвого шляху. Адже усвідомлення причинно-наслідкових зв'язків у функціонуванні власних емоцій не означатиме автоматичного розуміння цільової спрямованості репрезентованих у них інтенцій. Іншими словами, відповідь на питання «Чому?» не співвідносна з відповіддю на питання «Для чого?» [5, с. 66]. Тобто емоції мають і причину, і цільову детермінацію, і цільове спрямування, і мету, і наслідки.

Як співзасновники класичного підходу, Девід Мейерс і Пітер Саловей стверджують, що в основі

емоційного інтелекту (EQ) знаходяться п'ять категорій здібностей: 1) свідоме сприйняття власних емоцій; 2) регулювання емоцій; 3) внутрішня мотивація; 4) вміння розпізнавати й розуміти емоції інших людей; 5) здатність до підтримки гармонійних взаємин з оточуючими. Це сприяє реалізації інтерпретативних, регулятивних, адаптивних та активізуючих функцій EQ. Однак увага не зосереджується на його ціннісному компоненті, який має найбільше виявлятися в контексті вивчення особливостей самореалізації особистості.

Ряд досліджень учених різних галузей наук приходять до висновку, що високий рівень емпатійності може стати важливим критерієм успішної комунікації у різних моделях взаємодії, наприклад «лікар – пацієнт/родичі/лікар» або «вчитель – учень/батьки/однокурсники/вчителі», тобто ми можемо припустити, що емпатія впливає на якість і результативність співпраці, отже, може претендувати на «статус» професійної компетенції. Повертаючись до досліджень Д. Майерса і П. Саловея вони прийшли до висновку, що емоції, їх прояв, емпатійність як здібність до сприймання – всі ці процеси скеровані інтелектуальними процесами [6].

Дослідження загалом емоційного розвитку людини, її емоційної компетентності, емоційного інтелекту, зниження алекситимії, емоційної адаптивності та інші аспекти, що пов'язані з емоційною, моральною і інтелектуальною сферами – є умовами розвитку особистості в цілому. Тому ми зацікавилися питанням співвідношення та взаємозв'язку рівня емпатії та рівня прояву емоційного інтелекту. Зважаючи на ситуацію в країні наше дослідження проводилося зі здобувачами різних спеціальностей (психологія, технічні, природничі тощо) у режимі он-лайн, здобувачі віком від 19 до 22 років (1 та 2 другий курси участі не брали) у кількості 42 осіб. Метою нашого дослідження було встановити взаємозв'язок між емоційним інтелектом з частотою переживання фундаментальних емоцій молодою людиною, таких як горе, радість, страх, провина, агресія. Нами були запропоновані модифікована методика «Шкала диференційованих емоцій» Т. Дембо та методика «Емоційного інтелекту» Н. Холла. Методика Т. Дембо передбачала оцінити досліджуваними частоту переживання власних фундаментальних емоцій за бальною шкалою (0 – ніколи, 1 – дуже рідко, 2 – рідко, 3 – іноді, 4 – часто, 5 – дуже часто). Також ми пропонували їм описати приклади таких ситуацій. Перелік емоційних переживань та фундаментальних емоцій відображені у таблиці 1.

Таблиця 1

Шкали модифікованої методики Т. Дембо

№ п/п	Емоційні переживання	Фундаментальні емоції
1	уважний	інтерес
2	насолоджуюся	радість
3	здивований	здивування
4	сумний	горе
5	оскаженілий	гнів
6	почуваю огиду	відраза
7	презирливий	презирство
8	лякаючий	страх
9	сором'язливий	сором
10	жалкую	провина
11	концентрований	інтерес
12	щасливий	радість
13	здивований	здивування
14	сумний	горе
15	гнівний	гнів
16	відчуває огиду	відраза
17	нехтувати	презирство
18	страшний	страх
19	боязкий	сором
20	винуватий	провина
21	зібраний	інтерес
22	радісний	радість
23	вражений	здивування
24	зломлений	горе
25	божевільний	гнів
26	відчуваю неприязнь	відраза
27	гордовитий	презирство
28	хто сіє паніку	страх
29	сором'язливий	сором
30	розкаєння	провина

Таблиця 2

Ранжування фундаментальних емоцій за отриманими результатами дослідження

№ п/п	Фундаментальні емоції	№ вибору по частоті вираженості емоцій
1	інтерес	3
2	радість	7
3	здивування	10
4	горе	6
5	гнів	1
6	відраза	4
7	презирство	2
8	страх	5
9	сором	8
10	провина	9

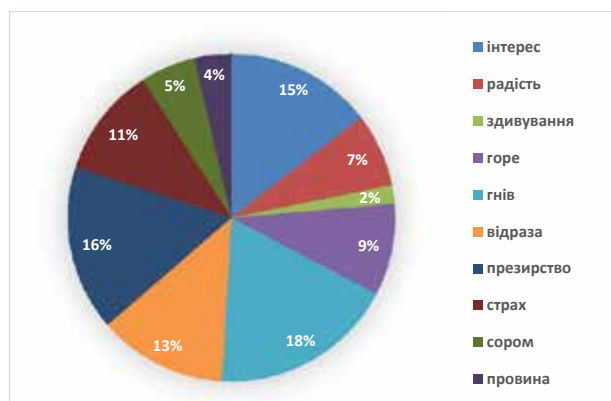

Рис. 1. Ранжування фундаментальних емоцій за отриманими результатами дослідження (у відсотках)

За підрахунками по першій та другій шкалі діапазон вираженості емоційних переживань коливається від 0 до 15 балів, а частота прояву фундаментальної емоції буде залежати від балу прояву емоційного переживання. Отже, були отримані наступні результати, які подані у таблиці 2.

Отже, за результатами отриманих даних найбільш сильними емоціями, які переживають молоді люди це є гнів – 18%, презирство – 16%, інтерес – 15%, відраза – 13% та страх – 11%.

Запропонована наступна методика діагностики «Емоційного інтелекту» Н. Холла призначена для виявлення здібності особистості розуміти відносини, пояснити емоції, керувати власною емоційною сферою на основі прийняття рішень. П'ять шкал характеризують компоненти емоційного інтелекту та їхня ієрархічність встановлюється за допомогою тверджень. Результати дослідження представлені в таблиці 3.

Отже, з даної діаграми ми спостерігаємо, що молоді люди в загальному мають середній показник по стану розвитку певної здібності у структурі емоційного інтелекту у межах від 39% до 50%. По даних показниках найвищий проявляється у розпізнанні емоцій інших людей та емоційна обізнаність. Низькі показники прояву здібності у структурі емоційного інтелекту є емпатія та управління власними емоціями, що є позитивним моментом і є свідченням, що молоді люди звертають увагу на розвиток самоконтролю та на стан людей, які їх оточують.

Найвищий показник ми спостерігаємо по показниках саме емпатії та управління власними емоціями, тобто у ситуації сьогодення молодь прикладає зусилля для формування у себе властивостей самоконтролю та самоуправління, прагнуть розвивати здатність до розпізнання стану інших людей та розуміти їхні емоції та поведінку.

Таблиця 3

Діагностика емоційного інтелекту за методикою Н. Холла

№ п/п	Шкали	Низький	Середній	Високий
1	Емоційна обізнаність	36	46	18
2	Управління власними емоціями	23	39	38
3	Самотивація	39	42	19
4	Емпатія	21	43	36
5	Розпізнання емоцій інших людей	28	50	22

Рис. 2. Результати по методиці Н. Холла

Висновки та перспективи подальших розвідок. У молодих людей рівень особистого емоційного інтелекту сприяє зниженню частоти переживання негативних емоцій, з підвищенням рівня складових емоційного інтелекту, наприклад невербального розуміння чужих емоційних станів, контроль емоцій у молоді, також може бути збагаченням словарного запасу щодо характеристики емоцій.

Подальшими дослідженнями по проблемі з даної тематики є розробки теоретичних моделей емоційного інтелекту та підбір психологічного інструментарію щодо його вимірювання у людей різного віку та статі. Також нас зацікавило питання психосоматичних утворень відносно рівня розвитку емоційного інтелекту і чи між ними є взаємозв'язок та взаємозалежність.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Віктор Шагар. Сучасний психологічний словник. Харків : ПРАПОР, 2007. 640 с.
2. Марія Шпак. Емоційний інтелект в контексті сучасних психологічних досліджень. *Психологія особистості*. 2011. № 1 (2). С. 282–288.
3. Людмила Ракітянська. Становлення та розвиток поняття «емоційний інтелект» історико-філософський аналіз. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика (серія: педагогічні науки)*. Випуск № 3-4 (56–57), 2018. С. 36–42.
4. Карпенко Є.В. Психологія емоційного інтелекту в дискурсі життєздійснення особистості. Автореферат дисертації на здобуття наук. ступеня доктора психологічних наук. Острог, 2020. 38 с.
5. Карпенко Є.В. Сучасні вектори дослідження емоційного інтелекту особистості. *Психологія і особистість*. 2019. № 1(15). С. 60–72.
6. Mayer J. D., Salovey P., Emotional Intelligence and the Construction and Regulation of Feelings. *Applied and Preventive Psychology*. 1995. Vol. 4, Issue 3. Pp. 197–208.
7. Гоулман Д. Емоційний інтелект. Пер. з англ. С.-Л. Гумецької. Харків : Віват, 2018. 512 с.
8. Feldman Barrett L. How emotions are made: the secret life of the brain. Boston : Houghton Mifflin harcourt, 2017. 448 p.

УДК 159.942:2-184

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.3.16>

Проць Оксана Іванівна,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри психології

Львівського національного університету імені Івана Франка

ORCID ID: 0000-0001-8858-2823

СХИЛЬНІСТЬ ДО ЕМПАТІЇ ОСІБ ІЗ РІЗНИМИ ОСОБЛИВОСТЯМИ ЇХ РЕЛІГІЙНОСТІ

DISPOSITION TOWARD EMPATHY OF PERSONS WITH DIFFERENT RELIGIOUS PECULIARITIES

У статті представлено результати емпіричного дослідження особливостей емпатії у релігійно віруючих осіб. З'ясувалась схильність досліджуваних до емпатії (та її особливості) в контексті тих релігійних проявів й особливостей релігійності, що притаманні досліджуваним.

До проведення емпіричного дослідження було залучено 117 осіб віку середньої дорослості: 52 чоловіків та 65 жінок. Усі досліджувані задекларували власну приналежність до християнської релігії. Інструментарієм послужили 6 діагностичних тестових методик, з яких 3 – орієнтовані на дослідження емпатії та окремих її аспектів, 3 – спрямовані на вивчення специфіки релігійності людини. Отримані емпіричні дані проаналізовано з використанням методів математико-статистичного аналізу даних, серед яких: кореляційний, кластерний та порівняльний види аналізу. У статті описано найбільш важливі статистично достовірні результати, на основі яких і зроблено висновки.

Виявлено, що чим більше людина прагне відповідати вимогам релігії, формально виконувати усі її вимоги й правила, прагне бути активним учасником релігійної громади, тим більше вона буде готовою практично допомагати іншим при потребі.

З'ясовано, що орієнтованість релігійно віруючої людини на максимальне дотримання моралі (що пропонується релігією і передбачає чітке дотримання вимог, правил, норм, прописаних у релігії, яку людина сповідує), взаємозв'язано із здатністю спрямовувати власну увагу на іншу людину, можливістю зрозуміти проблему та стан іншого.

Доведено, що у людей із різними психологічними особливостями їх релігійності схильність до емпатії відрізняється. У осіб, які виявили вищий рівень внутрішньої релігійності, переважає здатність радіти позитивним аспектам життя та стану інших людей. Водночас, особи, в яких домінуючою є зовнішня релігійність, частіше схильні надавати допомогу іншим при потребі, проте здатність емпатувати позитивним переживанням інших людей у них не проявляється.

Результати проведеного дослідження доводять, що дійсно пов'язані між собою здатність до емпатії (та окремі її аспекти) із особливостями релігійності у релігійно віруючих осіб (християн), які взяли участь у дослідженні.

Ключові слова: емпатія, схильність до емпатії, співпереживання, релігійність, особливості релігійності, релігійно віруючі особи.

The article shows the results of an empirical study of the empathic peculiarities of believers. The disposition of the people under study toward empathy (and its peculiarities) was defined within the context of the religious manifestations and peculiarities specific to the people under study.

The empirical study involved 117 middle-aged persons: 52 men and 65 women. All people under study declared their commitment to Christianity. The instrumentation was represented by 6 diagnostic text methods, out of which 3 were oriented toward the study of empathy and its separate aspects, and 3 were aimed at studying the religious peculiarities of a person. The obtained empirical data were analyzed with the application of mathematical and statistical data analysis, which include: correlation, cluster, and comparative types of analysis. The article describes the most significant statistically accurate results based on which the conclusions were drawn.

It was defined that the more a person strives to conform to religious contentions, formally fulfill all its rules and norms, and strives to be an active member of a religious community, the more such person is ready to give some practical support to those in need.

It was found that the believer's orientation towards the maximum conformity to morality (stipulated by the religion and providing for strict compliance with the requirements, rules, and norms of religion professed by a person), is interconnected with the ability to focus on the other person, understand the concerns and feelings of others.

It was proved that people with different psychological peculiarities of their religious commitment differ in their disposition toward empathy. The people who demonstrated a higher level of their inner religious commitment tend to be predominantly

happy about the positive life aspects and condition of the other people. At the same time, the people with predominantly outer religious commitment, are more frequently ready to support other people in need, however, the empathy towards the positive feelings of the other people has not been manifested.

The results of the study prove the interconnection between the disposition toward empathy (and its separate aspects) and the religious peculiarities of the believers (Christians) involved in the study.

Key words: *empathy, disposition toward empathy, compassion, religious commitment, peculiarities of religious commitment, believers.*

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Емпатія – здатність особистості співпереживати іншим, поняття, що передбачає вміння реагувати на зміни в поведінці іншої людини, у її міміці й жестах (невербальних проявах), здатність відчувати почуття й емоції оточуючих. Поняття «емпатії» у сучасній психологічній науці не нове. В давньогрецькій філософії уже містяться спроби проаналізувати феномен співчуття ближньому, співпереживання іншим [2]. Актуальність феномену емпатії є особливо важливою нині, враховуючи те, що суттєва кількість соціальних та психологічних проблем у сучасному індустріалізованому світі, орієнтованому на економіку, досягнення матеріальних благ, викликані, власне, не достатнім і не якісним рівнем міжлюдської взаємодії, низьким рівнем емпатії (або ж її відсутності взагалі). Це, у свою чергу, призводить до сприймання інших осіб як засобу для досягнення мети, породжує корисливе ставлення до оточуючих. Відтак, важливим завданням сьогодення є гуманізація суспільства, популяризація типу взаємовідносин між людьми, що мають ґрунтуватися на людяності, повазі до особистості та її почуттів. Отож, дослідження емпатії особистості в сучасному світі є актуальним.

В сучасній Україні кількість релігійно віруючих доволі велика. Так, за дослідженнями 2018 р. (дані центру Разумкова) Україна посідає 11-е місце за релігійністю серед 34 країн Європи. 31% населення в Україні вважає себе дуже релігійним. Серед дуже релігійного населення 22% мешканців України (13-е місце серед європейських країн) наголошують, що релігія має важливе значення в їхньому житті; 35% опитуваних осіб - зазначають, що відвідують релігійні богослужіння регулярно, щонайменше раз у місяць; стверджують, що моляться щодня; 32% декларують, що вірять у Бога з абсолютною впевненістю. А загальна кількість віруючих в Україні, станом на 2022 рік, становить 74,1% [6].

Релігійна доктрина (зокрема християнська) вимагає від людини милосердя, «любові до ближнього», прощення, співчуття й співпереживання. Християнство проголошує ідею Бога – Бога Добра, який є втіленням Любові, Милосердя, Справедливості. Власне, сам Бог, у християнській

релігії є Любов'ю у найбільш досконалому й ідеальному розумінні та прояві. Бог, у трактування християнської релігії, любить людину і віруючому пропонується уподібнитися до Бога. Тобто, стати Добром, Милосердям і Любов'ю, оволодіти тими досконалими якостями, якими володіє Бог [4].

Відповідно, зважаючи на моральний контекст релігії (зокрема, християнської), враховуючи наявність великої кількості віруючих осіб (християн) в сучасній Україні та аналізуючи значення емпатії у сучасному світі – емпіричне дослідження емпатійності у осіб релігійно віруючих – тема нині актуальна.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Емпатія виступає важливою соціальною емоцією людини. Передбачає «проникнення» у внутрішній світ іншої людини, розуміння її емоційного стану, почуттів, переживань, думок, а також співпереживання іншому. Емпатія передбачає здатність «бути долученим» у внутрішній світ іншої людини. Ключовим механізмом емпатії є ідентифікація. Співчуття іншій людині передбачає, насамперед, подолання власного егоїзму. Після чого людина здатна ототожнити себе з іншими. Лише після такого ототожнення, переживання іншого можуть стати для особистості «власними», переживаються як свої. Якщо ці переживання негативного змісту - людина прагне до припинення переживань та страждань, які належать іншому. Якщо ж негативні переживання іншої людини нарешті зникають – людина (у якої виникла емпатія) отримує від цього радість і задоволення [8, с. 137–145].

Феномен емпатії не має єдиного трактування і по-різному тлумачився представниками різних психологічних напрямків та шкіл. Так, емпатію намагалися пояснити й проаналізувати психоаналітики, зокрема, З. Фройд, наголошує на значенні ідентифікації з дорослими в дитячому віці для формування моральних якостей, а в процесі емпатійності особистості З. Фройд ключовим компонентом визначає імітацію (імітацію співчутливої поведінки іншою людиною) [8, с. 73-85].

Особливо ґрунтовні дослідження емпатії здійснювалися в рамках гуманістичного напрямку, в якому наголошується на позитивних якостях людини, на її прагненні до власного розвитку. Так, К. Роджерс, зважаючи людину від природи

«доброю» і такою, яка прагне до самовдосконалення, емпатію трактував важливою для особистісного зростання загалом. К. Роджерс розглядає поняття емпатії як чутливість до емоційних станів, що їх переживають інші [10].

Біхевіоризм, незважаючи на поведінковий акцент даного напрямку, не оминув увагою феномен емпатії [2]. Емпатійність біхевіористами розуміється в контексті наявності попереднього досвіду людини. Емпатія у біхевіоризмі вважається можливою у випадку наявності в людини досвіду, що передбачав би реакцію (емпатію) на схожий стимул.

Українські дослідники аналізують поняття «емпатії» з різних сторін і трактують дане поняття у різних вимірах. Н. Афанасьєва узагальнено виокремлює кілька ключових розумінь емпатії: емпатія – як розуміння почуттів та потреб інших осіб; емпатія – явище, одним із проявів якого може бути спільне відчуття (сприймання) й ставлення до подій, природи, мистецьких творів; акцент у трактуванні емпатії на емоційно-афективний зв'язок з іншими, відчуття стану іншої людини чи групи осіб; трактування емпатії як важливої складової психотерапевтичного процесу і розуміння її як здатності психолога/психотерапевта співчувати клієнту, що необхідно для ефективною взаємодії із ним [1].

Емпатію як складну інтегровану багаторівневу властивість особистості розглядає О. Орищенко. У структурі емпатії автор виокремлює три структурні компоненти: 1) формально-динамічний рівень, до якого відносить якісні та динамічні особливості емпатії (виникнення та процес емпатійної реакції); 2) змістовно-особистісний компонент емпатії, що, включає вибір простору для емпатичних переживань і морально-етичного змісту об'єкта емпатії; 3) соціальні та індивідуальні уявлення про існуючі соціокультурні «норми» емпатійних проявів, що відображає соціально-імперативний рівень [3, с. 16–17].

Вавринів О.С. узагальнено розглядає явище емпатії як багаторівневий, складний феномен, що передбачає у своїй структурі емоційний, когнітивний та поведінковий компонент [2, с. 30].

Іншим важливим поняття, що розглядати-меться у статті й досліджуватиметься емпірично є поняття релігійності. Релігійність людини передбачає засвоєння людиною релігії до якої вона належить. До релігійності особистості належать уявлення людини релігійного змісту, духовні переживання, ставлення до різних образів (постатей) релігії. Релігієзнавчий словник (А. Колодний та Б. Лобовик) пропонує трактувати поняття «релі-

гійність» як «...одне з важливих понять соціології релігії, що характеризує якісну і кількісну визначеність (ступінь, рівень, характер) суб'єктивного засвоєння релігійних ідей, цінностей, норм та їхній вплив на поведінку, життєдіяльність віруючих, релігійної спільноти...» [5, с. 277].

Аналізуючи релігійність людини дослідники схиляються або до трактування релігійності в контексті індивідуальної характеристики, що виступає проявом конкретної релігії в індивідуальній свідомості людини або ж в колективній свідомості групи. Інший погляд на релігійність – трактування релігійності як суто особистісного феномену, що включає переживання релігійного змісту, релігійні міркування, почуття, психічний стан людини, зумовлений релігійними віруваннями та практиками, а також включає складний феномен релігійної віри.

Релігійність особистості – поняття не однозначне і по-різному трактоване дослідниками. Лише в Енциклопедичному словнику релігії містяться кілька визначення даного поняття: релігійність трактується як надмірна, безпідставна недоречна заглибленість особистості в релігійно проблематику; має місце трактування релігійності як віра та переконання людини у тому, що вона може взаємодіяти з Богом, в якого вірить; релігійність людини трактується як її (особистості) прагнення діяти поза межами матеріальних інтересів, можливість участі у спільноті та релігійній громаді однодумців, які також є релігійно налаштованими [9].

У двох варіантах розуміють релігійність людини Б. Спілка та Р. Аллен. Перший варіант трактування релігійності (Б. Спілка, Р. Аллен) – релігійність людини передбачає дослівне та беззаперечне сприйняття нею догматизму, пропонованого сповідуванню релігією. Інше ж трактування релігійності – релігійність розуміється як така, що застосовує абстрактні уявлення, передбачає багатогранність релігійного досвіду, характеризується ясністю та чіткістю буденної, побутової поведінки, на яку неодмінно накладаються релігійні норми (моральні норми й правила, передбачені в релігії) [7].

Зважаючи на те, що в релігії (християнській) Бог розуміється як абсолютна Любов і милосердя, сама ж релігія закликає людину «уподібнитися» до Бога, прагнучи до досконалості, досягнення якого можливе шляхом дотримання релігійних догм, дієвим прагнення до тих ідеалів втіленням яких є Бог, що передбачає милосердя до ближнього, здатність до прощення і співпереживання ближньому – тема емпатії в контексті релігійності людини є, безумовно, актуальною.

Мета дослідження: з'ясувати особливості емпатійності тих осіб, які вважають себе релігійно віруючими, враховуючи специфіку їх особистісної релігійності.

Виклад основних результатів дослідження.

Для проведення дослідження було використано дві групи методик. Перша група – методики, орієнтовані на дослідження особливостей емпатії: 1) методика «Діагностика рівня емпатійних здібностей». Методика містить 36 запитань та дає змогу оцінити емпатію у 6-х показниках, представлених у шкалах: «раціональний канал емпатії», «емоційний канал емпатії», «інтуїтивний канал емпатії», «установки, які сприяють емпатії», «здатність до емпатії», «ідентифікація емпатії». 2) Методика «Емоційна когнітивна і дієва емпатія (ЕКДЕ). Методика включає 36 запитань та надає можливість діагностувати такі показники: «позитивна емоційна емпатія», «негативна емоційна емпатія», «когнітивна емпатія», «дієва емпатія». 3) Методика «Дослідження рівня емпатійних тенденцій». Методика містить 36 запитань і дає змогу діагностувати рівень емпатійності людини.

Друга група застосованих у дослідженні методик орієнтовані на дослідження особливостей релігійності людини: 4) Опитувальник орієнтований на визначення типу релігійності (зовнішньої чи внутрішньої) (Г. Олпорт та Д. Росс). 5) Шкала персональної релігійності Р. Яворського. Методика-опитувальник налічує 30 запитань. Шкали: «віра», «мораль», «релігійні практики», «релігійне-Я». 6) Методика «Визначення релігійних уявлень» Д. Хутсебаута, що включає 33 запитання та вимірює показники, представлені шкалами: «беззастережна віра», «послідовна віра», «надмірна критика релігії», «віра за наявності доказів».

Отримані емпіричні дані було опрацьовано з використанням математико-статистичних методів аналізу. Застосовано кореляційний, факторний, кластерний види аналізу даних. Для їх реалізації використовувався пакет STATISTICA.

В ході дослідження було опитано 117 осіб. Серед них 52 чоловіків та 65 жінок. Вік досліджуваних 41–54 роки. Усі досліджувані – віку середньої дорослості. Серед досліджуваних, усі вказали, що вважають себе віруючими та задекларували власну приналежність до християнської релігії. Конфесійна приналежність у дослідженні не враховувалася (не було здійснено поділів на групи та врахування саме конфесійної приналежності в аналізі результатів), Проте серед досліджуваних осіб були вірні ПЦУ, УГКЦ, РКЦ.

Проаналізувавши отримані емпіричні дані, виявлено, що серед досліджуваних емпатія дуже низького рівня простежується у 3% досліджуваних віруючих осіб, низький рівень емпатії властивий 22% осіб, нормальний (середній) рівень емпатії – у 46% досліджуваних, емпатія дуже низького рівня виявилась у 4% опитаних, високий рівень емпатії продемонстрували 19%, осіб, дуже високий рівень емпатії виявлено у 6% усіх респондентів, які взяли участь в дослідженні.

Розглянувши рівні емпатії у загальній досліджуваній групі виявлено, що домінуючою характеристикою емпатійності є «негативна емпатія» – 47% досліджуваних домінуючим продемонстрували саме даний показник. Цей показник інформує про те, що особи схильні співчувати негативним станам (подіям, переживанням, життєвих обставинам, горю, що склалися в інших. Варто зазначити, що дослідження проводилося у період січня-квітня 2023 р., у м. Львів, в умовах війни. Імовірно, саме події сьогодення в Україні спонукають людей співчувати іншим саме у їх проблемах та переживаннях. «Дієва емпатія» – показник, що демонструє готовність діяти й допомагати іншим при потребі, виявився домінуючою характеристикою емпатійності у 28% опитуваних. «Когнітивна емпатія», як виразник здатності поставити себе на місце іншої людини, зрозуміти переживання інших, використовуючи саме когнітивну сферу – домінуюча характеристика емпатійності у 19% релігійно віруючих, які взяли участь у дослідженні. «Позитивна емоційна емпатія» – як здатність радіти успіхам, досягненням, позитивним емоціям та переживанням інших властива 6% осіб із досліджуваної групи.

Застосований кореляційний аналіз емпіричних даних показав, що у взаємозв'язку перебувають показники зовнішньої релігійності та дієвої емпатії ($r=0,51$ при $p<0,01$). Зовнішня релігійність часто сприймається науковцями, які замаються проблематикою психології релігії, в негативному контексті. Зовнішня релігійність часто трактується як формальна, традиційна, обрядова релігійність, які не передбачає внутрішніх переконань й емоційних переживання релігійного змісту. Іноді зовнішня релігійність трактується в споживацькому ключі (споживацьке ставлення людини до релігії і до Бога). Проте, зовнішня релігійність виступає, насамперед, первинним етапом у формуванні релігійності людини. Так, якщо розглядати онтогенез релігійності починаючи від дитячого віку, то у випадку зростання в релігійно віруючій сім'ї, дитина переймає у першу чергу зовнішні, атрибутивні ознаки релігійності. І лише

згодом, ці зовнішні прояви релігійності, можуть поступово перейти у внутрішні її форми (особисті переживання, власну релігійну віру та ін.). Водночас, розглядаючи зовнішню релігійність в дорослої людини (а усі досліджувані особи були віку середньої дорослості) можемо говорити про те, що вона передбачає формальні речі для віруючого: відвідування богослужінь, святкування свят, які є родинною традицією, виконання обрядів та приписів релігії, сповідання релігійної моралі, проте не завжди говорить про наявність внутрішніх глибинних переживань релігійного змісту. Статистично достовірний зв'язок між показником зовнішньої релігійності та емпатії може наводити на думку про те, що чим більше людина прагне відповідати вимогам релігії, формально виконувати усі її приписи й правила, прагне бути «своїм» у релігійній громаді – буде поштовхом людини до активності, орієнтованої на реальну дієву допомогу іншим. Тим пояснюємо кореляцію між показником зовнішньої релігійності та шкалою «релігійні практики» ($r=0,46$ при $p \leq 0,01$).

Внутрішня релігійність людини тісно корелює із позитивною емпатійністю ($r=0,32$ при $p \leq 0,01$). Це свідчить, що глибокі власні переконання й почуття релігійного змісту, внутрішня віра, трепет перед вищими силами сприяють тому, що людина буде бажати щастя іншим, радіти з їх позитивних переживань. Показник внутрішньої релігійності перебуває у тісному взаємозв'язку із негативною емоційною емпатією ($r=0,4$ при $p \leq 0,01$). Чим вищою є внутрішня релігійність людини (глибші релігійні переконання, переживання релігійного змісту, емоційність, пов'язані з виконанням релігійних практик та обрядів) тим більше людина співчуватиме іншим у їх переживаннях, стражданнях.

Мораль у релігійності (показник методики Р. Яворського) перебуває у взаємозв'язку з раціональним каналом емпатії ($r=0,37$ при $p \leq 0,01$). Усвідомлення своїх обов'язків як віруючого тої релігії, до якої людина себе відносить, намагання дотримуватися правил, норм, приписів, моральних догм, прописаних у релігії передбачає високий рівень здатності спрямувати власну увагу на іншу людину, мисленнево зрозуміти проблему та стан іншого.

Для більш детального аналізу емпіричних даних доречно було розбити досліджуваних на окремі групи. Для цього здійснено кластерний аналіз емпіричних даних. Для розподілу досліджуваних на групи використано шкали методики Г. Олпорта та Д. Росс, шкалу персональної релі-

гійності (Р. Яворського) та методику визначення релігійних уявлень Д. Хутсебаута. Кластерний аналіз дав змогу виокремити дві основні групи досліджуваних, з різними аспектами релігійності. Так, група 1 (умовно назовемо дану групу «особи з більш вираженою релігійністю») та група 2 (отримала умовну назву «особи з менш вираженою релігійністю»).

Для більш детального аналізу здійснено порівняльний аналіз даних у досліджуваних, які увійшли в різні кластери (умовні групи). Оскільки перевірка даних (по отриманих групах) засвідчила нормальний рівень розподілу, то для співставлення результатів було використано порівняльний аналіз за t-критерієм Стюдента. Так, статистично значиму відмінність ($t=4,33$ при $p=0,32$) виявлено між порівнюваними групами за показником внутрішньої релігійності. У осіб «з більш вираженою релігійністю» внутрішня релігійність є вищого рівня, у порівнянні з особами «з менш вираженою релігійністю». Проте за показником «зовнішня релігійність» статистично достовірної відмінності не виявлено.

У осіб «з більш вираженою релігійністю» суттєво вищим виявився показник емоційного каналу емпатії ($t=2,63$ при $p=0,41$), інтуїтивний канал емпатії ($t=3,21$ при $p=0,35$), позитивна емоційна емпатія ($t=3,48$ при $p=0,35$), у порівнянні з групою осіб з «менш вираженою релігійністю».

Висновки. Отож, проведене дослідження продемонструвало, що дійсно пов'язані між собою здатність до емпатії загалом та окремі її аспекти із особливостями релігійності у релігійно віруючих осіб (представників християнської релігії), які взяли участь у дослідженні. Орієнтація релігійно віруючої людини на моральний аспект у релігії, до якої вона належить, передбачає чітке дотримання вимог, правил, приписів, що вимагається релігією, яку людина сповідує, взаємозв'язано із здатністю спрямувати власну увагу на іншу людину, зрозуміти проблему та стан іншого, тобто із раціональним каналом емпатії.

З'ясовано, що у людей із різними психологічними аспектами їх особистісної релігійності емпатійність відрізняється. Так, у осіб, які продемонстрували вищий рівень внутрішньої релігійності переважає здатність радіти позитивним аспектам життя та стану інших людей, водночас, особи, в яких домінуючою є зовнішня релігійність, частіше схильні надавати допомогу іншим при потребі, проте здатність емпатувати позитивним емоціям оточуючих у них не проявляється.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Афанасьєва Н.Є. Особливості взаємозв'язку емпатійності та стратегій поведінки у конфлікті у студентів-психологів / Information and innovative technologies in the turbulence era: collective monograph. Publishing House of University of Technology, Katowice. 2022. С. 43-56. URL: http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/28279/1/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F_%D0%90%D1%84%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D1%81%D1%8C%D1%94%D0%B2%D0%B0_%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE.pdf
2. Вавринів О.С. Становлення поняття емпатії в психології / Теорія і практика сучасної психології. 2019. Т. 1, №2. С. 28–31. / http://www.tpsp-journal.kpu.zp.ua/archive/2_2019/part_1/7.pdf
3. Орищенко О.А. Дифенційно-психологічний аналіз емпатії : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Одеса, 2004. 21 с.
4. Павленко П.П. Християнство як релігійно-моральна парадигма / Українське релігієзнавство. 2009. Спецвипуск 2. С. 94–108. / http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/44006/2009_2s_10.pdf?sequence=1
5. Релігієзнавчий словник / ред.-упоряд.: А.Колодний, Б.Лобовик. Київ : Четверта хвиля, 1996. 392 с.
6. Релігія і Церква в українському суспільстві: 2000-2021 рр. (соціологічне дослідження) / Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення громадян України: тенденції 2000-2021рр (Інформаційні матеріали). Київ, 2021. / https://razumkov.org.ua/uploads/article/2021_Religiya.pdf
7. Allen R.O., Spilka B. Committed and consensual religion: a specification of religious-prejudice relationships. / Journal for the Scientific Study of Religion. 1967. Vol. 6. P. 191–206.
8. Hoffman M.-L. Empathy and Moral Development : Implications for Caring and Justice. New York : New York University Press, 2002. 342 p.
9. Meagher P.K., O'Brien T.C., Consuelo Maria Aherne. Encyclopedic Dictionary of Religion. Mitchigan : D.C., 1979. 3815 p.
10. Rogers C.R. Empatic : an unappreciated way of being // The Counseling Psychologist. 1975. V. 5. N 2. P. 2–10.

УДК 159.9.072

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.3.17>

Саврасов Микола Володимирович,

доктор психологічних наук, доцент,

професор кафедри загальної психології

Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет»

ORCID ID: 0000-0003-1434-903X

Шайда Олександр Генадійович,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри медико-біологічних основ охорони життя та цивільного захисту

Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет»

ORCID ID: 0000-0002-4750-6802

Мухіна Вікторія В'ячеславівна,

кандидат педагогічних наук,

старший викладач кафедри загальної психології

Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет»

ORCID ID: 0000-0002-0819-4001

**ПСИХОЛОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ КРЕАТИВНОСТІ СУБ'ЄКТА
У СТРУКТУРІ АКАДЕМІЧНО-ПРОФЕСІЙНОГО САМОРЕГУЛЮВАННЯ**

**PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE SUBJECT'S CREATIVITY
IN THE STRUCTURE OF ACADEMIC AND PROFESSIONAL SELF-REGULATION**

Дане дослідження присвячене проблемі психологічних характеристик креативності у структурі академічного та професійного саморегулювання суб'єкта діяльності, актуальність якої обумовлена оптимізацією змісту та методів вищої освіти в контексті формування вмінь та навичок вибору власної освітньої траєкторії учасниками освітнього процесу.

Дослідження передбачало теоретико-методологічний та емпіричний аналіз основних психологічних характеристик прояву креативності у структурі академічного саморегулювання суб'єкта, концептуалізованих в термінах теорії самодетермінації навчально-професійної діяльності. В якості методик дослідження активно використовувалися тест невербальної креативності С. Торренса, тест вербальної креативності С. Медніка, опитувальник «Академічна саморегуляція» Р. М. Райана та Д. Р. Коннелла.

Академічно-професійна саморегуляція суб'єкта як специфічний, високосвідомий вид його активності передбачає задоволення актуальних освітньо-професійних потреб на вмотивованому, усвідомленому та емоційному позитивному рівнях психічного функціонування та у взаємодії із оточуючим середовищем, що сприяє академічній успішності, як важливому компоненту подальшого професійного становлення. Встановлено, що в процесі навчання у вищій внутрішній мотивація є найвищою у студентів з високим рівнем образної креативності, високий рівень вербальної креативності на першому курсі передбачає найвищі показники внутрішньої саморегуляції. Виявлено, що ідентифікована форма зовнішньої академічної регуляції властива студентам з високими показниками як вербальної, так і образної креативності, в той час як інтроєктована регуляція цілком негативно пов'язана із показниками креативності суб'єкта навчально-професійної діяльності. Інтроєктована регуляція негативно пов'язана із показниками креативності суб'єкта навчально-професійної діяльності, а низький рівень образної креативності на початку навчання у вищій взаємообумовлений із високим рівнем прояву інтроєктованого регулювання.

Ключові слова: суб'єкт, академічно-професійна саморегуляція, мотивація, образна креативність, вербальна креативність, структура, чинник, кластер.

This study is devoted to the problem of psychological characteristics of creativity in the structure of academic and professional self-regulation of the subject of activity, the relevance of which is determined by the optimization of the content and methods of higher education in the context of the formation of skills and abilities to choose one's own educational trajectory by the participants of the educational process.

The research involved a theoretical-methodological and empirical analysis of the main psychological characteristics of the manifestation of creativity in the structure of academic self-regulation of the subject, conceptualized in terms of the theory of self-determination of educational and professional activity. The test of non-verbal creativity by E. Torrens, the test of verbal creativity by S. Mednik, the questionnaire "Academic self-regulation" by R. M. Ryan and D. R. Connell were actively used as research methods.

Academic-professional self-regulation of the subject as a specific, highly conscious type of his activity involves the satisfaction of current educational and professional needs at motivated, conscious and emotional positive levels of mental functioning and in interaction with the surrounding environment, which contributes to academic success, as an important component of further professional development. It was established that in the process of higher education, students with a high level of imaginative creativity have the highest internal motivation, and a high level of verbal creativity in the first year predicts the highest indicators of internal self-regulation. It was found that the identified form of external academic regulation is characteristic of students with high indicators of both verbal and figurative creativity, while introjected regulation is quite negatively related to indicators of creativity of the subject of educational and professional activity. Introjected regulation is negatively related to indicators of creativity of the subject of educational and professional activity, and a low level of imaginative creativity at the beginning of higher education is mutually determined with a high level of manifestation of introjected regulation.

Key words: *subject, academic and professional self-regulation, motivation, figurative creativity, verbal creativity, structure, cluster.*

Актуальність дослідження. Обумовлена реаліями сьогодення оптимізація змісту та методів вищої та фахової передвищої освіти спрямована на формування вмінь та навичок вибору власної освітньої траєкторії учасниками освітнього процесу, що вимагає їх високої самостійності, активності, ініціативності, цілеспрямованості та спроможності діяти у ситуаціях із високим рівнем невизначеності (креативності), які в подальшому повинні уможливити успішне професійне становлення людини, її високу академічну успішність та ефективну адаптацію до нагальних соціально-економічних умов. Аналіз сучасних наукових робіт, спрямованих на вивчення креативного потенціалу людини у поєднанні з концептуальними передумовами теорії саморегуляції суб'єкта діяльності, дозволяє вважати актуальним та розглядати на науковому рівні психологічні характеристики креативності у структурі академічного та професійного саморегулювання суб'єкта діяльності.

Метою дослідження є теоретико-методологічний та емпіричний аналіз основних психологічних характеристик прояву креативності у структурі академічного саморегулювання суб'єкта, концептуалізованих в межах теорії самодетермінації навчально-професійної діяльності. Реалізація мети дослідження передбачає аналіз науково-методологічних передумов окресленої проблематики, збір та обробку емпіричного матеріалу дослідження, його математико-статистичну обробку та науково-психологічну інтерпретацію виявлених феноменів тощо.

В якості методів дослідження нами використовується аналіз теоретичного та методологічного підґрунтя теми дослідження, психолого-діагностичне обстеження, методи математичної статистики (кількісний та якісний аналіз отриманих в ході експерименту даних, процедура

кластерного аналізу). З психолого-діагностичною метою нами використані наступні методики: тест невербальної креативності Є. Торренса, тест вербальної креативності С. Медніка, опитувальник «Академічна саморегуляція» Р.М. Райана та Д.Р. Коннелла, який адаптований М.В. Яцюк [5] та базується на позиціях теорії самодетермінації Р. Райана – Д. Десі [6], в якій зовнішня мотивація представлена екстернальним, інтроєктованим, ідентифікованим та інтегрованим типом регуляції.

Експериментальною базою нашого дослідження були Державний вищий навчальний заклад «Донбаський державний педагогічний університет» та Західноукраїнський національний університет (у дистанційному режимі шляхом використання онлайн-анкет). Вибірку дослідження склали 139 майбутніх фахівців гуманітарного, природничо-математичного та мистецького профілів професійної підготовки на першому (бакалаврському) та другому (магістерському) рівнях вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Що стосується найбільш загальних культурологічних та філософсько-антропологічних аспектів креативності як феномену людського буття, то її становлення, на думку Л.С. Тарасюк, представлено наступною послідовністю етапів: реалізація, об'єктивізація, актуалізація та ініціація, а специфіка креативності як феномену буття людини в культурі вважає значною мірою обумовленою світоглядом людини і та особливостями його трансформації в залежності від конкретного екзистенційного світоглядного виміру (буденний, особистісний або філософського) [3].

Оптимізація, інтенсифікація та змістове наповнення процесу особистісно-професійного розвитку майбутніх фахівців, на думку О.С. Фальо-

вої, полягає зокрема у формуванні конкретних практичних професійно значущих вмінь та навичок, що сприяють повноцінному психологічному функціонуванню, самовдосконаленню, самокорекції, самопізнанню, самоусвідомленню та саморозвитку студентів як майбутніх фахівців [4]. Натомість, Т.О. Гальцева зосереджується на таких особливостях даного процесу: поживлення професійної мотивації, внутрішнє сприйняття та схвалення професійних вимог, адекватне оцінювання студентом своїх особистісних властивостей, схильностей, здібностей, позитивне сприйняття себе як суб'єкту у сфері майбутньої професії, оволодіння різноманітними засобами спілкування, в тому числі у особистісно-професійній сфері [1].

Сутність академічно-професійної саморегуляції суб'єкта як специфічного, високосвідомого виду його активності, полягає, на нашу думку, у задоволення актуальних власних освітньо-професійних потреб на вмотивованому, усвідомленому та емоційному позитивному рівнях психічного функціонування та у взаємодії із оточуючим середовищем, що зрештою сприяє академічній успішності, як важливому компоненті подальшого професійного становлення. Суттєвим детермінантом академічної успішності та її вмотивованості виступає креативність (вмотивована здатність до інноваційної діяльності, що визначається низкою нелінійних, багаторівневих особистісних характеристик людини, котра творить), а подальший розвиток особистості також є вагомим чинником досягнення життєвої успішності суб'єктом навчально-професійної діяльності [2, с. 22–23].

Розглянемо показники внутрішньої академічної саморегуляції у студентів в залежності від профілю та курсу навчання (рис. 1). Студенти природничого профілю наприкінці професійної підготовки у виші характеризуються втратою пізнавального інтересу до професії. Студенти мистецького профілю навчання зберігають первинний інтерес до свого предмету на третьому та п'ятому курсах навчання. Отже, пізнавальний інтерес до свого предмету як регулятор навчально-професійної діяльності характеризується як мікровіковою динамікою, так і залежністю від профілю навчання.

Виявлено, що на початку навчання у виші студенти гуманітарного профілю зі підвищеними показниками образної креативності за параметром абстрактності назви (група за 3 кластером) мають найвищий рівень пізнавального інтересу. Найнижчі показники пізнавального інтересу виявлено у студентів мистецького та природничого профілів навчання із зниженим рівнем образної креативності на тлі високих показників здатності надавати абстрактні назви образам (група за 3 кластером).

Високий рівень образної креативності на тлі належності до будь-якого типу вербальної креативності у студентів першого курсу обумовлює високий пізнавальний інтерес до навчання у виші. Зниження внутрішньої вмотивованості на навчання обумовлено зниженням вербальної креативності. Так у студентів з низьким рівнем вербальної креативності (група за 1 кластером) і помірно низьким рівнем вербальної креативності (група за 2 кластером) виявлено найнижчі

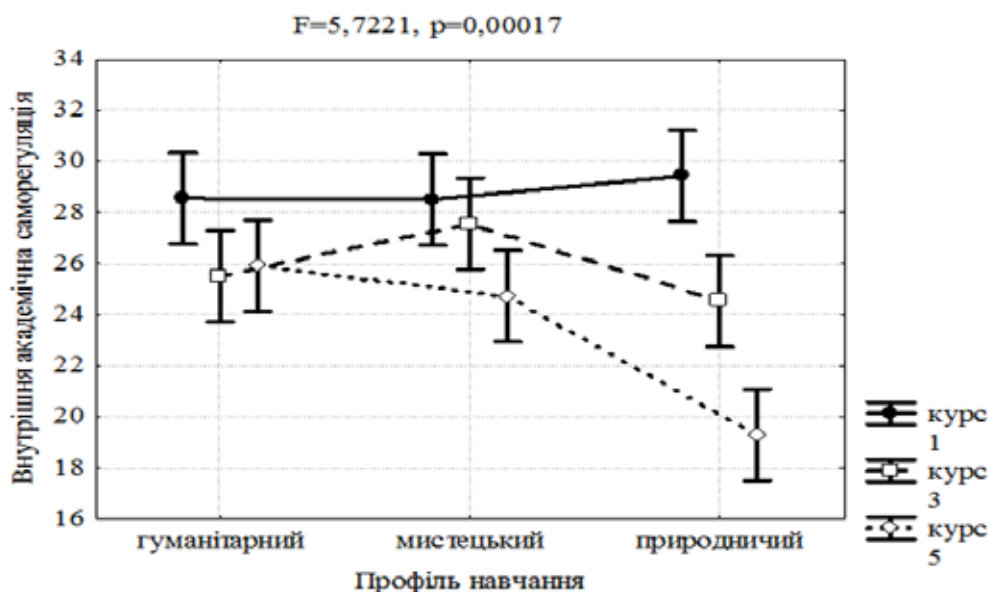

Рис. 1. Внутрішня академічна саморегуляція суб'єкта навчально-професійної діяльності в залежності від профілю та курсу навчання у ЗВО

показники внутрішньої академічної саморегуляції.

Так, за умови низького рівня вербальної (1 кластер вербальної креативності) та високого рівня образної креативності (1 кластер образної креативності) виявляється найвищий рівень ідентифікованого регулювання. При помірно низькому рівні вербальної креативності (2 кластер вербальної креативності) та високому рівню образної креативності (1 кластер образної креативності), показники ідентифікованого регулювання, навпаки, є найвищими. Високий рівень вербальної креативності (3 кластер вербальної креативності) характеризує студентів з високою мірою розвитку ідентифікованого регулювання, при цьому тип образної креативності втрачає значущість.

Інтроєктоване академічне регулювання у студентів 1 курсу більшою мірою пов'язане з типами образної креативності: за умови високою образної швидкості і розробленості, а також здатності давати абстрактні назви образом на тлі знижених показників здатності створювати оригінальні образи та не повторювати їх інтроєктоване регулювання актуалізується більшою мірою у студентів мистецького профілю. Виражена здатність до абстрагування у виборі назви для творчого продукту у студентів мистецького профілю пов'язане із актуалізацію інтроєктованої мотивації навчання.

Співвідношення типів вербальної та образної креативності є потужним фактором актуалізації інтроєктованої мотивації першокурсників. Так, за умови зниженої вербальної креативності (група за кластером 1 вербальної креативності) та високого рівня образної креативності (група за кластером 1 невербальної креативності) інтроєктована мотивація сягає високих значень. За умови помірного рівня вербальної креативності (група за кластером 2 вербальної креативності) та високого рівня образної креативності (група за кластером 1 невербальної креативності) інтроєктована мотивація є найнижчою.

Зниження загального рівня образної креативності (група за кластером 3 невербальної креативності) у студентів гуманітарного та природничого профілів результує високу міру прояву зовнішньої мотивації, а у студентів мистецького профілю – низький рівень екстринсивного регулювання. У студентів усіх напрямків навчання у вищі спостерігається зниження зовнішньої мотивації навчання за умови належності до типу з високим рівнем образної креативності (група за кластером 1 невербальної креативності).

Зовнішня академічна регуляція більшою мірою характеризує студентів зі зниженими показниками образної оригінальності та супротиву замиканню (група за 2 кластером образної креативності) за умови їх належності до типів за 1 і 2 кластерами вербальної креативності, яким властиве зниження показників вербальної креативності. Отже, зовнішнє академічне регулювання відповідає низькому рівню як вербальної, так і невербальної креативності студентів. Належність до груп за 3 кластером образної креативності, якому відповідають найвищі показники невербальної креативності, по вибірці студентів 3 курсу мистецького та природничого профілів передбачає найбільш виражену внутрішню академічну саморегуляцію. Отже, висока образна креативність взаємообумовлена з вираженим пізнавальним інтересом у студентів.

У студентів природничого профілю навчання на третьому курсі за умови найвищих показників вербальної креативності внутрішня академічна саморегуляція виражена вище, ніж у інших студентів. Студенти усіх профілів навчання, особливо гуманітарного профілю, зі зниженими показниками вербальної креативності (група студентів за 1 кластером вербальної креативності) характеризуються найнижчим рівнем прояву внутрішньої академічної саморегуляції. Внутрішня академічна саморегуляція студентів з високими показниками образної креативності (група за 3 кластером образної креативності) характеризується найвищими показниками, особливо за умови високого рівня вербальної креативності (тобто належності студентів до групи за кластером 3 вербальної креативності). Ідентифікована регуляція навчання більшою мірою властива студентам з високими показниками образної креативності (група за 3 кластером образної креативності). Найнижчі показники ідентифікованого регулювання властиві студентам з низьким рівнем вербальної креативності (група студентів за першим кластером).

Незалежно від профілю навчання у вищі показники інтроєктованого регулювання є вищими за умови низького рівня вербальної креативності (належності до групи за кластером 1 вербальної креативності). Отже, страх не відповідати академічним вимогам як мотиваційний регулятор навчальної діяльності студентів негативно пов'язаний з вербальною креативністю у студентів різних спеціальностей. Почуття провини і сорому за академічні неспіхи, які є керівними принципами навчання, властиві студентам зі зниженими показниками вербальної креативності. Отримані результати доводять тезу про відмінності між

внутрішньою та зовнішньою академічною мотивацією у регуляції навчально-професійної діяльності.

Інтроєктована академічна саморегуляція взаємообумовлена з типами креативності студентів. Так, у студентів групи за третім кластером образної креативності, якому відповідають високі показники образної креативності, показники інтроєктованого регулювання є найнижчими. Найвищі показники інтроєктованого регулювання властиві студентам з низьким рівнем вербальної креативності (група студентів за першим кластером вербальної креативності).

Визначено, що у третьокурсників із низьким рівнем вербальної креативності (група за 1 кластером) показники зовнішнього регулювання є найнижчими. Ця тенденція властива студентам усіх профілів навчання у ЗВО. Існує взаємна залежність типів креативності та зовнішнього регулювання студентів. Визначено, що у студентів з низьким рівнем вербальної креативності (група за 1 кластером вербальної креативності) показники зовнішнього академічного регулювання є найвищими незалежно від типу образної креативності.

У студентів з високим рівнем образної креативності (група за 4 кластером) показники внутрішнього академічного регулювання є найвищими незалежно від типу вербальної креативності. Високий рівень образної креативності є єдиною умовою актуалізації внутрішньої академічної саморегуляції студентів незалежно від типу вербальної креативності. У студентів з достатньо високим рівнем вербальної креативності (група за 2 кластером вербальної креативності) незалежно від профілю навчання показники ідентифікованого академічного регулювання є найвищими рівень образної креативності у студентів природничого і мистецького профілю є умовою їх зниженого ідентифікованого академічного регулювання наприкінці навчання у виші.

Показники інтроєктованого академічного регулювання є найвищими у студентів гуманітарного профілю навчання за умови належності їх до типу вербальної креативності, якому відповідають низькі показники вербальної швидкості (група за 1 кластером вербальної креативності). Найнижчі показники інтроєктованого регулювання вста-

новлено у досліджуваних мистецького профілю навчання з типом вербальної креативності, якому відповідають найвищі показники вербальної креативності (група за 4 кластером вербальної креативності).

У досліджуваних студентів природничого профілю за умови низького рівня образної креативності показники зовнішнього академічного регулювання є найвищими, а у студентів мистецького профілю навчання – найнижчими. Таким чином, належність студентів до певного типу креативності, а також співвідношення показників вербальної та образної креативності за аналізом відповідності їх до різних типів взаємообумовлені з мотиваційними особливостями суб'єкта навчально-професійної діяльності. Такі дані дають підстави для подальшого дослідження мотивації навчання студентів в якості регулятора становлення його креативності. Зовнішнє регулювання як страх покарання та очікування винагороди не має кореляційних зв'язків із креативністю студентів, проте на першому та третьому курсах його показники є нижчими у студентів типологічних профілів з низьким рівнем вербальної креативності.

Висновок. Отже, за результатами проведеного дослідження можна стверджувати, що: 1) вбачається, що суттєвим детермінантом академічної успішності та її вмотивованості виступає креативність (вмотивована здатність до інноваційної діяльності, що визначається низкою нелінійних, багаторівневих особистісних характеристик людини, котра творить); 2) в процесі навчання у виші внутрішня мотивація є найвищою у студентів з високим рівнем образної креативності, високий рівень вербальної креативності на першому курсі передбачає найвищі показники внутрішньої саморегуляції; 3) ідентифікована форма зовнішньої академічної регуляції властива студентам з високими показниками як вербальної, так і образної креативності, в той час як інтроєктована регуляція цілком негативно пов'язана із показниками креативності суб'єкта навчально-професійної діяльності; 4) помірно низький рівень образної креативності на початку навчання у виші взаємообумовлений із високим рівнем прояву інтроєктованого регулювання.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Гальцева Т. О. Психологічні особливості включення вчителя в педагогічні системи навчання : автореф. дис.... канд. психол. наук: 19.00.07. К., 2003. 21 с.
2. Саврасов М. В. Регулятивні чинники креативності суб'єкта навчально-професійної діяльності : дис.... докт. психол. наук: 19.00.07. Одеса, 2021. 484 с.
3. Тарасюк Л. С. Креативність як феномен людського буття в культурі: автореф. дис. ... канд. філос. наук: 26.00.01. К., 2011. 20 с.

4. Фальова О. Є. Психологічні особливості особистісного розвитку студентів різних спеціальностей у навчальному процесі вищого навчального закладу: автореф. дис.... канд. психол. наук: 19.00.07. Харків, 1997. 20 с.
5. Яцюк М. В. Адаптація опитувальника академічної саморегуляції Р. М. Райана і Д. Р. Коннелла (Causal Dimension Scale II SRQ-A). *Практична психологія та соціальна робота*. 2008. № 4. С. 45–47.
6. Deci E. L., Ryan R. M. Self-determination theory: A macrotheory of human motivation, development and health. *Canadian Psychology*, 2008. V. 49. 2008. P. 182–185.

РОЗДІЛ 5 ПРАВО

УДК 343.982

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.3.18>

Бондар Володимир Сергійович,

кандидат юридичних наук, доцент,

професор кафедри правосуддя

Луганського навчально-наукового інституту імені Е.О. Дідоренка

Донецького державного університету внутрішніх справ

ORCID ID: 0000-0003-1552-4555

ПРО ОСНОВИ МЕТОДИКИ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ABOUT THE BASIS OF THE METHODOLOGY OF THE PRE-COURT RESEARCH OF COLLABORATION ACTIVITIES

Статтю присвячено основам методики досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111-1 КК України.

Обґрунтовано, що криміналістичний об'єкт пізнання являє собою специфічну інтегративну систему, котра формується на базі правових, кримінологічних, оперативно-розшукових та криміналістичних характеристик кримінальних правопорушень та пов'язаних з ними подій. Стрижнем цієї системи є обставини, включені в кримінальний процесуальний предмет доказування, які конкретизуються та розвиваються з огляду на ознаки, передбачені ст. 111-1 КК України (а в разі інкримінування сукупності кримінальних правопорушень, також з огляду на ознаки, передбачені іншими статтями КК України).

Виокремлено принципи, які є значущими для формування видової методики розслідування колабораційної діяльності.

Зазначено, що формування видової окремої методики досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111-1 КК України дозволить вирішити такі задачі: 1) встановити положення, які складають основу виокремлення рекомендацій з досудового розслідування колабораційної діяльності як спеціальної форми державної зради з базової окремої методики розслідування; 2) визначити напрями досудового розслідування, які носять специфічний характер для колабораційної діяльності; 3) формалізувати підхід до розслідування колабораційної діяльності; 4) встановити закономірності виявлення колабораційної діяльності, а також об'єктів, на яких можуть бути виявлені сліди та слідові комплекси, котрі складають механізм кримінального правопорушення досліджуваного виду, сформувати комплекс рекомендацій з виявлення цих слідів, їх дослідження та перевірки достовірності; 5) розробити та описати загальний підхід до формування рекомендацій щодо поєднання слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування колабораційної діяльності.

Ключові слова: криміналістична методика, колабораційна діяльність, криміналістична характеристика злочину, програма досудового розслідування, правовий режим воєнного стану.

The article is devoted to the basics of the methodology of pretrial investigation of criminal offenses provided for by Art. 111-1 of the Criminal Code of Ukraine.

It is substantiated that the forensic object of knowledge is a specific integrative system, which is formed on the basis of legal, criminological, operational-investigative and forensic characteristics of criminal offenses and related events. The core of this system is the circumstances included in the criminal procedural subject of proof, which are specified and developed in view of the signs provided for in Art. 111-1 of the Criminal Code of Ukraine (and in case of incrimination of a set of criminal offenses, also taking into account the signs provided for by other articles of the Criminal Code of Ukraine).

The principles that are significant for the formation of a specific methodology for the investigation of collaborative activities are highlighted.

It is noted that the formation of a specific method of pre-trial investigation of criminal offenses provided for by Art. 111-1 of the Criminal Code of Ukraine will allow to solve the following tasks: 1) to establish the provisions that form the basis of separating the recommendations from the pre-trial investigation of collaborative activity as a special form of treason from the basic separate investigation methodology; 2) to determine the areas of pre-trial investigation that are of a specific nature

for collaborative activities; 3) formalize the approach to the investigation of collaborative activities; 4) to establish patterns of detection of collaborative activities, as well as objects on which traces and trace complexes can be detected, which make up the mechanism of a criminal offense of the investigated type, to form a set of recommendations for the detection of these traces, their investigation and verification of authenticity; 5) to develop and describe a general approach to the formation of recommendations regarding the combination of investigative (search) actions and covert investigative (search) actions during the pre-trial investigation of collaborative activities.

Key words: forensic methodology, collaborative activity, forensic characteristics of the crime, pre-trial investigation program, legal regime of martial law.

Постановка проблеми. Процес протидії України російській агресії пов'язаний з докорінними трансформаціями в різних сферах життя суспільства, в тому числі соціально-економічній. В свою чергу, процес реформування невідворотно пов'язаний зі зростанням окремих видів злочинів проти основ Національної безпеки України, зокрема передбачених ст. 111-1 Кримінального кодексу України (далі – КК України) («Колабораційна діяльність»). Згідно зі статистичними даними станом на 01.04.2023 судами першої інстанції за вчинення колабораційної діяльності (ст. 111-1 Кримінального кодексу України – далі – КК України) засуджено 160 осіб.

Складність боротьби з такими кримінальними правопорушеннями зумовлена комплексів факторів: знаходженням більшості підозрюваних на тимчасово окупованій території України, неможливістю в окремих випадках проводити негласні слідчі (розшукові) дії, а також специфікою діяльності органів правопорядку в таких умовах.

Дослідження слідчої та судової практики у кримінальних провадженнях про колабораційну діяльність дозволяє відзначити багато прикладів успішної та вмілої роботи працівників органів правопорядку щодо виявлення, розкриття та досудового розслідування кримінально каранних діянь, що розглядаються. В той самий час нерідкими є випадки професійних недоліків та помилок у розслідуванні таких кримінальних правопорушень, виявленні всіх співучасників та доказуванні їх вини. Причинами не завжди професійної роботи слідчих (дознавачів) у кримінальних провадженнях виступають нераціональна організація досудового розслідування, й тактично грамотне проведення окремих слідчих (розшукових) дій, а також недостатній рівень науково-методичного забезпечення.

Через це поки в боргу перед спеціалістами-практиками криміналістична наука, покликана забезпечити слідчу діяльність сучасним методичним інструментарієм щодо досудового розслідування кримінальних правопорушень даного виду.

Стан опрацювання проблематики. Дослідженню проблематики доказування у кримінальних провадженнях про колабораційну діяльність

присвятили свої наукові розвідки Н. Антонюк, О.П. Бабіков [1], М.С. Бондаренко, І.В. Гловюк [5, с. 77–83], В. Жидков, Б.І. Кіщак [8, с. 56–61], А.В. Коваленко, Є. В. Ковкіна [9, с. 280], О.В. Козаченко, О.О. Кравчук, Є.О. Письменський [11, с. 8–16] та інші [2, с. 68–69; 3, с. 461–466; 4, с. 3–14]. Зокрема, В.В. Тіщенко з цього приводу нещодавно зазначив: «Виникає нагальна потреба у розробці нових криміналістичних методик розслідування... колабораційна діяльність (ст. 111-1 КК) та інших злочинів проти основ національної безпеки». Втім, проблематика та особливості доказування у кримінальних провадженнях про колабораційну діяльність в умовах воєнного стану поширеного дослідження не отримала [12, с. 160–162].

Метою статті є науково обґрунтовані результати, придатні для формування основ методики досудового розслідування колабораційної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Кримінальне правопорушення – поняття, насамперед, кримінально-правове. Відповідно до ч. 1 ст. 11 КК України кримінальним правопорушенням є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення. Відповідно, колабораціонізм – це спеціальна форма державної зради громадян, яка виникає на окупованих ворогом територіях під час міжнародного збройного конфлікту, та передбачає добровільну співпрацю населення з окупантом. У міжнародно-правовому вимірі колабораціонізм інтерпретується як свідомо співпраця особи або групи осіб з окупаційною владою з метою здійснення ворожих дій проти власної держави, її народу та інтересів. Це включає в себе надання допомоги окупаційній владі, військову службу на її боці, розвідувальну діяльність, збір та передачу інформації, зраду військових та державних таємниць, співпрацю з органами окупаційної влади в політичній та економічній сферах, участь у пропаганді окупаційної ідеології та інше [8, с. 56–61].

Криміналістична інтерпретація кримінального правопорушення як реального явища базується на його розгляді: по-перше, як відносно автоном-

ного конкретного випадку людської діяльності; по-друге, цілісного системного утворення, котре має внутрішні та зовнішні зв'язки; по-третє, відображуваної (слідоутворюючої та слідосприймаючої) системи.

Криміналістичний об'єкт пізнання являє собою специфічну інтегративну систему, котра формується на базі правових, кримінологічних, оперативно-розшукових та криміналістичних характеристик кримінальних правопорушень та пов'язаних з ними подій. Стрижнем цієї системи є обставини, включені в кримінальний процесуальний предмет доказування, які конкретизуються та розвиваються з огляду на ознаки, передбачені ст. 111-1 КК України (а в разі інкримінування сукупності кримінальних правопорушень, також з огляду на ознаки, передбачені іншими статтями КК України), а також даних, відображених у криміналістичній характеристиці кримінальних правопорушень даної категорії. Криміналістична характеристика дозволяє також доповнити перелік обставин предмета доказування так званими допоміжними (проміжними) фактами. Не дивлячись на те, що такі факти не входять у коло елементів предмета доказування.

За структурою ст. 111-1 КК складається з вісьмох частин: частини 1–7 передбачають основні склади кримінального правопорушення, а ч. 8 – кваліфікований склад, а також з чотирьох приміток із тлумаченням деяких термінів колабораційної діяльності. Відповідно до класифікації кримінальних правопорушень за ступенем тяжкості діяння, відповідальність за які встановлена у ст. 111-1 КК, поділяються на такі види: кримінальний проступок (частини 1, 2 ст. 111-1 КК); нетяжкий злочин (частини 3, 4 ст. 111-1 КК); тяжкий злочин (ч. 5 ст. 111-1 КК); особливо тяжкий злочин (частини 6, 7, 8 ст. 111-1 КК).

Кримінально-правове поняття кримінального правопорушення слугує орієнтиром для криміналістичних досліджень. На його основі (виокремлення родів, видів злочинів) визначаються рівні криміналістичної класифікації злочинів.

Є.О. Письменський за основним критерієм – критерієм сфери співпраці з ворогом (окупантом) умовно виокремлює три основні типи (форми) колабораційної діяльності, зокрема:

а) ідеологічний та культурно-освітній колабораціонізм: здійснення пропагандистської та іншої інформаційної діяльності, спрямованої на встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України тощо (частини 1, 3 і 6 ст. 111-1 КК України);

б) адміністративний та воєнно-політичний колабораціонізм: участь у діяльності незаконних органів, підрозділів, формувань, що утворені державою-агресором (частини 2, 5 і 7 КК України);

в) господарський (економічний) колабораціонізм: матеріале та інше забезпечення діяльності незаконних органів, підрозділів, формувань, що утворені державою-агресором (ч. 4 ст. 111-1 КК України) [11, с. 75].

Результати аналізу судової практики продемонстрували, що в окремих випадках колабораційна діяльність розслідується в межах кримінальних проваджень, які здійснюються за сукупністю кримінальних правопорушень:

ч. 2 ст. 110, ч. 5 ст. 111-1 КК України, ч. 3 ст. 436-2 КК України та ч. 1 ст. 111-1 КК України;

ч. 2 ст. 110 та ч. 5 ст. 111-1 КК України;

ч. 1 ст. 111 КК України та ч. 5 ст. 111-1 КК України;

ч. 2 ст. 111-1 КК України та ч. 6 ст. 111-1 КК України;

ч. 3 ст. 111-1 КК України та ч. 5 ст. 111-1 КК України

ч. 7 ст. 111-1 КК України та ч. 1 ст. 111-2 КК України;

ч. 1 ст. 111-1 КК України та ч. 1 ст. 296 КК України;

ч. 2 ст. 111-1 КК України та ч. 1 ст. 296 КК України;

ч. 1 та ч. 5 ст. 111-1 КК України; ч. 4 та ч. 7 ст. 111-1 КК України;

ч. 1 ст. 111-1 КК України та ч. 3 ст. 436-2 КК України;

ч. 5 та ч. 6 ст. 111-1 КК України;

ч. 1 ст. 111-1 КК України та ч. 1 ст. 309 КК України;

ч. 2 ст. 109 КК України, ч. 5 ст. 111-1 КК України, ч. 2 ст. 435-1 КК України, ч. 3 ст. 436-2 КК України [6];

Проведене досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 111-1 КК України можливо вважати здійсненим швидко, повно і неупереджено, якщо було встановлено всі обставини, які складають предмет доказування та мають значення для кримінального провадження (ст. 91 КПК України).

Виокремимо принципи, які є значущими для формування видової методики розслідування колабораційної діяльності:

1) по-перше, принцип формування у слідчого (дізнавача) розуміння складності процесу розслідування кримінального правопорушення досліджуваного виду, навичок визначення його специфічних цілей і задач, урахування процесуальних

та криміналістично значущих на кримінальних процесуальних особливостей, зокрема:

– процесуальний порядок застосування запобіжних заходів під час дії воєнного стану до осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених статтями 109-114-1, 258-258-6, 260, 261, 437-442 КК України за наявності ризиків, зазначених у статті 177 КПК України (ч. 6 ст. 176 КПК України)

– тримання під вартою;

– право слідчого судді, суду під час дії воєнного стану при постановленні ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, враховуючи підстави та обставини, передбачені статтями 177 та 178 КПК не визначити розмір застави у кримінальному провадженні щодо злочину, передбаченого статтями 109-114-2, 258-258-6, 260, 261, 402-405, 407, 408, 429, 437-442 КК України (п. 5 ч. 4 ст. 183 КПК України);

– право керівнику органу досудового розслідування під час дії воєнного стану своєю вмотивованою постановою, погодженою з керівниками відповідних органів досудового розслідування, утворювати міжвідомчі слідчі групи та визначати у їх складі старшого слідчого, який керуватиме діями інших слідчих (ч. 4 ст. 39 КПК України);

– процесуальний порядок використання показань, отриманих під час допиту свідка, потерпілого, у тому числі одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, у кримінальному провадженні, що здійснюється в умовах воєнного стану як доказів у суді (ч. 11 ст. 615 КПК України);

– можливість Генеральному прокурору (особі, яка виконує його обов'язки), керівнику обласної прокуратури, їх першим заступникам і заступникам своєю постановою доручати здійснення досудового розслідування іншим органам досудового розслідування не лише у разі неефективності здійснення досудового розслідування, а також за наявності об'єктивних обставин, що унеможливають функціонування відповідного органу досудового розслідування чи здійснення ним досудового розслідування в умовах введення воєнного стану;

– здійснення спеціального досудового розслідування та спеціального судового провадження (*in absentia*), завданням якого є забезпечення дотримання розумних строків досудового розслідування та судового провадження, а також своєчасне вирішення питання наявності чи відсутності підстав притягнення особи до відповідальності за вчинення інкримінованого кримінального правопорушення відповідно до вимог Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи № R (87) 18 щодо

спрощення кримінального провадження, а також Резолюції № 75 (11) Комітету Ради Європи від 19.01.1973 про критерії, які регламентують здійснення провадження за відсутності обвинуваченого. Крім того, можливість здійснення судового провадження за відсутності обвинуваченого підтверджує Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ), зокрема у рішеннях по справі «Да Лус Домінгеш Ферейра проти Бельгії» від 24.05.2007, по справі «Пуатрімоль проти Франції» від 23.11.1993, по справі «Кромбах проти Франції» від 13.02.2001. Так, ЄСПЛ дійшов висновку, що здійснення судового розгляду та ухвалення судового рішення за відсутності обвинуваченого не можна розглядати як порушення положень Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод з боку держави у разі, коли немає підстав вважати, що обвинувачений не був належно повідомлений про розпочате стосовно нього судове провадження. Відповідно до ч. 2 ст. 297-1 КПК України спеціальне досудове розслідування здійснюється на підставі ухвали слідчого судді у кримінальному провадженні щодо злочинів, передбачених, зокрема ст. 111-1 КК України, стосовно підозрюваного, крім неповнолітнього, який переховується від органів слідства та суду на тимчасово окупованій території України, на території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, з метою ухилення від кримінальної відповідальності та/або оголошений у міжнародний розшук;

– абзацом 1 частини 9 статті 615 КПК України передбачено, що під час дії воєнного стану обвинувальні акти, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності скеровуються та розглядаються судами, в межах територіальної юрисдикції яких закінчено досудове розслідування, а в разі неможливості з об'єктивних причин здійснювати відповідним судом правосуддя – найбільш територіально наближеним до нього судом, що може здійснювати правосуддя, або іншим судом, визначеним у порядку, передбаченому законодавством.

2) по-друге, принцип сприяння у виробленні в слідчого (дознавача) знань та умінь координації дій інших членів слідчої групи, відповідних уповноважених оперативних підрозділів та їх оперативно-розшукових засобів, ресурсів, відкритих джерел інформації;

3) по-третє, принцип забезпечення слідчого (дознавача) рекомендаціями з організації взаємодії з правоохоронними, судово-експертними, судовими та іншими державними органами України,

Міжнародним кримінальним судом, міжнародними поліцейськими організаціями (Інтерполом (International Criminal Police Organization, ICPO)), Європол (European Union Agency for Law Enforcement Cooperation (Europol)), Європейською прокуратурою (European Public Prosecutor's Office), Євроюстом (European Union Agency for Criminal Justice Cooperation) та ін.;

4) по-четверте, принцип сприяння у формуванні у слідчого (дізнавача) знань і навичок використання можливостей інформаційно-аналітичного забезпечення досудового розслідування колабораційної діяльності;

5) по-п'яте, принцип забезпечення слідчого (дізнавача) рекомендаціями з використання потенціалу спеціальних знань та новітніх науково-технічних засобів, значущих для судово-експертного та техніко-криміналістичного забезпечення досудового розслідування колабораційної діяльності;

6) по-шосте, принцип формування у слідчого (дізнавача) знань та умінь застосування кримінально-правових, кримінально-процесуальних та криміналістичних засобів нейтралізації й подолання протидії досудовому розслідуванню кримінальних проваджень зазначеної категорії.

Наступним етапом є визначення структури окремих криміналістичних методик. У цьому контексті безсумнівний інтерес ставить аргументація позиції В.М. Шевчука, відповідно до якої окрема криміналістична методика має складатись із таких елементів (блоків): 1) криміналістична характеристика кримінального правопорушення; 2) обставини, що підлягають з'ясуванню; 3) особливості виявлення ознак кримінального правопорушення й початку кримінального провадження; 4) типові слідчі ситуації та слідчі версії початкового етапу розслідування й програма дій слідчого щодо їх вирішення; 5) типові слідчі ситуації та слідчі версії наступного етапу розслідування й програма дій слідчого щодо їх вирішення; 6) організація й планування розслідування, взаємодія слідчого з іншими суб'єктами кримінального провадження; 7) особливості тактики провадження окремих слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій і забезпечувальних заходів; 8) заходи криміналістичної профілактики окремих видів і груп кримінальних правопорушень [14, с. 252–261].

Взаємозв'язок зазначених блоків структурних елементів методики продемонстровано як своєрідний ланцюжок пов'язаних етапів розвитку процесу виявлення, розслідування, профілактики кримінальних правопорушень, зміну інформаційно-пізнавальних моделей, що відображаються

такий процес як функціональну систему діяльносного типу, котра складається з певних блоків: «слідча ситуація» – «типові слідчі ситуації» – «алгоритм слідчих (розшукових) та інших дій» – «формування тактичних завдань розслідування та планування» – оптимальне поєднання слідчих (розшукових) та інших дій (тактичних комплексів), спрямованих на виконання завдань досудового розслідування».

Результати аналізу робіт В.В. Тищенко дозволяють дати розгорнуту структуру окремої методики розслідування, яка складається з наступних положень:

- криміналістичний аналіз вихідної інформації, який дозволяє віднести подію, що розслідується, до кримінально-релевантних подій певного типу (роду, виду) і відкриває можливість правильно обрати і використати необхідну методику розслідування з урахуванням особливостей конкретного злочину;

- використання криміналістичної характеристики злочинів відповідної категорії для висунення загальних і окремих версій, з'ясування характеру слідчої картини і напрямів пошуку слідів злочину і причетних до нього осіб;

- визначення предмета розслідування і кола обставин, що підлягають встановленню, а також їх уточнення, розширення або змінення в міру отримання нової доказової інформації і з'ясування ознак вчиненого злочину;

- оцінка слідчої ситуації, що склалася, віднесення її до типової ситуації і обрання програми розслідування, яка включає типові версії, типові тактичні завдання і алгоритми їх перевірки і вирішення;

- врахування особливостей змісту стратегічних і організаційно-тактичних завдань на початковому, наступному і завершальному етапах розслідування;

- використання в міру необхідності відповідних форм взаємодії слідчого з органами, що здійснюють ОРД, посадовими особами, спеціалістами та іншими;

- використання техніко-криміналістичних засобів і тактичних рекомендацій з урахуванням виду злочину, що розслідується, особливостей тактичних завдань і ситуацій про прийняті рішення щодо провадження певної слідчої дії або тактичної операції [13, с. 160–162].

В даній роботі ми пропонуємо основи методики досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111-1 КК України, розроблену за вищезазначеними принципами. Крім того, під час її розробки враховувалися від-

мінні ознаки будь-якої методики, а саме, методика – це: програма практичної роботи; програма, котра здійснюється комплексами пізнавальних засобів, має цілеспрямований характер і містить оптимальну послідовність дій.

Тому порядок (програма, алгоритм) дій слідчого (дізнавача) під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111-1 КК України з урахуванням типових слідчих ситуацій і тактичних завдань має включати наступні слідчі (розшукові) дії як засоби їх розв'язання:

1) допит свідків. В більшості випадків указані кримінальні провадження судами розглядаються за спрощеною процедурою, з оцінкою здебільшого показань лише обвинувачених, відповідно до вимог, передбачених ч. 3 ст. 349 КПК України, або шляхом затвердження угоди про визнання винуватості. Правовою підставою для розгляду судом проваджень за спрощеною процедурою не може бути формальне визнання обвинуваченим своєї вини, тому ще через юридичну необізнаність вони можуть неправильно оцінювати свої дії. Тому під час допиту підозрюваних (обвинувачених) необхідно повно та достеменно з'ясувати наявність у їхніх діях як об'єктивних, так і суб'єктивних ознак того кримінального правопорушення, яке обвинуваченим інкримінується, а також встановлювати інші обставини, що становлять предмет доказування. У разі часткового визнання вини обвинуваченими слід ініціювати перед судом зміну порядку дослідження доказів та розгляд справи у загальному порядку;

2) огляд:

– веб-сайтів та сторінок в соціальних мережах незаконно створених органів влади; відкритих каналів та груп на багатоплатформеному клауд-месенджері «Telegram»; засобів масової інформації, що працюють на тимчасово окупованій території України, та держави-агресора, що висвітлюють створення окупаційною владою псевдо-органів влади та містять ознаки злочинів проти національної безпеки України та відомості щодо кримінально-протиправної діяльності певних громадян України;

– веб-сайтів, сторінок в соціальних мережах громадськості (у тому числі окремих фізичних осіб), відкритих каналів та груп на багатоплатформеному клауд-месенджері «Telegram»; різноманітних засобів інформації, хостингу Youtube, що фіксують та висвітлюють воєнні злочини;

3) обшук з метою відшукування та подальшого вилучення: будь-яких засобів радіоелектронного зв'язку, які працюють з Інтернет мережею

за допомогою сім-картки або Wi-fi з'єднання, комп'ютерів, ноутбуків, планшетів, символіки комуністичного, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, у тому числі у вигляді сувенірної продукції; банківських карток; блокнотів, зошитів, аркушів паперу із іменами, номерами (мобільних телефонів та іншими номерами); системних блоків

4) проведення негласних слідчих (розшукових) дій:

– аудіо-відеоконтроль особи (ст. 260 КПК України);

– зняття інформації з електронних комунікаційних мереж (ст. 263 КПК України) – виключно у кримінальних провадженнях про тяжкі та особливо тяжкі злочини;

– зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК України): терміналів мобільного зв'язку – комунікаторів, мобільних телефонів, смарт-фонів; серверів, електронних інформаційних ресурсів, у тому числі електронної пошти, сайтів, соціальних мереж, особистих сторінок різних користувачів, різноманітних програмно-технічних комплексів), месенджерів, програм для збереження даних (електронних сейфів), програм для запису телефонних розмов (РЕКК) чи інших даних (Google Диск), програм для створення видуманого листування певних абонентів (Fake Whats, iPhone Text Messages) тощо як засобів:

– аудіофіксації та відеозапису перебігу та обставин колабораційної діяльності, спілкування контрольованої особи з абонентом на тимчасово окупованій території;

– моніторингу життя колаборанта, який розробляється та перебуває в агентурному зв'язку зі спецслужбами країни-агресора, з'ясування кола його кримінальних, родинних, ділових та інших зв'язків, звичок, захоплень, форми колабораційної діяльності (повідомлення/листування, що здійснюється за допомогою електронних інформаційних систем – пристроїв мобільного зв'язку та месенджерів, таких як «Telegram», «Viber», «WhatsApp» про місцезнаходження військовослужбовців чи військової техніки ЗСУ з метою нанесення вогневого ураження);

– контролю під час фіксації протиправної діяльності особи, у комплексі з іншими НС(Р) Д: а) зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (контроль за телефонними розмовами, SMS-повідомленнями, MMS-повідомленнями) за номером телефону, яким користується певний абонент; б) установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу –

мобільного терміналу з певним номером телефону в мережі оператора зв'язку; в) аудіо- відеоконтроль розмов, інших звуків, рухів, дій, пов'язаних із колабораційною діяльністю або місцем перебування певного суб'єкта; г) візуальне спостереження для отримання відомостей про поведінку певного суб'єкта або тих, з ким він контактує в публічно доступних місцях, з використанням відеозапису, фотографування, спеціальних технічних засобів для спостереження; г) аудіо-, відеоконтроль місця, – під'їзду житлового будинку без відома її власника, володільця або присутніх у цьому місці осіб;

– фіксації колабораційної діяльності після «реалізації» кримінального провадження, упередження спроб вчинити тиск на свідків, давати вказівки щодо інших форм протидії досудовому розслідуванню;

– розширення кола свідків, виявлення посібників, сприяння пошуку особи, яка переховується від органів досудового розслідування, а також:

– використання відомостей, отриманих у результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій, під час вирішення питання про надання слідчим суддею дозволу на здійснення спеціального досудового розслідування;

– використання відомостей, отриманих у результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій, для виявлення осіб, які розшуковуються та яких, відповідно, оголошено в розшук (у тому числі в міжнародній).

5) судові експертизи:

однопредметні: комп'ютерно-технічні, телекомунікаційних систем (обладнання) та засобів, портретні, фоноскопичні, експертизи відеозвукозапису, почеркознавчі;

комплексні: комплексні судово-криміналістичні експертизи відео-, звукозапису та судові лінгвістичні (семантико-текстуальні) експертизи мовлення за стенограмами або аудіо- чи відеозаписами, судові психолого-лінгвістичні.

Висновки даних експертиз можуть бути використані для доказування:

1) публічного заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або установа в інформаційних повідомленнях, що містяться у ЗМІ, у мережі Інтернет, в усних розмовах, у переписці та ін., зафіксованих на матеріальних носіях – публічних висловлюваннях, виражених у формі закликів, що мають різноманітні граматичні форми вираження, таких як заклик-гасло, заклик-звернення, заклик-програма, оціню-

вально-мотивувальний заклик [8, с. 280-292]: до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора на тимчасово окупованих територіях, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України (ч. 1 ст. 111-1 КК України);

2) здійснення громадянином України пропаганди у закладах освіти незалежно від типів та форм власності з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України (ч. 3 ст. 111-1 КК України);

3) дії громадян України, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти (ч. 3 ст. 111-1 КК України);

4) виявлення ознак підключення до комп'ютерних мереж, наявності відвідування Інтернет-ресурсів, історії доступу до ресурсів мережі Інтернет тощо;

5) встановлення фактів і способів передачі (отримання) інформації в телекомунікаційних системах;

6) встановлення фактів і способів доступу до систем, ресурсів та інформації у сфері телекомунікацій;

7) ідентифікації виконавця рукописного тексту, обмежених за обсягом рукописних записів (буквених та цифрових) і підпису;

8) ідентифікації конкретного громадянина України, підозрюваного у вчиненні колабораційної діяльності за його об'єктивним зображенням.

Обов'язковим компонентом програм та алгоритмів дій слідчого (дознавача) щодо розв'язання слідчих ситуацій і завдань кримінального провадження є процесуальні рішення, зокрема:

- 1) визначення слідчої групи;
- 2) визначення групи прокурорів у кримінальному провадженні;
- 3) продовження строків кримінального провадження;
- 4) об'єднання матеріалів досудових розслідувань;
- 5) зміна правової кваліфікації кримінального правопорушення;
- 6) проведення слідчих (розшукових) дій на території, яка знаходиться під юрисдикцією іншого органу досудового розслідування;

7) розсекречування матеріальних носіїв інформації;

8) повідомлення про підозру;

9) оголошення в розшук.

Прийняття процесуальних чи тактичних рішень, вирішення тактичних завдань досудового провадження потребує також і належного інформаційно-аналітичного забезпечення та звернення до джерел у тому числі й оперативної інформації.

Інформаційне забезпечення досудового розслідування як обов'язкового елементу відповідної методики представляє собою розгалужену складну систему, яка охоплює наступні напрями діяльності:

– аналіз зібраної органами правопорядку та Офісом Генерального прокурора статистичної інформації про стан, структуру та динаміку кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111-1 КК України;

– аналіз інформації про обставини, способи вчинення ідеологічного та культурно-освітнього колабораціонізму, адміністративного та воєнно-політичного колабораціонізму, господарського (економічного) колабораціонізму;

– включення в процес аналізу та синтезу інформації, накопиченої в централізованих, статистичних, оперативних та інших обліках МВС України, а також інших органів правопорядку;

– використання відомостей, що містяться в базах даних, якими володіють інші державні органи та недержавні установи та організації (державна казначейська служба, банківські установи, пенсійний фонд, державна міграційна служба, бази даних обліку робочого часу співробітників, бази персоналізованого обліку доступу співробітника до яких-небудь інформаційних систем, бази даних систем відео нагляду за об'єктами, бази даних сеансів всіх видів послуг зв'язку, що надаються населенню, бази даних провайдерів, які здійснюють надання послуг Інтернет своїм користувачам та ін.);

– використання сучасних комунікацій для створення умов для логічного та технічного об'єднання різних інформаційних масивів при вирішенні обліково-реєстраційних задач.

Під час збору інформації про факт колабораційної діяльності органам правопорядку необхідно отримати відомості щодо подій, правопорушень, осіб, речей, документів та іншого майна, які підлягають обліку, та зв'язків між ними і підозрюваною особою.

Безумовно, в умовах розвитку збройної агресії до діючої системи інформаційно-аналітичного забезпечення виявлення та розслідування зло-

чинів даної категорії були доповнені наступні об'єкти оперативного контролю:

– військовослужбовці зс рф;

– колаборанти;

– інформатори, посібники;

– зрадники у тому числі з числа правоохоронних органів;

– члени ДРГ.

Крім того, в умовах збройної агресії суттєво змінено функціонал інформаційно-аналітичного забезпечення:

– організовано аналітичне відпрацювання абонентських номерів, якими можуть користуватися колаборанти;

– пошук для встановлення нових абонентських номерів колаборантів та інших осіб, у тому числі з відкритих джерел;

– запроваджено в роботу всіх ПОТЗ аналітичне відпрацювання інформації, отриманої за результатами заходів зі зняття інформації з електронних комунікаційних мереж, з візуалізацією на карті місць дислокацій колаборантів, інформаторів тощо.

За допомогою продукту (телеграм БОТ) WAR-analytics здійснюється перевірка громадян на причетність до воєнних злочинів, виявлення колаборантів, військовослужбовців російських окупаційних військ та їх посібників, розшуку злочинців, безвісти зниклих осіб, викрадених транспортних засобів, телефонів тощо.

Особа перевіряється за масивами інформації, що міститься на інформаційних ресурсах МВС, НПУ, а також у відкритих джерелах, у тому числі з інформаційних ресурсів ПОТЗ:

• аналітична інформаційно-пошукова система «Антарес б», яка використовується працівниками ДОТЗ НП України;

• відокремлені інформаційні системи;

• мобільні телефони;

• транспортні засоби у розшуку;

• зв'язки з РОВ та НЗФ, рф;

• розшук тих, хто переховується від органів влади;

• офіційні інтернет-ресурси СБУ, ГУР МОУ, МінЮст;

• Центр «Миротворець»;

• Ресурс – ОРКІВ.НЕТ;

• Пошук фотозображення в мережі Інтернет.

Певне значення в процесі прийняття та реалізації слідчих рішень відіграє й інша інформація, яка міститься в наступних джерелах:

1) автоматизованих інформаційних систем, наприклад: інформаційно-телекомунікаційній системі «Інформаційний портал Національної

поліції України», яка за своєю сутністю є інструментальним програмним засобом, що забезпечує інформаційно-аналітичну діяльність Національної поліції України, зокрема із формування баз (банків) даних, визначених ст. 26 Закону України «Про Національну поліцію», та надає доступ до інформації, котра формується та об'єднується в Єдиній інформаційній системі МВС за певними ознаками;

2) довідкова та консультативна інформація, отримана від співробітників експертно-криміналістичних та інших судово-експертних установ, осіб, які володіють спеціальними знаннями;

3) інформація про трафік та контент, що міститься у відкритих базах даних та ресурсах (наприклад, Телеграм-боти: @info_baza_bot; @HowToFind_RU_bot; @vkfindface_bot; Опендата-бот; @getfb_bot; пошукові системи людей в мережі Інтернет за ім'ям, ніком, школою, адресою, електронною адресою, телефонному номеру та іншим параметрам: peekyou.com; pipl.com; webmii.com; ussearch.com; spokeo.com; infobel.com; zabasearch.com; paginebianche.it; yasni.de).

Звичайно, дані пошукачі за соціальними мережами не охоплюють абсолютно всі соціальні мережі, тому в окремих випадках більш раціонально здійснювати пошук напряму шляхом переходу на сайти соціальних мереж: Xing; Linked in; Twitter та ін.;

4) інформація, що міститься в мережі Інтернет;

5) інформація, розповсюджена різними ЗМІ;

6) інформація, отримана від представників громадськості, правозахисних організацій тощо;

7) відомості, надані органами влади та управління [3, с. 461–466].

Висновки. Формування видової окремої методики досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111-1 КК України дозволить вирішити такі задачі:

1) встановити положення, які складають основу виокремлення рекомендацій з досудового розслідування колабораційної діяльності як спеціальної форми державної зради з базової окремої методики розслідування;

2) визначити напрями досудового розслідування, які носять специфічний характер для колабораційної діяльності;

3) формалізувати підхід до розслідування колабораційної діяльності;

4) встановити закономірності виявлення колабораційної діяльності, а також об'єктів, на яких можуть бути виявлені сліди та слідові комплекси, котрі складають механізм кримінального правопорушення досліджуваного виду, сформувані комплекс рекомендацій з виявлення цих слідів, їх дослідження та перевірки достовірності;

5) розробити та описати загальний підхід до формування рекомендацій щодо поєднання слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування колабораційної діяльності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бабіков О.П. Негласні слідчі (розшукові) дії: теорія і практика / Наук. -дослід. ін-т публіч. права. Київ: Норма права, 2023. 434 с.

2. Біла В., Сидорук А. Публічні заклики як доказ фактів колабораційної діяльності в семантико-текстуальних експертизах. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики*: зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди ювілеїв видатних учених: 95-річчя від дня народження Л.Ю. Ароцкера («Ароцкерівські читання») і 105-річчя від дня народження М.В. Салтевського (Харків, 19.05.2023). Харків: ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса», 2023. С. 68–69.

3. Бондар В.С., Ріпа Ф.В. Взаємодія органів досудового розслідування з підрозділами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність у виявленні та розслідуванні колабораційної діяльності в ідеологічній та культурно-освітній сферах. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 461–466.

4. Бондар В.С. Обставини що підлягають встановленню у кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення, передбачені ст. 111-1 КК України. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Том XXXII. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2023. С. 3–14.

5. Гловюк І.В. Архітектура КПК України в аспекті права ЄС: деякі прогнози. *Україна – ЄС: питання гармонізації кримінального та кримінального процесуального законодавства*: мат. Круглого столу (22 червня 2023 року) /упор. І.В. Гловюк, Н.Р. Лашук. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. С. 77–83.

6. Сторова Т. Актуальні питання експертного психологічного дослідження у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти інформаційної безпеки України. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики*: зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди ювілеїв видатних учених: 95-річчя від дня народження Л.Ю. Ароцкера («Ароцкерівські читання») і 105-річчя від дня народження М.В. Салтевського (Харків, 19.05.2023). Харків: ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса», 2023. С. 122–124.

7. ЄДРСР, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109602652>.

8. Кіщак Б.І. Особливості доказування злочинів, пов'язаних з колабораційною діяльністю. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. Вип. 37. 2023. С. 56–61.
9. Ковкіна Є.В., Свиридова Л.В., Дідушок Н.Я. Семантико-текстуальні дослідження закликів. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2020. № 22. С. 280–292.
10. Кузьменко О.В. Особливості криміналістичної характеристики колабораційної діяльності. *Електронне наукове видання «Аналітико-порівняльне правознавство»*. № 1. 2022. С. 336–339.
11. Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану : наук.-практ. комент. / А. А. Вознюк, О. О. Дудоров, Р.О. Мовчан, С. С. Чернявський та ін.; за ред. А. А. Вознюка, Р.О. Мовчана, В.В. Чернея. Київ : Норма права, 2022. 278 с.
12. Тіщенко В.В. Криміналістика у період воєнного стану в Україні. *Актуальні питання судово-експертної діяльності в умовах воєнного стану та повоєнний період*: матеріали всеукраїнської наук.-практ. конф. (Одеса-Львів, 28 вересня 2022 року): тези доповідей / відп. ред. Дмитро Кішко, Роман Заяць. Львів: Растр-7, 2022. С. 160–162.
13. Тіщенко В.В., Подобний О.О. Криміналістика: навчально-методичний посібник. Одеса: Видавництво «Юридика», 2022. 236 с.
14. Шевчук В.М. Структура окремої криміналістичної методики: сучасні наукові підходи та перспективи досліджень. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. Том 31 (70). № 4. 2020. С. 252–261.

УДК 340

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.3.19>

Власенко Валерій Павлович,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри теорії держави та права

Національної академії внутрішніх справ

ORCID ID: 0000-0002-1287-9732

СИСТЕМОУТВОРЮЮЧА РОЛЬ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИ В СТРУКТУРІ СУЧАСНОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

THE SYSTEMIC ROLE OF THE LEGAL CULTURE OF AN INDIVIDUAL IN THE STRUCTURE OF MODERN CIVIL SOCIETY

У статті розглянуто теоретичні аспекти правової культури особи, висвітлено її системоутворюючу роль в структурі сучасного громадянського суспільства, яку запропоновано визначати через взаємодію та взаємовплив елементів правової культури особи, сукупність яких складають правові емоції, ідеї, переживання, мотиви та знання про загальноновизнані правові цінності, сутність правової держави та її соціальне призначення, що в цілому спонукає особу до вчинення правомірних дій, досягнення правового результату, а саме забезпечення прав і свобод людини та громадянина, їх законних інтересів, якісного стану врядування і правопорядку в суспільстві та ін. Тобто, обґрунтовується думка про те, що в структурі громадянського суспільства ключова роль належить правовій культурі особи, адже вона визначає «зрілість» такого суспільства та одночасно є детермінантою правової активності суб'єктів громадянського суспільства, що представляють волю, права і свободи особи, соціальної групи тощо.

Набуло подальшого розвитку розуміння правової культури особи як чинника формування та становлення громадянського суспільства. Адже правова культура особи, сформована на основі національних та світових культурно-правових надбань, формує підґрунтя для зміни недіючих засобів правового впливу на суспільні відносини, переорієнтації свідомості особи на нові правові цінності, що в цілому сприяє її правовій розвиненості, ефективності правової діяльності, адекватній оцінці правової дійсності, соціальній стабільності, досягненню правового прогресу суспільства. Це також створює можливість корелювати між потребами особи, суспільства та держави, визначати відповідні пріоритети, ініціювати та брати участь у заходах щодо вдосконалення механізму забезпечення законного приватного чи публічного інтересу.

Ключові слова: правова культура, громадянське суспільство, правова держава, права людини, правові знання, правова активність.

The article deals with the theoretical aspects of the legal culture of an individual and highlights its systemic role in the structure of modern civil society.

It is determined that the main areas of influence of the legal culture of the individual are the formation of the value and normative basis, ensuring the legal progress of society, and assertion of human and civil rights and freedoms. Thus, by learning the universally recognised legal values which form the basis of legal culture, a person gains knowledge of the options for permissible or necessary lawful behaviour in society, which creates the basis for the formation of an active civic position, motivation for self-improvement, and self-development. This also creates an opportunity to correlate the needs of the individual, society, and the state, to identify appropriate priorities, and to initiate and participate in measures to improve the mechanism for ensuring a legitimate private or public interest.

It is stated that the system-forming role of legal culture in the legal state can be explained by the words “cause and effect”. The latter should include the qualitative state of ensuring constitutional human rights, law and order, good governance, implementation of the rule of law, and other universally recognised fundamental legal values of modern society.

It is substantiated that a high legal culture of an individual is the basis of civil society since it creates conditions for the development of democracy, civic engagement, social solidarity, and the rule of law. This helps to ensure the sustainability, stability, and development of society as a whole. Therefore, it is correct to believe that the legal culture of an individual plays a key role in the structure of civil society, as it determines the “maturity” of such a society and is at the same time a determinant of the legal activity of civil society actors representing the will, rights, freedoms and legitimate interests of an individual, social group, etc.

The understanding of the legal culture of a person as a factor in the formation and development of civil society has been further developed. After all, the legal culture of an individual, based on ideological and legal pluralism, national and world cultural and legal achievements, forms the basis for changing outdated legal dogmas and stereotypes, reorienting consciousness

to new legal values, which generally contributes to the legal development of an individual, the positive nature of their legal activity, an adequate assessment of legal reality, social stability, and the achievement of legal progress of society.

The author reveals the systemic role of a person's legal culture in the structure of civil society, which is suggested to be defined through its mechanism, including legal knowledge, emotions, ideas, feelings, and motives which, in the aggregate, encourage a person to perform lawful actions leading to a legal result – ensuring the rights and freedoms of a person and a citizen, their legitimate interests, and the quality of governance and law and order in society.

Key words: *legal culture, civil society, legal state, human rights, legal knowledge, legal activity.*

Постановка проблеми. Розвиток сучасного українського суспільства характеризується інтеграційними процесами, реформуванням органів державної влади, посиленням взаємодії державних органів з громадянським суспільством тощо.

На думку Калиновського Ю. Ю.: «Державотворчий процес у сучасній Україні базується на декількох системоутворюючих чинниках, одним із яких є правовий. Вочевидь, перманентне відтворення правових норм та цінностей у всіх сферах суспільного життя є запорукою динамічного поступу нашої держави» [1, с. 16].

За таких умов все більше актуалізується питання забезпечення режиму законності в державі, професіоналізму особи під час здійснення юридичної діяльності. Практика свідчить про те, що існує глибокий внутрішній взаємозв'язок між характером та інтенсивністю державних перетворень і рівнем правової культури суспільства та особи. З підвищенням рівня правової культури зростає ефективність діяльності законодавця, управлінська діяльність стає цілеспрямованішою, результативнішим є процес реалізації правових принципів, дотримання й виконання вимог норм права [2].

Саме правова культура особи, як частина цілісної культури суспільства, об'єднує та пронизує усі сфери людської діяльності, виступає соціальною гарантією дії верховенства права, відображає процеси, пов'язані з правовою діяльністю в суспільстві та ін. [3].

Проблематика правової культури та громадянського суспільства набула сучасного наукового розвитку у працях таких авторів як: Барановський Ф. В., Дьоміна О. С., Колодій А. М., Макаренко Л. О., Мозолюк-Боднар Л. М., Оніщенко Н. М., Савченко А. А., Ярунів М. І. та ін.

У наукових працях зазначених авторів здійснено аналіз формування професійної правової культури, значення правової активності особи у розбудові громадянського суспільства, особливостей функціонування громадянського суспільства та правової держави, ролі правових цінностей і норм у вітчизняному державотворенні тощо. На нашу думку, в юриспруденції недостатньо висвітлено питання щодо правової культури особи, її системоутворюючої ролі на

сучасному етапі розвитку громадянського суспільства.

Метою статті є узагальнення та розвиток теоретико-методологічних знань щодо системоутворюючої ролі правової культури особи в структурі сучасного громадянського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Правова культура особи відображає ціннісно-нормативну сферу людини, її правові ідеї, емоції, почуття, переживання, що формуються в результаті впливу на особу суспільно-правової дійсності (право, законність, правопорядок, правовідносини, правове регулювання тощо) та проявляються при обранні варіантів правомірної поведінки, оцінюючому ставленні особи до результатів та цілей своєї діяльності.

Академічне поняття правової культури особи охоплює три головні аспекти: правові культурні орієнтації, діяльність щодо їх реалізації, результати реалізації правових культурних орієнтацій. Засвоєння особою знань, умінь і навичок щодо реалізації норм права є суттю першого аспекту. Другий аспект характеризується творчою діяльністю особи у правовій сфері, в процесі якої вона розвиває свої правові знання, уміння і навички. Третій аспект виражає внутрішній потенціал правової культури (правомірна поведінка, юридичний практичний досвід тощо) [4, с. 537].

Таким чином, зазначене вище обумовлює необхідність з'ясування структурних елементів правової культури особи, що сприятиме більш якісному розумінню її місця в структурі громадянського суспільства. На сьогодні в наукових юридичних джерелах структура правової культури особи визначається по-різному. Зокрема, виділяють такі елементи як: система правових знань, вмінь, навичок, емоцій, почуттів, правомірна поведінка, досвід юридичної діяльності тощо. На нашу думку, вітчизняний вчений Селіванов В. М., найбільш повно визначив структурні елементи правової культури особи. Такими елементами він пропонує вважати: розуміння сутності та цінності права як вияву справедливості і гаранта невід'ємних прав та свобод, честі й гідності людини; знання прав, свобод та обов'язків людини, звичка правомірної поведінки; усвідомлене бажання втілення правових законів у життя,

уміння їх реалізувати; нетерпиме ставлення до будь-яких порушень правопорядку [5, с. 76].

Зазначена структура правової культури особи надає підстави визначити громадянське суспільство як соціальний простір, в якому суб'єкти громадянського суспільства виступають посередниками між громадянами та державними органами влади, мають спільну мету та обов'язки досягати згоди щодо прийнятих управлінських рішень шляхом демократичних публічних дискусій [6, с. 201].

Зазначене вказує на те, що громадянське суспільство є основою для реалізації соціальних і культурних потреб суспільства, забезпечує широку участь громадян у прийнятті публічних рішень, створює умови для розвитку громадської ініціативи, підвищує відповідальність держави перед громадянами та забезпечує дію принципів правової держави. Тому громадянське суспільство також доцільно розуміти як сферу добровільної активності особи, що складається з повсякденного життя з його потребами, соціально визнаних традицій благодійності, культурно-освітніх ініціатив, діяльності рухів та організацій, міжнародної діяльності всіх типів добровільних організацій [7].

Правова активність особи, як елемент її правової культури, набуває важливого значення у формуванні громадянського суспільства. Адже в процесі державопротворення виникають певні труднощі, пов'язані з налагодженням механізмів участі громадськості в реалізації функцій та завдань держави, механізмів реалізації та захисту прав людини, подоланням неконструктивного розшарування суспільства на групи за ціннісними орієнтаціями тощо.

Необхідність вирішення цих питань зумовлює підвищення ролі та значення правової культури особи, цілеспрямованого впливу її цінностей на процес трансформації суспільних відносин. Нині правова культура як суспільний феномен є невідмінною умовою динамізації трансформаційних процесів у напрямі формування в Україні правової держави і громадянського суспільства [8].

В основі ідеї громадянського суспільства знаходиться проблема відносин особи з публічною владою, суспільства з державою. Ця проблема завжди локалізувалася в центрі філософської та правової думки. Ще Платон та Арістотель розглядали питання взаємовідносин людини і влади в контексті аналізу різних форм державного правління.

Формування та розвиток громадянського суспільства, в сучасних умовах напряму, пов'язують із особою як окремою одиницею суспільства, наді-

леною самосвідомістю та правовою культурою, котра усвідомлено бере на себе відповідальність за свої дії, наділяється сукупністю невідчужуваних прав та свобод. З розвитком громадянського суспільства людина завжди зіштовхувалася з безліччю перешкод та проблем на шляху до побудови соціальної, демократичної, сучасної держави, основними із яких були такі поняття, як «свобода» та «відповідальність» [9, с. 381].

На сьогодні важливими умовами належного розвитку громадянського суспільства доцільно вважати: свобода та ініціативність особистості; розвиток суспільних відносин відповідно до принципу, за яким людина завжди повинна розглядатися як мета і ніколи як засіб; реальне забезпечення рівних можливостей; плюралізм усіх форм власності; відсутність поляризації населення на надзвичайно заможних і дуже бідних та ін. [10].

У забезпеченні зазначених умов провідна роль належить правовій культурі особи, основними напрями впливу якої є формування ціннісно-нормативної основи правових відносин, забезпечення правового прогресу суспільства, утвердження прав і свобод людини та громадянина. Так, пізнаючи загальновизнані правові цінності, що утворюють основу правової культури, особа отримує знання про варіанти допустимої чи необхідної правомірної поведінки в суспільстві, що створює підґрунтя для формування активної громадянської позиції, мотивації до самовдосконалення та правового саморозвитку. Це також дає можливість корелювати між потребами особи, суспільства та держави, визначати відповідні пріоритети, ініціювати і брати участь у заходах щодо вдосконалення механізму забезпечення законного приватного чи публічного інтересу.

Таким чином, зазначене демонструє те, що правова культура особи виконує низку функцій. Зокрема, правопізнавальна, правовиховна, ціннісно-нормативна, правосоціалізуюча, правореалізуюча та ін. Завдяки ним правова культура впливає на правову соціалізацію особи, її правову активність в сфері дії публічного та приватного права, становленні громадянського суспільства і правової держави. Системоутворюючу роль правової культури особи у правовій державі можна пояснити категоріями «причина та наслідок». До останньої доцільно віднести якісний стан забезпечення конституційних прав людини, правопорядку, належного врядування, реалізації принципу верховенства права та інших загальновизнаних основоположних правових цінностей сучасного суспільства.

У свою чергу, висока правова культура особи є основою громадянського суспільства, оскільки вона створює умови для розвитку демократії, громадянської активності, соціальної солідарності та правової держави. Це дозволяє забезпечувати сталість, стабільність та розвиток суспільства в цілому. Тому правильно буде вважати, що в структурі громадянського суспільства ключова роль належить правовій культурі особи, адже вона визначає «зрілість» такого суспільства та одночасно є детермінантою правової активності суб'єктів громадянського суспільства, що представляють волю, права, свободи та законні інтереси особи, соціальної групи тощо.

Правова активність у наукових джерелах визначається як діяльність суб'єктів правовідносин, що здійснюється для реалізації прав, свобод і законних інтересів особи, соціальної групи чи суспільства в цілому. Відповідно правова активність ґрунтується на усвідомленні особою позитивної значущості права загалом і прав людини зокрема. У цьому контексті правову активність особи вважають певною мірою соціальною метою громадянського суспільства [11, с. 253–254; 12, с. 32].

Отже, правову активність особи (групи осіб) можна охарактеризувати такими рисами як: взаємодія із суб'єктами права відбувається на засадах, визначених нормами права; свобода, рівність, ініціативність, добровільність є невід'ємними складовими особистості як суб'єкта громадянського суспільства; змістом правової активності є дії, що спрямовані на представлення волі, прав, свобод та законних інтересів особи, соціальної групи чи всього суспільства.

Висновки. Функціонування громадянського суспільства і правової держави потребує належного рівня правової культури суспільства в цілому та правової культури особи зокрема. Відповідною формою останньої є інституційна структура правової держави, а сутністю – людина, її права, свободи та законні інтереси.

Таким чином, правову культуру особи доцільно розуміти як чинник формування та розвитку громадянського суспільства. Адже правова культура особи, підґрунтям якої є національні та світові правові надбання, створює основу для зміни малоефективних засобів правового впливу на суспільні відносини, переорієнтації свідомості особи на нові правові цінності, що в цілому сприяє її правовій розвиненості, ефективності правової діяльності, адекватній оцінці правової дійсності, соціальній стабільності, досягненню правового прогресу суспільства.

На основі всього зазначеного вище, системоутворюючу роль правової культури особи, в структурі громадянського суспільства, пропонуємо визначати через взаємодію та взаємовплив її елементів, сукупність яких складають правові емоції, ідеї, переживання, мотиви та знання про загальноновизнані правові цінності, сутність правової держави та її соціальне призначення, що в цілому спонукає особу до вчинення правомірних дій, досягнення правового результату – забезпечення прав і свобод людини та громадянина, їх законних інтересів, якісного стану врядування та правопорядку в суспільстві.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Калиновський Ю. Ю. Системоутворююча роль правових цінностей та норм у вітчизняному державотворенні. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2017. № 1. С. 16–25.
2. Дьоміна О. С. Роль правового виховання у формуванні політико-правової культури студентства (матеріали до лекцій). *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. 2011. Вип. 6. С. 112–119.
3. Савченко А.А. Правова культура як атрибут культури суспільства. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2020. № 2. С. 32–36.
4. Правова культура. *Юридична енциклопедія* : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ. 2003. Т. 5. 736 с.
5. *Правова культура і підприємництво* [Текст] / голов.ред. В. М. Селіванов та ін. Київ. 1999. 280 с.
6. Барановський Ф. Вплив громадського суспільства на процес європейської та євроатлантичної інтеграції: український контекст. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2017. Вип. 3. С. 198–218.
7. Карась А. Ф. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях : Монографія. Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. 520 с.
8. Оніщенко Н. М. Макаренко Л. О. Правова культура як феномен громадянського суспільства. *Держава і право*. Серія : *Юридичні науки*. 2015. Вип. 68. С. 3–15.

9. Ярунів М. І. Формування правової культури юриста в умовах побудови громадянського суспільства. *Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого". Серія : Політологія.* 2017. № 2. С. 381–384.
10. Колодій А. М. Громадянське суспільство та правова держава: проблеми і шляхи розбудови. *Право України.* №7. 2010. С. 12–17.
11. Разметаєва Ю. С. Правова активність особи як складова правової культури. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого».* 2013. Випуск № 3 (17). С. 253–255.
12. Мозолюк-Боднар Л. М. Правова активність громадян як соціально-правове явище. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка.* 2017. № 78. Том 2. С. 29–35.

УДК 346.15(477)

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.3.20>

Гуржій Тарас Олександрович,

доктор юридичних наук, професор,

завідувач кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права

Державного торговельно-економічного університету

ORCID ID: 0000-0002-3348-8298

СВОБОДА ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КРИЗЬ ФОРМАТ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ЄСПЛ

FREEDOM OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY THROUGH THE FORMAT OF THEORY AND PRACTICE OF THE ECHR

У статті проаналізовано міжнародно-правові гарантії захисту права особи на свободу підприємницької діяльності крізь формат правових підходів і практики ЄСПЛ.

У статті констатовано, що співпраця держави та підприємців могла б стати базовим фундаментом економічного відновлення і зростання післявоєнної України, проте бізнес потребує правової визначеності і гарантій своєї діяльності. У державах, де корупційні прояви стали невід'ємним складником її суспільного буття, підприємство розвивається вкрай неохоче, тому що потребує ґрунтовних міжнародно-правових судових гарантій. До когорти міжнародно-правових гарантій належить обов'язок України виконувати рішення ЄСПЛ, а також забезпечити належні умови для повноцінної реалізації конвенційного законодавства щодо захисту прав особи.

З'ясовано, що конвенційне законодавство прямо не унормовує право особи на свободу підприємницької діяльності, не забороненої законом, проте ЄСПЛ вимагає від національних держав-учасниць його забезпечення крізь формат розширеного тлумачення приписів статті 1 Протоколу № 1 Конвенції, що кореспондує правовому статусу демократичної, соціальної і правової держави.

Конвенційне законодавство зберігає свою актуальність, «не старіє» і відповідає державотворчим вимогам сьогодення усіх договірних країн завдяки тому, що ЄСПЛ використовує унікальну методологію формування правових підходів, яка полягає в широкому еволюційному тлумаченні норм конвенційного законодавства. Це зумовлює формування стійкої системи концептуальних правових підходів, в яких правові позиції ЄСПЛ мають універсальну значимість, що дозволяє «адаптувати» приписи конвенційного законодавства до вимог сьогодення, поза процедурою прямого внесення змін до них.

Констатовано, що «мирне володіння майном» є таким лише за умови реальної можливості «мирного» його використання особою на свій розсуд, зокрема й у сфері підприємницької діяльності, тому що таке «майно» може скласти матеріальну або суто фінансову основу для розвитку приватного підприємництва.

Ключові слова: *свобода підприємницької діяльності, обов'язок держави, міжнародно-правові гарантії, конвенційне законодавство, ринкова економіка, вільна конкуренція.*

The article analyzes the international legal guarantees of protection of the individual's right to freedom of entrepreneurial activity through the format of legal approaches and practice of the ECHR.

The article states that cooperation between the state and entrepreneurs could become the basic foundation of economic recovery and growth in post-war Ukraine, but business needs legal certainty and guarantees of its activity. In countries where manifestations of corruption have become an integral part of its social existence, the business develops extremely reluctantly, because it needs thorough international legal judicial guarantees. The cohort of international legal guarantees includes the obligation of Ukraine to comply with the decisions of the ECHR, as well as to ensure the proper conditions for the full implementation of the convention legislation on the protection of individual rights.

It was determined that the Convention legislation does not directly regulate the right of a person to freedom of entrepreneurial activity, which is not prohibited by law, but the ECHR requires national participating states to ensure it through the format of an extended interpretation of the provisions of Article 1 of Protocol № 1 of the Convention, which corresponds to the legal status of a democratic, social and the rule of law.

Conventional legislation maintains its relevance, does not «get old» and meets the state-building requirements of all treaty countries today due to the fact that the ECtHR uses a unique methodology for the formation of legal approaches, which consists in a broad evolutionary interpretation of the norms of conventional legislation. This leads to the formation of a stable system of conceptual legal approaches, in which the legal positions of the ECtHR have universal significance, which allows to «adapt» the provisions of the convention legislation to the requirements of today, outside the procedure of directly amending them.

It was established that «peaceful possession of property» is such only if there is a real possibility of «peaceful» use of it by a person at his discretion, in particular in the field of entrepreneurial activity, because such «property» can form a material or purely financial basis for the development of private entrepreneurship.

Key words: *freedom of entrepreneurial activity, state duty, international legal guarantees, convention legislation, market economy, free competition.*

Вступ. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. та Протоколи до неї [1] оперують такими означеннями як «заборона» (15 разів), «обмеження» (11 разів) та іншими імперативними приписами, що звернені до обов'язків держави, які, своєю чергою, кореспондують правам людини та необхідності їх забезпечення державою. Проте лише унормування прав людини без належного їх гарантування (юридичного, фінансового, організаційного, процедурного, інституційного та іншого) та за відсутності створення умов для їх реалізації перетворює будь-які права особи на фікцію, прирівнює їх до нуля, що є неприйнятним у сучасній цивілізованій державі. Що таке сучасна цивілізована держава? Це щонайменше соціальна, демократична і правова держава.

Україна відповідно до приписів статті 1 своєї Конституції має правовий статус саме такої держави. Названі вище якісні складники правового статусу держави є невід'ємними один від одного, тому що вони ефективно «працюють» лише в сув'язі, завдяки чому умовживлюються та забезпечуються необхідні умови для повного і належного послугоування особою своїми конституційно визначеними правами і свободами.

Одним із важливих конституційно визначених прав людини є її право на свободу підприємницькою діяльністю, не забороненої законом (стаття 42 Конституції України). Аналіз джерел права свідчить, що питання свободи підприємництва здебільшого висвітлено вченими у галузі державного управління та науки економіки, натомість представники національного права, як і міжнародної юриспруденції, не ставлять своїм дослідницьким пріоритетом вивчення та аналіз означеного важливого тематичного сегменту в цій публікації.

Метою статті є дослідження гарантій захисту права особи на свободу підприємницької діяльності, звернених до обов'язку держави, крізь формат правових підходів, викладених у рішеннях ЄСПЛ.

Виклад матеріалу. Під час повномасштабної російської агресії економіка України зазнала критичних втрат. Це зумовлює необхідність не лише відновлення втраченого нею економічного потенціалу, а й суттєвого реформування, зокрема, технологічного, виробничого та іншого, за безпосередньої участі в цьому процесі особи з її під-

приємницьким потенціалом та фінансовим капіталом. Кожен підприємець, який уже організував чи лише організовує роботу власної справи на території України, здатний зробити свій посильний внесок в економічне відновлення держави, засобом створення робочих місць, сплати податків, виробництва продукції, надання сервісних послуг та ін. І така конструктивна співпраця держави та підприємців могла б стати базовим фундаментом економічного відновлення і зростання післявоєнної України, проте бізнес потребує правової визначеності і гарантій своєї діяльності.

Підприємницька діяльність як самостійна, безпосередня, систематична і така, що зорганізована фізичною чи юридичною особою відповідно до вимог закону, предметна економічна діяльність (до прикладу, виробництво продукції, виконання робіт, надання послуг) з метою отримання нею прибутку, завжди є ризиковою. У демократичній і правовій державі такий ризик фактично завжди пов'язаний з дією «законів» економіки, ринковим співвідношенням попиту і пропозиції і т. д., проте висхідна основа таких ризиків не пов'язана з «адміністративним» та іншим тиском чиновників і політиків. Проте в державах, де корупційні прояви стали невід'ємним складником її економічних відносин, підприємство розвивається вкрай неохоче. Відтак, підприємництво, як і будь-яка інвестиційна діяльність, потребує ґрунтовних гарантій для законного провадження власного бізнесу. Бізнес як форель любить свіжу і прозору воду, інакше задихається.

Конституція України унормувала право кожного на підприємницьку діяльність, не заборонену законом, (стаття 42) і водночас гарантувала кожному право на судовий захист його конституційних прав, свобод і законних інтересів, зокрема, й право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (стаття 55), пов'язаних з підприємницькою діяльністю. Проте в Україні є інша проблема: суспільство, як і бізнес, мають критично низький рівень довіри до судової гілки влади в Україні. Відтак, актуалізується питання щодо дії міжнародно-правових гарантій забезпечення свободи підприємництва в Україні.

У цьому контексті надважливим є Закон України «Про виконання рішень та застосування

практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV [2], який зобов'язує Україну: а) виконати рішення ЄСПЛ проти України; б) усунути причини порушення Україною Конвенції і протоколів до неї; в) упровадити в національне судочинство та адміністративну практику європейські стандарти прав людини; г) створити передумови для зменшення числа заяв до ЄСПЛ проти України.

На перший погляд, такий законодавчий підхід, що звернений до обов'язку держави, безапеляційно виконувати рішення ЄСПЛ, створює належні умови для повноцінної реалізації приписів Конвенції і Протоколів до неї, проте ці документи прямо не унормовують право особи на свободу підприємницької діяльності, не забороненої законом. Так, стаття 1 Протоколу № 1 цієї Конвенції, що має назву «Захист власності», має такий зміст: «Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права».

Відтак, постає питання: ЄСПЛ забезпечує захист права особи на свободу підприємництва чи ні? Якщо так, то в який спосіб? Відповідь: так, ЄСПЛ забезпечує захист таких прав особи. В який спосіб?

Наукові джерела доводять, що поняття власності чи «майна» (possessions) тлумачиться ЄСПЛ багатоаспектно. «Воно охоплює цілу низку інтересів економічного характеру. Ось що, згідно з рішеннями Суду, визнавалося таким, що підпадає під захист статті 1: рухоме і нерухоме майно, матеріальні й нематеріальні права, зокрема акції, патенти, відшкодування згідно з рішенням арбітражу, право на пенсію, право землевласника на орендну плату, економічні права, пов'язані з веденням підприємницької діяльності, право займатися професійною діяльністю, правомірні очікування щодо певного стану речей у майбутньому, право вимоги, клієнтура», проте «стаття 1 Першого протоколу застосовується тільки в тому разі, коли існує можливість заявлення претензій щодо відповідної власності, тобто захід поширюється тільки на реально наявну в особи власність, а не на право набути її в майбутньому. Звідси, наприклад, впливає, що захист цієї статті не поширюється на можливість успадкування майна в майбутньому» [3, с. 686]. Отже, формат методології правових підходів, викладених у рішеннях ЄСПЛ, полягає в широкому

еволюційному тлумаченні норм конвенційного законодавства.

Дійсно, ЄСПЛ у своєму рішенні від 23 вересня 1982 р у справі «Спорронг і Лоннрот проти Швеції» (Case of Sporrang and Lonroth v. Sweden) (заяви № 7151/75 та № 7152/75) вказав: «Визнаючи право кожного на мирне володіння своїм майном, стаття 1 Протоколу №1, по суті, гарантує право власності. На це явно вказують слова «possessions» (майно) та «use of property» (користування майном) (у французькому тексті: «biens», «propriete», «usage des biens»); пряме підтвердження цього міститься і в матеріалах з підготовки Конвенції «Travaux preparatoires»: маючи на увазі предмет кожного наступного проекту цієї статті при розгляді цих проектів ще до того, як статтю було ухвалено, автори Конвенції постійно говорять про «право власності» або «право на власність» [4]. Отже, категорію «захист власності» ЄСПЛ трактує в нерозривній сув'язі таких складників як: мирне володіння майном; випадки позбавлення майна, підпорядковані певним законодавчо визначеним умовам; держава має право контролювати використання майна відповідно до загальних інтересів.

Водночас ЄСПЛ трактує поняття «майно» достатньо розлого, що включає не лише певні «речі», «майнові права» чи «наявне майно», а й навіть «активи», зокрема, й право вимоги, з посиланням на які заявник може стверджувати, що він має принаймі законні очікування щодо ефективного здійснення свого «права власності» (пункт 74 рішення ЄСПЛ у справі «Фон Мальтцан та інші проти Німеччини» («Von Maltzan and Others v. Germany») від 02 березня 2005 р. (заяви № 71916/01, 71917/01 та 10260/02) [5]. Таке трактування поняття «майно» у контексті розуміння права власності узгоджується з тим, що міститься в Рамковому рішенні 2005/212/ЮВС від 24 лютого 2005 р. «Про конфіскацію доходів, засобів і власності, одержаних злочинним шляхом»: «Власність» включає власність будь-якого виду, матеріальну власність чи власність, виражену в правах, рухоме чи нерухоме майно та правові документи або інструменти, які підтверджують право на таку власність чи частку в ній» [6].

При цьому, актив нерідко розуміють як частину господарського балансу, що відображає матеріальну цінність, кошти й боргові вимоги, належні підприємству або установі [7, с. 29].

Отже, право власності, складовим елементом якого є певні активи, становить не лише правову основу економічної діяльності особи, зокрема, й свободи такої діяльності, що здійснюється осо-

бою на свій розсуд і власний ризик, а й навіть самої можливості зайняття підприємницькою діяльністю, не забороненої законом. Мирне володіння майном уможлиблює мирне його використання особою, зокрема й у сфері підприємницької діяльності, тому що таке «майно», «активи» можуть складати матеріальну чи суто фінансову основу для розвитку приватного підприємництва.

Такий висновок убачається також із контексту Рішення ЄСПЛ у справі «Совтрансавто-Холдинг» проти України» від 25 липня 2002 р. (заява № 48553/99), де заявник тривалий час не мав можливості користуватися своїм майном, тому що «держава не забезпечила виконання свого зобов'язання гарантувати заявнику ефективне користування своїм правом власності, гарантованим статтею 1 Протоколу № 1» [8].

Водночас право власності становить не лише висхідну правову базу економічної діяльності особи, а й висхідну основу економічної могутності та безпеки самої держави [9, р. 153], тому що бізнес є потужним платником податків, що надходять до державного бюджету, тому держава має бути обачною у своїх управлінських кроках у цій сфері правовідносин.

ЄСПЛ у своєму рішенні у справі «Трактетер АВ проти Швеції» («Case of the Traktor Aktiebolag v. Sweden») від 7 липня 1989 р. (заява № 10873/84) констатував, що неправомірне втручання держави у відносини, що пов'язані з мирним володінням майном, унеможлиблює зайняття особою таким видом економічної діяльності як підприємництво. Відтак, ЄСПЛ констатував, що «економічні» (підприємницькі) інтереси компанії-заявника є «майном» для цілей статті 1 Першого протоколу, тому що «відкликання» державою ліцензії на ведення ресторанного бізнесу унеможливило його провадження [10]. Отже, принцип свободи господарської (підприємницької) діяльності нерозривно може бути пов'язаний з мирним володінням майном, тому що унеможлиблює, як констатував ЄСПЛ у цій справі, зайняття особою означеним видом економічної діяльності.

Такий підхід ЄСПЛ є надважливим і знаковим у процесі міжнародно-правового сегменту захисту економічних прав особи, невід'ємним складником яких є право особи на свободу підприємницької діяльності, не забороненої законом. Правовим наслідком сатисфакції порушення конвенційного законодавства національною державою може бути не тільки і не стільки визнання державою власної провини, а також її покарання засобом належного грошового відшкодування

завданих нею збитків особі, тому що Конвенція покликана гарантувати саме практичний захист прав людини.

Висновки. Узагальнюючи наведений матеріал в аспекті аналізу гарантій захисту права особи на свободу підприємницької діяльності крізь формат правових підходів, викладених у рішеннях ЄСПЛ, та звернених до обов'язку держави, доходимо таких висновків:

1) конвенційне законодавство прямо не унормовує право особи на свободу підприємницької діяльності, не забороненої законом, проте ЄСПЛ вимагає від національних держав-учасниць його забезпечення крізь формат розширеного тлумачення приписів статті 1 Протоколу № 1 цієї Конвенції, що кореспондує правовому статусу демократичної, соціальної і правової держави;

2) заслуга ЄСПЛ полягає не лише у вивченні та аналізі питань щодо того чи відповідають результати, досягнуті національними судами, правам особи щодо зайняття нею підприємницькою діяльністю, не забороненою національним законом, а й у тому, що конвенційне законодавство зберігає свою актуальність, «не старіє» і відповідає державотворчим вимогам сьогодення усіх договірних країн завдяки використанню ним унікальної методології формування правових підходів, яка полягає в широкому еволюційному тлумаченні норм конвенційного законодавства, що зумовлює формування стійкої системи концептуальних правових підходів, в яких правові позиції ЄСПЛ мають універсальну значимість, яка дозволяє «адаптувати» приписи конвенційного законодавства до вимог сьогодення, поза процедурою прямого внесення змін до них;

3) «мирне володіння майном», відповідно до правової позиції ЄСПЛ, є таким лише за умови реальної можливості «мирного» його використання особою на свій розсуд, зокрема й у сфері підприємницької діяльності, тому що таке «майно» («активи») може складати матеріальну або суто фінансову основу для розвитку приватного підприємництва;

4) констатовано, що ризики підприємницької діяльності у демократичній і правовій державі здебільшого пов'язані з дією «законів» економіки (ринковим співвідношенням попиту і пропозиції та ін.), проте висхідна основа таких ризиків не пов'язана з «адміністративним» та іншим тиском чиновників і політиків, зокрема, й корупційними викликами, тому підприємництво охоче утверджується в економіко-правовому полі означених держав тощо.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
2. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>
3. Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст / за ред. О. Л. Жуковської. Київ: ЗАТ «ВІПОЛ», 2004. 960 с.
4. Рішення ЄСПЛ від 23 вересня 1982 р у справі «Спорронг і Лоннрот проти Швеції» (Case of Sporrang and Lonroth v. Sweden) (заяви № 7151/75, № 7152/75). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_098?find=1&text=%D0%BC%D0%B0%D0%B9%D0%BD#Text
5. Рішення ЄСПЛ у справі «Фон Мальтцан та інші проти Німеччини» («Von Maltzan and Others v. Germany») від 02 березня 2005 р. (заяви № 71916/01, 71917/01 та 10260/02). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%7B%22fulltext%22:%5B%22Von%20Maltzan%20and%20Others%20v.%20Germany%22>
6. Рамкове рішення 2005/212/ЮВС від 24 лютого 2005 р. «Про конфіскацію доходів, засобів і власності, одержаних злочинним шляхом». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_005-05#Text
7. Словник української мови. [В 11 т.]. Т. 1 / редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]; ред. П. Й. Горещкий, А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, Н. І. Швидка. Київ: Наукова думка, 1970-1980. 799 с.
8. Рішення ЄСПЛ у справі «Совтрансавто-Холдинг» проти України» від 25 липня 2002 р. (заява № 48553/99) пункти 97, 98. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_043?find=1&text=%D1%81%D0%B2%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D0%B4#Text
9. Protection of information Sovereignty as an Important Component of the Political Function of the state. Halyna Zadorozhnia, Viktoriia Mykhtunenko, Hanna Kovalenko // International journal of Computer science and network security. Volume 21. Issue 9. P. 151–154. URL: http://paper.ijcsns.org/07_book/202109/20210920.pdf
10. Рішення ЄСПЛ у справі «Трактетер АВ проти Швеції» («Case of the Traktorer Aktiebolag v. Sweden») від 7 липня 1989 р., пункт 53. URL: https://www.google.com/search?rlz=1C1GCEU_ukUA967UA967&biw=1920&bih=912&sxsrf=ALiCzsZeTUcb4UUVzisIH08c2_Te71F6wA:1660721834145&q=ECHR+decision+Trakteter+AB+v.+Sweden&spell=1&sa=X&ved=2ahUKEwiKt_r3rs35AhUXDRAIHdXTD1UQBSgAegQIARA7

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.3.21>

Жукевич Ігор Васильович,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри права та публічного управління

Закладу вищої освіти «Університет Короля Данила»

ORCID ID: 0000-0001-7332-1014

СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ВИКОНАННЯМ РІШЕНЬ В ПОЗОВНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ

JUDICIAL CONTROL OF ENFORCEMENT OF DECISIONS IN ACTION PROCEEDINGS IN CIVIL PROCEEDINGS IN UKRAINE

Стаття присвячена питанню судового контролю за виконанням рішень у позовному провадженні цивільного судочинства України. Належне функціонування інституту судового контролю у позовному провадженні цивільного судочинства є одним із пріоритетів в аспекті забезпечення верховенства права та захисту прав і свобод людини в Україні. Адже попри те, що судовий контроль не набув значного поширення у цивільному судочинстві, його дієвість щодо виконання рішень у справах позовного провадження є безспірною. Утім вітчизняний законодавець у чинному цивільному процесуальному законодавстві України не приділяє належної уваги правовому регулюванню судового контролю за виконанням рішень у позовному провадженні цивільного судочинства України сьогодні відзначається недосконалістю. Оскільки чинна кодифікація цивільного процесуального законодавства визначає лише загальні основи здійснення судового контролю за виконанням судових рішень, не виокремлюючи будь-яких особливостей залежно від виду провадження. Так, невирішеним наразі все ще залишається питання впровадження звітності про виконання судового рішення, що значно сприятиме удосконаленню судового контролю за виконанням судових рішень у цивільному судочинстві, а також дозволить зменшити кількість випадків, коли рішення суду залишається невиконаним. Вирішити цю законодавчу прогалину допоможе, зареєстрований нині у парламенті, Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення судового контролю за виконанням судових рішень у господарському і цивільному судочинстві № 7042 від 11.02.2022 року, який пропонує доповнити Цивільний процесуальний кодекс України положеннями, які наділяють суд повноваженнями зобов'язувати боржника подати до суду звіт про виконання судового рішення. З урахуванням законодавчо закріпленого принципу змагальності сторін, пропонується, що ініціювати розгляд зазначеного питання перед судом може стягувач та державний/приватний виконавець. При цьому, звернутися до суду з відповідною заявою можливо буде в разі невиконання без поважних причин боржником судового рішення та за умови, що з моменту відкриття виконавчого провадження пройшло не менше тридцяти календарних днів. У той же час, вказаний законопроект потребує попереднього доопрацювання.

Ключові слова: *судовий контроль, загальне позовне провадження, спрощене позовне провадження, цивільне судочинство, виконання судових рішень.*

The article is devoted to the issue of judicial control over the execution of decisions in civil litigation of Ukraine. The proper functioning of the institution of judicial control in civil litigation is one of the priorities in the aspect of ensuring the rule of law and protection of human rights and freedoms in Ukraine. After all, despite the fact that judicial control has not gained a significant spread in civil proceedings, its effectiveness regarding the execution of decisions in cases of legal proceedings is indisputable. However, the domestic legislator in the current civil procedural legislation of Ukraine does not pay due attention to the legal regulation of judicial control over the execution of decisions in civil litigation proceedings of Ukraine today is marked by imperfection. Since the current codification of civil procedural legislation determines only the general basis of exercising judicial control over the execution of court decisions, without distinguishing any specifics depending on the type of proceedings. Thus, the issue of implementing reporting on the execution of a court decision is still unresolved, which will significantly contribute to the improvement of judicial control over the execution of court decisions in civil proceedings, and will also allow to reduce the number of cases when the court decision remains unexecuted. The Draft Law on Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on the Improvement of Judicial Control over the Execution of Court Decisions in Economic and Civil Proceedings No. 7042 of February 11, 2022, which is currently registered in the Parliament, will help solve this legislative gap, which proposes to supplement the Civil Procedure Code of Ukraine with provisions that empower the court to oblige the debtor to submit to the court a report on the execution of the court decision. Taking into account the legally enshrined principle of adversariality of the parties, it is proposed that the debt collector and the state/private executor may initiate consideration of the said issue before the court. At the same time, it will be possible to apply to the court with a corresponding application in

case of non-compliance by the debtor without valid reasons and on the condition that at least thirty calendar days have passed since the opening of enforcement proceedings. At the same time, the specified draft law needs preliminary revision.

Key words: *judicial control, general legal proceedings, simplified legal proceedings, civil proceedings, execution of court decisions.*

Постановка проблеми. Одним із пріоритетів в аспекті забезпечення верховенства права та захисту прав і свобод людини в Україні є належне функціонування інституту судового контролю у позовному провадженні цивільного судочинства. Проте ця сфера в нашій державі нині відзначається низкою проблем. Зазначене неабияк актуалізує вивчення судового контролю у позовному провадженні цивільного судочинства в Україні.

Аналіз досліджень і публікацій свідчить про те, що судовий контроль за виконанням рішень у позовному провадженні цивільного судочинства України дотепер не був предметом спеціальних наукових досліджень. Наявні доробки українських науковців здебільшого розглядають судовий контроль за виконанням рішень в цивільному судочинстві України в загальному, згадуючи при цьому лише опосередковано ті чи інші аспекти судового контролю за виконанням рішень у позовному провадженні.

Мета статті – розглянути питання судового контролю за виконанням рішень у позовному провадженні цивільного судочинства України.

Виклад основного матеріалу. Одним із важливих напрямів удосконалення Конституції України [1], у ході конституційної судової реформи у 2016 році, було доповнення Основного Закону статтею 129-1 [2], яка закріплює принцип обов'язковості судових рішень на конституційності рівні. Згідно з цією статтею, «суд ухвалює рішення іменем України. Судове рішення є обов'язковим до виконання. Держава забезпечує виконання судового рішення у визначеному законом порядку. Контроль за виконанням судового рішення здійснює суд» [1].

На сьогодні відповідно до законодавства, яке регламентує виконання судових рішень, зазначений у Конституції України [1], судовий контроль за виконанням судових рішень не є абсолютним, адже такий контроль полягає у судовому розгляді скарг на рішення, дії, бездіяльність виконавця та етапі виконавчого провадження. Суд не може самостійно, за власною ініціативою контролювати посадових осіб, уповноважених виконувати судові рішення, давати їм доручення, витребувати звіти. Це може бути здійснено винятково в рамках процедури розгляду скарг, клопотань учасників виконавчого провадження.

Відповідно до ст. 74 Закону України «Про виконавче провадження» [3] рішення, дії чи безді-

яльність виконавця та посадових осіб органів державної виконавчої служби щодо виконання судового рішення можуть бути оскаржені сторонами, іншими учасниками та особами до суду, який видав виконавчий документ, у порядку, передбаченому законом.

Разом з тим, суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи, що виникають з цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, крім справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого судочинства, а також вимоги щодо реєстрації майна та майнових прав, інших реєстраційних дій, якщо такі вимоги є похідними від спору щодо такого майна або майнових прав, якщо цей спір підлягає розгляду в місцевому загальному суді і переданий на його розгляд з такими вимогами [4]. Відповідні засади законодавчо закріплено у ч. 1 ст. 19 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України).

У свою чергу, відповідно до положень ч. 2 ст. 19 ЦПК України, цивільне судочинство здійснюється у порядку:

- 1) наказного провадження;
- 2) позовного провадження (загального або спрощеного);
- 3) окремого провадження [4].

Разом з тим, ч. 4 ст. 19 ЦПК України визначено, що:

1) загальне позовне провадження призначене для розгляду справ, які через складність або інші обставини недоцільно розглядати у спрощеному позовному провадженні;

2) спрощене позовне провадження призначене для розгляду:

- малозначних справ;
- справ, що виникають з трудових відносин;
- справ про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України тому з батьків, хто проживає окремо від дитини, у якого відсутня заборгованість зі сплати аліментів та якому відмовлено другим із батьків у наданні нотаріально посвідченої згоди на такий виїзд;
- справ незначної складності та інших справ, для яких пріоритетним є швидке вирішення справи [4].

Певні особливості щодо судового контролю за виконанням судових рішень у цивільному судочинстві установлені в ЦПК України. Проте, як зазначалося нами у попередніх публікаціях, сис-

темний аналіз законодавчих положень Розділу VII ЦПК України [4], який присвячено питанню судового контролю за виконанням судових рішень у цивільному судочинстві України, дає підстави стверджувати, що він містить лише загальні основи здійснення судового контролю за виконанням судових рішень, не виокремлюючи будь-яких особливостей залежно від виду провадження. Тому наразі судовий контроль у позовному провадженні цивільного судочинства в Україні здійснюється передусім згідно загальних засад судового контролю у цивільному судочинстві.

У цьому контексті слушним видається зауваження Л. М. Токарчука про те, що судовий контроль відноситься до судових процедур, які мають широкий простір для використання аналогії закону, зважаючи на вкрай стисле нормативне регулювання. Автор акцентує увагу на тому, що вказаний розділ не містить положень про субсидіарне застосування норм про позовне провадження, таким чином, ці норми можуть бути застосовані лише в порядку аналогії закону. Наприклад, Розділом VII ЦПК України не врегульовані дії суду в разі, якщо учасник виконавчого провадження оскаржив до суду бездіяльність виконавця, але той, до закінчення розгляду скарги, усунув цю бездіяльність, тобто вчинив ту дію, яку вимагалося вчинити згідно з законодавством, і при цьому скаржник не відмовляється від скарги. На думку Л. М. Токарчука, в такому разі доцільно за аналогією закону застосовувати норму п. 2 ч. 1 ст. 255 ЦПК України, яка врегульовує схожі правовідносини у позовному провадженні та передбачає закриття провадження у справі у випадку відсутності предмета спору. Отже, якщо після подання скарги на бездіяльність виконавця, останній усунув вчинену ним бездіяльність, і скаржник при цьому не відмовляється від скарги, то провадження за скаргою підлягає закриттю у зв'язку з відсутністю предмета спору [5, с. 86]. Цілком погоджуємося.

Разом з тим, у контексті досліджуваного питання також варто зазначити про зареєстрований нині у Верховній раді України Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення судового контролю за виконанням судових рішень у господарському і цивільному судочинстві № 7042 від 11.02.2022 року (далі – законопроект №7042) [6]. Цей законопроект, серед іншого, пропонує доповнити ЦПК України положеннями, які наділяють суд повноваженнями зобов'язувати боржника подати до суду звіт про виконання судового рішення. Разом з тим, з урахуванням законодавчо

закріпленого у ЦПК України, принципу змагальності сторін, пропонується, що ініціювати розгляд зазначеного питання перед судом може стягувач та державний/приватний виконавець. У свою чергу, звернутися до суду з відповідною заявою можливо буде в разі невиконання без поважних причин боржником судового рішення та за умови, що з моменту відкриття виконавчого провадження пройшло не менше тридцяти календарних днів [6].

При цьому, пропонується встановити обмежене коло справ, у межах яких суд буде застосовувати такий захід як звіт про виконання судового рішення. Зокрема, для цілей цивільного судочинства пропонується обмежитися справами:

- 1) що виникають із трудових правовідносин;
- 2) що виникають із сімейних правовідносин;
- 3) щодо відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, чи шкоди, заподіяної внаслідок вчинення кримінального правопорушення;
- 4) щодо відшкодування шкоди, заподіяної особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду;
- 5) щодо відшкодування моральної шкоди;
- 6) щодо захисту прав споживачів;
- 7) щодо захисту честі, гідності та ділової репутації;
- 8) в інших справах немайнового характеру, за умови, що судовим рішенням відповідача зобов'язано вчинити певні дії або утриматися від їх вчинення [6].

Таке обмеження обґрунтовується відсутністю практики застосування судового контролю за виконанням судових рішень у цивільному судочинстві України, а також порівняно більшою навантаженістю цивільного судочинства за кількістю справ. Водночас у пояснювальній записці до проекту належним чином не обґрунтовано, чому пропонується обмежитися саме такими категоріями справ [7]. На наш погляд, до таких варто віднести справи позовного провадження, які відзначаються найбільш низьким рівнем виконання судових рішень.

Принагідно зауважимо, що встановлюється законопроектом №7042 і процедура розгляду і застосування такого заходу як звіт про виконання судового рішення, наслідки його невиконання:

«...5. Суд розглядає заяву протягом двадцяти днів з дня її отримання. Розгляд заяви здійснюється на розсуд суду в порядку письмового провадження або в судовому засіданні, з повідомленням

сторін виконавчого провадження, державного або приватного виконавця. Неприбуття в судове засідання зазначених осіб, які були належним чином повідомлені, не перешкоджає розгляду заяви.

6. За наслідками розгляду заяви суд постановляє ухвалу. Суд має право відмовити в задоволенні заяви або задовольнити її, зобов'язавши боржника подати у встановлений судом строк звіт про виконання судового рішення, який не може бути меншим п'яти календарних днів з дня отримання відповідної ухвали.

7. За наслідками розгляду звіту боржника або в разі неподання такого звіту суд своєю ухвалою може встановити новий строк подання звіту, накласти на боржника штраф у сумі від одного до десяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

8. Питання про накладення штрафу вирішується за клопотанням стягувача, державного або приватного виконавця чи за ініціативою суду в судовому засіданні з повідомленням сторін виконавчого провадження, державного або приватного виконавця. Неприбуття в судове засідання зазначених осіб, які були належним чином повідомлені, не перешкоджає розгляду цього питання.

9. Суд за клопотанням боржника та на підставі доказів, які підтверджують поважність невиконання судового рішення, може зменшити розмір такого штрафу.

10. Ухвала суду про накладення штрафу, що набрала законної сили, є виконавчим документом та має відповідати вимогам до виконавчого документа, встановленим законом. Стягувачем за таким виконавчим документом є Державна судова адміністрація України. Суми грошового стягнення зараховуються до доходів спеціального фонду Державного бюджету України та використовуються на фінансування забезпечення місцевих та апеляційних судів. З наступного дня після набрання ухвалою законної сили на суму заборгованості без додаткового рішення суду нараховується пеня в розмірі трьох відсотків річних з урахуванням індексу інфляції.

11. Сплата штрафу не звільняє від обов'язку виконати рішення суду і подати звіт про його виконання. Повторне невиконання цього обов'язку тягне за собою застосування наслідків, установлених частиною сьомою цієї статті, але розмір нового штрафу при цьому збільшується на суму штрафу, який було або мало бути сплачено за попередньою ухвалою» [6].

Вважаємо, що зазначені зміни, у разі прийняття відповідного закону, безсумнівно можна буде визнати позитивним внеском у правове регу-

лювання інституту судового контролю у цивільному судочинстві України, в цілому та у правове регулювання інституту судового контролю у позовному провадженні цивільного судочинства, зокрема. Адже наразі попри те, що судовий контроль не набув значного поширення у цивільному судочинстві, його дієвість щодо виконання рішень у справах позовного провадження є безспірною. Яскравим прикладом цього є здійснення судового контролю за виконанням судового рішення у справі спрощеного позовного провадження. Маємо на увазі Постанову Касаційного цивільного суду Верховного Суду України (далі - КЦС ВС України) від 15 квітня 2020 року у справі № 761/24136/15-ц [8]. У своїй правовій позиції, по вказаній справі, КЦС ВС України підтвердив сформований раніше правовий висновок, відповідно до якого наявність норми п. 4 ч. 1 ст. 39 Закону України «Про виконавче провадження» [3], якою передбачено закінчення виконавчого провадження у разі прийняття Національним банком України рішення про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку-боржника, не може суперечити принципу верховенства права, меті й завданням цивільного судочинства, які спрямовані на захист порушеного права та виконання остаточного судового рішення. Верховний Суд наголосив, що, виконуючи завдання цивільного судочинства, окрім основних принципів: справедливості, добросовісності та розумності, суд касаційної інстанції у окремих своїх постановках керується аксіомою цивільного судочинства: «у всіх юридичних справах правосуддя й справедливість мають перевагу перед строгим розумінням права». Відповідно до встановлених Верховним Судом фактичних обставин у цій справі, мало місце тривале невиконання ухваленого на користь заявника судового рішення про стягнення з банку коштів за договором банківського вкладу. При цьому раніше в судовому порядку були встановлені неодноразові порушення органом Державної виконавчої служби діючого законодавства на підставі скарг заявника. Враховуючи зазначене, а також значний проміжок часу, що пройшов від ухвалення остаточного рішення на користь заявника, звернення його до примусового виконання і до винесення постанови державного виконавця про закінчення без виконання виконавчого провадження на підставі пункту 4 частини першої статті 39 Закону України «Про виконавче провадження» [3], Верховний Суд дійшов висновку, що заявник фактично втратив можливість задовольнити свої вимоги за рахунок банку у відповідності до приписів Закону України «Про виконавче

провадження» [3] та не повинен нести додатковий тягар із повторного доведення своїх законних вимог в рамках ліквідаційної процедури [8]. Зважаючи на вказане, очікується, що прийняття законопроекту №7042 забезпечить удосконалення судового контролю за виконанням судових рішень у цивільному судочинстві, а також дозволить зменшити кількість випадків, коли рішення суду залишається невиконаним.

Утім, як бачимо, навіть, у разі прийняття, законопроект №7042 не вирішує повною мірою проблеми недостатності регулювання судового контролю у позовному провадженні цивільного судочинства в Україні. До того ж, як бачимо, досліджуваний законопроект не позбавлений недоліків та потребує відповідних доопрацювань.

Висновки. Нині чинна кодифікація цивільного процесуального законодавства визначає лише загальні основи здійснення судового контролю за виконанням судових рішень, не виокремлюючи будь-яких особливостей залежно від виду провадження. Тому наразі судовий контроль у позовному провадженні цивільного судочинства в Україні здійснюється згідно загальних засад судового контролю у цивільному судочинстві. Проте, такий

підхід складно визнати вдалим. Адже в Україні залишається невирішеною проблема масового та системного невиконання судових рішень, які набрали законної сили, що спричиняє зневіру суспільства до національної судової системи та шкодить авторитету держави. І рішення, прийняті українськими судами у справах позовного провадження не виняток. Тому нині назріла потреба удосконалення законодавства України у частині регламентування судового контролю за виконанням рішень в позовному провадженні цивільного судочинства України. Адже попри те, що на сьогодні цей процесуальний інструмент не набув поширеного застосування, він все ж є ефективним у разі існування перешкод із виконанням судових рішень. У тому числі й у справах позовного провадження.

Насамкінець, слід зазначити, що питання судового контролю за виконанням рішень у позовному провадженні цивільного судочинства України потребує подальших наукових досліджень. Зокрема, у напрямку судового контролю за виконанням рішень у позовному провадженні цивільного судочинства на прикладі різних категорій справ позовного провадження.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України : закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 02.06.2016 року № 1401-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text>
3. Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016 року №1404-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>
4. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1618-15>
5. Токарчук Л. М. До питань застосування аналогії закону в цивільному судочинстві України. Правова держава. 2023. №49. С. 80–91.
6. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення судового контролю за виконанням судових рішень у господарському і цивільному судочинстві № 7042 від 11.02.2022 року. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/38957>
7. Висновок на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення судового контролю за виконанням судових рішень у господарському і цивільному судочинстві» № 7042 від 11.02.2022 року. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1460976>
8. Постанова КЦС ВС від 15 квітня 2020 року у справі № 761/24136/15-ц. URL: <https://rm.coe.int/analysis-jud-control-execution-of-judgments-ms-otradnova-ukr-final/1680a21d4b>

УДК 343.83:343.851

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.3.22>

Зарадюк Зоряна Валентинівна,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри кримінального права і процесу

Волинського національного університету імені Лесі Українки

ORCID ID: 0000-0002-3364-9565

Карпінська Наталія Володимирівна,

доктор юридичних наук,

професор кафедри кримінального права і процесу

Волинського національного університету імені Лесі Українки

ORCID ID: 0000-0001-9658-3623

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ІНДИВІДУАЛЬНОГО ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ЩОДО ПЕРСОНАЛУ КОЛОНІЙ

SOME PROBLEMS OF INDIVIDUAL PREVENTION OF CRIMES CONCERNING THE PERSONNEL OF THE PENALTY INSTITUTIONS

У статті досліджено проблеми, що впливають на ефективність індивідуального запобігання кримінальним та іншим правопорушенням, які вчиняються персоналом колоній у сфері виконання покарань України. Визначено об'єкти запобіжної діяльності та висловлено думку про те, що варто виокремити індивідуальне запобігання кримінальним правопорушенням у самостійний вид запобіжної діяльності.

Виділено основні проблеми, що впливають на ефективність індивідуального запобігання кримінальним та іншим правопорушенням, які вчиняються персоналом колоній у сфері виконання покарань України.

Вказано, що ефективність позитивного впливу вербальних методів на особистість правопорушника є очевидною і має стати одним із засобів удосконалення прикладних засад індивідуального запобігання кримінальним та іншим правопорушенням з боку державної кримінально-виконавчої служби України та його міжрегіональних управлінь.

Ще однією проблемою, що пов'язана з наданням допомоги потенційним правопорушникам є відсутність у значної кількості осіб з числа персоналу колоній власного житла. У зв'язку з цим, є необхідним завданням держави затвердити програму щодо підвищення соціального захисту персоналу місць позбавлення волі на рівні Верховної Ради України.

Необхідністю є введення у штат кожної колонії посади психолога, який би займався профілактикою професійного «вигорання» персоналу колоній шляхом, зокрема, щомісячного тестування цих суб'єктів та розробляв відповідні заходи у цьому сенсі. Також важливим є підвищення мовної культури та рівня вербального спілкування персоналу колоній як поміж собою, так і із засудженими, що дасть можливість мінімізувати конфліктність цих суб'єктів кримінально-виконавчих правовідносин.

Зазначено форми примусу, як напряду індивідуального запобігання кримінальним та іншим правопорушенням, що вчиняються персоналом колоній в процесі виконання – відбування покарання.

Ключові слова: *установа виконання покарань, кримінальне правопорушення, засуджений, індивідуальне запобігання, запобіжна діяльність.*

The article examines the problems which influence on the effectiveness of individual prevention of criminal and other offenses committed by the personnel of penal institutions in the sphere of penal service of Ukraine. The authors define the objects of preventive activity and express the opinion that individual prevention of criminal offenses should be distinguished into an independent type of preventive activity.

The authors highlight the main problems affecting the effectiveness of individual prevention of criminal and other offenses committed by the staff of penal institutions in the field of penal enforcement in Ukraine.

It is indicated that the effectiveness of the positive impact of verbal methods on the personality of an offender is obvious and should become one of the means of improving the applied principles of individual prevention of criminal and other offenses by the State Penitentiary Service of Ukraine and its interregional departments.

Another problem related to the provision of assistance to potential offenders is the fact that a significant number of colony staff do not have their own homes. In this regard, it is necessary for the state to approve a program to improve the social protection of prison staff at the level of the Verkhovna Rada of Ukraine.

There is a need to introduce a psychologist into the staff of each colony who would be responsible for preventing professional "burnout" of colony staff by, among other things, monthly testing of these subjects and developing appropriate measures in this regard. It is also important to improve the language culture and the level of verbal communication of colony staff both among themselves and with convicts, which will minimize the conflict between these subjects of penal relations.

The authors also identify the forms of coercion as a means of individual prevention of criminal and other offenses committed by the staff of colonies in the course of execution of sentences.

Key words: *penal institution, criminal offense, prisoner, individual prevention, preventive activity.*

Постановка проблеми. Як свідчить практика, щорічно у сфері виконання покарань України вчиняються кримінальні правопорушення з боку персоналу колоній, кількість яких в останній період постійно зростає та набуває загрозливих форм для забезпечення правопорядку у місцях позбавлення волі [1]. Усе це свідчить про неналежний рівень та ефективність запобіжної діяльності у сфері виконання покарань України, про наявність у сучасних умовах складної прикладної проблеми, що потребує вирішення з більш активним використанням наукового потенціалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науці є немало праць, присвячених питанням, що пов'язані із запобіганням правопорушенням і злочинам, які вчиняються персоналом ДКВС України у сфері виконання покарань. Зокрема, серед сучасних науковців варто виділити І.Г. Богатирьова, В.В. Василевича, О.А. Гритенко, Ю.В. Кернякевич-Танасійчук, О.Г. Колба, Я.О. Ліховіцького, М.С. Пузирьова, та ін.

Формування цілей статті. Дослідження проблем, що впливають на ефективність індивідуального запобігання кримінальним та іншим правопорушенням, які вчиняються персоналом колоній у сфері виконання покарань України. Розробити системний та комплексний підхід, який повинен включати у своєму змісті заходи профілактики на різних рівнях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Індивідуальне запобігання кримінальним та іншим правопорушенням у системі заходів запобіжного характеру, що здійснюється у сфері виконання покарань України посідає особливе місце. У науці під зазначеним видом соціальної профілактики розуміють різновид запобігання кримінальним правопорушенням з боку конкретної особи [2, с. 146].

До об'єктів запобіжної діяльності у вказаному випадку можна віднести:

– особи з числа персоналу установ, які у побуті зловживають спиртними напоями; конфліктують у сім'ях; систематично порушують службову дисципліну; тощо (їх поведінка та спосіб життя осіб з високою імовірністю вчинення кримінального та іншого правопорушення);

– персонал з проявами у виді дрібного хуліганства, систематичного притягання цих осіб до адміністративної відповідальності за порушення Правил дорожнього руху; вчинення дрібних крадіжок; т. ін. (соціальні елементи особистості, які відображають антисуспільну спрямованість особи);

– особи з числа персоналу колоній, які вчиняють насильство щодо засуджених (характеризуються наявністю таких ознак, як: підвищений рівень агресії, роздратованість, конфліктність тощо);

– особи з відсутнім власним житлом; низьким освітнім чи культурним рівнем; з постійним негативним впливом з боку засуджених та «професійним вигоранням» у зв'язку з яким це стає наслідком їх професійної деформації та деградації (несприятливі умови оточуючого середовища та життєвого укладу особи) [3]. Прикладом професійної деформації можна назвати випадок вчинення корупційних правопорушень начальником Західного міжрегіонального управління ДКВС України, генерал-майором внутрішньої служби Д. у 2020 році, за що він був притягнутий до кримінальної відповідальності за ч. 3 ст. 368 КК України.

Варто погодитись з думкою тих науковців, які виокремлюють індивідуальне запобігання кримінальним правопорушенням як самостійний вид запобіжної діяльності [4]. Теорія запобігання злочинності (кримінальних правопорушень) визначає рівні, масштаби та різновиди цієї діяльності, які одночасно є й підставами видової запобіжної діяльності та охоплюваних її різновидами запобіжних заходів [5, с. 326].

Слід погодитись з В. В. Василевичем, який переконливо доводить у своїх працях, що при визначенні предмета кримінальної політики (запобігання кримінальним правопорушенням відноситься до одного з видів її реалізації на практиці) необхідно також спиратися на інтегровані якості соціальної політики держави, положення теорії управління та наукових галузей кримінально-правового і кримінального процесуального циклу (у КПК України, закріплено принцип законності), а також здобутки соціології, педагогіки та психології [6, с. 38], що важливо також і при здійсненні

класифікації діяльності по запобіганню кримінальним та іншим правопорушенням, включаючи й сферу виконання покарань.

До основних проблем, що впливають на ефективність індивідуального запобігання кримінальним та іншим правопорушенням, які вчиняються персоналом колоній у сфері виконання покарань України, можна віднести:

1. Значні прорахунки при проведенні заходів переконання (процесу логічного обґрунтування особам з числа персоналу зазначених КВУ про відмову від кримінальної (протиправної) поведінки, злочинних намірів, антисуспільних настановок [2, с. 146]). Зокрема, ні в особових справах прийнятих на службу (роботу) в ДКВС України осіб, ні в інших матеріалах, які стосувались цієї діяльності та не мали грифу для обмеженого користування (для службового користування, таємно, цілком таємно тощо) не виявлено під час їх аналізу відповідних довідок, які засвідчували б факти здійснення щодо персоналу колоній заходів переконання.

Систематичні бесіди з особами, схильними до вчинення кримінальних та інших правопорушень, щодо соціально-правових наслідків притягнення винних суб'єктів до кримінальної відповідальності [7], особливо в частині впливу її наслідків на подальшу професійну діяльність і кар'єру дітей і близьких родичів (перешкоди на конкурсах по добору кандидатів на службу в правоохоронні органи, суд та інші державні силові структури, т. ін.), а також психологічні, емоційні, фізіологічні та інші «страждання» (обмеження, що витікають з факту затримань), які у статусі підозрюваного та підсудного відчуває будь-який засуджений, без сумніву, могли б зменшити кількість потенційних правопорушників з числа персоналу зазначених КВУ.

На ефективність індивідуального запобігання протиправній поведінці персоналу колоній досить позитивно впливає й включення спеціальних тем з означених питань у навчальні плани підготовки та підвищення кваліфікації персоналу ДКВС України у відповідних навчальних закладах Міністерства юстиції України. На жаль, їх вивчення показало, що ні в навчальних центрах для молодшого начальницького складу, ні в Академії Державної пенітенціарної служби, на базі якої проходять підвищення кваліфікації особи середнього та старшого начальницького складу ДКВС України, у навчальних програмах відсутні теми, що стосуються кримінально-правових та соціальних наслідків притягнення персоналу орга-

нів та установ виконання покарань до кримінальної відповідальності. Вказана тематика також відсутня в підручниках та навчальних посібниках з курсу «Кримінологія» та «Кримінальне право України», що негативно впливає на рівень індивідуального запобігання кримінальним та іншим правопорушенням, які вчиняються у сфері виконання покарань України.

Такі ж бесіди-переконання з особами з числа персоналу колоній можуть проводити і їх близькі родичі, які мають позитивний вплив на цих об'єктів (є моральними авторитетами; з думкою яких рахуються; надають різноманітну підтримку у скрутних життєвих ситуаціях, т. ін.).

Ефективність позитивного впливу вербальних методів на особистість правопорушника є очевидною [7], а отже, має стати одним із засобів удосконалення прикладних засад індивідуального запобігання кримінальним та іншим правопорушенням з боку ДКВС України та його міжрегіональних управлінь.

На сьогодні практика індивідуального запобігання кримінальним та іншим правопорушенням, що вчиняються персоналом колоній у процесі виконання – відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк є зовсім іншою – її суб'єкти фактично відмовились від даної профілактики суспільно небезпечних діянь, а тільки протидіють ним, тобто реагують на факти вже підготовлених до вчинення кримінальних правопорушень (ст. ст. 14-15 КК України), чим не тільки не підвищують рівень ефективності запобіжної діяльності, але й розширюють і до того існуючі величезні межі недовіри суспільства до сфери виконання покарань та низького рівня авторитету роботи (служби) у зазначеній галузі суспільних відносин.

2. Надання допомоги для тих осіб з числа персоналу колоній, поведінка яких та спосіб життя свідчать про високу ймовірність вчинення ними суспільно небезпечних діянь (ст. 11 КК України). У першу чергу, мова ведеться про створення належних умов для отримання особами освіти на рівні бакалавра та магістра, що може бути одним із антикриміногенних заходів (у виді детермінаційних корелянтів) запобіжного спрямування, враховуючи, що у структурі цих правопорушників більшість суб'єктів мають тільки загальну середню освіту. Проте, звичайно (і це показали результати даної наукової розробки), освітній рівень не можна відносити до причинного зв'язку із злочинністю (кримінальними правопорушеннями), але між і першим і другою, без сумніву, є кореляційний зв'язок.

Саме тому, якби деякі особи з числа персоналу колоній мали більш вищий рівень загального розвитку та освіти, то вони ніколи б не змінили свій статус, вчинивши те чи інше кримінальне правопорушення у сфері виконання покарань.

Ще однією проблемою, що пов'язана з наданням допомоги потенційним правопорушникам є відсутність у значної кількості осіб з числа персоналу колоній власного житла. Таким чином, наміри Міністерства юстиції України, що були закріплені з цих питань у Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи 2017 року, залишились пустими деклараціями через відсутність державного фінансування на будівництво житла для персоналу ДКВС України [8]. Відсутність належної взаємодії Мінюсту та його міжрегіональних управлінь в означеному напрямі з органами місцевого самоврядування і територіальними громадами тільки ускладнює вирішення даної проблеми, а також виступає однією із детермінант, що корелюють вчинення кримінальних та інших правопорушень з боку персоналу колоній.

В таких умовах, затвердженої державної програми щодо підвищення соціального захисту персоналу ДКВС України (на рівні Верховної Ради України у межах Національної доктрини розвитку пенітенціарної системи України, мова про яку все частіше ведеться у науковій літературі [9]) є необхідним та об'єктивно обумовленим завданням держави.

Серед інших видів допомоги, яка має надаватися у межах індивідуальної запобіжної діяльності, є такі:

а) постійне психологічне забезпечення життєдіяльності цих осіб у процесі виконання їх обов'язків в установах виконання покарань (введення у штат кожної колонії посади психолога, який би займався профілактикою професійного «вигорання» персоналу колоній шляхом, зокрема, щомісячного тестування цих суб'єктів та розробляв відповідні заходи у цьому сенсі. До прикладу, якби вчасно психологом було виявлено відхилення у психіці та психології проблеми окремих осіб, то можна було б запобігти вчиненню у 2017 році у Чернігівському СІЗО Центрального міжрегіонального управління ДКВС України катування ув'язнених під варту персоналом цієї установи попереднього ув'язнення, за що вони були притягнуті до кримінальної відповідальності за ч. 1 ст. 127 КК України ;

б) потреба у підвищенні мовної культури та рівня вербального спілкування персоналу колоній як поміж собою, так і із засудженими, що дасть можливість мінімізувати конфліктність цих

суб'єктів кримінально-виконавчих правовідносин, а також знизить застосування до осіб, які тримаються у місцях позбавлення волі, заходів вгамівного характеру, хоча останні дії й передбачені законом (ст. 106 КВК України) [10, с. 271–299];

в) інші, мова про які ведеться у науковій літературі [11, с. 399–436] та які потребують активізації і підвищення рівня ефективності їх реалізації, враховуючи стан злочинності (кримінальної активності) персоналу колоній у сфері виконання покарань України.

3. Особливості реалізації у сучасних умовах примусу, як напряму індивідуального запобігання кримінальним та іншим правопорушенням, що вчиняються персоналом колоній в процесі виконання – відбування покарання. Цей захід до вказаної категорії потенційних правопорушників, як показує практика, у сфері виконання покарань проявляється у формі:

– притягнення осіб з числа персоналу колоній до дисциплінарної відповідальності (як правило, шляхом позбавлення щомісячних преміальних виплат, у той самий час майже не застосовуються такі заходи впливу на правопорушника, як: усне попередження; письмове попередження та інші більш м'якші засоби реагування на протиправну поведінку правопорушників, що не тільки порушує принципи раціональності застосування примусу та справедливості, але й відображає загальну негативну тенденцію, що склалась у сьогоденні у правоохоронній практиці держави, де штраф визнається найефективнішим засобом державного примусу;

– внутрішньої та зовнішньої ротації (переміщення потенційних правопорушників з числа персоналу колоній з однієї посади на іншу як всередині цієї КВУ, так і за її межами (іншу КВУ у межах регіонального управління ДКВС України або УВП іншого міжрегіонального управління; т. ін.);

– скорочення та інші структурні переміни у штаті колонії. У сьогоденні, це, зокрема, обумовило ліквідацію зайвих УВП або «консервації» (тимчасового припинення їх роботи) цих об'єктів системи ДКВС України;

– вирішення питання у судовому порядку про позбавлення потенційних правопорушників батьківських прав, права на управління транспортними засобами, права на законне володіння зброєю, т. ін.;

– використання цих осіб (зокрема, працівників служби нагляду, безпеки та охорони) на постах, які не передбачають безпосереднього спілкування із засудженими та їх близькими родичами або носіння вогнепальної зброї чи спеціальних засобів

забезпечення безпеки (резинових палок; засобів дратівливої дії; кайданків тощо [12]. Практично щорічно кількість застосування сили та спеціальних засобів до засуджених, позбавлених волі, є однаковою, що свідчить про негативну тенденцію насильства, яка не тільки знижує рівень виправно-ресоціалізаційного процесу, але й суттєво нівелює зусилля цих КВУ з питань запобігання кримінальним та іншим правопорушенням, що вчиняються персоналом цих КВУ [10, с. 170–229];

– постійне підвищення фізичної готовності персоналу колоній у ході щотижневих (не рідше 2-х разів на тиждень) занять по службовій підготовці та прийняття щомісячно заліків у цих осіб з цих питань;

– постійне проведення занять у системі підвищення службової підготовки, за результатами яких передбачити своєрідні контрольні та атестаційні заходи;

– інші заходи примусу, які застосовуються до потенційних порушників закону з числа персоналу колоній, мова про які ведеться у наукових джерелах [13] та які потребують активізації.

Висновки. Таким чином, здійснений у цій статті аналіз змісту даного виду запобіжної

діяльності у сфері виконання покарань України показав, що у її змісті існує низка суттєвих проблем, які вкрай негативно впливають на ефективність процесу виконання – відбування покарань у виді позбавлення волі на певний строк, тобто виступають детермінантами, що спричинюють, обумовлюють і корелюють вчинення кримінальних та інших правопорушень з боку персоналу колоній.

Поряд з цим, тільки системний та комплексний підхід, який включає у своєму змісті заходи загальносоціального та спеціально-кримінологічного запобігання, дозволить вивести на новий якісний рівень ефективність індивідуальної запобіжної діяльності, що здійснюється відносно зазначених вище суб'єктів протиправної поведінки у сфері виконання покарань.

При цьому варто також констатувати, що у сьогоденні відповідним суб'єктам кримінологічної профілактики у сфері виконання покарань України слід нарешті відійти від практики «протидії» кримінальним та іншим правопорушенням до діяльності щодо запобігання цим суспільно небезпечним явищам та пріоритетною у ній визнати ранню профілактику.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про стан правопорядку, ізоляції та нагляду, діяльність підрозділів охорони, пожежної безпеки та воєнізованих формувань Державної кримінально-виконавчої служби України у I кварталі 2021 року. *Режим доступу:* <https://kvs.gov.ua/important-info/for-public/>
2. Кримінологія. Академічний курс. / за заг. ред. О. М. Литвинова. Київ: Видавничий дім «Кондор», 2018. 588 с.
3. Медведєв В. С. Проблеми професійної деформації співробітників органів внутрішніх справ (теоретичні та прикладні аспекти): монографія: Київ: Либідь, 1996. 192 с.
4. Henting H. The criminal and his victim / H. Henting. – New-York: Schocken Books, 1979. 461 p.
5. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія кримінологічної науки. 424 с.
6. Василевич В. В. Кримінологічна політика України: монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. 435 с.
7. Покарання та його карально-виправний вплив на засуджених, колишніх співробітників правоохоронних органів: монографія / за заг. ред. Т. А. Денисової. Запоріжжя: Просвіта, 2011. 270 с.
8. Концепція реформування (розвитку) пенітенціарної системи України: схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 року № 654-р. *Режим доступу:* <https://zakon.rada.gov.ua>
9. Богатирьов І. Національна програма трансформації кримінально-виконавчої системи в пенітенціарну систему України: проект. Юридичний вісник України. 2020. № 3(1280). С. 7.
10. Колб І. О. Соціально-правова природа застосування в Україні до засуджених, позбавлених волі, заходів вгамування: монографія. Луцьк: видавництво «Терен», 2019. 546 с.
11. Ліховіцький Я. О. Злочини, що вчиняються персоналом Державної кримінально-виконавчої служби України: кримінологічна характеристика та запобігання: монографія. Луцьк: ПП Іванюк В. П., 2017. 584 с.
12. Про затвердження переліку та Правил застосування спеціальних засобів військовослужбовцями Національної гвардії під час виконання службових завдань: постанова Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2017 р. № 1024. *Офіційний вісник України*. 2018. № 3. Ст. 117.
13. Новосад Ю. О. Оперативно-розшукові засади запобігання злочинам і правопорушенням, що вчиняються персоналом виправних колоній: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів: Львів. Держ. ун-т внутр. справ, 2010. 20 с.

УДК 347.13

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.3.23>

Лепіш Наталія Ярославівна,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін

Інституту права Львівського державного університету внутрішніх справ

ORCID ID: 0000-0002-5754-3511

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА БЕЗПЕКУ ІНФОРМАЦІЇ ПРО ПРИВАТНЕ ЖИТТЯ ТА ПЕРСОНАЛЬНІ ДАНІ

ORGANIZATIONAL AND LEGAL PROBLEMS OF IMPLEMENTING THE RIGHT TO SECURITY OF PRIVATE LIFE AND PERSONAL DATA

У статті наведено роз'яснення актуальної наукової проблематики щодо теоретико-методологічного дослідження правового забезпечення інформаційної безпеки особи безпосередньо виводить на аналіз проблем забезпечення таємниці особистого життя, особистих даних, включаючи питання ефективного захисту персональних даних. Досліджується розвиток інформаційних технологій і систем які впливають на зростання загрози інформаційної безпеки в особистому та сімейному житті громадян, при захисті персональних даних, оскільки має місце формальність застосування правових норм сфері захисту персональних даних.

Аналізуються такі закони України «Про симулювання розвитку цифрової економіки» та «Про публічні електронні реєстри» які позитивно позначаються на правозастосовній практиці, ефективності правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних з обробкою персональних даних, що здійснюється органами державної влади, місцевими органами державної влади, іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, юридичними та фізичними особами з використанням засобів автоматизації або без використання таких засобів, якщо обробка персональних даних без використання таких засобів відповідає характеру дій, що здійснюються з персональними даними з використанням засобів автоматизації, регульованих нормами закону «Про захист персональних даних».

Під персональними даними розуміється інформація, що відноситься прямо чи опосередковано до визначеної фізичної особи (суб'єкта персональних даних). Під обробкою персональних даних розуміється дія (операція) або сукупність дій, що здійснюються з використанням засобів автоматизації або без використання таких засобів з персональними даними, включаючи збирання, запис, систематизацію, накопичення, зберігання, уточнення, вилучення, використання, передачу, знеособлення, блокування, видалення, знищення персональних даних.

Ключові слова: безпека інформації, приватне життя, персональні дані, реалізація права.

The article provides an explanation of the current scientific issues regarding the theoretical and methodological research of the legal provision of information security of a person, which directly leads to the analysis of the problems of ensuring the secrecy of personal life, personal data, including the issue of effective protection of personal data. The development of information technologies and systems that affect the growth of the threat of information security in the personal and family life of citizens, in the protection of personal data, is being studied, as there is a formality in the application of legal norms in the field of personal data protection.

The following laws of Ukraine "On simulating the development of the digital economy" and "On public electronic registers" are analyzed, which have a positive effect on law enforcement practice, the effectiveness of legal regulation of social relations related to the processing of personal data carried out by state authorities, local state authorities, other state authorities, local self-government bodies, legal entities and natural persons with or without the use of automation tools, if the processing of personal data without the use of such tools corresponds to the nature of actions carried out with personal data using automation tools regulated by the law "On Personal Data Protection".

Personal data refers to information directly or indirectly related to a specific natural person (subject of personal data). The processing of personal data means an action (operation) or a set of actions carried out with the use of automation tools or without the use of such tools with personal data, including collection, recording, systematization, accumulation, storage, clarification, extraction, use, transfer, depersonalization, blocking, deletion, destruction of personal data.

Key words: information security, privacy, personal data, enforcement of rights.

Законом визначено основні принципи обробки персональних даних [1; 2].

Слід зазначити, що ухваленню закону передувала ратифікація Україною Конвенції Ради

Європи про захист фізичних осіб під час автоматизованого оброблення персональних даних.

Пізніше були прийняті інші важливі міжнародні документи, у тому числі Регламент Європейського

Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 96/46ЄС (Загальний регламент про захист даних) [3].

Положення Регламенту визначають персональну інформацію як дані, які потребують захисту на кожному етапі від збору до зберігання та розповсюдження. Право громадян на доступ до своїх даних і внесення змін до них стало головною складовою цих правил. У різних законах і правилах по-різному визначаються умови захисту даних.

Прийнято вважати, що персональна інформація має бути: отримана чесним та законним шляхом; використана тільки для заздальгідь визначених цілей; відповідати задачі, заради якої вона збиралася; точної; оброблятися лише за згодою суб'єктів її отримання; доступна суб'єкту даних; захищена від несанкціонованого доступу; знищено після того, як мети досягнуто.

Безпека персональних даних при обробці в інформаційній системі забезпечує оператор системи, який обробляє персональні дані (далі – оператор), або особа, яка здійснює обробку персональних даних за дорученням оператора на підставі договору. Договір між оператором та уповноваженою особою повинен передбачати обов'язок уповноваженої особи забезпечити безпеку персональних даних при обробці в інформаційній системі, яка є системою, що обробляє спеціальні категорії персональних даних, якщо в ній обробляються персональні дані стосовно національної приналежності, політичних поглядів, релігійних чи філософських переконань, стану здоров'я, інтимного життя суб'єктів персональних даних.

Інформаційна система може обробляти біометричні персональні дані, відомості, що характеризують фізіологічні та біологічні особливості людини, на підставі яких можна встановити її особу та які використовуються оператором для встановлення особи суб'єкта персональних даних. На даний аспект вказують автори наукового дослідження «Theoretical bases of legal regulation of artificial intelligence systems for identification in the context of the activities of executive authorities» [4].

Система ідентифікаційних ознак людини неоднорідна. Доцільно побудувати ієрархічну систему, щоб ефективно використовувати сучасні біометричні технології та будувати систему забезпечення безпеки персональних даних. Законопроект від 2 червня 2021 року № 5628 «Про захист

персональних даних» передбачає побудову відповідної системи [5].

Пов'язана із захистом персональних даних проблема створення системи ефективного електронного, зокрема міжвідомчого документообігу. У більшості випадків юридичні та фізичні особи звертаються до державних органів для реєстрації та підтвердження своїх прав, для захисту інтересів. Вчинення цих дій супроводжується певною кількістю документів, кінцевим результатом є документ. Щоб юридичні та фізичні особи погодилися спілкуватися через Інтернет з державою, мають бути впевнені, що всі права будуть документовані в електронному вигляді не менш надійно, ніж на папері.

Державні органи повинні бути впевнені в цілісності та автентичності поданих фізичними і юридичними особами електронних документів. Позначена проблематика в умовах глобального інформаційного суспільства ускладнюватиметься, у міру проникнення системи електронного документообігу у різні сфери життя інформаційної держави в цифрову економіку. Реалізація зазначеного питання передбачена у Національній економічній стратегії на період до 2030 року [6].

Автоматизація процесів обміну даними між окремими відомчими інформаційними системами, забезпечення доступу до них інших органів державної влади потребує створення інтеграційної інформаційно-технологічної та комунікаційної інфраструктури для обробки та маршрутизації міжвідомчих інформаційних потоків з урахуванням вимог з кібербезпеки безпеки.

Позитивно на системі електронного документообігу позначилося ухвалення закону «Про електронні довірчі послуги» [7]. Цей Закон розширює сферу використання та допустимі види електронного підпису.

По-справжньому ефективність електронного урядування може бути використана лише тоді, коли буде створено законодавчу основу для створення та використання електронних документів.

Під електронним документообігом розуміють систему ведення документації, коли масив створених електронних документів підтримується з допомогою інформаційно-комунікаційних технологій на комп'ютерах, об'єднаних у мережу, що дає можливість формування та ведення розподіленої бази даних.

Відповідно до закону «Про електронні документи та електронний документообіг» документована інформація – це зафіксована на матеріальному носії шляхом документування інформація з реквізитами, що дозволяють визначити інфор-

мацію або у встановлених законодавством випадках її матеріальний носій [8]. Електронний документ – це документована інформація, представлена в електронній формі, у вигляді, придатному для сприйняття людиною з використанням електронних обчислювальних машин, для передачі інформаційно-комунікаційними мережами або обробки в інформаційних системах.

Одним з обов'язкових і важливих реквізитів документа, що забезпечує юридичну силу документа, є власноручний підпис фізичної або посадової особи, яка склала документ, що відображає волю та згоду особи, яка підписала стосовно змісту документа. За реквізитом ідентифікується особа, що підписала документ, оцінюються повноваження.

У процесі розвитку електронного документообігу та технології електронного підпису актуалізуються питання захисту контенту, справжнього змісту документа, як наслідок – проблеми ідентифікації особи. Питання інформаційної безпеки особи у разі безпосередньо пов'язані з інформаційною безпекою електронного документообігу.

Реалізація програми «Електронний уряд» відбувається за двома напрямками, які технологічно досить схожі та засновані на криптографічних алгоритмах з відкритим ключем: ідентифікація та аутентифікація особи; забезпечення безпеки електронних трансакцій.

Створена з метою ефективності інфраструктури електронного уряду Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус функціонально покликана сприяти підвищенню рівня довіри особи у процесі отримання державних послуг в електронному вигляді [9].

Питання правової регламентації правовідносин у сфері електронного документообігу одні із актуальних, потребують швидкого рішення.

Аналізуючи стосовно засобів масової інформації принцип недоторканності приватного життя, неприпустимість збору, зберігання, використання та розповсюдження інформації про приватне життя особи без її згоди, закріплений законом «Про інформацію», автори дослідження «Право на невтручання у приватне та сімейне життя: практика Європейського Суду з прав людини» наголошують, що тільки за наявності згоди особи можлива публікація відомостей про його особисте життя. Згода громадянина, який є неповнолітнім, визнаного судом недієздатним або обмеженого в дієздатності, може дати один із його батьків, опікун, піклувальник або законний представник.

На практиці вимога про обов'язкове отримання згоди на публікацію відомостей про приватне життя особи не завжди дотримується, особливо щодо популярних осіб.

Гарантоване Конституцією право на недоторканність приватного життя поширюється на ту сферу життя, яка відноситься до окремої особи, стосується тільки цієї особи та охоплює охорону таємниці всіх сторін особистого життя особи, оголошення яких особа з певних причин вважає небажаною [10].

Право на недоторканність приватного життя означає надану людині та гарантовану державою можливість контролювати інформацію про себе, перешкоджати розголошенню відомостей особистого, інтимного характеру.

Резолюцією № 428 (1970) Консультативної асамблеї Ради Європи «Щодо Декларації про засоби масової інформації та права людини» наголошується, що існує сфери, в якій здійснення права на свободу інформації та свободу вираження думки може суперечити правом на повагу особистого життя, гарантованим ст. 8 Конвенції про права людини. Не можна допускати, щоб здійснення першого права завдавало шкоди останньому праву [11].

Резолюція досить повно розкриває зміст права на повагу до особистого життя. Пояснюється, що представляє право вести своє життя на власний розсуд при мінімальному сторонньому втручанні. Це стосується особистого, сімейного та домашнього життя, фізичної та духовної недоторканності, честі та репутації, необхідності не допускати, щоб людину представляли у хибному світлі, не розкриття не мають відношення до справи та несприятливих факторів, несанкціонованої публікації приватних фотографій, захисту від шпигунства та невинуватих неприпустимих безтактних дій, захисту від неправильного використання матеріалів особистого листування, захисту від розкриття інформації, наданої чи отриманої індивідом у конфіденційному порядку.

Ті особи, які власними діями сприяли поширенню інформації безтактного характеру, оскарженій пізніше, не можуть посилалися на право на повагу до особистого життя.

Складнощі судової практики у справах охорони приватного життя громадянина при неправомірному поширенні такої інформації без згоди через відсутність балансу між публічними та приватними інтересами актуалізують проблему законодавчого врегулювання питання встановлення меж приватного життя особи.

Питання приватності у глобальному інформаційному суспільстві, балансу інтересів особи та держави, не нове, проте в умовах інформаційного простору піднімається регулярно.

Противники порушення приватності побоюються порушення прав людини, вторгнення у сферу особистої інформації, порушення етики, використання отриманої особистої інформації проти людини. віднесення відомостей до такої інформації з урахуванням державних, громадських чи інших громадських інтересів.

На думку В. А. Сокурєнко В.А., Н. О. Хрякової, перед правом на приватність у сучасному діджиталізованому світі постає досить багато загроз та небезпек: незаконне поширення та заволодіння персональними даними, транскордонне переміщення, недостатнє нормативне врегулювання механізмів захисту від порушення, пошук балансу між втручанням держави у приватну інформацію та громадськими інтересами [12, с. 283].

За основу повинні бути прийняті критерії статусу особи (громадського, політичного), змістовна сторона інформації, яка розповсюджується, що становить основу суспільного та публічного інтересу.

Поняття інформації про приватне життя особи, на відміну від персональних даних, на нашу думку, більш широко характеризує особу, не спрямовану на ідентифікацію за допомогою фіксації на матеріальному носії, але має безпосереднє відношення до характеристики конкретної людини незалежно від суспільного чи професійного статусу: біографічні відомості, переконання, погляди, подробиці особистого життя тощо.

Уповноваженим органом захисту прав суб'єктів персональних даних, на який покладається забезпечення контролю та нагляду за відповідністю обробки персональних даних є Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.

О.М. Бойко зазначає, що Українське законодавство не відповідає вимогам Конвенції щодо

передбачення положень, що регулюють збирання, оброблення, використання та захист біометричних персональних даних, відповідно, відсутня вимога контролю та нагляду за цим процесом з боку Уповноваженого [13, с. 162].

Обробка біометричних персональних даних може здійснюватися лише за наявності згоди у письмовій формі суб'єкта персональних даних, за винятком випадків, передбачених чинним законодавством, яке передбачає винятки, пов'язані з реалізацією міжнародних договорів України про реадмісію, у зв'язку із здійсненням правосуддя та виконанням судових актів, у випадках, передбачених законодавством України про оборону, про безпеку, про протидію тероризму, про транспортну безпеку, про запобігання корупції, про оперативно-розшукову діяльність, щодо кримінально-виконавчого законодавства України, законодавства України про порядок виїзду з України та в'їзду в Україну.

На думку К. В. Дубаноса, нормативно-правова база, яка регулює використання баз біометричних даних в Україні, потребує оновлення в частині визначення основних термінів, закріплення процедури реєстрації біометричних даних і їх використання в кримінальному провадженні та експертній діяльності. Акцентовано увагу на необхідності прийняття Закону України «Про державну реєстрацію геномної інформації людини» [14, с. 219].

Відзначимо позитивний досвід створення Міністерства цифрової трансформації спеціальних Інтернет ресурсів, спрямованих на формування правової культури. Серед завдань створеного порталу допомогти дітям зрозуміти важливість конфіденційності особистого життя при використанні цифрових технологій, але також для молодих людей, які з легкістю та ентузіазмом використовують середовище Інтернету.

Подібні проекти доцільно розвивати, поширивши подібні та інші аудиторні групи – пенсіонерів, студентів та інших.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про симулювання розвитку цифрової економіки : Закон України від 15.07.2021 р. № 1667-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text>
2. Про публічні електронні реєстри : Закон України від 18.11.2021 р. № 1907-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1907-20#Text>
3. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984008-16#Text>
4. Kovaliv M., Yesimov S., Kravchuk S. Theoretical bases of legal regulation of artificial intelligence systems for identification in the context of the activities of executive authorities. *Соціально-правові студії*. 2020. Випуск 2 (8). С. 8–15.
5. Законопроект від 02.06.2021 року № 5628 «Про захист персональних даних». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72160

6. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 р. № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#n25>
7. Про електронні довірчі послуги: Закон України від 01.06.2010 р. № 2155- VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2155-19>
8. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22.05.2003 р. № 851-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/851-15>
9. Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус: Закон України від 20.11.2012 р. № 5492-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/5492-17>
10. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show>
11. Резолюція № 428 (1970) Консультативної асамблеї Ради Європи «Щодо Декларації про засоби масової інформації та права людини». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_107#Text
12. Сокурєнко В. А., Хрякова Н. О. Право на приватність у мережі Інтернет у контексті європейської системи захисту прав. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 280–284.
13. Бойко А. М. Захист біометричних персональних даних Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. С. 169–163.
14. Дубонос К. В. Використання баз біометричних даних підрозділів експертної служби МВС України під час розслідування кримінальних правопорушень: дис. ... д-ра філософії; спец. 081. Київ, 2021. 286 с.

УДК 347.65/68

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.3.24>

Марченко Олеся Володимирівна,

доктор юридичних наук,

професор кафедри цивільного, трудового та господарського права

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

ORCID ID: 0000-0002-3265-3597

Негіна Влада Русланівна,

студентка III курсу юридичного факультету

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

ORCID ID: 0000-0002-2293-423X

ПРОБЛЕМАТИКА ВСТУПУ В СПАДЩИНУ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ ОСОБАМИ, ЩО ВИЇХАЛИ ЗА МЕЖІ УКРАЇНИ

THE PROBLEM OF ACCESSING THE INHERITANCE DURING MARITAL STATE BY PERSONS WHO LEFT ABROAD OF UKRAINE

Стаття присвячена проблематиці вступу в спадщину під час воєнного стану особами, що виїхали за межі України.

Автори статті аналізують ряд нормативно-правових актів: Постанову Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 року №164 «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану»; Постанову Кабінету Міністрів України від 24 червня 2022 року №719 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо нотаріату та державної реєстрації в умовах воєнного стану»; Постанову Кабінету Міністрів України від 09 травня 2023 року № 469 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо нотаріату, державної реєстрації та функціонування державних електронних інформаційних ресурсів в умовах воєнного стану»; Книгу Шість «Спадкове право» Цивільного кодексу України; Закон України «Про нотаріат» від 02 вересня 1993 року № 3426-XII; Наказ Міністерства юстиції України та Міністерства закордонних справ України від 27 грудня 2004 року №142/5/310 «Про затвердження Положення про порядок учинення нотаріальних дій в дипломатичних представництвах та консульських установах України»; Наказ Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 року № 296/5 «Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України»; Постанову Кабінету Міністрів України від 24 червня 2022 року № 719 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо нотаріату та державної реєстрації в умовах воєнного стану»; Постанову Кабінету Міністрів України від 09 травня 2023 року № 469 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо нотаріату, державної реєстрації та функціонування державних електронних інформаційних ресурсів в умовах воєнного стану».

Розглянута судовою практикою з розгляду питання вступу у спадщину під час воєнного стану, а саме строки вступу у спадщину. Судова практика зазначена у постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду у судовій справі №676/47/21 від 25 січня 2023 року та у постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду у судовій справі № 607/13549/21 від 13 квітня 2023 року.

Ключові слова: спадкування, воєнний стан, прийняття спадщини, нотаріальні дії, постанова.

The article is devoted to the issue of inheritance during martial law by persons who left Ukraine.

The authors of the article analyze a number of normative and legal acts: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of February 28, 2022 No. 164 «Some issues of notary in the conditions of martial law»; Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated June 24, 2022 No. 719 «On Amendments to Certain Resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine Regarding Notary and State Registration in Martial Law»; Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated May 9, 2023 No. 469 «On Amendments to Certain Resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine Regarding Notary, State Registration and Functioning of State Electronic Information Resources in Martial Law»; Book Six «Inheritance Law» of the Civil Code of Ukraine; Law of Ukraine «On Notaries» dated September 2, 1993 No. 3426-XII; Order of the Ministry of Justice of Ukraine and the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine dated December 27, 2004 No. 142/5/310 «On approval of the Regulation on the procedure for notarial acts in diplomatic missions and consular institutions of Ukraine»; Order of the Ministry of Justice of Ukraine dated February 22, 2012 No. 296/5 «On Approval of the Procedure for Performing Notarial Acts by Notaries of Ukraine»; Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated June 24, 2022 No. 719 «On Amendments to Certain Resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine Regarding Notary and State Registration in Martial Law»; Resolution of the

Cabinet of Ministers of Ukraine dated May 9, 2023 No. 469 «On Amendments to Certain Resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine Regarding Notary, State Registration and Functioning of State Electronic Information Resources in Martial Law».

Jurisprudence on the issue of inheritance during martial law, namely the terms of inheritance, is considered. Judicial practice is specified in the Supreme Court's resolution of the panel of judges of the Second Judicial Chamber of the Civil Court of Cassation in court case No. 676/47/21 of January 25, 2023 and in the resolution of the Supreme Court of the panel of judges of the First Judicial Chamber of the Civil Court of Cassation in court case No. 607/13549/21 dated April 13, 2023.

Key words: *inheritance, martial law, acceptance of inheritance, notarial actions, decree.*

Постановка проблеми. Розпочата 24 лютого 2022 року повномасштабна війна рф проти України, вплинула не лише на життя пересічних громадян, а й на усі сфери суспільних відносин, у тому числі на спадкові. Війна спровокувала появу біженців серед громадян України. Мільйони українців покинули країну задля порятунку власного життя. Війна внесла корективи в питання спадкового права. Перебуваючи за межами України, громадяни зіштовхнулися з труднощами оформлення спадщини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання стосовно вступу в спадщину під час воєнного стану особами, що виїхали за межі України, не виступало предметом окремих наукових досліджень в межах сучасної вітчизняної цивілістики. Вітчизняними науковцями окремо не вивчалося питання спадкування особами, які під час воєнного стану перебувають за межами України. Серед українських дослідників є наукові роботи, пов'язані з загальним висвітленням проблематики спадкового права в умовах війни Голубенко І., Грачова О., Маслово М. [1], Кухарев О. [3].

Мета статті (постановка завдання) – виявлення проблем вступу в спадщину під час воєнного стану особами, що виїхали за межі України.

Виклад основного матеріалу. У Цивільному кодексі України виокремлено книгу шість під назвою «Спадкове право», в якій зазначаються норми Кодексу, регулюючі питання спадщини. У статті 1216 ЦК України розкривається поняття «спадкування», як «перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців)» [11]. Щоб стати спадкоємцем, особа повинна прийняти спадщину в порядку встановленому чинним законодавством.

У статті 1217 ЦК України вказується, що спадкування здійснюється за заповітом та за законом [11]. Відповідно до статті 1222 ЦК України спадкоємцями за заповітом і за законом можуть бути фізичні особи, які є живими на час відкриття спадщини, а також особи, які були зачаті за життя спадкодавця і народжені живими після відкриття спадщини [11]. Відповідно до частини 1 статті 1219 ЦК України спадщина відкривається внаслідок смерті особи або оголошення її помер-

лою, а у частині цієї ж статті зазначається, що часом відкриття спадщини є день смерті особи або день, з якого вона оголошується померлою [11]. Згідно зі статтею 1221 ЦК України місцем відкриття спадщини є місце подання першої заяви, що свідчить про волевиявлення щодо спадкового майна, спадкоємців, виконавців заповіту, осіб, заінтересованих в охороні такого майна, або вимоги кредиторів. На підставі отриманої першої заяви нотаріус заводить спадкову справу, яка підлягає державній реєстрації у Спадковому реєстрі в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України [11].

Оскільки повномасштабна війна спровокувала появу біженців, то з їх появою виникли певні труднощі з місцем відкриття спадщини. Мільйони українців, які опинилися за межами України, зіштовхнулися з цією проблемою. У частині 1 статті 1269 ЦК України вказано, що спадкоємець, який бажає прийняти спадщину, але на час відкриття спадщини не проживав постійно із спадкодавцем, має подати нотаріусу або в сільських населених пунктах – уповноваженій на це посадовій особі відповідного органу місцевого самоврядування заяву про прийняття спадщини [11]. Також частинами 1 та 2 статті 1270 ЦК України встановлюються строки для прийняття спадщини, а саме строк у шість місяців, який починається з часу відкриття спадщини. Якщо виникнення у особи права на спадкування залежить від неприйняття спадщини або відмови від її прийняття іншими спадкоємцями, строк для прийняття нею спадщини встановлюється у три місяці з моменту неприйняття іншими спадкоємцями спадщини або відмови від її прийняття [11]. Тобто на прийняття спадщини впливають строки. Як зазначається у частині 1 статті 1272 ЦК України, якщо спадкоємець протягом строку не подав заяву про прийняття спадщини, він вважається таким, що не прийняв її. Якщо у спадкоємця наявна поважна причина, через яку він пропустив строки на подання заяви про прийняття спадщини, то згідно з частиною 3 статті 1272 ЦК України такий спадкоємець звертається з позовом до суду, який встановить додатковий строк, достатній для подання ним заяви про прийняття спадщини [11]. В цьому випадку спадкоємець повинен подати до суду

докази на підтвердження поважної причини пропуску строків. До поважних причин належить, наприклад, тривала хвороба спадкоємця або перебування на строковій службі в лавах Збройних Сил України. Суд оцінює поважність причини та чи стала ця причина перешкодою для звернення до нотаріусу. Якщо спадкоємець був необізнаний про смерть спадкоємця та пропустив строки, то це не вважається поважною причиною пропуску строків.

Кабінет Міністрів України прийняв постанову від 28 лютого 2022 року №164 «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану», в якій першочергово у пункті 3 зазначалося, що «на час воєнного стану перебіг строку для прийняття спадщини або відмови від її прийняття зупиняється» [2].

24 червня 2022 року Кабінет Міністрів України прийняв додаткову постанову, яка внесла зміни до пункту 3 попередньої постанови № 164 Кабінету Міністрів України, стосовно строків оформлення спадщини під час воєнного стану. У постанові Кабінету Міністрів України № 719 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо нотаріату та державної реєстрації в умовах воєнного стану» вказано, що «перебіг строку для прийняття спадщини або відмови від її прийняття зупиняється на час дії воєнного стану, але не більше ніж на чотири місяці. Свідцтво про право на спадщину видається спадкоємцям після закінчення строку для прийняття спадщини» [9]. Тобто, зазначені постанови Кабінету Міністрів України продовжили строк прийняття спадщини ще на чотири місяці до основних шести місяців, встановлених за загальним правилом статтею 1270 ЦК України [11].

Постанова Кабінету Міністрів України № 164 вступила в силу 06 березня 2022 року [2], а постанова Кабінету Міністрів України № 719 – 29 червня 2022 року [9]. Перебіги у часі спровокували питання обчислення строків в період з 6 березня 2022 року по 28 червня 2022 року. Для кожної конкретної спадкової справи, відкритої до початку воєнного стану, обрахунок виглядає наступним чином: якщо шестимісячний строк не сплинув до 06 березня 2022 року, то він автоматично продовжується на чотири місяці, що в сумі становить десять місяців. Але якщо цей строк сплинув вже під час дії воєнного стану та до 6 березня 2022 року, то діє загальне правило обчислення строків, зазначене статтею 1270 ЦК України, за якою строк прийняття спадщини або відмови від неї становить шість місяців.

Але на думку Верховного Суду зазначені постанови суперечать нормам Цивільного кодексу України, а саме статтям 1270 та 1272 ЦК України. Відповідно до частини 4 статті 4 ЦК України, якщо постанова Кабінету Міністрів України суперечить положенням цього Кодексу або іншому закону, застосовуються відповідні положення цього Кодексу або іншого закону [11]. 25 січня 2023 року у постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду у справі №676/47/21 надана оцінка вищезазначеним постановам [4].

Свою позицію судова колегія обґрунтовує наступним чином: «Основним актом цивільного законодавства України є Цивільний кодекс України. Актами цивільного законодавства є також інші закони України, які приймаються відповідно до Конституції України та цього Кодексу. Якщо суб'єкт права законодавчої ініціативи подав до Верховної Ради України проект закону, який регулює цивільні відносини інакше, ніж цей Кодекс, він зобов'язаний одночасно подати проект закону про внесення змін до Цивільного кодексу України. Поданий законопроект розглядається Верховною Радою України одночасно з відповідним проектом закону про внесення змін до Цивільного кодексу України (частина 2 статті 4 ЦК України).

Актами цивільного законодавства України є також постанови Кабінету Міністрів України. Якщо постанова Кабінету Міністрів України суперечить положенням цього Кодексу або іншому закону, застосовуються відповідні положення цього Кодексу або іншого закону (частина 4 статті 4 ЦК України) [11].

У статті 4 ЦК України встановлено повний перелік нормативно-правових актів, якими можуть регулюватися цивільні відносини. Крім Конституції України, ЦК України та інших законів України, цивільні відносини можуть регулюватися, за загальним правилом, лише такими підзаконними актами, як: акти Президента України, видані у випадках, установлених виключно Конституцією України; постанови Кабінету Міністрів України, що не суперечать положенням ЦК України та інших законів України. Якщо постанова Кабінету Міністрів України суперечить положенням ЦК України, або іншому закону, мають застосовуватися відповідні положення ЦК або іншого закону. Інші органи державної влади України та органи влади Автономної Республіки Крим можуть видавати нормативні акти, що регулюють цивільні відносини, лише у випадках і в межах, установлених Конституцією України та законом. Таким чином можливість видання актів цивільного зако-

нодавства на підзаконному рівні для зазначених органів суттєвим чином обмежена (відповідно до постанови Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 06 листопада 2019 року в справі № 490/7071/16-ц).

Для прийняття спадщини встановлюється строк у шість місяців, який починається з часу відкриття спадщини. Якщо виникнення у особи права на спадкування залежить від неприйняття спадщини або відмови від її прийняття іншими спадкоємцями, строк для прийняття нею спадщини встановлюється у три місяці з моменту неприйняття іншими спадкоємцями спадщини або відмови від її прийняття (стаття 1270 ЦК України).

Якщо спадкоємець протягом строку, встановленого статтею 1270 цього Кодексу, не подав заяву про прийняття спадщини, він вважається таким, що не прийняв її. За письмовою згодою спадкоємців, які прийняли спадщину, спадкоємець, який пропустив строк для прийняття спадщини, може подати заяву про прийняття спадщини нотаріусу або в сільських населених пунктах – уповноваженій на це посадовій особі відповідного органу місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини. За позовом спадкоємця, який пропустив строк для прийняття спадщини з поважної причини, суд може визначити йому додатковий строк, достатній для подання ним заяви про прийняття спадщини (стаття 1272 ЦК України).

Законодавець як у статті 1270 ЦК України, так і в інших нормах ЦК України, не передбачає допустимості існування такої конструкції як «зупинення перебігу строку на прийняття спадщини» та можливості в постанові Кабінету Міністрів України визначати інші правила щодо строку на прийняття спадщини. Пункт 3 постанови Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 року № 164 «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану» (в редакції, чинній на момент виникнення спірних правовідносин) суперечить статтям 1270, 1272 ЦК України, а тому не підлягає застосуванню».

Звертаючись до судової практики, можна дійти висновку, що перебування спадкоємця за межами України не вважається поважною причиною. 13 квітня 2023 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду в рамках справи № 607/13549/21, виніс постанову. У вказаній справі досліджувалося питання щодо перебування спадкоємця за межами країни, що не є поважними причинами пропуску строку для подання заяви про прийняття

спадщини [5]. Згідно з частиною 3 статті 1272 ЦК України за позовом спадкоємця, який пропустив строк на прийняття спадщини з поважної причини, суд може визначити йому додатковий строк, достатній для подання заяви про прийняття спадщини. Відповідно до цієї норми поважними причинами пропуску строку для прийняття спадщини є ті, які пов'язані з об'єктивними, непереборними, істотними труднощами для спадкоємця на вчинення цих дій. Звернувшись до суду з позовом про визначення додаткового строку для прийняття спадщини, позивач зобов'язаний повідомити суду поважні причини, пов'язані з об'єктивними, непереборними, істотними труднощами, які перешкодили йому звернутися до нотаріуса із заявою про прийняття спадщини у встановлений законом строк, а також надати докази на підтвердження своїх доводів та вимог [11]. Частина 3 статті 1272 ЦК України може застосовуватись, якщо: 1) у спадкоємця були перешкоди для подання такої заяви; 2) ці обставини визнані судом поважними [11]. Вирішуючи питання поважності причин пропуску шестимісячного строку, визначеного статтею 1270 ЦК України для прийняття спадщини, суд повинен враховувати, що такі причини визначаються у кожному конкретному випадку, з огляду на обставини кожної справи. З урахуванням наведеного, якщо спадкоємець пропустив шестимісячний строк для подання заяви про прийняття спадщини з поважних причин, закон гарантує йому право на звернення до суду з позовом про визначення додаткового строку на подання такої заяви. Суд не може визнати поважними такі причини пропуску строку для подання заяви про прийняття спадщини, як юридична необізнаність позивача щодо строку та порядку прийняття спадщини, необізнаність особи про наявність спадкового майна, похилий вік, непрацездатність, встановлення судом факту, що має юридичне значення для прийняття спадщини (наприклад, встановлення факту проживання однією сім'єю), невизначеність між спадкоємцями хто буде приймати спадщину, відсутність коштів для проїзду до місця відкриття спадщини, несприятливі погодні умови. Якщо у спадкоємця не було перешкод для подання заяви, він не скористався правом на прийняття спадщини, то немає правових підстав для визначення додаткового строку для прийняття спадщини [11].

Громадяни України, які вимушено покинули територію України через повномасштабну війну, мають право на реалізацію власних прав у питаннях спадкування, дотримуючись певного порядку. У частині 6 статті 1 Закону України

«Про нотаріат» від 02 вересня 1993 року зазначається, що вчинення нотаріальних дій за кордоном покладається на консульські установи України, а у випадках, передбачених чинним законодавством, – на дипломатичні представництва України [6]. Відповідно до пунктів 1 та 3, частини 1 статті 38 Закону України «Про нотаріат» консульські установи України посвідчують правочини (договори, заповіти, довіреності тощо), видають свідоцтва про право на спадщину. Для осіб, які перебувають за межами України, існує спеціальний механізм подання заяви про прийняття спадщини [6]. Наказом Міністерства закордонних справ України та Міністерством юстиції України № 142/5/310 від 27 грудня 2004 року «Про затвердження Положення про порядок учинення нотаріальних дій в дипломатичних представництвах та консульських установах України» регулюється вчинення нотаріальних дій в закордонних дипломатичних установах України. Консул або уповноважений секретар із консульських питань після звернення громадянина України, засвідчує справжність підпису на заяві про прийняття спадщини, проставляє на заяві свій підпис та гербову печатку, після чого спадкоємець повинен направити заяву в Україну засобами міжнародного поштового зв'язку. Громадянину України немає необхідності виїжджати з країни місця проживання до України, щоб прийняти спадщину [6].

09 травня 2023 року Кабінетом Міністрів України прийнято Постанову № 469 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо нотаріату, державної реєстрації та функціонування державних електронних інформаційних ресурсів в умовах воєнного стану» [10]. Відповідно до цієї Постанови виключається пункт 3 Постанови № 164 Кабінету Міністрів України, яким було встановлено, що перебіг строку для прийняття спадщини або відмови від її прийняття зупиняється на час дії воєнного стану, але не більше ніж на чотири місяці, та свідоцтво про право на спадщину видається спадкоємцям після закінчення строку для прийняття спадщини.

Ці зміни набирають чинності через один місяць з дня опублікування Постанови № 469, тобто з 19 червня 2023 року [12].

Висновки. Звертаючись до консульської або дипломатичної установи у країні проживання для засвідчення справжності підпису на заяві про прийняття спадщини або відмову від спадщини, громадян України повинен надати наступні документи [7]:

- заповнену заяву, в якій міститься наступна інформація: ПІБ заявника, адреса в країні проживання, контактний телефон, адреса в Україні, серія і номер паспорта громадянина України для виїзду за кордон, серія і номер паспорта громадянина України, ідентифікаційний номер (український);

- оригінал свого закордонного паспорта (у разі його втрати подається оригінал дійсного внутрішнього паспорта);

- фотокопію першої сторінки свого закордонного паспорта (фотокопії сторінок з відмітками у внутрішньому паспорті, якщо закордонний паспорт втрачено);

- фотокопію свідоцтва про смерть спадкодавця;

- фотокопію заповіту (за наявності).

У наказі Міністерства юстиції України «Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України» від 22 лютого 2012 року згідно з пунктом 3.5 «якщо заява, на якій справжність підпису спадкоємця не засвідчена, надійшла поштою, вона приймається нотаріусом, заводиться спадкова справа, а спадкоємцю повідомляється про заведення спадкової справи та необхідність надіслати заяву, оформлену належним чином (справжність підпису на таких заявах має бути нотаріально засвідченою), або особисто прибути до нотаріуса» [8]. Відповідно до пункту 2.1 Порядку спадкова справа заводиться нотаріусом за місцем відкриття спадщини на підставі поданої першою заяви (повідомлення, телеграми) про прийняття спадщини. Тобто, спадкоємець має право надіслати нотаріусу за місцем відкриття спадщини електронне повідомлення [8].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Голубенко І., Грачова О., Маслова М. Особливості порядку отримання спадщини в умовах воєнного стану. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 2. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-2/26>. (дата звернення: 28.05.2023 р.)
2. Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 року № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 18.05.2023 р.)
3. Кухарев О. Актуальні аспекти здійснення спадкоємцями права на прийняття спадщини в умовах воєнного стану. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 11. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/50> (дата звернення: 28.05.2023 р.)

4. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 25 січня 2023 року, судова справа № 676/47/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108654283> (дата звернення: 25.05.2023 р.)

5. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 13 квітня 2023 року, судова справа № 607/13549/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110255544> (дата звернення: 25.05.2023 р.)

6. Про нотаріат: Закон України від 02 вересня 1993 року № 3426-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text> (дата звернення: 18.05.2023 р.)

7. Про затвердження Положення про порядок учинення нотаріальних дій в дипломатичних представництвах та консульських установах України: Наказ Міністерства юстиції України та Міністерства закордонних справ України від 27 грудня 2004 року №142/5/310. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1649-04#Text> (дата звернення: 18.05.2023 р.)

8. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: Наказ Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 року № 296/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12#Text> (дата звернення: 18.05.2023 р.)

9. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо нотаріату та державної реєстрації в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 червня 2022 року № 719. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/719-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 18.05.2023 р.)

10. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо нотаріату, державної реєстрації та функціонування державних електронних інформаційних ресурсів в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 09 травня 2023 року № 469. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennia-zmin-do-deiakukh-postanov-kabinetu-ministriv-ukrainy-shchodo-notariatu-derzhavnoi-reiestratsii-ta-funktsionuvannia-derzhavnykh-elektronnykh-informatsiinykh-resursiv-v-umovakh-vo> (дата звернення: 25.05.2023 р.)

11. Цивільний Кодекс України: Закон України № 435-IV від 16 січня 2003 року. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 18.05.2023 р.)

12. Щодо змін у сферах нотаріату, державної реєстрації та функціонування державних електронних інформаційних ресурсів в умовах воєнного стану, внесених Постановою Кабінету Міністрів України від 09 травня 2023 року № 469 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо нотаріату, державної реєстрації та функціонування державних електронних інформаційних ресурсів в умовах воєнного стану: інформаційний лист Нотаріальної Палати України від 22 травня 2023 року URL: <https://npu.ua/wp-content/uploads/2023/05/inf469.pdf> (дата звернення: 28.05.2023 р.).

УДК 347.73

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.3.25>

Овчаренко Анастасія Сергіївна,

кандидат юридичних наук,

асистент кафедри фінансового права

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ORCID ID: 0000-0001-8697-6466

ЩОДО ОКРЕМИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ У ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

SOME PECULIARITIES OF BUDGET POLICY DURING THE PERIOD OF MARTIAL LAW IN UKRAINE

У статті висвітлено змісту поняття «бюджетна політика» та визначено її особливості у період дії воєнного стану в Україні. Автором надано визначення поняття «бюджетна політика» як ефективного макроекономічного інструменту держави, визначено зміст сучасної бюджетної політики з урахуванням реалій воєнного стану. Автор виділяє окремі ключові особливості бюджетної політики в умовах воєнного стану, серед яких: пріоритетне фінансування оборонної сфери, активне залучення зовнішніх джерел (грантів та позик) для фінансування дефіциту державного бюджету, постійне оновлення орієнтирів бюджетної політики, податкова лібералізація, випуск та розповсюдження військових облігацій, скорочення бюджетних видатків тощо. Крім того, автор виділяє 4 блоки іноземної допомоги Україні в умовах воєнного стану (загальна або нецільова фінансова допомога бюджетам, невійськова фінансова допомога, військова допомога, невійськова допомога Україні в натуральній формі), виокремлює особливості кожного з них. Автор приходять до висновку, що в умовах воєнного стану надзвичайно важливим є забезпечення належного виконання державного бюджету та забезпечення ефективного функціонування бюджетної системи, перерозподіл обмежених бюджетних коштів, забезпечення соціальних виплат громадянам, збільшення видатків на оборону, перегляд джерел надходжень до бюджету та залучення міжнародної фінансової допомоги, а реалістичним способом управління державним боргом є поєднання політики скорочення бюджетних видатків з поступовим збільшенням доходів бюджету за рахунок економічного зростання.

Ключові слова: бюджетна політика, бюджет, дефіцит бюджету, внутрішні запозичення, зовнішні запозичення, облігації державних позик, доходи бюджету, видатки бюджету, податкова політика.

The article deals with the content of the concept of "budgetary policy" and identifies its peculiarities during the period of martial law in Ukraine. The author defines the concept of "budgetary policy" as an effective macroeconomic instrument of the state, and defines the content of modern budgetary policy with due regard for the realities of martial law. The author identifies certain key features of the budget policy under martial law, including: priority financing of the defence sector, active attraction of external sources (grants and loans) to finance the state budget deficit, constant updating of budget policy guidelines, tax liberalisation, issuance and distribution of military bonds, reduction of budget expenditures, etc. In addition, the author identifies 4 blocks of foreign assistance to Ukraine under martial law (general or untargeted financial assistance to budgets, non-military financial assistance, military assistance, non-military in-kind assistance to Ukraine), and highlights the specifics of each of them. The author comes to the conclusion that under martial law it is extremely important to ensure proper execution of the State budget and ensure the effective functioning of the budget system, redistribute limited budget funds, provide social benefits to citizens, increase defence spending, review sources of budget revenues and attract international financial assistance, and a realistic way to manage public debt is to combine the policy of reducing budget expenditures with a gradual increase in budget revenues through

Key words: budget policy, budget, budget deficit, internal loans, external loans, government bonds, budget revenues, budget expenditures, tax policy.

Вступ. Бюджетна система є ключовим і важливим елементом фінансової системи кожної країни. З 24 лютого 2022 року Україна переживає складний період, який впливає на всі сфери суспільного життя та змінює нормальне функціонування бюджетної системи. Із запровадженням воєнного стану всі види правовідносин докорінно змінили

своє спрямування, що особливо позначилося на напрямках бюджетної політики. Від узгодженості та швидкої координації бюджетної політики залежить підтримання фінансової стабільності держави та запобігання макроекономічним дисбалансам. Продовження наукових досліджень з метою пошуку ефективних інструментів і засобів для

вдосконалення бюджетної політики, визначення основних бюджетних ризиків в умовах воєнного стану є нагальним завданням вчених-фінансистів.

Метою статті є висвітлення змісту поняття «бюджетна політика» та її особливостей у період воєнного стану в Україні.

Ступінь дослідження теми. Окремі проблемні аспекти бюджетної політики висвітлювали у роботах такі українські науковці: О. Василік, О. Гетманець, О. Голинська, В. Дем'янишин, В. Кравченко, І. Луніна, І. Лютий, Є. Макаренко, М. Петричко, В. Чугунов та інші. Теоретичні засади поняття «бюджетна політика» та її основних напрямків досліджено у працях А. Батюти, Т. Каневої, І. Сотника, Ю. Глуценка, М. Степури. Натомість питання сновних характеристик бюджетної політики саме в умовах воєнного стану є малодослідженим у науковій літературі, незважаючи на постійні зміни в законодавстві в цьому напрямі та актуальність теми.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні в науковій літературі існують багато визначень поняття «бюджетна політика». Наприклад, Чугунов І.Я. визначає, що бюджетна політика формується в ході бюджетного процесу, передбачає визначення цілей і завдань у галузі фінансів, розробку механізму мобілізації грошових коштів до бюджету, вибір напрямів використання бюджетних коштів, управління фінансами в бюджетній сфері, організацію за допомогою бюджетних інструментів регулювання економічних і соціальних процесів [1, с. 45]. Поняття «бюджетна політика» використовується в Бюджетному кодексі України, при цьому прямого визначення зазначеної дефініції не наведено.

Лише в ст. 10 Господарського кодексу України міститься визначення бюджетної політики, як одного з основних напрямів економічної політики держави, спрямованої на оптимізацію та раціоналізацію формування доходів і використання державних фінансових ресурсів, підвищення ефективності державних інвестицій у економіку, узгодження загальнодержавних і місцевих інтересів у сфері міжбюджетних відносин, регулювання державного боргу та забезпечення соціальної справедливості при перерозподілі національного доходу [2]. Зазначене визначення не повною мірою розкриває його зміст.

Проаналізувавши окремі положення законодавства та стан наукової розробки проблеми, можна надати таке визначення зазначеного явища. Бюджетна політика – це ефективний макроекономічний інструмент держави, система дій державних органів та органів місцевого самовряду-

вання, спрямована на забезпечення регулювання бюджетного процесу, бюджетної системи та яка має сприяти забезпеченню збалансованості доходів та видатків, ефективному управлінні дефіцитом бюджетів, розвитку фінансового потенціалу територіальних громад на засадах децентралізації, удосконаленню системи міжбюджетних трансфертів, що має за стратегічну мету сталий економічний розвиток держави.

Формування та реалізація бюджетної політики є надважливим завданням держави як під час воєнного стану, так і в подальшому процесі післявоєнного відновлення України. Ще 31 травня 2021 року було схвалено Бюджетну декларацію на 2022–2024 роки, яка визначила пріоритетні цілі та принципи бюджетної політики [3]. Пріоритетами державного бюджету України на 2022 рік були охорона здоров'я, розвиток інфраструктури, діджиталізація, безпеку та оборону, зміцнення фінансової спроможності територіальних громад в частині збільшення доходів місцевих бюджетів, збереження стабільних джерел наповнення місцевих бюджетів тощо. Однак початок широкомасштабного вторгнення російських окупантів, змусили уряд швидко реагувати та переглянути цілі та завдання, поставлені перед державою. Так, з метою гарантування та створення необхідних умов для належного функціонування бюджетної сфери та посилення захисту громадян було прийнято низку оперативних рішень та змін до чинного бюджетного та податкового законодавства. Зміст сучасної бюджетної політики полягає у визначенні курсу, завдань і напрямів діяльності держави у сфері формування і використання публічних коштів для досягнення певних політичних цілей з урахуванням об'єктивних економічних законів та реалій воєнного стану. Із запровадженням воєнного стану всі види правовідносин докорінно змінили свою спрямованість, що особливо позначилося на спрямованості бюджетної політики.

В умовах воєнного стану, коли доходи бюджету знижуються, а видатки суттєво зростають, вкрай важливо забезпечити належне виконання бюджетів держави та місцевих органів влади, знайти додаткові джерела надходжень та дотримуватися жорсткої економії бюджетних видатків. Досягнення та підтримка фінансової стабільності державного та місцевих бюджетів, недопущення макроекономічних дисбалансів залежить від злагодженості та ефективної, глибокої координації дій учасників бюджетного процесу [4, с. 98].

Можемо виділити ключові особливості бюджетної політики в умовах воєнного стану:

1) Вперше в історії країни у 2023 році на оборону було виділено близько половини загальних річних видатків.

Близько 45% видатків – це витрати на оборону, необхідні для фінансування армії, що стрімко зростає, – на виплату заробітної плати військовослужбовцям, закупівлю зброї, боєприпасів, техніки, паливно-мастильних матеріалів. Це цілком обґрунтовані витрати для країни, яка зазнає широкомасштабної військової агресії.

2) Активне залучення зовнішніх джерел (грантів та позик) для фінансування дефіциту державного бюджету. Так, всю іноземну допомогу Україні можна розділити на чотири блоки за типом надходження в Україну:

1. Загальна або нецільова фінансова допомога бюджетам. Цей блок включає гранти або позики, спрямовані на усунення дефіциту державного бюджету або інших бюджетів, без цільових обмежень на їх використання (або з дуже широкими обмеженнями). Частина коштів надається Україні у вигляді кредитів, і лише частина – у вигляді короткострокових позик. Втім, можна очікувати, що ці позики будуть списані або принаймні реструктуризовані. Однак ризики, пов'язані з природою цього боргу, залишаються.

2. Невійськова фінансова допомога. Фінансова допомога, що надається бюджетам різних рівнів з обмеженнями щодо використання коштів (зазвичай надається у формі грантів).

3. Військова допомога. Цей блок включає матеріальну допомогу, таку як зброя та інші товари для сектору безпеки і оборони, що надається Україні на безповоротній або поворотній основі.

Важливо уточнити, що країни надають допомогу Збройним силам України виключно у вигляді озброєнь, а не безпосередньо виділяють гроші на фінансування оборонного сектору. Втім, обмеження не витрачати гроші на фінансування оборонного сектору є досить умовним, оскільки фінансова допомога спрямовується до загального фонду бюджету (не до спеціального фонду), з якого фінансуються всі державні видатки.

4. Невійськова допомога Україні в натуральній формі, а також безповоротна фінансова допомога, яка не надходить до бюджетів, наприклад, матеріальні товари цивільного призначення (гуманітарна допомога або обладнання для відновлення інфраструктури), фінансова допомога громадянам, які постраждали від військової агресії тощо.

До кінця 2023 року загальний обсяг офіційного фінансування від міжнародних партнерів може перевищити 40 мільярдів доларів США, що дозволить НБУ уникнути фінансування дефі-

циту бюджету за рахунок емісії та підтримувати міжнародні резерви на достатньому рівні. Це дозволило НБУ профінансувати більшу частину дефіциту зведеного бюджету (понад 27% ВВП без урахування грантів) та збільшити міжнародні резерви до 28,5 млрд доларів США на кінець 2022 року. Поточний рівень резервів України наразі є достатнім для забезпечення стабільності валютного ринку. Так, за офіційною інформацією Національного банку України станом на 1 липня 2023 року міжнародні резерви України становили 38 999,5 млн дол. США. У червні вони зросли на 4,5% та оновили рекордний показник за всю історію незалежності України. Упродовж червня 2023 року міжнародні резерви продовжували зростати завдяки стійким надходженням від міжнародних партнерів [5].

Радикальні зміни стосуються й структури зовнішньої допомоги. Допомога Україні в натуральній формі (в тому числі матеріальна) також значно збільшилася і диверсифікувалася, а військова допомога стала найважливішою з усіх напрямків за сукупною вартістю.

5) Постійне оновлення орієнтирів бюджетної політики.

Забезпечення переорієнтації та фокусування бюджету на найбільш важливих елементах є основою фіскальної політики кожної країни. Постійне оновлення орієнтирів фіскальної політики держави є однією з головних умов економічного прогресу. В умовах воєнного стану уряд прийняв ефективні рішення щодо зміни пріоритетних напрямів бюджетної політики. Так, було внесено низку змін до бюджетного законодавства. Ці зміни стосуються внесення змін до місцевих бюджетів, перерозподілу бюджетних видатків та надання бюджетних кредитів у межах бюджетних програм, визначення пріоритетності видатків Державною казначейською службою України, скасування обмежень щодо граничного розміру резервного фонду, скасування граничних термінів подання звітів про виконання місцевих бюджетів та річних звітів, випуску облігацій внутрішньої державної позики, передачі коштів між бюджетами без укладення договорів та перерахування коштів з місцевих бюджетів тощо.

6) Податкова лібералізація та стимулювання підприємницької активності.

Лібералізація включає зниження ставок акцизного збору та ПДВ, зменшення ставки податку на прибуток, зменшення адміністративного навантаження на платників податків, дерегуляція та послаблення податкового контролю допомагають бізнесу пережити кризу. Однак важливо

розуміти, що запроваджені зміни були лише антикризовими заходами, які ефективно працювали протягом короткого періоду. Після закінчення війни та стабілізації ситуації вони стануть ризиковими для економіки. Тому після досягнення цілей відновлення ділової активності та зниження рівня безробіття держава має повернутися до посткризової фіскальної моделі.

7) Випуск та розповсюдження військових облігацій.

Військові облігації – це вид облігацій внутрішньої державної позики, кошти від розміщення яких спрямовуються на потреби Збройних Сил України, забезпечення обороноздатності та безпеки держави, а також на підтримку функціонування країни в умовах воєнного стану. Це інвестиційний інструмент, покликаний підтримати державний бюджет і доступний для громадян, компаній та іноземних інвесторів. Кошти від розміщення облігацій, залучені до Державного бюджету України, спрямовуються на забезпечення безперервного фінансування соціальних та оборонних потреб держави в умовах воєнного стану. Таким чином держава планує здійснити державні внутрішні запозичення в обсязі до 400 млрд. з такими основними умовами: номінальна вартість однієї облігації – 1000 гривень; купонний період – один рік та плаваюча ставка доходу [6]. Так, у січні-червні Міністерство фінансів залучило до державного бюджету 195,6 млрд гривень, 1 964 млн доларів і 641 млн євро за рахунок розміщення облігацій внутрішньої державної позики.

Випуск військових облігацій має свої особливості. По-перше, на час дії військового стану довідка про походження грошей при купівлі військових облігацій не вимагається, а дход за такими облігаціями не оподатковується податком на доходи фізичних осіб. По-друге, покупцями військових облігацій є не лише фізичні та юридичні особи (резиденти та нерезиденти), а й сам НБУ, що є ще одним нововведенням у правовому регулюванні облігацій внутрішньої позики. Так, до закінчення воєнного стану в Україні НБУ може надавати кредити державі шляхом придбання таких облігацій. Такий законодавчий захід є досить ризикованим, оскільки може призвести до інфляції [7, с. 269]. Проте, слід зауважити, так само, як і при сплаті військового збору, гроші від продажу військових облігацій не потрапляють в окремий спеціальний фонд, а зараховуються в загальний фонд бюджету.

8) Скорочення бюджетних видатків.

Виклики, з якими ми стикаємося внаслідок війни, змушують уряд ухвалювати складні політичні рішення щодо скорочення певних видів

видатків. Водночас зростає потреба у фінансуванні нових категорій видатків, пов'язаних з війною, зокрема соціальної допомоги тимчасово переміщеним особам та ветеранам, а також відновлення та подолання наслідків російської агресії. Так, видатки на заробітну плату в державному секторі скорочено на 27% у номінальному вираженні порівняно з 2022 роком. Крім того, накладено обмеження на підвищення соціальних виплат. Велика кількість бюджетних програм не була повністю виконана. За офіційними даними Рахункової палати України, заплановані видатки державного бюджету на січень-вересень 2022 року не виконано за 33 бюджетними програмами 18 головних розпорядників бюджетних коштів. Видатки загального фонду за січень-вересень 2022 року були меншими за прогнози показники за 407 бюджетними програмами [8].

Більшість капітальних видатків було скорочено. У 2023 році капітальні видатки (видатки розвитку та/або довгострокові видатки) становлять лише близько 2% усіх видатків державного бюджету. Це пояснюється тим, що капітальні видатки не вважалися пріоритетними в умовах дуже обмежених бюджетних ресурсів та фінансуються в останню чергу і, як правило, лише тоді, коли нагальна потреба в таких видатках обґрунтована в поточному році.

Висновки. Зрозуміло, що в умовах воєнного стану та активного залучення зовнішніх джерел фінансування реалістичним способом управління державним боргом є поєднання політики «затягування пасків» (поступове погашення боргів за рахунок скорочення бюджетних видатків і споживання та формування профіциту бюджету) з поступовим збільшенням доходів бюджету (а отже, і ресурсів для погашення боргів) за рахунок економічного зростання. Така політика, безумовно, необхідна для скорочення неефективних та не першочергових бюджетних видатків, що можливо за умови розвитку програмно-цільового методу бюджетного планування. З іншого боку, держава повинна проводити політику економічного стимулювання з метою збільшення бюджетних надходжень і, таким чином, ресурсів держави для погашення державного боргу в умовах економічного зростання.

В умовах воєнного стану надзвичайно важливим є забезпечення належного виконання державного бюджету та забезпечення ефективного функціонування бюджетної системи, перерозподіл обмежених бюджетних коштів, забезпечення соціальних виплат громадянам, збільшення видатків на оборону, перегляд джерел надходжень до бюджету та залучення міжнародної фінансової допомоги.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Чугунов І. Я. Бюджетна стратегія суспільного розвитку: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2021. 532 с.
2. Господарський кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
3. Бюджетна декларація на 2022-2024 роки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1652-IX#Text>
4. Канева Т., Галабурда А. Бюджетна політика держави в умовах воєнного стану. *CIENTIA RUCTUOSA. Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2022. № 144(4). С. 98–109.
5. Звіт НБУ про фінансову стабільність, схвалений Комітетом з фінансової стабільності 23 грудня 2022 року. URL: <file:///C:/Users/admin/Desktop/11111/%D0%B7%D0%B2%D1%96%D1%82%20%D0%BD%D0%B1%D1%83.pdf>
6. Про випуск облігацій внутрішньої державної позики «Військові облігації»: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 лютого 2022 р. № 156. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-2022-%D0%BF#Text>
7. Петренко Г.О. Щодо правового забезпечення випуску військових облігацій внутрішньої державної позики в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. №4. 2022. с. 267–270. http://www.lsej.org.ua/4_2022/63.pdf
8. Висновок Рахункової палати про результати аналізу виконання Закону «Про Державний бюджет України на 2022 рік у січні-вересні, затверджений рішенням Рахункової палати від 20.12.2022 № 26-3. URL: <http://rp.gov.ua/Activity/Reports/>

УДК 346.9

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.3.26>

Петруненко Ярослав Вікторович,

доктор юридичних наук, професор,

старший науковий співробітник відділу проблем модернізації господарського права та законодавства Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова Національної академії наук України»

ORCID ID: 0000-0002-1186-730X

РОЛЬ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНИХ СПОСОБІВ РОЗВ'ЯЗАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ СПОРІВ

THE ROLE OF INFORMATION TECHNOLOGIES AS ALTERNATIVE WAYS OF RESOLVING BUSINESS DISPUTES

У статті розглядається важлива роль інформаційних технологій у судовій системі та їхній вплив на покращення ефективності та прозорості судових процедур. З'ясовується, яким чином інформаційні технології сприяють збиранню, зберіганню, обробці та передачі великих обсягів інформації, а також полегшують доступ до юридичних документів. Особлива увага приділяється розвитку електронної документації, електронних систем управління справами та впровадженню інноваційних форм судових процесів. Стаття також вказує на вплив російсько-української війни на судову систему України, особливо вирішення господарських спорів, і обговорює використання альтернативних способів вирішення таких спорів. Висвітлюються виклики, які виникають перед Україною в контексті оптимізації вирішення господарських спорів у зв'язку з війною. Загалом, стаття надає читачам комплексний огляд ролі та впливу інформаційних технологій у сфері правосуддя, розкриваючи їхні переваги та виклики.

У даній статті аналізується перспектива розвитку онлайн-судів як інструменту для ефективного вирішення господарських спорів. Висвітлюються питання, які потребують уваги, такі як юридична валідність процесу та необхідність встановлення стандартів для електронних доказів, електронного підпису та достовірності електронних документів. Зазначається, що онлайн-суди можуть зменшити бюрократичні процедури, прискорити час розгляду справи та забезпечити широкий доступ до судових послуг. У статті акцентовано, що онлайн-суди не можуть повністю замінити традиційні судові процедури, особливо в ситуаціях, де необхідна фізична присутність сторін або прямий контакт між ними та суддею для ефективного вирішення спору.

Доцільно, особливо у зв'язку із набуттям Україною статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу, провести гармонізацію законодавчих актів про альтернативні способи врегулювання спорів. Важливим і корисним також має бути впровадження в Україні платформи, за допомогою якої суб'єкти господарювання та звичайні люди зможуть врегулювати спори у досудовому порядку, використовуючи альтернативні способи захисту прав.

Ключові слова: господарські спори, альтернативні способи розв'язання господарських спорів, онлайн-суд, інформаційні технології, господарські правовідносини.

The article examines the important role of information technologies in the judicial system and their impact on improving the efficiency and transparency of judicial procedures. It is clarified how information technologies contribute to the collection, storage, processing and transmission of large volumes of information, as well as facilitate access to legal documents. Special attention is paid to the development of electronic documentation, electronic case management systems and the introduction of innovative forms of court proceedings. The article also points to the impact of the Russian-Ukrainian war on Ukraine's judicial system, especially the resolution of economic disputes, and discusses the use of alternative methods of resolving such disputes. The challenges that arise before Ukraine in the context of optimizing the resolution of economic disputes in connection with the war are highlighted. Overall, the article provides readers with a comprehensive overview of the role and impact of information technology in justice, revealing its benefits and challenges.

This article analyzes the perspective of the development of online courts as a tool for effective resolution of business disputes. Issues that require attention are highlighted, such as the legal validity of the process and the need to establish standards for electronic evidence, electronic signatures and the authenticity of electronic documents. It is noted that online courts can reduce bureaucratic procedures, speed up the time of consideration of a case and provide wide access to court services. The article emphasizes that online courts cannot completely replace traditional court procedures, especially in situations where the physical presence of the parties or direct contact between them and the judge is necessary for effective resolution of the dispute.

It is expedient, especially in connection with Ukraine's acquisition of the status of a candidate for accession to the European Union, to harmonize legislative acts on alternative methods of dispute settlement. It should also be important and useful to

introduce a platform in Ukraine, with the help of which business entities and ordinary people will be able to settle disputes in a pre-trial procedure, using alternative ways of protecting rights.

Key words: *business disputes, alternative ways of resolving business disputes, online court, information technologies, business legal relations.*

Постановка проблеми. Інформаційні технології відіграють дедалі більш важливу роль у вирішенні судових справ, надаючи широкі можливості для покращення ефективності і прозорості судової системи. Вони допомагають збирати, зберігати, обробляти та передавати значні масиви інформації, а також забезпечують зручний доступ до юридичних документів і матеріалів. Інформаційні технології безпосередньо впливають на судову систему в частині:

1) *розвитку електронної документації.* Замість традиційного паперового формату, інформаційні технології дозволяють збирати, зберігати та обробляти юридичні документи у цифровій формі. Це спрощує процеси архівування, пошуку та взаємодії з документами, зменшує ризик їх втрати або пошкодження і підвищує доступність до них;

2) *розвитку електронних систем управління справами.* Судові системи можуть використовувати спеціальні програмні засоби для управління справами, які дозволяють зручно вести облік процесуальних дій, графіки судових засідань, подачу судових документів та ін. Це сприяє збільшенню ефективності судової роботи, зменшенню часу на адміністративні процедури і підвищенню точності обліку;

3) *впровадження у судовий процес інноваційних форм взаємодії, зокрема відеоконференцій.* Застосування відеоконференційних технологій дозволяє здійснювати віддалені судові засідання. Це особливо корисно в справах, де учасники знаходяться географічно у різних місцях.

Проте, розв'язана росією війна проти України внесла свої корективи у тому числі й в роботу судової системи. У цьому контексті перед Україною постало питання пошуку шляхів оптимізації вирішення господарських спорів. Одним із таких напрямів і стало більш широке використання альтернативних способів вирішення господарських спорів.

Стан дослідження. В основу написання даної статті покладено аналіз наукових праць вітчизняних науковців, серед яких Н. Бондарчук, Г. Грещук, Б. Деревянко, І. Ізарова, Т. Подковенко, О. Радченко, О. Туркот. Тим не менш, указана проблематика вбачається недостатньо вивченою, що обумовлює інтерес автора до цієї теми та обґрунтовує актуальність представленого дослідження.

Метою даної статті є аналіз особливостей та можливостей застосування альтернативних

способів вирішення господарських спорів. Для реалізації цієї мети у статті виконано наступні **завдання:** 1) визначено нові виклики для національної судової системи в умовах війни; 2) досліджено відповідну правову базу; 3) на підставі проведеного науково-правового аналізу розроблено пріоритетні напрями для можливого застосування альтернативних судовому вирішенню господарських спорів способів.

Виклад основного матеріалу. Нинішня війна суттєво вплинула на різні сфери життя, включаючи господарські операції та правовідносини. Ця ситуація також має відображення у господарських справах, аналогічно до судових процесів, де можна спостерігати тенденцію посилення на війну як на форс-мажорну обставину. Сторони використовують поняття форс-мажору для легітимного відстрочення виконання своїх зобов'язань згідно з умовами договору до завершення такої форс-мажорної ситуації, з метою уникнення відповідальності за прострочення виконання своїх зобов'язань та можливих штрафних санкцій, які пов'язані з таким простроченням.

Відповідно до національного законодавства та судової практики існують традиційні способи розв'язання господарських спорів, які включають судовий розгляд, посередництво, поруку. Це найбільш відомі та розповсюджені способи розв'язання господарських спорів.

Стосовно *судового розгляду* зрозуміло, що це спосіб, в якому спірна сторона подає позов до суду. Суд вирішує спір на підставі закону та юридичних аргументів, що представляються сторонами. *Посередництво* є процесом, у якому нейтральна третя сторона – посередник – допомагає спірним сторонам досягти взаємоприйняттого рішення, сприяє виробленню взаємоприйняттого компромісу. Посередництво може забезпечити більш швидко та менш витратне врегулювання спору, зберігаючи у той же час контроль за результатом для сторін. *Порука* є угодою, в якій нейтральна третя сторона (поручитель) зобов'язується гарантувати виконання сторонами своїх зобов'язань у спорі. Поручителем може виступати як фінансова установа, так і приватна особа. Порука спроможна забезпечити додаткову гарантію погашення зобов'язань і сприяти розв'язанню спору шляхом усунення фінансового ризику.

Та окрім цього існують також і альтернативні способи розв'язання господарських спорів, які

можуть включати арбітраж, медіацію, переговори та онлайн-арбітраж або платформи посередництва.

Арбітраж є альтернативою судовому процесу, де спори вирішуються незалежними третейськими судьями або арбітрами. Рішення арбітражу може бути обов'язковим для сторін і виконуватися так само, як і судові рішення. Арбітраж може бути швидшим та конфіденційним, але він також може бути дорожчим та менш прозорим. Головні відмінності між арбітражем і звичайним (державним) судом включають такі аспекти: *характер позову* (в арбітражному суді спір розглядається на підставі згоди сторін, викладеної у контракті або окремій угоді, у звичайному суді спір може бути розглянутий на підставі обов'язкових правил, встановлених законом); *незалежність і нейтральність* (арбітражний суд є незалежним від державних органів і звільнений від впливу політики, він діє нейтрально і безпристрасно у вирішенні спору, у звичайному суді судді призначаються державою і можуть підлягати певному політичному або зовнішньому впливу); *процедура* (арбітражний суд дозволяє більш гнучку процедуру, яку сторони можуть визначати самі або узгодити з арбітром, у звичайному суді процедура встановлена законом і є більш формалізованою); *експертиза* (в арбітражному суді можна залучити експертів для вирішення складних питань, у звичайному ж суді може бути менше можливостей для експертної допомоги); *виконавче провадження* (рішення арбітражу має таку ж силу, як і рішення звичайного суду, і може бути виконане, проте, процедура виконання рішення арбітражного суду може мати свої особливості).

Медіація являє собою процес, у якому нейтральна третя сторона – медіатор – допомагає сторонам у спорі досягти взаєморозуміння та вирішити конфлікт. Медіатор не виступає як роз'яснювач закону, але допомагає сторонам знайти взаємовигідне рішення. Медіація може бути більш спрямованою на відносини та допомагати відновити довіру між сторонами [1].

Переговори є безформальним процесом, у якому сторони здійснюють спроби досягти взаємоприйняттого рішення шляхом дискусій та узгодження. Переговори можуть бути ефективним способом розв'язання спорів, особливо якщо сторони мають інтереси в досягненні взаємовигідного компромісу.

Розвиток сучасних інформаційних технологій дозволяє виникнення нових альтернативних способів розв'язання господарських спорів, зокрема таких як *онлайн-арбітраж* або *платформи посе-*

редництва, що допомагають сторонам вирішувати спори в електронній формі. Саме на цьому способі вирішення господарських спорів ми і зосередимо увагу в даній статті.

01 грудня 2018 р. на сторінках газети «Голос України» та на офіційному веб-порталі «Судова влада України» Державна судова адміністрація України оголосила про створення та забезпечення функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС). 05 жовтня 2021 р. почали офіційно функціонувати три підсистеми (модулі) ЄСІТС – «Електронний кабінет», «Електронний суд», підсистема відеоконференцзв'язку [2].

«Електронний суд» дозволяє подавати учасникам судового процесу до суду документи в електронному вигляді, а також надсилати таким учасникам процесуальних документів в електронному вигляді, паралельно з документами у паперовому вигляді відповідно до процесуального законодавства. До суду користувачі можуть надіслати в електронному вигляді будь-які документи і матеріали, передбачені процесуальним законодавством [3].

Не менш ефективним є запровадження системи відеоконференцзв'язку «EasyCon»: адвокати часто використовують цю систему для участі в судових засіданнях у режимі онлайн, не відвідуючи суду.

Введення воєнного стану для багатьох осіб унеможливило вчасне подання тих чи інших документів до суду. Саме в цій ситуації актуальним та незамінним є електронний цифровий підпис. Також в Україні додатково було запроваджено можливість підписання документів за допомогою сервісу «Дія.Підпис» у додатку «Дія» – так званого універсального ключа в смартфоні – для подання їх до суду. Його презентувало Міністерство цифрової трансформації України 17 травня 2022 р. під час Diiа Summit 2.0. «Дія.Підпис» – захищений електронний підпис в Україні, він зберігається у захищеному середовищі і генерується завдяки технології PhotoID. Це абсолютно інноваційний сервіс, завдяки якому можна отримувати держпослуги просто зі смартфона.

У ЄС Регламентом № 524/2013 передбачається створення платформи Online Dispute Resolution, яка пропонує споживачам і продавцям єдину точку входу для позасудового врегулювання спорів онлайн за допомогою процедури альтернативного вирішення спорів [4; 5, с. 38].

З цього приводу слушною є думка українських дослідників про те, що «військові дії на території України, крім інших негативних наслідків, призвели до уповільнення процесів

розгляду і вирішення спорів. Органи державної влади на певний час уповільнили здійснення своєї діяльності, і це викликало певну затримку у розгляді справ, зокрема у судових інстанціях. Але ж війна в основному ведеться на території України, а бізнес-структури в країнах-членах ЄС працюють і намагаються своєю активністю компенсувати втрати від спаду розвитку світової економіки. Через це вони створюють, а держави поступово легітимізують усе нові альтернативні класичним способи захисту прав суб'єктів господарювання» [6, с. 36].

Розгляд господарських спорів через онлайн-суд є одним з інноваційних рішень, що використовуються в сучасній правовій системі для полегшення і прискорення процесу вирішення спорів. Цей підхід базується на використанні сучасних технологій та забезпечує зручність і доступність судового процесу для сторін, які можуть знаходитися в різних місцях.

Онлайн-судові системи дають можливість проводити засідання, слухання та приймати рішення в електронному форматі. Судді, адвокати та сторони спору можуть з'єднатися через веб-конференції або спеціальні платформи для проведення судових засідань. Це зменшує необхідність у фізичній присутності сторін у судовій залі, що є особливо зручним у випадку, коли сторони знаходяться в різних країнах або мають обмеження на пересування.

Онлайн-судові процедури забезпечують багато переваг. Передовсім, вони значно економлять час та ресурси, оскільки не потребують додаткових витрат на транспорт і проживання. Крім того, вони можуть сприяти більш швидкому вирішенню спорів, оскільки судді можуть працювати більш ефективно. Також вони можуть знизити навантаження на судову систему, дозволяючи розглядати більше справ за значно коротший проміжок часу.

Однак, важливо враховувати певні виклики, пов'язані з онлайн-судовими процедурами. Наприклад, забезпечення безпеки. Онлайн-судові процедури можуть стикатися з питаннями щодо забезпечення конфіденційності та безпеки даних. Оскільки весь процес відбувається в електронному середовищі, важливо забезпечити захист інформації, що обмінюється між сторонами та судом. Це включає захист від несанкціонованого доступу, збереження конфіденційності даних та забезпечення цілісності процесу. Для забезпечення безпеки даних в онлайн-судах можуть використовуватися різні заходи, такі як шифрування комунікацій, двофакторна аутентифікація, контроль доступу та захист від хакерських атак. Також не менш важливо використовувати

надійні та безпечні платформи для проведення судових засідань.

Крім того, онлайн-суди можуть потребувати нових навичок та підготовки від учасників процесу. Судді, адвокати та сторони спору повинні бути знайомі з технічними аспектами проведення онлайн-засідань та уміти використовувати необхідні інструменти. Підтримка технічного персоналу може бути не менш важливою для оперативного вирішення можливих проблем технічного характеру та забезпечення безперебійності судового процесу.

Незважаючи на виклики, онлайн-суди вже демонструють потенціал у полегшенні доступу до правосуддя та покращенні ефективності судового процесу. З розвитком технологій та вдосконаленням правових рамок, онлайн-суди можуть стати більш поширеними і допомогти в оптимізації вирішення господарських спорів.

Онлайн-суди можуть сприяти забезпеченню більш широкого доступу до правосуддя. Вони можуть бути особливо корисними для сторін, що мають обмежені можливості фізичної присутності у судових засіданнях, зокрема це стосується таких сторін як компанії, що знаходяться у віддалених регіонах або за межами країни. Такий підхід дозволяє їм активно брати участь у процесі без необхідності витратити значні зусилля та кошти на доступ до суду.

Онлайн-суди також можуть бути особливо корисними у ситуаціях, коли виникають невеликі господарські спори, які можуть бути вирішені оперативно і ефективно через віртуальну платформу. Власне, це може допомогти покращити доступність судових послуг для невеликих компаній і підприємців, що мають обмежені ресурси для участі у традиційних судових процедурах.

Крім того, онлайн-суди можуть сприяти зниженню витрат на проведення судових процесів. Вони дозволяють уникнути видатків на оренду та утримання судових будівель, зменшити витрати на персонал та інфраструктуру, а також скоротити час, витрачений на процесуальні формалітети. Ці обставини можуть бути особливо вигідними для судових систем з обмеженими ресурсами, які стикаються з великим обсягом справ.

На сьогоднішній день онлайн-суди використовуються в різних країнах, але рівень їх розповсюдженості і розвитку ще неоднаковий. Деякі юрисдикції активно впроваджують цей підхід і створюють спеціальні онлайн-платформи для судових процедур, тоді як інші перебувають ще на початковому етапі вивчення та впровадження таких систем.

У подальшому розвитку онлайн-судів важливо враховувати потреби та інтереси всіх учасників судового процесу, забезпечувати якість технічних рішень та правову валідність онлайн-процедур. Регулятори повинні розробити відповідні правила і стандарти, адаптувати законодавство до цифрових технологій та забезпечити виконання рішень, прийнятих через онлайн-суди.

Арбітражні інституції та спільноти не лишились осторонь. Так, лише основних документів та рекомендацій щодо проведення слухань в умовах пандемії COVID-19 налічується більше п'яти. Зокрема, найбільш відомими з них є: Seoul Protocol, Guidance in SCC Arbitrations, CIARB Guidance Note on Remote Dispute Resolution Proceedings, CPR's Annotated Model Procedural Order for Remote Video Arbitration Proceedings, ICC Guidance Note on Possible Measures Aimed at Mitigating the Effects of the COVID-19 Pandemic. Усі згадані документи спрямовані на вирішення процесуальних, технічних, етичних, організаційних й інших проблем, пов'язаних зі слуханнями онлайн. Особливої уваги заслуговує Delos Checklist, який являє собою одну з найбільш детальних інструкцій в цій частині.

Підвищення попиту на використання альтернативних способів вирішення конфліктів у сфері господарських правовідносин обумовлено збільшенням кількості суперечок через недотримання зобов'язань і обмеження доступу до судових інстанцій під час карантину, в умовах війни та через проблеми з енергопостачанням, спричинені ракетними обстрілами. Одним із таких способів є проведення онлайн-медіації.

За своїм визначенням, онлайн-медіація, відповідно до Рекомендацій для медіаторів щодо підготовки та проведення онлайн-медіації, – це спосіб вирішення спорів між сторонами конфлікту за допомогою третьої нейтральної сторони – медіатора, спрямований на пошук рішень, що відображають інтереси кожної сторони, в процесі проведення переговорів у онлайн-режимі з використанням інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) дистанційної синхронної (одночасної) та/чи асинхронної (неодночасної) комунікації [7].

З одного боку, поширення практики медіації в Україні ускладнюється через існуючу в нашій культурі тенденцію вирішувати проблему шляхом використання сили або влади, а також ухилення від особистої відповідальності за події, шукаючи винних ззовні. Однак з іншого боку, як слушно звертає увагу Т. Подковенко, «в нашій державі онлайн-медіація є актуальною внаслідок перебування в умовах воєнного стану, за якого сторони

готові йти на поступки один одному, щоб разом працювати, а особливості української самосвідомості, для якої визначальними є взаємовідносини між людьми, сприяє виконанню домовленостей» [8, с. 28].

Українські дослідники Н. Бондарчук та О. Радченко роблять слушний висновок про те, «що розвиток онлайн-медіації з урахуванням назрілих вимог економічного та соціального життя та досвіду інших держав є не тільки можливим, але і вкрай необхідним в Україні. До такого висновку приводить наявність наступних умов, що об'єктивно існують у нашій країні: недоліки вітчизняного правосуддя; усвідомлення потреби швидкого вирішення конфлікту шляхом залучення альтернативної системи вирішення спорів, швидке впровадження та застосування онлайн методів комунікації між учасниками конфлікту, тенденції сучасного законодавства, пов'язані з розвитком альтернативних форм в умовах пандемії COVID-19 та воєнного стану. У зв'язку із цим пропонуємо розробити та внести зміни і доповнення до Закону України «Про медіацію», які б регулювали порядок та особливості проведення онлайн-медіації та враховували особливості медіаційної процедури для кожної категорії спорів між учасниками. Такі зміни, на нашу думку, повинні розроблятися та затверджуватися комплексно з урахуванням пропозицій та зауважень Національної асоціації медіаторів України. З метою вдосконалення чинного законодавства, ми вважаємо, що варто розробити стандарти проведення онлайн-медіації, які б встановлювали основні критерії проведення онлайн медіаційних процедур і були обов'язковими для медіаторів, а також надали можливість застосовувати норми Закону України «Про медіацію» і гарантувати права та інтереси учасників при проведенні такої процедури» [9, с. 160]. Підтримуючи сформульований дослідниками висновок, вважаємо за доцільне також зробити акцент на тому, що у сучасних умовах, коли правова невизначеність, зміни та недостатня розробка юридичних нормативів стають особливо помітними, використання онлайн-медіації не лише сприятиме полегшенню вирішення проблеми, а й забезпечить значне моральне задоволення для всіх учасників. Ці аспекти медіації надзвичайно важливі для юристів, оскільки вони завжди піддаються найбільшому ризику професійної деформації.

Висновки. Підбиваючи підсумок, уявляється можливим сформулювати деякі узагальнюючі висновки з проведеного дослідження.

Отже, онлайн-суди мають потенціал стати важливим інструментом для ефективного та доступного вирішення господарських спорів. Вони дозволяють зменшити бюрократичні процедури,

скоротити час розгляду справи та забезпечити більш широкий доступ до судових послуг.

У подальшому розвитку онлайн-судів необхідно враховувати питання юридичної валідності та впровадження необхідних правових механізмів для розгляду справ в цифровому форматі. Зокрема, наприклад, важливо встановити стандарти щодо доказів, електронного підпису та достовірності електронних документів.

Однак при цьому також слід враховувати, що онлайн-суди не можуть повністю замінити традиційні судові процедури. Деякі господарські спори можуть потребувати фізичної присутності сторін, наприклад, для проведення експертизи або вивчення матеріальних доказів. Крім того, існують ситуації, коли важливо забезпечити прямий контакт між сторонами та суддею для ефективного вирішення спору.

Доцільно, особливо у зв'язку із набуттям Україною статусу кандидата на вступ до Євро-

пейського Союзу, провести гармонізацію законодавчих актів про альтернативні способи врегулювання спорів. Важливим і корисним також має бути впровадження в Україні платформи, за допомогою якої суб'єкти господарювання та звичайні люди зможуть врегулювати спори у досудовому порядку, використовуючи альтернативні способи захисту прав.

З урахуванням досвіду окремих країн-членів ЄС та інших розвинених держав можна запропонувати упровадити в Україні електронну платформу, за допомогою якої суб'єкти господарювання та пересічні громадяни, особливо ті, які постраждали від російської військової агресії, змогли б врегулювати спори у досудовому порядку, використовуючи альтернативні способи захисту прав тощо. Також доцільно поширити юрисдикцію МКАС при ТПП України на спори між українськими суб'єктами господарювання.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про медіацію: Закон України від 16 листопада 2021 р. № 1875-IX. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>
2. Оголошення про створення та забезпечення функціонування трьох підсистем (модулів) ЄСІТС. Офіційний веб-сайт «Судова влада України». URL: <https://court.gov.ua/press/news/1173657>
3. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України «Урядовий портал». URL: <https://www.kmu.gov.ua/service/elektronnij-sud>
4. Regulation (EU) № 524/2013 of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on online dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) № 2006/2004 and Directive 2009/22/EC (Regulation on consumer ODR). Інформаційний веб-портал «EUR-Lex». URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32013R0524>
5. Ізарова І.О. Альтернативні та інтерактивні способи вирішення транскордонних спорів: досвід ЄС та перспективи України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2015. Вип. 32. Т. 2. С. 36–40.
6. Дерев'янка Б.В., Грещук Г.І., Туркот О.А. Застосування альтернативних способів захисту прав суб'єктів господарювання: українські реалії та досвід країн ЄС. *Економіка та право.* 2023. № 1. С. 34–41.
7. Рекомендації для медіаторів щодо підготовки та проведення онлайн-медіації, затв. рішенням від 10 листопада 2021 р., протокол № 32. *Національна асоціація медіаторів України.* URL: http://namu.com.ua/ua/downloads/on-linemediation/Рекомендації%20для%20медіаторів%20_%20онлайн-медіація.pdf
8. Подковенко Т.О. Інститут медіації: зарубіжний досвід та українські перспективи. *Актуальні проблеми правознавства.* 2016. Вип. 1. С. 26–31.
9. Бондарчук Н.В., Радченко О.Ю. Проведення медіації онлайн: міжнародний досвід та перспективи запровадження в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2023. Вип. 75. Ч. 3. С. 156–161.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.3.27>

Рагімов Фаїг Вагіф огли,

кандидат наук з державного управління,

доцент кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ORCID ID: 0000-0001-5645-4560

ДОВЕДЕННЯ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ДО СТАНУ СП'ЯНІННЯ: ХАРАКТЕРИСТИКА ЮРИДИЧНОГО СКЛАДУ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

BRINGING A MINOR INTO A STATE OF INTOXICATION: CHARACTERISTICS OF THE LEGAL COMPOSITION OF AN ADMINISTRATIVE OFFENCE

Статтю присвячено здійсненню характеристики юридичного складу адміністративного правопорушення, передбаченого статтею 180 «Доведення неповнолітнього до стану сп'яніння» Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП). Обґрунтовано зв'язок адміністративне правопорушення, передбаченого статтею 180 КУпАП із багатьма іншими протиправними діяннями, як адміністративного (130, 173-2, 178, 179, 184 КУпАП), так і кримінально-правового характеру (166, 167, 304 Кримінального кодексу України). Вказано про певну тотожність між пияцтвом, що може носити разовий прояв та алкогольною інтоксикацією (сп'янінням), що ускладнює розмежування складу адміністративного правопорушення, передбаченого статтею 180 та злочину, закріпленого у статті 304 КК України. При певній спорідненості протиправних дій, можна стверджувати про дисонанс у видах і обсягах передбачених законодавством санкцій. Зроблено висновок, що адміністративно-правові санкції з вчинення правопорушення, передбаченого статтею 180 КУпАП вимагають посилення, адже ризики для здоров'я дитини не можуть оцінюватись штрафом, в розмірі до 136 гривень. Наголошено, що у тексті КУпАП наявні терміни і терміносполучення, що не відповідають сучасним поглядам. Поняття «неповнолітня особа» має бути замінено на поняття «дитина», «стан сп'яніння» – на «алкогольна інтоксикація» тощо. Вказано про доцільність доповнення змісту статті 180 КУпАП частиною другою (кваліфікованим складом), де суб'єктом правопорушення виступатимуть близькі особи дитини з більшим обсягом адміністративної відповідальності. Запропоновано для спрощення розмежування адміністративного і кримінально-караного діяння, вважати разові дії такими, що підпадають під дію КУпАП – доведенням до алкогольної інтоксикації, тоді як неодноразове (більше двох разів) вчинення подібного правопорушення має тягти за собою кримінальну відповідальність за статтею 304 КК України. Звернуто увагу на те, що проблема алкоголізації населення носить комплексний характер, а отже потребує комплексних заходів для вирішення.

Ключові слова: адміністративне правопорушення, юридичний склад, адміністративна відповідальність, дитина, алкогольна інтоксикація, повнолітня особа.

The article is devoted to the characterization of the legal elements of the administrative offence under Article 180 «Bringing a minor to the state of intoxication» of the Code of Ukraine on Administrative Offences (CUAO). The author substantiates the connection of the administrative offence under Article 180 of the CUAO with many other unlawful acts, both administrative (130, 173-2, 178, 179, 184 of the CUAO) and criminal law (166, 167, 304 of the Criminal Code of Ukraine). The author points to a certain identity between drunkenness, which may be a one-off event, and alcohol intoxication, which makes it difficult to distinguish between the administrative offence under Article 180 CUAO and the crime enshrined in Article 304 of the Criminal Code of Ukraine. Given a certain kinship of the unlawful acts, one may argue that there is a dissonance in the types and scope of sanctions provided for by law. The author concludes that administrative and legal sanctions for committing an offence under Article 180 CUAO need to be strengthened, since the risks to a child's health cannot be assessed by a fine of up to UAH 136. The author emphasizes that the text of the Code of Administrative Offences contains terms and phrases that do not correspond to modern views. The concept of «minor person» should be replaced by the concept of «child», «state of intoxication» by «alcohol intoxication», etc. The author points out the expediency of supplementing the content of Article 180 of the CUAO with part two (qualified composition), where the subject of the offence will be the child's close persons with a greater scope of administrative liability. To simplify the distinction between administrative and criminal offences, the author suggests that one-time actions should be considered as those falling within

the scope of the CUAO – bringing to alcohol intoxication, while repeated (more than twice) commission of such an offence should entail criminal liability under Article 304 of the Criminal Code of Ukraine. The author emphasizes that the problem of population alcoholisation is complex in nature and therefore requires comprehensive measures to solve.

Key words: *administrative offence, legal composition, administrative liability, child, alcohol intoxication, adult.*

Постановка проблеми. Алкоголізація населення становить собою надзвичайно серйозне явище, проблема якого носить комплексний характер. Доступність і поширення алкоголю негативним чином впливають на стан злочинності, громадське здоров'я, добробут населення, продуктивність праці, обороноздатність та сталий розвиток держави у цілому. Крім цього потрібно згадати про дію чинників, які сприяють зростанню алкоголізації (заходи воєнного стану, невизначеність майбутнього, обстріли, втрата або зміна режиму роботи, участь у бойових діях, втрата чи травмування родичів і знайомих тощо).

Введення окремих обмежень щодо торгівлі алкогольними напоями в період дії воєнного стану не дозволяють стверджувати про покращення ситуації з алкоголізацією населення. Позитивні зміни залежать не лише від обсягів реалізації алкоголю в Україні, а й від поширення алкогольної культури, що може сприяти зменшенню його споживання.

Варто також погодитись із Б.О. Логвиненком у тому, що економічні та інші питання протидії зловживання алкоголем необхідно починати із загальнодержавного курсу (програми, концепції) тверезості, культури вживання алкогольної продукції та пропагування здорового способу життя. А такі новації, у свою чергу, мають починатися зі змін у чинному законодавстві [1, с. 77].

Пов'язані зі споживанням алкоголю правопорушення зазвичай передбачають адміністративну відповідальність, натомість перебування суб'єкта вчинення правопорушення у стані сп'яніння часто визнається обтяжуючою обставиною у справі. Поряд із цим, передбачені за вчинення окремих адміністративних правопорушень, пов'язаних із вживанням алкоголю, заходи адміністративної відповідальності складно назвати дієвими. Саме цим і обмовлено актуальність дослідження юридичного складу адміністративного правопорушення, передбаченого статтею 180 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченням загальних проблем реалізації ювенальної політики в Україні займався Р.М. Опацький. Адміністративна відповідальність за правопорушення, що посягають на нормальний розвиток дитини розкрита у дослідженні Т.В. Хуторянської. Кримінально-правові аспекти відповідальності за втягнення неповнолітніх у пияцтво вивчені

В.С. Березняком. Також, О.О. Давиденко приділено увагу теоретико-правовим засадам кваліфікації адміністративних правопорушень. Поряд із цим, не втрачає актуальності проблема правильної кваліфікації адміністративного правопорушення, передбаченого статтею 180 «Доведення неповнолітнього до стану сп'яніння» КУпАП.

Метою статті є здійснення характеристики юридичного складу адміністративного правопорушення що полягає у доведенні неповнолітнього до стану сп'яніння (стаття 180 КУпАП).

Виклад основного матеріалу. Перед початком характеристики юридичного складу адміністративного правопорушення, передбаченого статтею 180 КУпАП слід зупинитись на проблемах кваліфікації правопорушень. Так, О.О. Давиденко відносить до них такі: а) низький рівень знань чинного законодавства суб'єктами правозастосування; б) відсутність єдиної правової позиції щодо тлумачення окремих складів адміністративних правопорушень; в) значна кількість прогалин та колізій в адміністративно-деліктному праві; г) незначний рівень доктринальної бази для створення якісних науково-практичних коментарів, методичних матеріалів, які використовуються в процесі кваліфікації адміністративних правопорушень [2, с. 105]. Серед наведених проблем ми б хотіли акцентувати увагу на якості законодавчих норм від яких власне і залежить ефективність правозастосування.

Нагадаємо, що статтею 180 КУпАП передбачено, що доведення неповнолітнього до стану сп'яніння батьками неповнолітнього, особами, які їх замінюють, або іншими особами – тягне за собою накладення штрафу від шести до восьми неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [3]. Структурно стаття утворена однією частиною, причому єдиним видом стягнення тут передбачено штраф, обсягом від 102 до 136 гривень. Така санкція за проступок, де протиправні посягання спрямовані на здоров'я дитини, повністю нівелює мету застосування адміністративного стягнення, викладену у статті 23 КУпАП: «... застосовується з метою виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, в дусі додержання законів України, поваги до правил співжиття, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами» [3].

Досліджуване адміністративне правопорушення пов'язане з багатьма іншими протиправ-

ними діями, як адміністративного, так і кримінально-правового характеру. Наприклад, це статті КУпАП: 130 «Керування транспортними засобами або суднами особами, які перебувають у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції», 173-2 «Вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування», 178 «Розпивання пива, алкогольних, слабоалкогольних напоїв у заборонених законом місцях або поява у громадських місцях у п'яному вигляді», 179 «Розпивання пива, алкогольних, слабоалкогольних напоїв на виробництві», 184 «Невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей» [3].

Серед кримінально караних правопорушень слід назвати статті 166 «Злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування», 167 «Зловживання опікунськими правами» та 304 «Втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність» Кримінального кодексу України (далі – ККУ). Так, 304 стаття ККУ передбачає втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність, у пияцтво, у заняття жебрацтвом, азартні ігри та каряться позбавленням волі на строк від трьох до семи років. Ті самі дії, вчинені щодо малолітньої особи або батьком, матір'ю, вітчимою, мачухою, опікуном чи піклувальником, або особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого чи піклування про нього, – караються позбавленням волі на строк від чотирьох до десяти років [4]. Тобто доведення неповнолітньої особи до стану сп'яніння нестиме для правопорушника штраф максимальним розміром у 136 гривень. Натомість втягнення неповнолітніх у пияцтво вже може мати наслідком до десяти років позбавлення волі.

Нагадаємо, що юридичний склад правопорушення включає: об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт, суб'єктивну сторону. Таким чином, склад адміністративного правопорушення утворений сукупністю об'єктивних і суб'єктивних ознак (складових елементів), що у своїй єдності дозволяють кваліфікувати певне діяння, як конкретне адміністративне правопорушення [5, с. 21].

Безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, передбаченого 180 КУпАП виступає здоров'я неповнолітньої особи. Прімітно, що окремі науковці розглядають об'єкт більш широко – як суспільні відносини у сфері охорони здоров'я громадян та громадського

порядку [6, с. 415]. Така позиція видається нам надто загальною й такою, що не відображає сутності проступку. Тут радше погодитись із позицією Т.В. Хуторянської, яка слушно називає нормальним розвитком дитини такий рівень психологічного та фізичного розвитку дитини, що відповідає середнім чи вищим показникам осіб такого самого віку, статі, закріпленим у відповідних міжнародних нормативах; з іншого боку – рівень, за якого сукупність зовнішніх і внутрішніх факторів, зокрема умов проживання, навчання та виховання, обумовлює повагу до родини, суспільства та держави, недопущення зловживання своїми правами та обов'язками, недопущення вчинення протиправних діянь, що у кінцевому результаті забезпечить формування суспільно корисної моделі поведінки та правової культури дитини у дорослому віці [7, с. 15–16]. Таким чином загальним об'єктом такого правопорушення може бути нормальний розвиток дитини.

Об'єктивна сторона правопорушення характеризується активними діями – доведенням неповнолітньої особи до стану сп'яніння. Бездіяльність в такому правопорушенні неможлива. Доведення неповнолітнього до стану сп'яніння безпосередньо пов'язане із неналежним виконанням батьками (іншими законними представниками) обов'язків стосовно дитини, що на погляд А.В. Артеменко, проявляється через: проживання дитини в умовах, які не відповідають санітарним нормам; незабезпечення повноцінного харчування; бездоглядність дітей у позаурочний час; відсутність уваги і турботи; перешкоди до отримання дитиною загальної освіти, медичного обслуговування; аморальна поведінка у присутності дітей (вживання наркотичних засобів, алкогольних напоїв, тютюнопаління, вчинення насильства стосовно іншої особи тощо); зневажливе ставлення до дітей, брак тепла, ласки, любові і розуміння й інші факти [8, с. 119].

Доведення неповнолітнього до стану сп'яніння розглядається як активні дії (безпосереднє розливання) чи бездіяльність (нереагування на активні дії інших осіб) сторонніх осіб, наслідком яких стало його сп'яніння [6, с. 415]. На наше переконання тут також наявна певна похибка у коментарі, адже нереагування на вчинення правопорушення іншою особою не означає факту доведення до стану сп'яніння. Вік неповнолітньої особи, час, місце та особа, яка доводить неповнолітнього до стану сп'яніння не впливають на адміністративно-правову кваліфікацію цього діяння. У цьому полягає певна відмінність від кримінального правопорушення, передбаченого статтею 304 ККУ, де є основний і кваліфікований склад.

Суб'єкт вчинення цього адміністративного правопорушення є спеціальним. Наприклад, за умови коли неповнолітні особи вживають алкогольні напої, їхні дії можуть утворювати склад адміністративного правопорушення, передбаченого статтею 178 «Розпивання пива, алкогольних, слабоалкогольних напоїв у заборонених законом місцях або поява у громадських місцях у п'яному вигляді». Натомість, коли розпиття здійснюється повнолітньою та неповнолітньою особами, саме повнолітня особа буде суб'єктом вчинення досліджуваного правопорушення. Таким чином, суб'єктом адміністративного правопорушення може виступати будь-яка фізична особа, яка досягнула 18-річного віку, тобто повноліття. Це підтверджується тим, що за Законом України «Про охорону дитинства», дитиною визнається особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше [9].

Суб'єктивна сторона цього адміністративного правопорушення характеризується прямим або непрямым умислом. Тут необхідно чітко розуміти яку мету ставить перед собою суб'єкт правопорушення.

Розглядаючи кримінальну відповідальність, за вчинення злочину передбаченого статтею 304 ККУ, В.С. Березняк наголошує, що у літературі поняттям «пияцтво» охоплюється як систематичні так і одиничні випадки вживання спиртного у великих дозах, що приводить до стану помітного сп'яніння. Водночас, під втягненням у пияцтво він розуміє умисне схиляння неповнолітнього у будь-який спосіб до систематичного вживання спиртних напоїв, збудження у нього такого бажання (спільне вживання спиртних напоїв, умовляння їх вжити, пригощання ними, дарування, розрахунок ними за виконану неповнолітнім роботу тощо). Систематичність утворюють не тільки епізоди безпосереднього втягнення такої особи до вживання спиртних напоїв, а й втягнення до вживання напоїв через їх придбання, дарування і вчинення інших дій, спрямованих на спонукування, або саме примушування до вживання спиртних напоїв [10, с. 21].

У опублікованому Всесвітньою організацією охорони здоров'я Словнику алкогольних і наркотичних термінів, під інтоксикацією розуміється стан, який виникає після введення психоактивної речовини і призводить до порушення свідомості, пізнавальної здатності, сприйняття, судження,

емоційного стану чи поведінки або інших психофізіологічних функцій і реакцій. Ці порушення зумовлені гострими фармакологічними ефектами речовини та умовними рефlekсами на неї; згодом вони зникають до повного одужання, за винятком випадків ушкодження тканин або інших ускладнень. Термін найчастіше використовується стосовно вживання алкоголю; його еквівалентом у повсякденній мові є «сп'яніння». Алкогольна інтоксикація виражається в таких симптомах, як почервоніння обличчя, нечіткість мовлення, нестійка хода, ейфорія, підвищена активність, балакучість, порушення поведінки, сповільнені реакції, порушена здатність судження та дискоординація рухів, нечутливість або заціпеніння [11, с. 42].

З викладеного випливає певна тотожність між пияцтвом, що може носити разовий прояв та алкогольною інтоксикацією (сп'янінням). Відповідно, доволі складно розмежувати склад адміністративного правопорушення, передбаченого статтею 180 та злочину, закріпленого у статті 304 ККУ. При певній спорідненості протиправних дій, можна стверджувати про дисонанс у видах і обсягах передбачених законодавством санкцій.

Висновки. Проведення характеристики юридичного складу адміністративного правопорушення, передбаченого 180 «Доведення неповнолітнього до стану сп'яніння» КУпАП дозволяє констатувати наступне:

по-перше, вимагають посилення адміністративно-правові санкції. Ризики для здоров'я дитини не можуть оцінюватись в 136 гривень штрафу;

по-друге, у тексті КУпАП наявні терміни і терміносполучення, що не відповідають сучасним поглядам. Відповідно, поняття «неповнолітня особа» має бути замінено на поняття «дитина», «стан сп'яніння» – на «алкогольна інтоксикація» тощо;

по-третє, стаття 180 вимагає доповнення частиною другою (кваліфікованим складом), де суб'єктом правопорушення виступатимуть близькі особи дитини з більшим обсягом адміністративної відповідальності;

по-четверте, для спрощення розмежування адміністративного і кримінально-караного діяння, разові дії слід вважати такими, що підпадають під дію КУпАП, тоді як неодноразове (більше двох разів) вчинення подібного правопорушення має тягти за собою кримінальну відповідальність.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Логвиненко Б.О. Удосконалення національного антиалкогольного законодавства як складова медичної реформи. Тверезість – умова збереження та розвитку народу України: матеріали І Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 15.12.2017). Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2017. 108 с. С. 75–77.
2. Давиденко О.О. Теоретико-правові засади кваліфікації адміністративних правопорушень. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2017. Вип. 47. Т. 2. С. 102–105.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1 – 212-24): Закон України від 07.12.1984 № 8073-X URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення 24.07.2023).
4. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 24.07.2023).
5. Логвиненко Б.О. Провадження в справах про адміністративні правопорушення у сфері охорони здоров'я: навч. посіб. / Б.О. Логвиненко. Дніпро: Видавець Біла К. О., 2020. 106 с.
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення : науково-практичний коментар: / Р.А. Калюжний, А.Т. Комзюк, О.О. Погрібний та ін. Київ: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 781 с.
7. Хуторянська Т.В. Адміністративна відповідальність за правопорушення, що посягають на нормальний розвиток дитини: автореферат дис. к.ю.н. 12.00.07. Дніпропетровськ. 2015. 22 с.
8. Артеменко А.В. Адміністративно-правова відповідальність за невиконання обов'язків по утриманню та вихованню неповнолітніх їх батьками (іншими законними представниками). *Право і суспільство*. 2020. № 3. С. 116–121.
9. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення 24.07.2023).
10. Березняк В.С. Кримінальна відповідальність за вчинення злочинів, передбачених ст. 304 КК України, у частині втягнення неповнолітніх у пияцтво. Вплив рівня дозвілля та відпочинку молоді на зниження рівня злочинності: матеріали регіонал. наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 31.05.2019). Дніпро: Видавець Біла К.О., 2019. С. 20–23.
11. Lexicon of alcohol and drug terms. World Health Organization. 1994. URL: <https://apps.who.int/iris/handle/10665/39461> (дата звернення 24.07.2023).

УДК 341.24

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.3.28>

Савчук Сергій Станіславович,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства

Національного авіаційного університету

ORCID ID: 0000-0002-1814-0509

Ставнійчук Анастасія Петрівна,

кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри міжнародного права

та порівняльного правознавства

Національного авіаційного університету

ORCID ID: 0009-0001-6902-6722

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКОЇ БАЗИ США ГУАНТАНАМО ТА ПРАВОВИЙ РЕЖИМ УТРИМУВАНИХ НА НІЙ

INTERNATIONAL LAW STATUS OF GUANTANAMO BAY NAVAL BASE AND LEGAL STATUS OF PERSONS DETAINED AT IT

В контексті потенційного вступу України до НАТО, що може супроводжуватися розміщенням іноземних військових баз на території України, в статті аналізується міжнародно-правовий статус іноземних військових баз та міжнародно-правовий режим утримуваних на ній на прикладі Військово-морської бази США Гуантанамо, розташованої на Кубі. В ході дослідження автори звертають увагу на цілий комплекс питань, що є предметом дискусій в науковому середовищі в контексті забезпечення дотримання вимог права міжнародних договорів, права міжнародної відповідальності, міжнародного гуманітарного права, стандартів прав людини. Особливу увагу в дослідженні приділено питанням реалізації судової юрисдикції на території іноземних військових баз на прикладі функціонування спеціальних військових комісій для боротьби з тероризмом, що формуються зі складу офіцерів, призначених Міністерством оборони США. Авторами відзначається, що на сьогоднішній день затверджено не вичерпний перелік протиправних діянь, що підпадають під юрисдикцію військових комісій, та включають широкий перелік протиправних діянь починаючи від мародерства та закінчуючи використанням цивільних у якості захисного щита від бойового вогню, а також суто терористичні акти у вузькому розумінні, наприклад, викрадення літаків. Разом з тим, незважаючи на функціонування військових комісій по лінії Міністерства оборони США, на сьогоднішній день більшість федеральних судів США все ще відмовляються приймати до розгляду справи, пов'язані з утриманням на Гуантанамо. Верховний суд США досить повільно приймає до розгляду та розглядає справи щодо утримуваних там людей. Однак саме він в своїх рішеннях визнає за американськими судами наявність юрисдикції щодо діянь, пов'язаних з утриманням на Гуантанамо. Також, досліджуються норми міжнародного права, що застосовуються до режиму осіб, які утримуються на Гуантанамо за підозрою у причетності до міжнародних терористичних рухів. Відзначається необхідність підтримання балансу між правом збройних конфліктів, міжнародним кримінальним правом та правом прав людини.

Ключові слова: Гуантанамо, право міжнародних договорів, міжнародне гуманітарне право, право міжнародної відповідальності, статус іноземних військових баз.

In the context of Ukraine's potential accession to NATO, which may be accompanied by the location of foreign military bases on the territory of Ukraine, the authors analyze the international law status of foreign military bases and the international law regime of those held there, using the example of the US Guantanamo Bay Naval Base located in Cuba. In the course of the research, the authors draw attention to a whole set of issues that are the subject of discussions in the scientific community in the context of ensuring compliance with the requirements of the law of international treaties, the law of international responsibility, international humanitarian law, and human rights standards. Special attention is paid in the study to the issue of the implementation of court jurisdiction on the territory of foreign military bases on the example of the functioning of special military commissions to fight terrorism, which are formed from officers appointed by the US Ministry of Defense. The authors note that to date, a non-exhaustive list of illegal acts falling under the jurisdiction of military commissions has been approved, and includes an extensive list of illegal acts starting from looting and ending with the use of civilians as a protective shield from combat fire, as well as purely terrorist acts in the narrow sense, for example, hijacking airplanes. Also, the norms of international law applicable to the regime of persons detained at Guantánamo on suspicion of involvement in international

terrorist movements are investigated. The need to maintain a balance between the law of armed conflicts, international criminal law and human rights law is noted.

Key words: *Guantanamo Bay, the law of international treaties, international humanitarian law, the law of international responsibility, the status of foreign military bases.*

В контексті потенційного вступу України до НАТО особливої актуальності здобуває питання щодо можливого розміщення на території України військових баз держав-членів НАТО. Розміщення на території держави військової бази іншої держави супроводжується комплексом міжнародних договорів, що стосуються різних аспектів міжнародно-правового статусу та режиму військової бази. В цьому аспекті показовим є міжнародний-правовий статус військово-морської бази США Гуантанамо, а також режим утримуваних на ній, аналіз яких є важливим в контексті порівняльно-правового дослідження.

Військово-морська база США Гуантанамо розташовується в шістнадцяти кілометрах від однойменного міста, адміністративного центру провінції з такою ж назвою на сході Куби. Саме тут, на площі 117,6 км² розміщується об'єкт, статус та події на якому й досі викликають жваві дискусії щодо їх статусу в контексті норм права міжнародних договорів, права міжнародної відповідальності, міжнародного гуманітарного права, стандартів прав людини.

Все почалося 5 листопада 1900 р., коли в тільки-но проголошеній незалежній Кубі було скликано конституційний конвент. За пропозицією американського сенатора О.Г. Платта¹ 17 голосами «за» було прийнято рішення про включення до Конституції Куби статті, за якою «Уряд Куби надає згоду на те, щоб США мали право втручатися у внутрішні справи для збереження незалежності Куби, підтримання уряду, спроможного оберігати життя, власність та індивідуальну свободу», «Уряд Куби продасть або передасть в оренду Сполученим Штатам необхідні ділянки землі під вугільні та військово-морські бази в певних пунктах, за погодженням з президентом Сполучених Штатів», «на виконання чого уряд Куби зобов'язується укласти відповідні міжнародні договори із США». Через рік після прийняття Конституції було укладено відповідні двосторонні міжнародні договори: Угоду між Сполученими Штатами Америки та Республікою Куба про оренду Сполученими Штатами земель на Кубі під вугільні та військово-морські бази від 23 лютого 1903 р. (вступила в силу цього ж дня) та Додаткову угоду між США та Кубою від 2 липня 1903 р. (вступила в силу 6 жовтня 1903 р.).

¹ Ці положення Конституції Куби 1901 р. увійшли в історію під назвою «поправка Платта».

Вищезгадані угоди викликають інтерес як з точки зору історії, так і права міжнародних договорів. Згідно зі статтею 1 Угоди від 23 лютого, Республіка Куба передавала в оренду США район Гуантанамо «на такий час, який необхідний для цілей вугільної та військово-морської бази». Водночас, статтями 2 та 3 цієї Угоди, а також Угодою від 2 липня закріплено режим цього району. Так, статтею 2 США надавалося право користування водами, суміжними до суходільної та морської території району Гуантанамо, а також право займатися в них будь-якою діяльністю на виконання функцій вугільної та військово-морської бази. Поряд з тим, за кубинськими суднами зберігалось право проходу через суміжні води. Статтею 3 Куба погоджувалась на повну юрисдикцію та контроль Сполучених Штатів над районом Гуантанамо з правом здійснювати націоналізацію приватної власності на території району на користь США за умови повної компенсації.

Примітно, що жодна з угод 1903 р. не містить статей про порядок зміни або припинення договорів. Відповідні положення були включені в Угоду «Про взаємовідносини Сполучених Штатів Америки з Кубою» від 29 травня 1934 р. (вступила в силу 9 червня 1934 р.), згідно зі статтею 3 якої «Допоки Сполучені Штати в односторонньому порядку не припинять користування військово-морською базою Гуантанамо або обидва уряди не домовляться про зміну її нинішніх кордонів, база розташовуватиметься на території, яку вона займає станом на день підписання цього Договору». Паралельно з цим цього ж року з Конституції Куби було вилучено поправку Платта.

Слід відзначити, що, на відміну від Угоди 1934 р., обидві угоди 1903 р. про передачу території в оренду не передбачали необхідність їх ратифікації і не були ратифіковані законодавчими органами обох країн.

Після проведення соціалістичної революції, новий уряд закликав Сполучені Штати вивести військові сили з Гуантанамо, демонтувати базу та повернути право користування територією Кубі. Спочатку американці, під тиском громадськості у зв'язку з в'єтнамською війною, були вимушені допустити на територію бази представників та співробітників Червоного Хреста та дещо пом'якшити режим перебування заарештованих. Проте ситуація залишилася невирішеною. Пізніше соціалістичний уряд на знак протесту символічно

відмовився отримувати мізерні орендні платежі, що були встановлені ще 1903 р. і становили 2 тисячі американських доларів на рік.

Таким чином, на сьогоднішній день статус та режим військово-морської бази Гуантанамо врегульований Угодою від 23 лютого 1903 р., Додатковою угодою від 2 липня 1903 р. та Угодою від 29 травня 1934 р. Конституція Куби 1940 р. та 1976 р., в т.ч. в оновленій редакції 2002 р., не містить положень на предмет оренди території іноземними країнами.

В 2001 р. у відповідь на терористичні атаки по об'єктах у США, внаслідок контр-терористичної операції було захоплено більше тисячі співробітників Аль-Каїди, бійців Талібану та інших «терористичних угруповань». Деякі з них були поміщені в американські в'язниці в Афганістані, деякі – перевезені на базу Гуантанамо. Згідно з повідомленнями ЗМІ, саме на Гуантанамо захопленим заборонялися контакти з будь-якими сторонніми особами, в т.ч. родичами, адвокатами, з ними принизливо поводитися, їх піддавали постійним допитам, в т.ч. числі таким, які принижують особисту честь та гідність. Водночас, всі персональні дані на захоплених підлягали засекреченню. Кількість осіб, які перебувають на базі Гуантанамо, перевищила 600 осіб. Пізніше з'явилися повідомлення правозахисних організацій про те, що на базі утримуються неповнолітні, зокрема, підлітки 13-ти років.

Того ж року було видано Указ Президента США про затримання, поводження та судове переслідування окремих категорій осіб, які не є громадянами США, у війні з тероризмом [1]. Указом передбачалося право на спеціальне поводження з будь-якою особою, яка не є громадянином США і має зв'язок з Аль-Каїдою або міжнародним тероризмом, що може нанести шкоду Сполученим Штатам, її громадянам, національній безпеці, зовнішній політиці або економіці. Міністру оборони указом було доручено вживати заходи по захопленню потенційних терористів або їх співучасників. Водночас указ вимагав гуманного і недискримінаційного поводження з усіма захопленими та передбачав створення спеціальних військових трибуналів.

Спеціальні військові трибунали для боротьби з тероризмом були створені у формі військових комісій (military commissions), до складу яких входили від трьох до семи офіцерів, призначених Міністерством оборони. Міністерство було також уповноважено призначати Голову військової комісії, Головного прокурора (Chief Prosecutor), Головного адвоката (Chief Defense Counsel), а також припиняти повноваження будь-якого

члена комісії за наявності «вагомих на те підстав». Обвинуваченого могли захищати або військовий адвокат, призначений Головним адвокатом, або військовий юрисконсульт, обраний обвинуваченим. Він також міг найняти цивільного адвоката, проте лише за умови, що такий має громадянство США, пройшов перевірку благонадійності та погодився дотримуватися правил провадження у військовій комісії. Провадження мали проводитись переважно відкритими для громадськості, проте за Головою комісії залишалось право оголосити засідання закритим, в тому числі проводити його без участі відповідача, його адвоката, проте за обов'язкової присутності військового адвоката, що був призначений Головним адвокатом, а також право засекречувати персональні дані суддів, свідків та інших учасників процесу.

Приблизно через півтора роки після прибуття перших захоплених у Гуантанамо, уряд США затвердив не вичерпний перелік протиправних діянь, які підпадали під юрисдикцію військових комісій: починаючи від мародерства та закінчуючи використанням цивільних у якості захисного щита від бойового вогню, як і суто терористичні акти у вузькому розумінні, наприклад, викрадення літаків. Рішення про визнання винним мало прийматись двома третинами від складу комісії. Ті ж самі дві третини, проте за умови роздільного голосування, були необхідні для засудження до довічного ув'язнення. Водночас для смертного вироку необхідно, щоб увесь склад комісії проголосував «за». Поряд з тим, якщо комісія виправдовувала обвинуваченого, військова влада Гуантанамо мала право прийняти рішення про подальше утримання захопленого на базі на невизначений термін.

Обвинуваченому дозволялося подавати апеляцію до інстанцій по лінії Міністерства оборони, проте заборонявся доступ до будь-якого місцевого, іноземного або міжнародного суду.

Які ж норми міжнародного права стосуються режиму осіб, які утримуються на Гуантанамо за підозрою у причетності до міжнародних терористичних рухів? Це, перш за все, норми права збройних конфліктів міжнародного гуманітарного права (далі – МГП), міжнародного кримінального права та права прав людини.

Сполучені Штати Америки беруть участь у всіх чотирьох Женевських конвенціях від 12 серпня 1949 р. з 2 березня 1955 р. Разом з тим, США не ратифікували Додаткові протоколи до Женевських конвенцій, що стосуються захисту жертв міжнародних збройних конфліктів та жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру від 8 червня 1977 р.

Для відповіді на запитання чи поширюються норми права Женеви на «війну з тероризмом» необхідно з'ясувати, чи має місце «збройний конфлікт». Женевські конвенції не містять чіткого визначення «збройного конфлікту». Згідно з коментарем Міжнародного Комітету Червоного Хреста (МКЧХ), під міжнародним збройним конфліктом розуміють використання сили один проти одного двома або більше державами, а під неміжнародним збройним конфліктом – зіткнення на території держави збройних сил уряду з антиурядовими організованими збройними загонами.

В частині боротьби з тероризмом офіційна позиція США полягає в тому, що міжнародний збройний конфлікт існує. Він залучає все більше країн світу і ставить деякі з них перед необхідністю долучатися до боротьби з тероризмом. Конфлікт закінчиться тоді, коли тероризм буде поборений.

В такій ситуації надзвичайно важливо підтримувати баланс між правом збройних конфліктів, міжнародним кримінальним правом та правом прав людини. Адже якщо допустити, що у ситуації відсутності збройного конфлікту до населення застосовується міжнародне гуманітарне право, а не право прав людини, таке порушення існуючого нормативного балансу буде тягнути за собою величезні ризики і наслідки з точки зору як прав людини, так і безпеки у цілому. Радник з правових питань МКЧХ наводить такий коментар: «Виходить так, що замість того, щоб заарештувати підозрюваного в тероризмі відразу на вулиці, держава, вважаючи його «комбатантом противника», буде вважати себе вправі його вбити» [2].

Найбільш гостро стоїть питання про дотримання Третьої Женевської конвенції 1949 р. про поводження з військовополоненими, стаття 5 якої вимагає надання захисту особам, відносно яких виникає спір на предмет належності до категорії комбатантів; статті 13, яка вимагає гуманного поводження з полоненими; не проводити допити на предмет надання інформації, не пов'язаної з ідентифікацією полоненого (ст. 17); надавати полоненим захист по крайній мірі такий же як і власним солдатам (ст. 102), а також звільнити та повернути полонених на батьківщину після закінчення конфлікту (ст. 118).

Так, МКЧХ вважає, що можна виділити дві категорії осіб, утримуваних на Гуантанамо. До числа перших належать ті, хто був законно заарештований в рамках міжнародного збройного конфлікту в Афганістані після подій 11 вересня, які закінчилися приходом до влади уряду Карзая в червні 2002 р. Ситуацію, яка склалася в цій кра-

їні на сьогоднішній момент, можна охарактеризувати як внутрішній збройний конфлікт або як дещо менше, ніж збройний конфлікт. В будь-якому випадку кожний із таких затриманих має право на розгляд своєї справи в індивідуальному порядку і визначення юридичних підстав для свого утримання під вартою.

До другої категорії відносяться ті, хто був переданий владою США для утримання в Гуантанамо під вартою без суду за підозрою у причетності до терористичної злочинної діяльності в таких віддалених країнах як Замбія, поза будь-яким зв'язком зі збройним конфліктом. Застосування до таких осіб правових норм, які регламентують утримання під вартою у військовий час, суперечить, з точки зору МКЧХ, букві та духу міжнародного права.

Сполучені Штати ж вважають, що, незважаючи на існування міжнародного збройного конфлікту, Женевські конвенції до дій на Гуантанамо не застосовуються, оскільки захоплені не є полоненими: вони не дотримувалися вимог міжнародного гуманітарного права про носіння розпізнавальної військової форми. Тим самим, вони були «неправомірними комбатантами», які не захищаються правом Женеви. Разом з тим, Державний департамент США заявив, що близько двох третин захоплених є громадянами таких країн як Саудівська Аравія, Пакистан, Ємен, Алжир, Австралія, Швеція, Британія, Бельгія та Франція. Вони як члени недержавного суб'єкта – Аль-Каїди, не мають права на захист. Проте щодо решти третини, які були громадянами Афганістану, США погодилися дотримуватися норм міжнародного гуманітарного права.

Ті, хто здійснюють ворожі до інтересів США акти, можуть бути злочинцями, але вони не обов'язково є комбатантами ворожої сторони. Ті, хто здійснюють ворожі акти в рамках збройних конфліктів, можуть бути комбатантами ворожої сторони, але не обов'язково злочинцями. Нарешті, лише ті, хто здійснюють ворожі акти в рамках збройного конфлікту, не будучи одночасно військовослужбовцями регулярної армії, можуть в дійсності вважатися «незаконними» або «непривільованими» комбатантами.

Ставлення судів США до режиму ув'язнених на Гуантанамо можна охарактеризувати як поступовий та затяжний відхід від використання прецедентної бази часів Другої світової війни, а також повоєнних років, до очікування та звернення за думкою Верховного Суду США [3, 4, 5]. Ключовим прецедентом тут є рішення Верховного Суду США 1950 р. по справі *Johnson v. Eisentrager*, за яким німецькі громадяни, які відбували пока-

рання, винесені американськими військовими трибуналами у Німеччині, не могли звертатися до американських судів з проханням видати наказ *habeas corpus*². Саме посилаючись на це рішення, американські суди на початку XXI століття відмовляються розглядати справи на предмет законності утримання захоплених. Спочатку еволюції зазнало ставлення американської адміністрації до утримуваних, які є громадянами США. Так, Джона Уокера Лінда, захопленого в Афганістані, після з'ясування американського громадянства було переведено з Гуантанамо до в'язниці штату Вірджинія, де він постав перед федеральним судом за кримінальними обвинуваченнями. Ясера Хамді, який постійно проживав у Саудівській Аравії, було також переведено у в'язницю штату Вірджинія після того, як він зміг довести, що народився в Луїзіані і має американське громадянство. Після подібних нечисленних випадків Адміністрація США зайняла більш жорсткий підхід, посилаючись на рішення Верховного Суду США 1942 р. по справі *Quirin*. Ним у процедурі *habeas corpus* відмовлялося сімом німцям, які таємно проникли у США з наміром вчинити саботаж. Верховний Суд мотивував свою відмову тим, що злочинці були «неправомірними комбатантами, які підлягають захопленню і ув'язненню» та передачі «судовому процесу і покаранню військовими трибуналами за діяння, які зробили їх неправомірними комбатантами». Одним з тих сімох німців виявився громадянин США. Тобто тепер, посилаючись на справу *Quirin*, до «комбатантів, «які підлягають спеціальному поводженню» зараховуються не лише особи, які не є громадянами США, але й американські громадяни, які брали участь у діях проти США.

Відмова американських судів прийняти до розгляду справу про незаконне утримання та неналежне поводження з особами, які утримуються на базі Гуантанамо, звичайно базувалася на вищезазначених прецедентах, на доктринальному положенні про те, що захист Конституції США поширюється тільки на територію США або тільки на громадян США, а також на посиленнях на відповідні правові акти органів виконавчої влади.

² Право заарештованого бути доставленим до суду для з'ясування правомірності свого утримання під вартою (*habeas corpus*) передбачено розділом 9 статті 1 Конституції США; його дія не може бути призупинена, «якщо тільки цього не вимагає суспільна безпека у випадку заколоту або вторгнення». Під час Громадянської війни президент А. Лінкольн тимчасово призупинив дію цього права, а у 1866 р. Верховний суд США у рішенні по справі *Ex parte Milligan* визнав таке розпорядження президента неконституційним.

Загалом за час утримання на базі Гуантанамо осіб, які підозрюються у співпраці з терористичними угрупованнями, Верховний Суд США розглянув такі справи як *Rasul v. Bush*, *President of the United States*, *Al Odah v. United States*, *Rumsfeld v. Padilla*, *Hamdi v. Ramsfeld*, *Hamdan v. Ramsfeld*, *Hicks v. Bush*, *President of the United States*.

Так, у 2002 р. федеральні суди у Каліфорнії та м. Вашингтон з посиланням на рішення органів виконавчої влади та Апеляційного суду США (Дев'ятий округ) відмовили у позові на тій підставі, що позивачі ніколи в житті не зустрічалися з утримуваними на Гуантанамо. Викликає також інтерес судово історія справи, ініційованої родичами утримуваних. Ця справа, *Al Odah v. US*, розглядалася в Апеляційному суді США (округ Колумбія). При розгляді справи Конгрес звернувся до спільної резолюції обох палат конгресу від 18 вересня 2001 р., які уповноважували Президента «використовувати всі необхідні та належні сили проти тих націй, організацій та осіб, які на його думку спланували, санкціонували, вчинили або допомагали» здійснити напади одинадцятого вересня. Позивачі ж підкреслювали, що утримувани, які ними захищаються, не підпадають під ці категорії, не будучи громадянами країн, що є учасниками «війни з тероризмом»³. Суд встановив, що утримувани не перебувають і ніколи не перебували на території США, оскільки суверенітет як «верховенство влади народу» над Гуантанамо належить Кубі, а право на судовий процес не поширюється на іноземців, які перебувають за межами суверенної території США. Проте в першій половині 2004 р. Верховний Суд США, вдавшись до процедури *certiorari*⁴, розглянув цю ж справу і вирішив, що особи, які утримуються на базі в Гуантанамо, незалежно від їхнього громадянства, мають право на судочинство в судах США. Далі, Верховний Суд відмінив рішення Апеляційного суду і повернув справу у першу інстанцію.

Таким чином, можна зробити висновок, що на сьогоднішній момент більшість федеральних судів все ще відмовляються приймати до розгляду справи, пов'язані з утриманням на Гуантанамо. Верховний Суд США досить повільно приймає до розгляду та розглядає справи щодо утримуваних там людей. Однак саме він в своїх рішеннях визнав за американськими судами наявність юрисдикції щодо діянь на Гуантанамо.

³ Такий аргумент мав за мету довести те, що справа *Eisentrager* не може застосовуватися як прецедент, оскільки затримані по даній справі були громадянами країн, що оголосили США війну.

⁴ Процедура витребування справи з суду нижчої інстанції

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Presidential Military Order – Detention, Treatment, and Trial of Certain Non-Citizens in the War Against Terrorism, 66 Fed. Reg. 57,833, 57,833-34 (Nov. 13, 2001). URL: <https://www.federalregister.gov/documents/2001/11/16/01-28904/detention-treatment-and-trial-of-certain-non--citizens-in-the-war-against-terrorism> (дата звернення 25.07.2023).
2. Rona G. “War” doesn’t justify Guantanamo. URL: <https://www.icrc.org/en/doc/resources/documents/article/other/5wvfb4.htm> (дата звернення 25.07.2023).
3. U.S. Supreme Court Guantanamo Bay Cases: Resource Center. URL: <https://casebook.icrc.org/case-study/united-states-habeas-corpus-guantanamo-detainees> (дата звернення 25.07.2023).
4. Guantanamo Bay: “Ugly chapter of unrelenting human rights violations” – UN experts. URL: <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2022/01/guantanamo-bay-ugly-chapter-unrelenting-human-rights-violations-un-experts> (дата звернення 25.07.2023).
5. Guantanamo – Center for Constitutional Rights. URL: <https://ccrjustice.org/home/what-we-do/issues/guantanamo> (дата звернення 25.07.2023).

УДК 347.73

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.3.29>

Уткіна Марина Сергіївна,

кандидат юридичних наук, доцент,

науковий дослідник Університету Уорика,

старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства

Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету

ORCID ID: 0000-0002-3801-3742

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЮ) ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ¹

INTERNATIONAL STANDARDS AND INTERNATIONAL COOPERATION IN THE FIELD OF PREVENTION AND COUNTERMEASURES AGAINST THE LEGALISATION (LAUNDERING) OF CRIMINAL PROCEEDS

Стаття присвячена дослідженню міжнародних стандартів та міжнародного співробітництва у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Вони є ключовими інструментами в боротьбі зі злочинністю та забезпеченні стабільності фінансової системи. Було визначено основні організації, що визначають міжнародні стандарти – Міжнародна група з протидії відмиванню брудних грошей (ФАТФ) й Організація Об'єднаних Націй (ООН). Це зумовлено тим, що ці інституції розробляють рекомендації для фінансових установ, органів державної влади та інших суб'єктів для запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним, незаконним шляхом, фінансуванню тероризму й розповсюдження зброї масового знищення. У статті були виокремлені основні напрями діяльності ФАТФ, які включають розширення дії стандартів на всі континенти та регіони, моніторинг виконання рекомендацій країнами і сприяння глобальній співпраці. Було зазначено важливість міжнародного співробітництва в контексті запобігання й протидії легалізації (відмиванню) одержаних злочинним, незаконним шляхом, фінансуванню тероризму й розповсюдження зброї масового знищення, наголошуючи на важливості обміну інформацією та спільних розслідуваннях. Досягнення глобальної фінансової безпеки залежить від успішної реалізації міжнародних стандартів та співробітництва між країнами. У свою чергу, подальше дослідження рольової динаміки міжнародних стандартів та співпраці допоможе ефективно вдосконалити підходи до запобігання й протидії легалізації (відмиванню) одержаних злочинним, незаконним шляхом, фінансуванню тероризму й розповсюдження зброї масового знищення, тим самим підтримуючи безпеку фінансової системи у глобальному масштабі, й стабілізуючи її.

Ключові слова: легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, міжнародне співробітництво, міжнародні стандарти, протидія, фінансовий моніторинг.

The article is devoted to studying international standards and cooperation in preventing and countermeasures against the legalisation (laundering) of proceeds obtained through crime. They are vital tools in the fight against crime and in ensuring the stability of the financial system. The prominent organisations that define international standards have been identified – the International Anti-Money Laundering Group (FATF) and the United Nations (UN). This is because these institutions develop recommendations for financial institutions, state authorities and other subjects to prevent the legalisation (laundering) of proceeds obtained by criminal and illegal means, the financing of terrorism and the proliferation of weapons of mass destruction. The article highlighted the main areas of FATF activity, which include expanding the scope of standards to all continents and regions, monitoring the implementation of recommendations by countries and promoting global cooperation. The importance of international cooperation in preventing and countering the legalisation (laundering) of proceeds of crime, illegal means, financing of terrorism and proliferation of weapons of mass destruction was noted, emphasising the importance of information exchange and joint investigations. Achieving global financial security depends on successfully implementing international standards and cooperation between countries. In turn, further research into the role dynamics of international standards and cooperation will help to effectively improve approaches to preventing and countering the legalisation (laundering) of criminal and illegal proceeds, the financing of terrorism and the proliferation of weapons of mass destruction, thereby supporting the security of the financial system on a global scale and stabilising it.

Key words: legalisation (laundering) of criminal proceeds, international cooperation, international standards, counteraction, financial monitoring.

¹ This research project is funded by the British Academy (RaR\100538)

Питання запобігання й протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (або ж доходів злочинного походження) залишається однією з найбільш серйозних проблем у сфері злочинності та боротьби зі злочинами, пов'язаними з фінансовими операціями. Це зумовлено тим, що організовані злочинні групи й терористичні організації подовжують активно використовувати механізми легалізації доходів злочинного походження для приховання своїх нелегальних активностей та здобуття легального статусу для своїх активів, в тому числі, використовуючи і нові методи й способи. Усе це може суттєво дестабілізувати фінансову систему держави й вплинути на національну безпеку в цілому.

Міжнародні стандарти мають вирішальне значення для забезпечення скоординованих зусиль країн у боротьбі зі злочинністю та легалізацією злочинних доходів. Такі стандарти включають мінімальні вимоги для фінансових установ щодо виявлення та повідомлення підозрілих транзакцій, а також взаємного обміну інформацією між країнами.

У зв'язку із тим, що злочинні мережі та механізми легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, постійно еволюціонують, необхідність постійного оновлення та удосконалення міжнародних стандартів та співробітництва є критичною. Забезпечення ефективного обміну інформацією та співпраці між країнами є важливим фактором у забезпеченні успіху в боротьбі зі злочинністю та легалізацією злочинних доходів. Зміни в технологіях та фінансових інструментах, таких як криптовалюти та електронні платежі, також можуть впливати на способи легалізації злочинних доходів. Тому, міжнародні стандарти та співробітництво залишаються необхідними для адаптації до нових викликів у сфері боротьби зі злочинністю.

Світова спільнота намагалась і продовжує намагатись симетрично надавати відповідь про явам легалізації доходів, одержаних незаконним шляхом, фінансуванню тероризму й зброї масового знищення. Як зазначає В. Першин, базовим пунктом уніфікації протидії легалізації злочинних доходів та фінансуванню тероризму стало створення у 1989 р. країнами, що входять до «Великої сімки» (Group of Seven) Міжнародної групи з протидії відмиванню брудних грошей (ФАТФ) – Financial Action Task Force on Money Laundering (FATF) [1, с. 61].

Слід зазначити, що основою діяльності Групи є свого роду вивчення процесів та методів відмивання грошей, розробка стратегії для протидії

цьому явищу та сприяння впровадженню стандартів боротьби з відмиванням грошей. Коли створювалась ФАТФ, було визначено, що її головною метою була боротьба зі відмиванням доходів, одержаних від торгівлі наркотиками. Проте, слід зазначити, що наразі з урахуванням потреб сьогоденних реалій, діяльність ФАТФ можна умовно розподілити на три групи:

- розширення діапазону рекомендацій, прийнятих ФАТФ, на всі континенти та регіони світу;
- перевірка дотримання державами-членами та ефективності впровадження заходів проти відмивання грошей, заснованих на 40 рекомендаціях ФАТФ, які виступають як керівництво до дії;
- відстеження світових тенденцій та схем відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом та розробка контрзаходів для боротьби з ними.

Також наголошуємо на тому, що чинне законодавство закріплює положення щодо міжнародного співробітництва. Зокрема, стаття 30 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» визначає основоположні й загальні засади міжнародного співробітництва у сфері запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. Відповідно до положення, міжнародне співробітництво у зазначеній вище сфері здійснюється за принципом взаємності відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, інших нормативно-правових актів [2].

Міжнародні стандарти щодо запобігання й протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом або фінансуванням тероризму чи зброї масового знищення встановлюють основні принципи організації та законодавчого забезпечення національних режимів у цій сфері та передбачають механізми перевірки їх виконання. Таким чином, ефективність національних режимів протидії легалізації доходів залежить від того, наскільки успішно вони впроваджують зазначені міжнародні стандарти, а також від дії самої міжнародної системи. При аналізі правового забезпечення національної системи протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, можна виділити два рівні: міжнародний та національний.

Цілком погоджуємось із позицією А. Гніданика [3], який зазначив, що міжнародна система

протидії й запобігання відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму чи зброї масового знищення являє собою сукупність міжнародних і вітчизняних інституціональних й організаційно-правових механізмів, спрямованих на попередження, виявлення й припинення діянь, що мають своєю метою легалізацію доходів, отриманих протиправним шляхом, або фінансуванню терористичної діяльності. Це, зокрема: кримінально-правові, адміністративно-правові й фінансово-правові методи регулювання суспільних відносин, що виникають в контексті даного зв'язку. Він виокремив складові елементи такої системи:

- міжнародні договори й акти;
- міжнародні й регіональні організації та інші інституції;
- національні (вітчизняні) організаційно-правові системи, інструментарій протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму чи зброї масового знищення.

У рамках цієї міжнародної системи предметом регулювання є спеціальний комплекс фінансових, наглядових і оперативно-аналітичних заходів, спрямованих на попередження, виявлення й припинення фінансових операцій, пов'язаних із зазначеними кримінальними правопорушеннями, а також діяльність адміністративних й правоохоронних органів [3].

Аналізуючи міжнародні стандарти, знаходимо у Розділі G Рекомендаціях ФАТФ «Міжнародні стандарти щодо боротьби з відмиванням коштів, фінансуванням тероризму та розповсюдженням зброї масового знищення» [4] наступні положення:

- рекомендація 36 – «Міжнародні правові інструменти»;
- рекомендація 37 – «Взаємна правова допомога».

Відповідно до зазначених у цих рекомендаціях положень, країни повинні негайно вжити заходи з метою приєднання та повної імплементації Віденської Конвенції 1988 р.; Палермської Конвенції 2000 р.; Конвенції ООН по боротьбі з корупцією 2003 р.; та Конвенції по боротьбі з фінансуванням тероризму 1999 р. Країни повинні мати адекватні правові підстави для надання допомоги та, де необхідно, повинні мати наявні угоди, домовленості чи інші механізми для покращення співробітництва.

Розроблені конвенції, спрямовані на встановлення загальноєвропейських механізмів співпраці у сфері кримінального права та процесу М. Бойко

пропонує розглядати як успіх на регіональному рівні боротьби зі злочинністю в Європі. Зокрема, у межах Ради Європи було розроблено низку конвенцій: Європейська конвенція про видачу правопорушників 1957 р.; Європейська Конвенція про взаємну допомогу в кримінальних справах 1959 р.; Європейська Конвенція про міжнародне визнання рішень у кримінальних справах 1970 р.; Європейська Конвенція про передачу процесу в кримінальних справах 1972 р. тощо [5].

Діяльність України щодо імплементації міжнародних стандартів у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, має на меті:

- забезпечення відповідності національної системи фінансового моніторингу новим світовим стандартам у цій сфері;
- запобігання можливому застосуванню санкцій з боку міжнародних організацій;
- підтвердження принципу незворотності й послідовності у виконанні Україною своїх міжнародних зобов'язань;
- забезпечення нормальних умов для зовнішньоекономічної діяльності представників українського бізнесу;
- удосконалення механізму регулювання та нагляду за фінансовими посередниками в частині додержання ними вимог законодавства з питань запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, отриманих незаконним шляхом і фінансуванню тероризму й розповсюдження зброї масового знищення;
- підвищення рівня прозорості фінансової системи України й можливості протистояти легалізації (відмиванню) так званих «брудних» доходів й використання для фінансування тероризму;
- зняття перепон в стимулюванні притоку інвестицій у національну економіку з боку розвинутих країн [6, с. 55].

Слід наголосити на тому, що у практичній площині перші рекомендації й міжнародні стандарти щодо запобігання й протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих незаконним шляхом і фінансуванню тероризму й розповсюдження зброї масового знищення для фінансової системи були закріплені Базельським Комітетом з питань банківського нагляду у грудні 1988 р. Декларацією про запобігання злочинного використання банківської системи з метою відмивання грошових коштів [7]. Дана Декларація складається із двох частин: преамбули (в якій вказані причини та мета прийняття) й Заяви про принципи. Також слід наголосити, що Базельський Комітет відмітив, що Декларація не є правовим документом і її вико-

нання залежить від вітчизняних практики й законодавства. Зокрема, наголошується можливість більш жорсткого правового регулювання в певних країнах, яке не може бути замінене або знижене відповідно до Декларації про запобігання злочинного використання банківської системи з метою відмивання грошових коштів. Метою Декларації є посилення загальних стандартів, спрямованих на запобігання відмиванню коштів.

У тому ж 1988 р. була прийнята Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин [8] (дата підписання Україною – 1989 р., набуття чинності для України – 1991 р.). Відповідно до цієї Конвенції, чітко було закріплене зобов'язання криміналізації легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинними методами, шляхами. Виходячи із тексту документа, метою Конвенції стало сприяння співробітництву між Сторонами з тим, щоб вони могли більш ефективно вирішувати різноманітні проблеми незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, що мають міжнародний характер. При здійсненні своїх зобов'язань за Конвенцією Сторони вживають необхідні заходи, включаючи заходи законодавчого та організаційного характеру, відповідно до основних положень своїх внутрішніх законодавчих систем.

Також не можна оминати і Конвенцію Ради Європи про відмивання, пошук, арешт, та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом від 1990 р. [9] (дата набрання чинності для України – 1998 р.).

На нашу думку, також в контексті міжнародних стандартів у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом слід згадати наступні документи:

– Заява про наміри Егмонтської групи (1997 р.). Зокрема, вона передбачала розробку формальної процедури прийому нових членів Групи з урахуванням визначення підрозділу фінансової розвідки (ПФР), розробленого на четвертому пленарному засіданні у 1996 р. [10];

– Резолюції Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй (зокрема: №№ 825 (1993 р.), 1160 (1998 р.), 1189 (1998 р.), 1193 (1998 р.), 1199 (1998 р.), 1203 (1998 р.), 1214 (1998 р.), 1267 (1999 р.), 1269 (1999 р.), 1333 (2000 р.), 1345 (2001 р.), 1363 (2001 р.), 1367 (2001 р.), 1368 (2001 р.), 1373 (2001 р.), 1378 (2001 р.), 1383 (2001 р.), 1390 (2002 р.), 1438 (2002 р.), 1440 (2002 р.), 1440 (2002 р.), 1450 (2002 р.), 1452 (2002 р.), 1455 (2003 р.), 1526 (2004 р.), 1535 (2004 р.), 1540 (2004 р.),

1566 (2004 р.), 1617 (2005 р.), 1624 (2005 р.), 1695 (2005 р.), 2462 (2019 р.), 2456 (2019 р.) й ін.;

– Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 2000 р.;

– Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 2003 р.;

– Конвенція про кіберзлочинність від 2001 р.;

– Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму від 1997 р.;

– Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом від 1997 р.;

– Міжнародна конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму від 2005 р.;

– Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт, та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом та про фінансування тероризму від 2005 р.;

– Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму від 2005 р.;

– Директиви Європейського Союзу.

З урахуванням вищезазначеного, міжнародні стандарти та міжнародне співробітництво грають ключову роль у боротьбі зі злочинністю та забезпеченні стабільності фінансової системи. Легалізація доходів злочинного походження надає можливість терористичним організаціям отримувати фінансування для своїх небезпечних активностей. У свою чергу, міжнародні стандарти та співробітництво допомагають стежити за транзакціями та переконатися, що кошти не використовуються для фінансування тероризму, допомагають виявляти небажані фінансові потоки та запобігати подібним загрозам.

На нашу думку, міжнародні стандарти в контексті протидії легалізації доходів підвищують довіру до фінансових установ та системи загалом. Вони створюють прозорість та впевненість, що банки та інші фінансові установи відповідають вимогам виявлення підозрілих транзакцій та заборони фінансування тероризму. У свою чергу, у зв'язку із тим, що кримінальні мережі мають глобальний характер, тому ефективна боротьба зі злочинністю потребує міжнародної співпраці. Стандарти ФАТФ та інших організацій забезпечують спільний підхід і спрощують обмін інформацією між країнами.

Вважаємо, що міжнародні стандарти та міжнародне співробітництво необхідно розглядати як інструменти, що дозволяють стабілізувати й зберегти фінансову стабільність, прозорість та безпеку у світовій економіці, та підтримують міжнародний спільний підхід до боротьби зі злочинністю.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Першин В. Стандарти міжнародної фінансової спільноти у сфері протидії легалізації злочинних доходів та фінансуванню тероризму. Публічне право. 2018. № 2 (29). С. 60–67.
2. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 06 грудня 2019 р. № 361-IX. *Відомості Верховної Ради України*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text>
3. Гніданік А. Міжнародні стандарти у сфері протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/23061/1/75-78.pdf>
4. Міжнародні стандарти щодо боротьби з відмиванням коштів, фінансуванням тероризму та розповсюдженням зброї масового знищення : Рекомендації FATF, затверджені Пленарним засіданням FATF у лютому 2012 р. (неофіційний переклад Державної служби фінансового моніторингу). https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%A0%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86_.pdf
5. Бойко М. Запобігання та протидія легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. *Вісник прокуратури*. 2006. № 4.
6. Мякота Є. В. Міжнародні стандарти у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 4. С. 52–55.
7. Декларація про запобігання злочинного використання банківської системи з метою відмивання грошових коштів від 1988 р. Офіційний сайт Державної служби фінансового моніторингу України. <https://fiu.gov.ua/pages/dijalnist/mizhnarodne-spivrobitnictvo/mizhnarodni-standarti/inshi-standarti/dokumenti-bazelskogo-komitetu.html>
8. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин від 1988 р. *Відомості Верховної Ради України*. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_096#Text
9. Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт, та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом від 1990 р. *Відомості Верховної Ради України*. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_029#Text
10. Заява про наміри Егмонтської групи від 1997 р. Офіційний сайт Державної служби фінансового моніторингу України. <https://fiu.gov.ua/pages/dijalnist/mizhnarodne-spivrobitnictvo/mizhnarodni-standarti/inshi-standarti/dokumenti-egmontskoj-grupi.html>

УДК 343.85

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.3.30>

Федчак Ігор Андрійович,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри оперативного-розшукової діяльності

Львівського державного університету внутрішніх справ

ORCID ID: 0000-0002-4539-5988

**ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ ЧЕРЕЗ ВИКОРИСТАННЯ
МЕТОДОЛОГІЇ «ТРИКУТНИК ЗЛОЧИННОСТІ» ТА МЕТОДОЛОГІЇ SWOT-
АНАЛІЗУ ПІД ЧАС РЕАЛІЗАЦІЇ МОДЕЛІ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ, ОРІЄНТОВАНОЇ НА ПОТРЕБИ ГРОМАД
(COMMUNITY POLICING)**

**PRACTICAL ASPECTS OF SOLVING PROBLEMS THROUGH THE USE
OF THE “CRIME TRIANGLE” METHODOLOGY AND THE SWOT ANALYSIS
METHODOLOGY DURING THE IMPLEMENTATION OF THE MODEL
OF LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES FOCUSED ON THE NEEDS
OF COMMUNITIES (COMMUNITY POLICING)**

Статтю присвячено дослідженню та висвітленню практичних аспектів вирішення проблем під час реалізації моделі здійснення правоохоронної діяльності, орієнтованої на потреби громад (Community Policing) через використання методологій «Трикутник злочинності» та SWOT-аналізу.

Установлено, що ключовими організаційними компонентами проактивної моделі правоохоронної діяльності, орієнтованої на потреби громад (Community Policing) є побудова поглиблених відносин взаємодії із представниками громадськості або окремими мешканцями територіальних громад як джерелами можливостей та криміногенних відомостей, які мають значення для профілактичної правоохоронної діяльності та процес вирішення індивідуальних проблем, які чинять вплив на стан криміногенної ситуації.

Визначено, що процес вирішення проблем у правоохоронній практиці органів та підрозділів Національної поліції України не враховує потенціалу сучасних методологій, які розроблені та активно використовуються у зарубіжній правоохоронній діяльності.

Констатовано, що суттєвим профілактичним потенціалом володіють дві методології, а саме «Трикутник злочинності» та SWOT-аналіз. Методологія «Трикутник злочинності» полягає у виявленні основних першопричин проблем у стані криміногенної ситуації з метою підготовки персональних контрзаходів. SWOT-аналіз – це перспективна методологія, за допомогою якої можна дослідити сильні та слабкі сторони правоохоронної діяльності, а також можна зрозуміти можливості й загрози, з якими стикаються підрозділи поліції, що дозволяє побудувати обґрунтовані стратегії подальших дій. Застосування проблемно-орієнтованих методологій «Трикутник злочинності» та SWOT-аналіз дозволяє досягати високого рівня ефективності при нейтралізації першопричин проблем у сфері забезпечення правопорядку, а також дієво послаблювати вплив існуючих проблем з метою більш ефективного виконання покладених на правоохоронні органи завдань.

Ключові слова: правоохоронна діяльність, профілактика, вирішення проблем, трикутник злочинності, SWOT, модель діяльності, взаємодія з громадою.

The article is devoted to the research and clarification of practical aspects of solving problems during the implementation of the model of law enforcement activities focused on the needs of the community (Community Policing) through the use of the “Crime Triangle” methodology and SWOT analysis.

It was established that the key organizational components of a proactive model of law enforcement activities focused on the needs of communities (Community Policing) are the building of in-depth relations of interaction with representatives of the public or individual residents of territorial communities as sources of opportunities and criminogenic information that are important for preventive law enforcement activities and the process of solving individual problems that affect the state of the criminogenic situation.

It was determined that the process of solving problems in the law enforcement practice of bodies and units of the National Police of Ukraine does not take into account the potential of modern methodologies developed and actively used in foreign law enforcement activities.

It was established that two methodologies have a significant preventive potential, namely the “Crime Triangle” and SWOT analysis. The “Crime Triangle” methodology consists in identifying the main root causes of problems in a criminogenic situation in order to prepare personal countermeasures. SWOT analysis is a forward-looking methodology that allows you to explore the strengths and weaknesses of law enforcement, as well as to understand the opportunities and threats that police units face, which allows you to build sound strategies for further actions. The application of problem-oriented methodologies “Crime Triangle” and SWOT-analysis allows to achieve a high level of efficiency in neutralizing the root causes of problems in the field of law enforcement, as well as to effectively weaken the influence of existing problems in order to more effectively perform the tasks assigned to law enforcement agencies.

Key words: law enforcement activity, prevention, problem solving, triangular crimes, SWOT, activity model, interaction with the community.

Постановка проблеми. У процесі проведення постійного пошуку шляхів підвищення ефективності упереджувальної (профілактичної) правоохоронної діяльності учені, які досліджують правоохоронну практику та практичні співробітники та управлінці правоохоронних органів сходяться на твердженні про те, що фундаментом для позитивних змін є розбудова та поглиблення стійких відносин взаємодії (партнерства) з представниками громадськості як джерелом ресурсів та цінної інформації, а також розроблення та застосування персональних відповідей на індивідуальні проблеми (проблемно-орієнтована практика), які виникають та чинять вплив на стан криміногенної ситуації у середовищі діяльності органів та підрозділів поліції різних країн. Ці два концептуальні підходи закладено в основу окремої самостійної проактивної моделі правоохоронної діяльності, яка орієнтована на потреби громад (Community Policing). Дана модель набула значного поширення у організації і тактиці ведення справ щодо протидії злочинності як за кордоном, так, зокрема і в Україні. Проте якщо розбудові відносин взаємодії з представниками громадськості через посилення довіри присвячено значну кількість наукових досліджень, то діяльності з ефективною нейтралізації конкретних проблем окремих самостійних досліджень в Україні присвячено не було. Видається, що дослідження та висвітлення сучасних методик дослідження та вироблення ефективних заходів з обмеження впливу або нейтралізації конкретних проблем становить значний практичний потенціал при імплементації моделі здійснення правоохоронної діяльності, орієнтованої на потреби громад Community policing у правоохоронну практику вітчизняних правоохоронних органів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальні та практичні аспекти моделі здійснення правоохоронної діяльності, орієнтованої на потреби громад (Community Policing), досліджували такі учені як Е. Магуайр (E. Maguire) та В. Уеллс та (W. Wells) [1], А. Грегорі (A. Geoffrey),

Д. Флінн (D. Flynn) та А. Пікєро (A. Piquero) [2], Дж. Корднер (G. Cordner) [3] та інші вчені, а застосування методологій вирішення проблем «Трикутник злочинності» та SWOT-аналіз досліджували George M. Froggé [4], Дж. Брісон (J. Bryson) [5], О. Гуменюк [6], Л. Балабанова [7] та інші, проте комплексного дослідження можливостей сучасних методик дослідження та вирішення правоохоронних проблем у межах моделі Community Policing проведено не було.

Метою статті є дослідження та висвітлення практичних аспектів вирішення проблем через використання методологій “Трикутник злочинності” та SWOT-аналізу під час реалізації моделі здійснення правоохоронної діяльності, орієнтованої на потреби громад (Community Policing).

Виклад основного матеріалу. Концептуально «Трикутник злочинності» (трикутник аналізу проблем) – це інструмент, який допомагає зосередити увагу на ключових елементах будь-якого інциденту та класифікувати його характеристики. Основна мета використання «Трикутник злочинності» полягає у виявленні аспектів проблеми, які допоможуть визначити основну причину чи причини проблеми у стані криміногенної ситуації на території функціонування правоохоронного органу.

Щоб зрозуміти проблему, корисним буде проаналізувати особливості таких її складових як особливості жертви, особливості злочинця та особливості місця кримінального правопорушення (ці три складові ще називають «Трикутником злочину»).

Кожна складова трикутника схиляє співробітників правоохоронних органів до обдумування певного аспекту проблеми та визначення важливої інформації щодо нього.

Повну картину проблеми можна зрозуміти, якщо проаналізувати поряд із особливостями жертви, злочинця і місця, і ті фактори, які могли б на них вплинути: наприклад, оточення потерпілих, а саме охоронці, вчителі, сусіди тощо (особи, які виконують опікунську функцію), оточення правопорушників (наприклад, батьки, друзі, співробітники соціальних служб, що можуть здійснювати керівництво його діями) та особи, що мають вплив на окремі місця (наприклад, підприємці, працівники парків, працівники готелів, які є розпорядниками (менеджерами) окремих місць). Узагальнивши отримані знання про конкретні проблеми правильнішим буде зосередити зусилля, насамперед, на усуненні їх першопричин, та на тих факторах, на які можуть вплинути через застосування контрзаходів співробітники поліції, наприклад: 1) обмеження доступу до жертв, 2) посилення опіки та спілкування з особами з груп ризику щоб мінімізувати ймовірність виникнення небажаної (протиправної) поведінки [8, с. 10–12] а також 3) посилити охорону місця з метою ускладнити або і унеможливити вчинення там протиправних дій.

Розгляд кожної з цих особливостей має вказувати на ті аспекти, які можуть потребувати втручання з боку поліції. Так, єдиним можливим втручанням, результатом якого може бути довготривале вирішення проблеми може виявитись відпрацювання та затримання активних підозрюваних. В інших випадках дієвим може бути втручання в інші аспекти проблеми, такі як внесення змін до організації навколишнього середовища в певній місцевості шляхом посилення заходів охорони, що також може призвести до довготривалого вирішення іншої важливої проблеми.

Під час аналізу правопорушників слід отримати відповіді на такі запитання: яка їх кількість, їх персональні дані, їх вигляд, характерні ознаки, вік, місце проживання та проведення часу, вікова категорія, наявні засоби пересування, відомості про попередню кримінальну активність, наявність зброї тощо.

Під час аналізу «місця» слід дослідити такі аспекти: чому саме це місце злочинці обрали для

вчинення протиправних дій, чому правопорушники тут знаходяться, чи є поряд з місцем додаткові криміногенні фактори, чи є поблизу якісь сприятливі місця тощо.

Аналізуючи інформацію про потерпілих слід звертати увагу на такі елементи: хто є потерпілими, що між ними спільного, чи існують інші потенційні потерпілі, чи були тілесні ушкодження, чому потерпілі є уразливими в цей конкретний час, або в цьому конкретному місці, які ресурси мають потерпілі, щоб посилити свій захист від цієї проблеми, що у потерпілих є такого, що робить їх жертвами злочинів тощо.

Концепція «Трикутника злочинів» полягає у розробці стратегій, націлених на з'ясування та усунення проблеми, а отже, зменшення шкоди та періодичності, з якою вона виникає. Це також сприятиме зміцненню партнерських відносин між поліцією та громадою. У такому випадку поліція зможе консультуватись з мешканцями громад, щоб знайти поради про те, що на їх думку слід зробити, щоб вплинути на потерпілого, місцезнаходження (локацію) або на правопорушника. Так само мешканці громади зможуть запитувати та отримувати відповідь про те, що може зробити поліція, щоб вплинути на потерпілого, місцезнаходження або правопорушника. Також можна буде запитувати в інших муніципальних установах, що вони можуть зробити, щоб вплинути на потерпілого, місцезнаходження або правопорушника [9, с. 35–36]. З концептуальної, науково-практичної сторони такий підхід до вирішення проблем видається найбільш сутнісним та дієвим для вирішення поточних та перспективних проблем, які чинять вплив на стан криміногенної ситуації на території діяльності окремого правоохоронного органу.

У процесі щоденної поліцейської діяльності, спрямованої на вирішення широкого спектру проблемних питань виконання своїх завдань правоохоронні органи у різних країнах використовують різні стратегічні підходи, які переважно базуються на досвіді керівників, і є недостатньо науково обґрунтованими. Це значно ускладнює процес досягнення мети стабільного існування стану криміногенної ситуації. Вчений Гуменюк О.Г. стверджує, що одним із основних інструментів стратегічного управління, що оцінюють у комплексі внутрішні і зовнішні чинники, які впливають на розвиток організації, є SWOT-аналіз [6, с. 282–283]. SWOT-аналіз – це методологія, яка була розроблена Альбертом Хамфрі в 1960-х роках, визнаного спеціаліста з ділового корпоративного управління з фінансового сектору.

У 1963 році в Гарварді на конференції з проблем бізнес-політики професор К. Ендрюс вперше публічно озвучив акронім SWOT. Цей акронім був представлений візуально у вигляді матриці SWOT. Спочатку SWOT-аналіз був заснований на озвучуванні та структуризації знань про поточну ситуацію і тенденції, пізніше став використовуватися в ширшому значенні – для конструювання стратегій. Тобто з появою SWOT-моделі аналітики отримали інструмент для своєї інтелектуальної праці [6, с. 283].

SWOT-аналіз – це методологія, за допомогою якої можна зрозуміти сильні та слабкі сторони у правоохоронній діяльності, а також можна зрозуміти можливості й загрози, з якими стикаються підрозділи поліції, кожен з яких працює в індивідуальних умовах з індивідуальними можливостями в окремих громадах, яким властива індивідуальна криміногенна картина. SWOT-аналіз – це фактично фундаментальна, проста модель, яка аналізує те, що може зробити підрозділ поліції, а що не може, а також імовірні можливості та загрози, які можуть мати місце в поточній та майбутній ситуації. Техніка SWOT-аналізу завжди полягає в тому, щоб проаналізувати внутрішні умови – сильні та слабкі сторони підрозділу поліції, а також зовнішні елементи діяльності поліції – це можливості та загрози.

Проведення SWOT-аналізу не займає багато часу, проте дає змогу роздивитися свою організацію з нової точки зору. SWOT-аналіз – це структурований звіт про поточні основні сильні сторони, слабкі місця, можливості та загрози. Проведений кримінальними аналітиками SWOT-аналіз допомагає визначити, що може посприяти поліції у досягненні її цілей в окремих громадах, а також які обмеження потрібно подолати для досягнення очікуваних результатів.

Назва цього методу походить від перших літер сфери чинників, які підпадають під аналіз. Strengths (S – сильні сторони) Weaknesses (W – слабкі сторони) Opportunities (O – можливості) та Threats (T – загрози). SWOT-аналіз – це групування факторів середовища функціонування організації на зовнішні та внутрішні, їх аналіз із позиції визначення позитивного чи негативного впливу на діяльність правоохоронного органу [10].

Сильні сторони є внутрішніми чинниками, і здебільшого правоохоронна організація має повний контроль над ними. Сильні сторони – це унікальні навички та компетенції, які є дійсно важливими та цінними.

Слабкі сторони слід позиціонувати як внутрішні фактори, якими може керувати правоохоронний орган чи підрозділ, і це найважливіші моменти, які заважають організації працювати краще в плані досягнення стратегічних цілей та завдань запобігання та протидії злочинності.

Можливості – це зовнішні фактори, які орган чи підрозділ не контролює або контролює частково, але вони сприятливі органу чи підрозділу поліції. Поточні тенденції та зміни можуть суттєво вплинути на орган чи підрозділ, і потрібно визначити ці сили та розробити план дій, як скористатися цими можливостями.

Загрози – це також зовнішні сили, які зазвичай неможливо контролювати. Загрози бувають різними: технологічні, політичні, економічні, демографічні тощо. Як правило, загрози повністю усунути не вдасться, проте слід розробляти стратегію і тактику, щоб мінімізувати ризик або максимумно уникнути загроз.

Методом SWOT-аналізу особливо цінний під час реалізації моделі діяльності Community policing, оскільки дозволяє індивідуально до кожної громади визначити: яких загроз потрібно уникати, які шанси треба використати, які слабкі сторони необхідно виправити, на які сильні сторони слід опертися.

Розробляючи рекомендації під час реалізації моделі Community policing потрібно сконцентруватись на: посилення міцності; захисті слабких сторін; використанні можливостей; нейтралізації загроз [11, с. 208–213].

Основна ідея SWOT-аналізу може бути визначена для моделі Community policing таким чином:

- розробка комплексу заходів по перетворенню слабкості в силу і загрозу в можливість;
- укріплення та розвиток сильних сторін з урахуванням обмежених можливостей;
- повне використання всіх переваг, виявлених на основі аналізу навколишнього середовища.

Проведення SWOT-аналізу створює передумови розроблення окремих стратегій правоохоронної діяльності, зокрема:

- 1) підтримка та розвиток сильних сторін правоохоронного органу використовуючи можливості зовнішнього середовища;
- 2) боротьба із загрозами використовуючи внутрішній потенціал;
- 3) використання можливостей для нейтралізації слабких сторін;
- 4) зміцнення правоохоронного органу та нейтралізація потенційних загроз від зовнішнього середовища [7, с. 221].

Учений Гуменюк О.Г., визначає, що найголовнішим недоліком SWOT-аналізу, є те, що, хоча

на вигляд досліджувана методологія є простою та доступною, проте таке розуміння може привести до поспішних та безглузких висновків, недоказаних та двояких понять. Тому, констатує учений, дуже важлива достовірність та повнота використуваних для аналізу даних.

Кваліфікація аналітиків, які проводять SWOT-аналіз суттєво впливає на результат та подальшу тактику дій, оскільки відомо, що людський фактор часом може спрацювати по-різному. Недоліками SWOT-аналізу, які також потрібно мати на увазі, є неможливість урахування всіх сил і слабкостей, можливостей і загроз; суб'єктивність вибору та ранжування факторів зовнішнього та внутрішнього середовища; погана адаптація до середовища, що постійно змінюється. Отже, існує багато різних думок щодо корисності цього виду аналізу (позитивних і негативних). І саме тому вивчення питань, що стосуються проведення та використання SWOT-аналізу, має важливе значення для здійснення планування розвитку та подальшого функціонування правоохоронного органу. Тому ці аспекти і становлять інтерес для науковців та вимагають подальшого наукового обґрунтування і дослідження [6, с. 285].

Як висновок слід зазначити, що проактивна модель здійснення правоохоронної діяльності, орієнтованої на потреби громад (Community

Policing) володіє підтвердженим потенціалом удосконалення упереджувальної правоохоронної діяльності, про що свідчить широка географія її імплементації у правоохоронну практику зарубіжних країн. Фундаментальними та концептуальними засадами результативності такої моделі є залучення можливостей та ресурсів представників територіальних громад для підтримання правопорядку, а також проблемно-орієнтована практика реалізації правоохоронних повноважень. Застосування сучасних методологій «Трикутник злочинності» та SWOT-аналізу для ідентифікації, вивчення, розробки заходів з обмеження впливу проблем на стан криміногенної ситуації дозволяє ефективно та якісно, з обмеженим застосуванням правоохоронних ресурсів досягати максимального результату при нейтралізації першопричин проблем у сфері забезпечення правопорядку, а також дієво послаблювати вплив існуючих проблем з метою більш ефективного виконання покладених на правоохоронні органи завдань. Перспективними напрямками подальших наукових досліджень є застосування можливостей кримінальної аналітичної складової діяльності правоохоронних органів під час застосування моделі здійснення правоохоронної діяльності, орієнтованої на потреби громад (Community Policing).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Maguire and Wells. Implementing Community Policing: Lessons From 12 Agencies. Community-Oriented Policing Services, US Department of Justice. 2009. URL: <https://cops.usdoj.gov/RIC/Publications/cops-w0746-pub.pdf> (дата звернення 12.07.2023).
2. Alpert, Geoffrey P., Daniel Flynn, and Alex R. Piquero. "Effective Community Policing Performance Measures". Justice Research and Policy 3. 2001. P. 79–94.
3. Cordner, Gary W. "Community Policing: Elements and Effects". Eastern Kentucky University. P. 1–11. URL: <http://www.ncdsv.org/images/communitypolicingprincipleselements.pdf> (дата звернення 11.07.2023).
4. George M. Frogg . Revitalizing Problem-Oriented Policing Through SWOT Analysis. Concepts Austin Peay State University. URL: <https://www.ebpsociety.org/blog/education/252-swot-analysis-police> (дата звернення 13.07.2023).
5. Bryson, J.M. Strategic Planning for Public and Nonprofit Organizations: A Guide to Strengthening and Sustaining Organizational Achievement. John Wiley & Sons, Hoboken. 2011.
6. Гуменюк О.Г. Використання SWOT-аналізу як основного інструменту стратегічного управління. Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського. Глобальні та національні проблеми економіки. Випуск 17. 2017. С. 281–285.
7. Балабанова Л.В. SWOT-аналіз – основа формування маркетингових стратегій: навчальний посібник / Л.В. Балабанова. 2-ге вид., випр. і доп. К.: Знання, 2005. 301 с.
8. Community Policing Defined. U.S. Department of Justice Office of Community Oriented Policing Services. 2014.
9. Вілсон, П. Практичний посібник для поліцейських, що взаємодіють з громадою / Пітер Вілсон, за ред. С. Зимич, О. Чернищенко, Ю. Загуменна; Консультативна Місія Європейського Союзу. [Харків : EUAM, 2018]. 49 с.
10. Балабанова Л.В. Управління персоналом : навч. посібник / Л.В. Балабанова, О.В. Сардак. Донецьк : ДонДУЕТ, 2006. 471 с.
11. Федчак І. А. Основи кримінального аналізу : навчальний посібник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 288 с.

УДК 343.13(477)

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.3.31>

Шестопалов Роман Миколайович,

кандидат юридичних наук, доцент,

прокурор відділу нагляду за додержанням законів регіональним органом безпеки

Дніпропетровської обласної прокуратури

ORCID ID: 0000-0003-1460-2355

ЗАКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ ЗАКІНЧЕННЯМ СТРОКУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

CLOSURE OF CRIMINAL PROCEEDINGS IN CONNECTION WITH THE EXPIRATION OF THE PRE-JUDICIAL INVESTIGATION

Стаття присвячена вивченню дискусійних питань обчислення і перебігу строків досудового розслідування, дослідженню правової природи приводів і підстав, умов та інших обставин, необхідних для закриття кримінального провадження у зв'язку із закінченням строку досудового розслідування.

На підставі аналізу судової та іншої правозастосовної практики здійснено диференціацію строків досудового розслідування, підстав для закриття кримінальних проваджень у зв'язку із їх закінченням, а також розмежовано самі кримінальні провадження залежно від застосовування правових режимів закінчення у них досудового розслідування через спливи строку досудового розслідування.

Висловлено авторську позицію щодо недосконалої юридичної техніки норм Кримінального процесуального Кодексу, які визначають обставини для закриття кримінального провадження у зв'язку із закінченням строку досудового розслідування, а також висвітлено проблемні аспекти щодо заповнення прогалів організаційного та процесуального характеру цих питань прикладами судових прецедентів, та можливістю їх релевантного використання.

У зв'язку з чим запропоновано внесення конкретних змін до чинного Кримінального процесуального Кодексу задля логічного упорядкування обрахунку строків досудового розслідування, правових меж їх перебігу, поліпшення правових підстав для закриття кримінального провадження у зв'язку із закінченням строку досудового розслідування. Обґрунтовано необхідність таких змін для приведення положень процесуального законодавства до потреб практики та запоруки досягнення завдань кримінального провадження, забезпечення принципу невідворотності покарання і наближення досудового розслідування до європейських стандартів.

Ключові слова: кримінальне провадження, відомості про кримінальне правопорушення, закриття кримінального провадження, строки досудового розслідування, закінчення строку, обрахування строку, повідомлення про підозру.

The article is devoted to the study of controversial issues of calculation and the course of pre-trial investigation periods, to the study of the legal nature of reasons and grounds, conditions and other circumstances necessary for the closure of criminal proceedings in connection with the expiration of the pre-trial investigation period.

Based on the analysis of judicial and other law-enforcement practices, differentiation of pre-trial investigation terms, grounds for closing criminal proceedings in connection with their termination, as well as delimitation of criminal proceedings themselves depending on the application of legal regimes of the end of pre-trial investigation due to the expiration of the pre-trial investigation period have been carried out.

The author's position is expressed regarding the imperfect legal technique of the norms of the Criminal Procedure Code, which determine the circumstances for closing criminal proceedings in connection with the expiration of the period of pre-trial investigation, and also highlighted the problematic aspects of filling the gaps of the organizational and procedural nature of these issues with examples of court precedents, and the possibility of their relevant use.

In connection with this, it is proposed to make specific changes to the current Criminal Procedure Code in order to logically organize the calculation of pre-trial investigation periods, the legal limits of their course, to improve the legal grounds for closing criminal proceedings in connection with the expiration of the pre-trial investigation period. The need for such changes is substantiated in order to bring the provisions of procedural legislation to the needs of practice and guarantee the achievement of the objectives of criminal proceedings, ensuring the principle of inevitability of punishment and bringing the pre-trial investigation closer to European standards.

Key words: criminal proceedings, information about a criminal offense, closure of criminal proceedings, terms of pre-trial investigation, expiry of the term, calculation of the term, notice of suspicion.

Постановка проблеми. Кримінальне процесуальне законодавство у якості одного із завдань кримінального провадження передбачає необхідність застосування до кожного його учасника належної правової процедури. Це кореспондується із положенням ст.ст. 7, 28 КПК, якими визначено, що зміст і форма кримінального провадження повинні відповідати загальній zasadі розумності строків, яка передбачає, що кожен має право, щоб обвинувачення щодо нього в найкоротший строк або стало предметом судового розгляду, або щоб відповідне кримінальне провадження було закрито. Зміни до КПК, введені Законом України від 03.10.2017 № 2147-VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів», фактично започаткували два варіанти перебігу строків досудового розслідування: щодо «фактових» кримінальних проваджень (у яких жодній особі не було повідомлено про підозру) і щодо «проваджень з особою» (у яких мало місце повідомлення про підозру). Це, в свою чергу, спричинило плутанину в судовій та іншій правозастосовній практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику обчислення і перебігу строків досудового розслідування, а також визначення правових приводів і підстав для закриття кримінального провадження у зв'язку із їх закінченням в сучасній юриспруденції досліджували в переважній більшості не стільки науковці, як вчені-практики та представники правозахисних організацій. Зокрема, вказані питання висвітлювали П. Демчук, О. Карнага, К. Кольчинська, В. Михайленко, Т. Поповська, А. Приходько, І. Тітко, В. Ткаченко, С. Ханін, О. Штогрин та ін. Особливу зацікавленість предметом цього дослідження саме представниками правозастосування можна пояснити не лише складністю його сприйняття науковцями без практичного досвіду, а й надзвичайною практичною затребуваністю, постійним виникненням тактичних і технічних питань з цього приводу в правозастосовному процесі.

Мета статті (постановка завдання). В даній науковій роботі крізь призму правозастосовної та судової практики маємо за мету проаналізувати проблематику застосування п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК України, як підставу закриття кримінальних проваджень. Оскільки питання закриття кримінального провадження у зв'язку із закінченням строку досудового розслідування щодо тяжких та особливо тяжких злочинів щодо життя і здоров'я особи (на які не розповсюджується правовий

режим п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК) є окремим предметом іншого нашого наукового дослідження, вказані обставини в цій роботі не досліджувалися і не є її предметом.

Виклад основного матеріалу. Дотримання розумних строків є однією із засад кримінального провадження, що відображає вимоги ст. 6 Європейської Конвенції з прав людини. Згідно з п. 18 Рішення ЄСПЛ у справі «Вемхофф проти Німеччини» чітка мета положень п. 1 ст. 6 Конвенції у кримінальних справах полягає у забезпеченні того, щоб особи не перебували занадто довго під обвинуваченням та обвинувачення було чітким [1]. Аналогічну позицію ЄСПЛ висловив у п. 68 справи «Карт проти Туреччини», відповідно до якого право на розгляд справи впродовж розумного строку базується на необхідності гарантувати, що обвинуваченим не доведеться залишатись занадто довго у стані невизначеності щодо результатів кримінальних звинувачень проти них [2].

Аналіз прецедентного права ЄСПЛ свідчить також про можливу альтернативну «старту» відліку процесуальних строків у кримінально-правовій сфері. Зокрема, у п. 253 Рішення ЄСПЛ у справі «Нечипорук і Йонкало проти України» вказано, що момент, з якого ст. 6 Конвенції починає застосовуватись до «кримінальних» питань, залежить від обставин справи. Провідне місце, яке займає в демократичному суспільстві право на справедливий судовий розгляд, спонукає ЄСПЛ віддавати перевагу «сутнісній», а не «формальній» концепції «обвинувачення», про яке йдеться у п. 1 ст. 6 (п. 62 рішення ЄСПЛ від 18.01.2007 у справі «Шубінський проти Словенії») [3].

Утім, усталена методика правозастосування Європейської Конвенції з прав людини визначає, що «обчислення строку провадження у кримінальній справі розпочинається з моменту винесення постанови про притягнення особи як обвинуваченого, затримання особи за підозрою у вчиненні злочину чи допиту її як підозрюваного (навіть допиту особи як свідка, якщо з протоколу допиту вбачається, що на момент допиту слідчий вже підозрював допитуваного у причетності до конкретного злочину) залежно від того, яка із зазначених подій сталася раніше, і закінчується винесенням остаточного рішення у кримінальній справі» [4]. Вказана обставина знайшла своє відображення в численних правових висновках Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, у відповідності до яких із посиланням на вищевказані рішення ЄСПЛ, а також на п. 63 Рішення ЄСПЛ у справі «Іванов проти України»

період, який має прийматися до уваги, повинен відраховуватися саме з порушення кримінальної справи проти особи (пункт 63). В інтерпретації ж чинного КПК цей період необхідно відраховувати з дня притягнення до кримінальної відповідальності як стадії кримінального провадження, яка, згідно з пунктом 14 частини 1 статті 3 КПК, починається з моменту повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення [5, 6].

Не ставлячи під сумнів законність і обґрунтованість правових висновків Верховного Суду із посиланням на п. 63 Рішення ЄСПЛ у справі «Іванов проти України» зауважимо, що така правова позиція стосовно початку відліку провадження дещо суперечить положенню, викладеному в п. 253 Рішення ЄСПЛ у справі «Нечипорук і Йонкало проти України», де перші майже в імперативному форматі стандартизують «старт такого відліку», а друге – вказує на індивідуальність і специфіку обставин кожної справи. При цьому, слідча дія «допит свідка» (за умови, якщо з протоколу вбачається, що на момент його проведення слідчий вже підозрював допитуваного у причетності до конкретного злочину), вказуватиме не лише на визнання цього доказу недопустимим, а й вступає в процесуальне протистояння із слідчою дією «допитом підозрюваного» з огляду на різний обсяг процесуальних прав і обов'язків діаметрально протилежних учасників кримінального провадження.

Вказані суперечності в прецедентному праві Європейської правозахисної Феміди знайшли своє відображення також у вітчизняній плутанині щодо обчислення процесуальних строків досудового розслідування.

Крім того, саме цим законодавчим нововведенням (із подальшими змінами) процесуальні строки досудового розслідування диференційовано на: 1) строки з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань до дня повідомлення особі про підозру (п. 1, 2 ч. 2 ст. 219 КПК (дванадцять місяців – у кримінальному провадженні щодо нетяжкого злочину; вісімнадцять місяців – у кримінальному провадженні щодо тяжкого або особливо тяжкого злочину) 2) строк, необхідний для закінчення досудового розслідування, з дня повідомлення особі про підозру (ч. 3 ст. 219 КПК).

Одночасно вказаним Законом з метою забезпечення дотримання строків досудового розслідування ч. 1 ст. 284 КПК доповнено п. 10, згідно з яким кримінальне провадження закривається в разі, якщо після повідомлення особі про підозру закінчився строк досудового розслідування, визначений ст. 219 цього Кодексу, крім випадку

повідомлення особі про підозру у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину проти життя та здоров'я особи (абз. 1). Слідчий, дізнавач, прокурор зобов'язані закрити кримінальне провадження також у разі, коли строк досудового розслідування, визначений статтею 219 цього Кодексу, закінчився та жодній особі не було повідомлено про підозру (абз. 2) [7].

Тобто, поява строку досудового розслідування у провадженнях «без особи» мала наслідком введення процесуальних «санкцій» для сторони обвинувачення у вигляді обов'язкової підстави для закриття кримінального провадження через вплив передбаченого кримінальним процесуальним законом строку досудового розслідування.

Законодавчі зміни до чинного КПК, які вступили в дію з цим Законом, не лише започаткували «подвійне» обрахування строків досудового розслідування, а й де-факто диференціювали самі кримінальні провадження на ті, що були розпочаті до набрання чинності Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» № 2147-VIII від 03.10.2017, та ті – що після. Вказане, в свою чергу, також породило процесуальні суперечки щодо обчислення строків слідства та порядку їх продовження у кримінальних провадженнях, відомості про вчинення кримінальних правопорушень у яких внесені до Єдиного реєстру досудових розслідувань до 16.03.2018, та тих, що були розпочаті після цієї дати.

Це обумовлено тим, що п. 4 §2 «Прикінцевих положень» розділу 4 Закону передбачено, що підпункти 11-27, 45 пункту 7 §1 цього розділу вводяться в дію через три місяці після набрання чинності цим Законом, не мають зворотної дії в часі та застосовуються до справ, по яким відомості про кримінальне правопорушення, внесені в Єдиний реєстр досудових розслідувань після введення в дію цих змін [8]. Зауважимо, що з точки зору юридичної техніки прогалиною є те, що положення про порядок набрання чинності таких змін до самого КПК не вносились і залишились лише в самому законі, який втілює до цього кодексу відповідні нововведення.

Зміни в ст. 219 КПК України, якими започатковано 12 та 18 місячний строки досудового розслідування, у цій частині вказаного параграфу даного розділу означеного Закону визначено підпунктом 14, що в імперативній формі передбачає неможливість застосування положень ст. 219 КПК в редакції Закону України «Про вне-

сення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» № 2147-VIII від 03.10.2017 до кримінальних проваджень, розпочатих до таких змін.

Крім того, п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК як підстава для закриття кримінального провадження у зв'язку із закінченням строку досудового розслідування набула чинності на підставі того ж самого вищевказаного Закону України, що апіорі унеможливило розповсюдження цієї норми на кримінальні провадження, розпочаті до набуття її чинності.

Переважає більшість адвокатського середовища схвально прийнявши зміни до пунктів 1, 2 ч. 2 ст. 219 КПК України щодо закріплення порядку обрахунку строку досудового розслідування з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань зазначали про «кінець епохи безкінченних строків», а сама ідея цих правок очевидно полягала у законодавчому закріпленні забезпечення розумних строків досудового розслідування, їх наближення до стандартів ЄСПЛ тощо.

Утім, на наш погляд, в сучасних реаліях ця норма є найбільш легітимним способом уникнути кримінальної відповідальності до (і без) набуття особою статусу підозрюваного (її перебування на непідконтрольній території або за кордоном, чи в бойових діях, що унеможливило фізичну та безпосередню її явку до слідчого для отримання письмового повідомлення про підозру).

На практиці з'явилась купа спірних ситуацій щодо порядку обрахунку у диференційованих з 16.03.2018 кримінальних провадженнях строку досудового розслідування, порядку його продовження та наявності/відсутності правових підстав для закриття кримінального провадження згідно з абз. 2 п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК України у разі, якщо строк досудового розслідування, визначений ст. 219 КПК України, закінчився та жодній особі не було повідомлено про підозру. Передусім це стосується об'єднаних і виділених кримінальних проваджень, у яких сторона обвинувачення задля упередження «з'їдання» строків розслідування приєднувала кримінальні провадження, розпочаті після набуття чинності Закону України № 2147-VIII від 03.10.2017, до кримінальних проваджень, відомості про кримінальні правопорушення щодо яких внесені до Єдиного реєстру досудових розслідувань до 15.03.2018.

Навіть судова практика з цього приводу має певні суперечності, а один правовий висновок Верховного Суду може цілком суперечити іншому.

Так, згідно з правовим висновком, викладеним в Постанові Верховного Суду від 31.10.2022 у справі № 753/12578/19, загальні положення КПК не містять підґрунтя до встановлення всупереч приписам ст. 5 КПК окремих правових режимів щодо вирішення питання про продовження строків досудового розслідування, якщо такі відносини виникли з моменту введення в дію Закону № 2147-VIII. Порядок і підстави проведення процесуальної дії і прийняття процесуального рішення визначаються положеннями КПК, чинними на момент початку виконання такої дії або прийняття такого рішення, а не датою внесення відомостей про вчинення кримінального правопорушення до ЄРДР [9].

Із вказаного практичного досвіду маємо констатувати, що саме цим судовим прецедентом часто-густо маніпулює сторона захисту у якості аргументу наявності підстав для застосування п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК України щодо закриття кримінального провадження.

Іншим, не менш популярним для обґрунтування позиції захисту щодо законності закриття кримінального провадження на цій підставі є Постанова Верховного Суду від 12.09.2022 у справі № 287/1490/20 [10].

З метою недопущення процесуальних непорозумінь та упередження подібних маніпуляцій вважаємо за необхідне вказати про недопустимість використання учасниками кримінального провадження і судом вирваних із контексту судового рішення фраз, довільно трактованих на свій розсуд та в особистих інтересах.

Правовий висновок, викладений в Постанові Верховного Суду від 12.09.2022 (справа № 287/1490/20) стосувалася законності закриття кримінального провадження у зв'язку із закінченням строків досудового розслідування саме з дня повідомлення особі про підозру і саме через те, що злочини, які були інкриміновані обвинуваченому та за якими прокурор звернувся до суду з обвинувальним актом, були розпочаті після 15.03.2018 (з дня повідомлення про підозру ОСОБА_12, ОСОБА_13 та ОСОБА_11 до дня направлення обвинувального акта до суду закінчився строк досудового розслідування, визначений ч. 3 ст. 219 КПК, із чим погоджується й колегія суддів Верховного Суду); «досудове розслідування у цьому кримінальному провадженні повинно було бути закінчено 25 серпня 2020 року. Однак обвинувальний акт було надіслано до суду 27 серпня 2020 року та отримано судом 28 серпня 2020 року»; «відомості про кримінальні правопорушення, передбачені ч. 5 ст. 191, ч. 3

ст. 191, частинами 3, 4 ст. 358, ч. 2 ст. 366 КК, за якими прокурор звернувся з обвинувальним актом до суду, до ЄДРП внесені після набуття чинності Закону України від 03.10.2017 № 2147-VIII, яким внесені зміни до ч. 1 ст. 284 КПК, і останні введені в дію 15.03.2018» [10].

Постановою Верховного Суду від 31.10.2022 у справі №753/12578/19 констатовано законність закриття кримінального провадження через порушення порядку продовження строку досудового розслідування саме неналежним суб'єктом – керівником прокуратури, а не слідчим суддею, як того вимагали внесені до ст. 294 КПК зміни, введені в дію Законом України від 03.10.2017 № 2147-VIII.

Тобто, ці два судові прецеденти стосуються законності закриття кримінального провадження на підставі саме абз. 1 п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК України (а саме: пропуск передбаченого ч. 3 ст. 219 КПК України строку, необхідного для закінчення досудового розслідування з моменту повідомлення особі про підозру), і стосуються кримінальних правопорушень, відомості про вчинення яких були внесені до Єдиного реєстру досудових розслідувань після 15.03.2018, і незалежно від того, що вони навіть були об'єднані із кримінальним провадженням, розпочатим до 16.03.2018.

Відсутність законних підстав для закриття кримінального провадження, розпочатого до 16.03.2018, згідно з п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК повністю узгоджується із правовою позицією Верховного Суду, викладеною в Постанові від 11.04.2023 у справі №201/3571/20, згідно якого: «18. Питання про застосовність Пункту 10 в обставинах цього провадження залежить від визначення, у який момент були внесені до ЄДРП відомості про правопорушення, за якими згодом ОСОБА_8 було повідомлено про підозру і, зрештою, передано до суду обвинувальний акт»; «20. Пункт 4 §2 визначає, що вирішальне значення у питанні застосовності Пункту 10 є дата внесення «відомостей про правопорушення», яке стало предметом досудового розслідування у відповідному провадженні»; «39. Пункт 4 §2 чітко визначає дату, від якої залежить застосовність Пункту 10: якщо відомості про кримінальне правопорушення внесені до 16 березня 2018 року, Пункт 10 не застосовується; якщо такі відомості внесені починаючи з 16 березня 2018 року включно – застосовується» [11].

Звернімо увагу, що згідно з Положенням про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення, затвердженого Наказом Генерального прокурора №298 від 30.06.2020,

за умови об'єднання матеріалів декількох досудових розслідувань утворюється об'єднане кримінальне провадження, якому присвоюється номер того провадження, що було розпочато раніше [12]. Варто враховувати, що об'єднане кримінальне провадження може складатись з кількох кримінальних правопорушень, у тому числі тих, відомості про вчинення яких були внесені до Єдиного реєстру досудових розслідувань як до 16.03.2018, так і після. І саме для кожного правопорушення, як складового елементу кримінального провадження, а не до всього кримінального провадження в цілому, має застосовуватись різний правовий режим. Тому в залежності від дати початку саме кримінального правопорушення має вирішуватись наявність/відсутність підстав для закриття кримінального провадження у зв'язку із закінченням строку досудового розслідування, визначеного ст. 219 КПК з конкретних обставин, зазначених в абз. 1 чи абз. 2 п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК України.

Висновки. Отже, ключовим для з'ясування підстав для закриття кримінального провадження на підставі абз. 1 п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК є: дата внесення до Єдиного державного реєстру досудових розслідувань відомостей про кримінальне правопорушення (а не дата початку кримінального провадження в разі об'єднання декількох кримінальних правопорушень в одне); дата повідомлення особі про підозру про вчинення кримінального правопорушення (як початок відліку процесуального строку, протягом якого має бути досудове розслідування закінчено), дата надходження обвинувального акта, клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності чи застосування примусових заходів медичного або виховного характеру до канцелярії суду (в межах строків, визначених кримінальним процесуальним законом з дня повідомлення особі про підозру).

Для закриття кримінального провадження згідно з абз. 2 п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК, вважаємо, необхідними обставинами є дата розпочатого кримінального правопорушення та відсутність повідомлення жодній особі про підозру у його вчиненні.

Умовами для закриття кримінального провадження на підставі абз. 1 п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК є: 1) пропуск стороною обвинувачення визначеного ч. 3 ст. 219 КПК строку, необхідного для закінчення досудового розслідування з дня повідомлення особі про підозру; 2) пропуск стороною обвинувачення визначеного ч. 3 ст. 219 КПК строку надходження до канцелярії суду обвинувального акта, клопотання про звільнення від

кримінальної відповідальності чи застосування примусових заходів медичного або виховного характеру.

Умовами для закриття кримінального провадження на підставі абз. 2 п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК є: 1) пропуск стороною обвинувачення 12 місячного (щодо кримінальних проступків та нетяжких злочинів) та 18 місячного (щодо тяжких та особливо тяжких злочинів) строку повідомлення про підозру з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (стосується кримінальних проваджень, розпочатих після 16.03.2018); 2) відсутність факту, події повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, розпочатого після 16.03.2018, жодній особі. Абз. 2 п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК априорі не може бути правою підставою для закриття кримінальних проваджень, розпочатих до 16.03.2018, оскільки редакція КПК до введення в дію змін, внесених згідно Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» № 2147-VIII від 03.10.2017, не передбачала 12 та 18 місячного строку досудового розслідування з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань до дня повідомлення особі про підозру.

З метою логічного упорядкування обрахування строків досудового розслідування, забезпечення принципу невідворотності покарання та недопущення формальних і процедурних факторів уникнення кримінальної відповідальності вважаємо за необхідне ч. 2 ст. 219, абз. 2 п. 10 ч. 1 ст. 284 та ч. 8 ст. 615 КПК, згідно яких строк досудового розслідування кримінальних проваджень, щодо кримінальних правопорушень, у яких жодній особі не було повідомлено про підозру, прив'язується до певної дати і події, обраховується від початку внесення відомостей до Єдиного державного реєстру досудових розслідувань, та, має граничні рамки повідомлення про підозру, – виключити.

Вважаємо, що у такий спосіб буде упорядковано перебіг строку досудового розслідування, який має максимально відтворювати європейські стандарти (в контексті рішень ЄСПЛ «Карт проти Туреччини», «Вемхофф проти Німеччини», «Іванов проти України») – з моменту повідомлення особі про підозру (як стадії досудового розслідування, що персоніфікує кримінальне провадження, становить систему організаційних і процесуальних дій сторони обвинувачення, спрямованих на пред'явлення підозрюваній особі правової претензії із посиланням на конкретні обставини інкримінованого діяння та його кваліфікацією) до прийняття уповноваженою особою процесуального рішення в порядку ст. 283 КПК.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. CASE OF WEMHOFF v. GERMANY (27.06.1968) URL: [https://hudoc.echr.coe.int/#%22fulltext%22:%22%E2%84%96%202122/64%22,%22documentcollectionid%22:%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22%22%22%22%22%22](https://hudoc.echr.coe.int/#%22fulltext%22:%22%E2%84%96%202122/64%22,%22documentcollectionid%22:%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22%22%22%22%22); (дата звернення 24.07.2023).
2. CASE OF v. TURKEY (03.12.2009) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%22fulltext%22:%22%2228917/05%22%22,%22languageisocode%22:%22UKR%22,%22appno%22:%2228917/05%22,%22documentcollectionid%22:%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22%22%22%22%22>; (дата звернення 24.07.2023).
3. Рішення Європейського Суду з прав людини від 21.04.2011 у справі «Нечипорук і Йонкало проти України» URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_683#Text (дата звернення 24.07.2023).
4. Рекомендації «Особливості реалізації прокурором повноважень при вирішенні питання про закриття кримінального провадження на підставі абз. 1 п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК України», схвалені рішенням методичної ради Офісу Генерального прокурора від 06.07.2023 (протокол № 4).
5. Постанова Верховного Суду від 21.02.2023 у справі № 676/6434/21 URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=109157187&red=100003ae663ab56f6636a4993e55d2a23b77d0&d=5> (дата звернення 24.07.2023).
6. Постанова Верховного Суду від 15.09.2021 у справі № № 711/3111/19 URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/99687323> (дата звернення 24.07.2023)
7. Кримінальний процесуальний Кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення 24.07.2022).
8. Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» № 2147-VIII від 03.10.2017 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19> дата звернення 24.07.2023).
9. Постанова Верховного Суду від 31.10.2022 у справі № 753/12578/19 URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/107219619> (дата звернення 24.07.2023).
10. Постанова Верховного Суду від 12.09.2022 у справі № 287/1490/20 URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=106264606&red=100003ecb5fd0393bb283229fe7409304040e5&d=5> (дата звернення 24.07.2023).

11. Постанова Верховного Суду від 11.04.2023 у справі №201/3571/20 URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=110339375&red=1000031353eccd6c539daa95347c3758ec6aad&d=5> (дата звернення 24.07.2023).

12. Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення, затвердженого Наказом Генерального прокурора №298 від 30.06.2020 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#Text> (дата звернення 24.07.2023).

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.3.32>

Юзько Тетяна Миколаївна,

доктор філософії, доцент кафедри соціально-економічних дисциплін,

Комунального закладу вищої освіти «Барський гуманітарно-педагогічний коледж імені Михайла Грушевського»

ORCID ID: 0000-0001-8368-0862

СУДОВИЙ ЗАХИСТ ЯК ОСОБЛИВА ФОРМА ДЕРЖАВНОГО ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКА

JUDICIAL DEFENSE AS A SPECIAL FORM OF STATE PROTECTION OF EMPLOYEE LABOR RIGHTS

Перш ніж перейти до правової характеристики державного захисту у сфері праці та теоретичного аналізу його складових елементів, зазначимо чинний Кодекс законів про працю (далі – Кодекс) в ст. 1 визначає всемірну охорону трудових прав працівників одним із пріоритетних завдань Кодексу. Відповідно до ст. 1. Проекту Трудового кодексу (далі – Проект) метою та завданням Трудового кодексу України є встановлення державних гарантій трудових прав і свобод громадян, створення належних, безпечних і здорових умов праці, забезпечення захисту прав та інтересів працівників і роботодавців [1].

Актуальність феномену правового захисту обумовлена необхідністю забезпечення гармонійного функціонування трудових правовідносин, в межах яких реалізація суб'єктивних прав та виконання юридичних обов'язків стають безперешкодними. Тому, як зауважує С. І. Запара, держава в особі законодавчої, виконавчої та судової влади забезпечує ефективний та доступний механізм реалізації права на захист [2, с. 14]. У даній статті актуалізується увага на тому, яким має бути цей правовий захист, а конкретно у нашому випадку – судовий, та в чому полягає сутність його юридичної природи. Досліджено, що «захист» як такий первісно етимологічно та змістовно нерозривно пов'язаний з державою, яка, в свою чергу, виступає гарантом його закріплення та здійснення. Це пов'язано з тим, що держава в визначає та встановлює нормативні засади трудових правовідносин, визначаючи вектор та межі їх правового регулювання. Крім того, саме на державу покладається обов'язок створити «взаємні правові обмеження, які виключають можливість зловживання правом кожного суб'єкта проти інтересів його контрагента».

Підкреслюється у дослідженні той факт, що однією із найбільш ефективних форм захисту трудових прав є судовий захист, оскільки саме на органи судової влади покладений обов'язок ухвалювати законне та обґрунтоване рішення у справі. Як влучно відзначено у науковій літературі, суд виступає спеціалізованим державним органом, який здійснює функцію соціального контролю за наявності конфлікту між окремими членами суспільства, між ними та державою, який виник у будь-якій сфері діяльності людини, яка врегульована правом [3, с. 643].

Ключові слова: захист трудових прав, державний захист, судовий захист, соціальне партнерство.

Before moving on to the legal characteristics of state protection in the field of labor and the theoretical analysis of its constituent elements, note the current Code of Labor Laws (hereinafter - the Code) in Art. 1 defines comprehensive protection of labor rights of employees as one of the priority tasks of the Code. According to Art. 1. The draft Labor Code (hereinafter referred to as the Draft) aims and objectives of the Labor Code of Ukraine are to establish state guarantees of labor rights and freedoms of citizens, create proper, safe and healthy working conditions, ensure protection of the rights and interests of employees and employers [1].

The relevance of the phenomenon of legal protection is due to the need to ensure the harmonious functioning of labor relations, within which the realization of subjective rights and the fulfillment of legal obligations become unhindered. Therefore, as noted by S. I. Zapara, the state in the form of legislative, executive and judicial power provides an effective and accessible mechanism for the realization of the right to protection [2, p. 14]. This article focuses attention on what this legal protection should be, specifically in our case – judicial protection, and what is the essence of its legal nature. It has been studied that "protection" as such is originally etymologically and meaningfully inextricably linked with the state, which, in turn, acts as a guarantor of its consolidation and implementation. This is due to the fact that the state defines and establishes the normative principles of labor relations, determining the vector and limits of their legal regulation. In addition, it is the state that is responsible for creating "mutual legal restrictions that exclude the possibility of abusing the right of each subject against the interests of its counterparty".

The research emphasizes the fact that one of the most effective forms of protection of labor rights is judicial protection, since it is the judicial authorities that are responsible for making a legal and well-founded decision in the case. As aptly noted in the

scientific literature, the court acts as a specialized state body that performs the function of social control in the presence of a conflict between individual members of society, between them and the state, which arose in any sphere of human activity that is regulated by law [3, p. 643].

Key words: *protection of labor rights, state protection, judicial protection, social partnership.*

Постановка проблеми. Право на судовий захист завжди було і надалі залишається одним із важливих прав кожної особи, оскільки завдяки ньому можна реально відновити, захистити чи реалізувати своє порушене, невизнане або оспорюване право чи інтерес. З огляду на це його дослідження уже впродовж тривалого часу займає одне з пріоритетних місць у трудовому праві.

Наукове дослідження судового захисту як особливої державної форми захисту трудових прав працівника становить інтерес як з позиції теоретичного його визначення, сутності та структури права на судовий захист трудових прав, так і в аспекті практики функціонування судової системи і порядку практичної його реалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання судового захисту трудових прав працівників частково досліджувалось у працях В. Я. Бурака, І. О. Давиденко, І. В. Лагутіною, В. В. Лазором, І. О. Іонніковою, Н. Б. Болотіною, І. В. Кисельовим, В. І. Смолярчуком і ряду інших науковців. Варто наголосити на тому, що досить вагомим є внесок цих та інших учених у розвиток доктрини трудового права, зокрема теорії судового захисту трудових прав, процедури врегулювання трудових спорів (конфліктів). Беручи до уваги стан та динаміку розвитку суспільства та держави, необхідність утвердження та якісного реформування судової гілки влади, процедури здійснення правосуддя, ключового значення набуває проблема вдосконалення права на судовий захист трудових прав як важливий складник організації системних соціально-економічних, судово-правових реформ [4, с. 175].

Формулювання мети статті. Метою статті є аналіз проблемних аспектів наукових поглядів щодо поняття, змісту та структури судового захисту як особливої форми державного захисту трудових прав працівників.

Виклад основного матеріалу. Категорія державного захисту за своєю структурою досить складна та динамічна, оскільки об'єднує чималий суб'єктний склад та численний правовий інструментарій, а також – передбачає різноманітні форми взаємодії в процесі реалізації безпосередньо захисної та охоронної діяльності. В контексті досліджуваної проблематики варто зауважити, що при здійсненні правового захисту працівників у сфері праці ключова роль належить саме дер-

жаві. При цьому жодні зміни в системі трудового права, навіть при домінуванні приватних начал в правовому регулюванні відносин у сфері праці, не повинні стати поштовхом до зміщення акцентів у питаннях захисту прав працівника.

Змістовне наповнення терміну «державний захист» нерозривно пов'язане з такою категорією як правова (соціальна) політика держави, оскільки саме політичний курс визначає спрямованість захисту, що здійснюється на державному рівні, а також – його базисні та фундаментальні основи. Так, ст. 3 Основного Закону держави проголосила «людину, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю в Україні». «Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави». «Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [5]. Таким чином, правова політика держави покладена в основу державного захисту, якому властива соціальна спрямованість, а ключовим елементом відповідного взаємозв'язку є те, що вони зводяться до особистості. Свого часу А. С. Пашков зауважував, що становище особи в суспільстві служить однією з визначальних ознак соціальних відносин, а створення умов для її всебічного розвитку – інтегративною метою соціальної політики. Соціальна політика і соціальне законодавство, забезпечуючи баланс інтересів сторін трудового правовідношення, здійснюють переважно захист працівників [6, с. 472].

Отже, зважаючи на вищезазначене, пропонуємо розглянути категорію державного захисту через призму поєднання суб'єктів його здійснення, а також – напрямів діяльності, що реалізуються в його межах та, з огляду на це, виділити законодавчу, виконавчу та юрисдикційну (судову) форми здійснення державного захисту права на життя працівників у сфері праці.

Так, законодавча форма діяльності – це складна, нормативно-визначена та процесуально регламентована система взаємодії уповноважених державою суб'єктів, метою якої є створення трудового законодавства, що виступає базисом нормативного впорядкування відносин у сфері праці. Варто відзначити, що об'єктивно передумовою законотворчої діяльності є стійка соціальна потреба у наявності нормативно-правового акту, на підставі якого здійснюється правова регламен-

тація відносин у сфері праці та ефективно і безперешкодне використання прав в межах таких правовідносин.

«Єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна Рада України» (ст. 75), а право законодавчої ініціативи в парламенті належить Президентові України, народним депутатам України та Кабінету Міністрів України (ст. 93) [5]. Варто відзначити, що діяльність вищевказаних суб'єктів спрямована на створення та розширення системи трудового законодавства, що є невідмінною умовою реалізації державного захисту у широкому розумінні даного явища правової дійсності. А результатом діяльності, що реалізується в межах законодавчої форми, є прийняття трудового законодавства та узгодження його із загально визначеними принципами правового регулювання відносин у сфері праці. В сучасних умовах та з урахуванням змін, яких зазнала система трудового права, законодавство, що регламентує соціально-трудові відносини, визначає старт правового регулювання відносин у сфері праці та окреслює межі нормативного впливу, цим самим визначаючи фундаментальні основи захисної діяльності.

Матеріальні та духовні цінності, завдяки яким існує та може існувати суспільство, створюються працею людини. Людина є носієм унікальної природної здатності до праці, яка виконує цю трудову діяльність. Природна здатність людини до праці є основою, головною частиною існування держави і суспільства. Тому носія унікальної природної здатності до праці – людину, яка виконує цю трудову діяльність, держава має стимулювати та охороняти всіма притаманними цивілізованому суспільству правовими засобами [7, с. 13].

Наступною формою реалізації державного захисту є виконавча. Діапазон впливу на відносини у сфері праці різноманітний та охоплює наступні напрями: нагляд, контроль та соціальне партнерство. Одним з основних способів державного захисту трудових прав громадян є належне нормативно-правове закріплення трудових прав та державний нагляд і контроль за дотриманням трудового законодавства та інших нормативно-правових актів, які місять норми трудового права. При цьому нагляду і контролю притаманна так би мовити подвійна функція. З однієї сторони, держава в особі уповноважених державних органів здійснює контроль за захистом трудових прав, з іншої – держава контролює якість виконання функцій щодо нагляду та контролю за дотриманням трудового законодавства уповноваженими на те суб'єктами. Варто зауважити, що чинне зако-

нодавство не розмежовує «нагляд» та «контроль», а вживає їх у поєднанні. Зокрема, норми щодо нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю у безпосередньому поєднанні містяться у главі XVIII КЗпП України, а також в інших спеціалізованих нормативних актах. Натомість, наукова доктрина у цьому питанні неоднозначна. Так, О. В. Смирнов дотримується точки зору про нерозривний взаємозв'язок між цими поняттями і розглядає їх тільки в поєднанні між собою, однак, зауважує про різний етимологічний зміст, покладений в основу кожного з них. В найбільш загальному вигляді «нагляд» та «контроль» означають нормативно-регламентовану діяльність компетентних органів держави, спрямовану на захист трудових прав працівників. У процесі означеної діяльності ці органи попереджають і виявляють порушення трудового законодавства з боку органів працевлаштування та уповноважених ними осіб, відновлюють трудові права працівників і притягують до відповідальності винних у порушенні цих прав. При цьому нагляд за дотриманням трудового законодавства означає перевірку законності рішення роботодавця, а контроль – перевірку цього рішення в аспекті законності та доцільності. У свою чергу, О. Г. Серeda категорично висловлюється про необхідність розмежування «нагляду» та «контролю», пояснюючи таку позицію тим, що нагляд має зовнішню спрямованість на об'єкти інших систем, а контроль може здійснюватися і всередині системи. Крім того, нагляд означає перевірку рішення роботодавця з точки зору його законності, а контроль – перевірку такого рішення у площині не тільки законності, але й доцільності та ефективності [8, с. 229].

Якщо проаналізувати повноваження органів у сфері нагляду і контролю на державному і місцевому рівнях, то можна зробити висновок, що простежується органічний взаємозв'язок охорони праці з наглядом і контролем за дотриманням трудового законодавства, що є важливим і ефективним у забезпеченні права на життя працівників у сфері праці. Наглядові і контрольні відносини, що виникають у сфері трудових відносин диктують і особливий арсенал правових засобів, що засновані на єдності механізмів централізованого і локального характеру.

Загальноприйнятим в рамках наукової теорії є твердження, що виконавча форма державного захисту реалізується за допомогою нагляду та контролю, що здійснюють уповноважені державою суб'єкти в межах законодавчо визначених повноважень. Однак, в межах трудових правовідносин та відносин, що тісно пов'язані з трудовими,

з метою забезпечення їх гармонійного та стабільного функціонування, вагоме значення належить інституту соціального партнерства, як одному із напрямків реалізації соціальної політики держави. Як відомо, система державного захисту права у сфері праці – складна та динамічна система взаємодії суб'єктів трудового права. В свою чергу, відносини, що виникають з приводу організації та здійснення соціального партнерства, є однією з перспективних форм такої взаємодії.

Організація соціального партнерства, здійснювана державою, є «не чим іншим як упорядкування суспільних відносин завдяки використанню специфічних засобів. Очевидно, що цей принцип так чи інакше держава покликана реалізувати під час здійснення всієї своєї діяльності – законодавчої, виконавчої, юрисдикційної [9, с. 154–155]. Аналізуючи правову природу соціального партнерства, можна зробити висновок, що відповідне явище правової дійсності та інноваційний напрям державної політики в сучасних реаліях одночасно є фундаментальною основою захисту, що реалізується на державному рівні, методом його здійснення та критерієм оцінки ефективності останнього. Крім того, відносини соціального партнерства є об'єктивною передумовою здійснення законотворчої функції державою, що розглядається в якості однієї з форм державного захисту у сфері трудової діяльності.

Одним з механізмів захисту працівника у сфері праці відіграє юрисдикційна (судова) форми захисту. Сучасне трудове право є «живим», адже віддзеркалює практику захисту трудових прав. Крім того, поряд з іншими формами захисту, що передбачені чинним законодавством, судова форма по праву визнається найбільш ефективною. Така ситуація обумовлена тим, що органи судової влади володіють дієвими та реальними механізмами, що забезпечують винесення законного та обґрунтованого рішення за результатами розгляду того чи іншого трудового спору. Судова форма захисту окреслена чітким порядком здійснення дій, направлених на захист трудових прав. Зокрема, В. І. Тертишников з цього приводу підкреслив, що складний зміст процесуальної форми полягає у регламентації поетапного розгляду цивільно-правового спору та гарантій особистості і правосуддя, що сприяють досягненню мети судочинства [10, с. 410]. На сучасному етапі «право на судовий захист покликане виконати важливе завдання: забезпечити та утвердити цінність особи працівника у сфері праці» [11, с. 21]. У ст. 8 Загальної Декларації прав людини зазначається, «що кожна людина має право на ефективне

поновлення у правах компетентними національними судами у разі порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом» [12, с. 16]. Стаття 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод передбачає «право на справедливий суд» [13]. Стаття 55 Основного Закону Держави – Конституції України закріпила одне з базових положень національного законодавства, а саме – права і свободи людини і громадянина захищаються судом [5]. Згідно ст. 4 Цивільного процесуального кодексу України «кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів» [14].

Судовий захист права працівників у сфері праці є закономірним та діалектичним поєднанням матеріально-правової та процесуальної сторін відповідного явища правової дійсності. Так, матеріально-правовий аспект передбачає власне право на судовий захист, право, що порушене, а також – комплекс правового інструментарію, за допомогою якого можлива належна реалізація такого захисту. В свою чергу, процесуальна сторона є сферою практичної реалізації структурних елементів матеріально-правової складової судового захисту. До прикладу, Бурак В. Я. «під судовою формою захисту трудових прав та законних інтересів працівників розуміє одну з юрисдикційних форм захисту трудових прав, яка реалізується шляхом здійснення правосуддя з метою захисту і відновлення порушених трудових прав та законних інтересів працівника» [15, с. 179]. Звісно, захист трудових прав працівників має свої особливості. Такі особливості повинні адекватно відповідати нерівному становищу працівника та роботодавця як суб'єктів трудового права [16, с. 94]. Варто зазначити, що в юридичній науці право на судовий захист розглядають не лише як суб'єктивне конституційне чи процесуальне право, а і як юридичну гарантію, як принцип цивільного судочинства, як інститут галузі трудового права. Однак, право на судовий захист «є одним із аспектів реалізації захисної функції трудового права», яка зокрема забезпечується створенням ефективного механізму захисту трудових прав шляхом звернення до суду [17]. Так, у висновку Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду у цивільній справі № 760/9521/15 було зазначено, «що, рішення суду про поновлення на роботі незаконно звільненого працівника, підлягає негайному виконанню відразу після його оголошення» [18]. Верховний Суд в постанові від 24.01.2019 року

звернув увагу, що «належним виконанням судового рішення про поновлення на роботі необхідно вважати видання власником про це наказу, що дає можливість працівнику приступити до виконання своїх попередніх обов'язків» [18].

Можна зробити висновок, що на законодавчому рівні передбачений обов'язок роботодавця негайного поновлення працівника на роботі. Вказаний обов'язок про поновлення працівника на роботі, шляхом видання наказу, виникає у роботодавця відразу після оголошення рішення суду. При цьому, не має значення та обставина, чи буде рішення суду оскаржуватися роботодавцем.

Ще один приклад з судової практики. Так, висновком сформульованим Касаційним цивільним судом у складі Верховного Суду під час розгляду справи №297/3092/15-ц від 30 травня 2018 року [19], «було зауважено на те, що рішення атестаційної комісії не є достатнім доказом того, що працівник не відповідає займаній посаді внаслідок недостатньої кваліфікації. У даній справі звільнений працівник звернувся до суду із позовом про скасування наказу про звільнення, мотивуючи свої вимоги тим, що рішення атестаційної комісії, на підставі якої було видано наказ про звільнення є необґрунтованим» [19].

Судом першої інстанції працівнику було відмовлено у задоволенні позовних вимог у зв'язку з тим, що «звільнення було проведено за наявності згоди профспілкової організації». Судом було враховано факт винесення працівнику догани за порушення трудової дисципліни ще до проведення атестації та констатовано, «що позивач не володіє державною мовою».

Рішення суду першої інстанції було скасовано рішенням апеляційного суду та ухвалено нове рішення, за яким позов було задоволено. Рішення суду апеляційної інстанції мотивовано тим, що процедура звільнення, передбачена трудовим законодавством, не є дотриманою, а «неспроможність працівниці виконувати посадові обов'язки не є достатніми та допустимими доказами» [19]. Судом касаційної інстанції було зазначено, що «висновок суду не може ґрунтуватися лише на матеріалах атестаційної комісії й показаннях свідків за відсутності інших об'єктивних даних» [19]. Було зауважено, що ті аргументи що позивач не

знає української мови і внаслідок цього не може виконувати посадові обов'язки є необґрунтованими, оскільки посаду бібліотекаря позивач займає з 2008 року і протягом вказаного періоду роботи ніяких питань не виникало з даного приводу. Заява, написана позивачем угорською мовою, свідчить лише про її володіння і не може бути достатнім доказом незнання української мови позивачем.

Вказане ще раз говорить про те, що судовий захист права на працю – це законодавчо визначена та юридично гарантована можливість особи звернутися за захистом своїх невизнаних, порушених, оспорюваних прав за допомогою матеріальних, процесуальних засобів, способів та форм захисту права на працю. Одним із аспектів поняття права на судовий захист права на працю є його розуміння як юридичної гарантії в складі комплексної захисної функції трудового права [17].

Висновки. Отже, виходячи з вищезазначеного, можна спробувати виділити наступні ознаки судової форми захисту трудових прав:

- 1) метою такої форми захисту є відновлення порушених, невизнаних чи оспорюваних прав та інтересів працівників;
- 2) органи судової влади виступають гарантом захисту трудових прав;
- 3) діяльність судових органів здійснюється на основі конституційних принципів, цивільно-правовими способами і засобами;
- 4) окреслена чітким порядком здійснення процесуальних дій;
- 5) прийняття законного і обґрунтованого судового рішення за результатами розгляду того чи іншого трудового спору.

Таким чином, судовий захист трудових прав є закономірним та діалектичним поєднанням матеріально-правової та процесуальної сторін відповідного явища правової дійсності. Так, матеріально-правовий аспект передбачає власне право на судовий захист, право, що порушене, а також – комплекс правового інструментарію, за допомогою якого можлива належна реалізація такого захисту. В свою чергу, процесуальна сторона є сферою практичної реалізації структурних елементів матеріально-правової складової судового захисту.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Проект Трудового кодексу України від 08.11.2019 (реєстр 2410). URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67331.
2. Запара С. І. Захист права на працю: теоретичні засади становлення та розвитку: монографія. Суми: Сумський національний аграрний університет, 2013. 380 с.
3. Трудове право України: навч. посіб. / В. В. Бонтлаб, К. М. Біда, В. Л. Костюк, Я. М. Сімутіна, І. Р. Вітик, В. П. Мельник, О. Я. Мельник; за заг. ред. В. Л. Костюка. Київ: Промінь, 2010. 280 с.

4. Прогонюк Л. Ю. Судовий захист як юридична гарантія прав осіб, звільнених за систематичне порушення трудових обов'язків. *Актуальні проблеми держави і права*. 2019. С. 175–181. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/12462/Prohoniuk%20L.%20Yu.%20Judicial%20remedy%20as%20a%20legal%20guarantee%20of.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
5. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/Z960254K?an=1>
6. Гетьманцева Н. Д. Особливості правового регулювання трудових відносин: монографія. Чернівці: Технодрук, 2015. 592 с.
7. Процевський О. І. Чинники, що визначають доктрину трудового права. Актуальні проблеми трудового права і права соціального забезпечення: тези доп. та наук. повідомл. учасн. V Міжнар. наук.-практ. конф. Харків, 2013. 560 с.
8. Середа О. Г. Поняття і сутність нагляду та контролю за дотриманням трудового законодавства. *Публічне право*. 2012. № 4(8). С. 227–231.
9. Прилипко С. М., Ярошенко О. М. Трудове право України: Підручник. 3-тє вид., перероб. і доп. Харків: ФІНН, 2010. 752 с.
10. Вавженчук С. Я. Охорона та захист трудових прав працівників: підручник. Харків: Право, 2016. 560 с.
11. Ситницька О. А. Юридичні гарантії права на працю та права на відпочинок за трудовим законодавством України: монографія. Хмельницький: Вид-во Хмельницького ун-ту управління та права, 2010. 167 с.
12. Загальна декларація прав людини: Міжнародний документ від 10.12.1948 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015
13. Про захист прав і основоположних свобод: Конвенція Ради Європи від 4 листопада 1980 р. *Офіційний вісник України*. 1998. № 13. Ст. 270. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
14. Цивільно-процесуальний кодекс України: Закон України від 03 жовтня 2017 р. № 1618-IV. URL: zakon.rada.gov.ua/go/1618-15
15. Бурак В. Я. До поняття правового захисту трудових прав працівників. *Вісник ЛНУ ім. І. Франка*. 2009. Вип. 48. С. 177–182.
16. Ваганова І. М. Поняття форми захисту та різновиди заходів захисту трудових прав працівників. *Форум права*. 2009. № 3. С. 94–99. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2009-3/09vimtp.pdf>
17. Яцкевич І. І. Судовий захист права на працю як юридична гарантія його реалізації. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Малинівські читання». URL: ekmair.ukma.edu.ua/.../Yatskevych_Sudovy_i_zakhyst_prava_na_pratsiu%282015%29.pdf?..
18. Постанова Верховного Суду України від 24 січня 2019 року справа № 760/9521/15-ц. URL: www.euroosvita.net/prog/print.php/prog/print.php?id...
19. Постанова Верховного Суду України від 30 травня 2018 року справа № 297/3092/15-ц. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/74439968>

РОЗДІЛ 6 СТОРІНКА МОЛОДОГО НАУКОВЦЯ

6.1. ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ

УДК 35::351,354.1; 351:614.2

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.3.33>

Моїсєєва Любов Володимирівна,

аспірант

Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

ORCID ID: 0000-0003-4007-2810

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ЗАХИСТУ РЕСПІРАТОРНОГО ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ

PUBLIC ADMINISTRATION IN THE FIELD OF RESPIRATORY HEALTH PROTECTION OF THE POPULATION: NORMATIVE AND LEGAL FOUNDATIONS

У статті розглянуто проблему нормативно-правового забезпечення публічного управління у сфері захисту респіраторного здоров'я населення в Україні, зокрема профілактики респіраторних захворювань та власне лікування легеневих патологій.

Виділено ключові напрями захисту: обмеження поширення гострих респіраторних захворювань, зокрема інфекційного характеру та респіраторне здоров'я в цілому та кілька груп нормативно-правових актів.

Перша група – ті, які спрямовані на зміцнення загальних захисних сил (резервів) організму – здоровий образ життя, обмеження впливу тютюнопаління, загартування, фізична активність, імунпрофілактика, попередження поширення алергенів. При цьому наголошено, що в Україні відсутні концепції законодавчого забезпечення здорового способу життя, що дали б змогу визначати загальні підходи, структуру, порядок (черговість) розроблення і прийняття законів.

Визначена група нормативно-правових актів щодо захисту респіраторного здоров'я, яка стосується запобігання поширенню вірусних респіраторних інфекцій.

Розглянуто групу нормативно-правових актів щодо розвитку пульмонологічної допомоги в Україні, зокрема наказ МОЗ України «Про удосконалення медичної допомоги хворим пульмонологічного профілю», відповідно до якого й було створено національну пульмонологічну службу.

Визначено структуру управління цієї службою. В умовах публічного управління охороною здоров'я та розвитку приватного сектора додається новий суб'єкт управління – лікар-пульмонолог приватного медичного центру.

Наголошено, що проблеми охорони здоров'я потребують належного нормативного забезпечення під час реалізації медичної реформи, у т.ч. що належить до сфери управління наданням медичної допомоги хворим пульмонологічного профілю на рівні організації спеціалізованої допомоги на третинному рівні. Зокрема, практичний вимір проблеми полягає у тому, що у пульмонологічному відділенні обласної лікарні зустрічається широкий перелік нозологічних форм захворювань, які на даний час в нормативно-правовому полі залишаються не зовсім унормованими.

Ключові слова: публічне управління у сфері захисту респіраторного здоров'я, охорона здоров'я, пульмонологічна допомога, легеневі хвороби.

The article examines the problem of regulatory and legal provision of public administration in the field of protection of respiratory health of the population in Ukraine, in particular the prevention of respiratory diseases and the actual treatment of lung pathologies.

The key areas of protection are highlighted: limiting the spread of acute respiratory diseases, in particular of an infectious nature, and respiratory health in general, and several groups of regulatory and legal acts.

The first group is those aimed at strengthening the general protective forces (reserves) of the body - a healthy lifestyle, limiting the impact of smoking, hardening, physical activity, immunoprophylaxis, prevention of the spread of allergens. At the same time, it was emphasized that there are no concepts of legislative provision of a healthy lifestyle in Ukraine, which would make it possible to determine the general approaches, structure, order (sequence) of the development and adoption of laws.

A group of regulatory legal acts on the protection of respiratory health is defined, which concerns the prevention of the spread of viral respiratory infections.

A group of normative legal acts regarding the development of pulmonology care in Ukraine was considered, in particular the order of the Ministry of Health of Ukraine "On improving medical care for patients with a pulmonology profile", according to which the national pulmonology service was created.

The management structure of this service has been defined. In terms of public management of health care and development of the private sector, a new subject of management is added – a pulmonologist of a private medical center.

It was emphasized that health care problems require proper regulatory support during the implementation of the medical reform, including which belongs to the sphere of management of the provision of medical care to patients with a pulmonological profile at the level of the organization of specialized care at the tertiary level. In particular, the practical dimension of the problem lies in the fact that in the pulmonology department of the regional hospital there is a wide list of nosological forms of diseases, which at the moment remain not completely normalized in the regulatory and legal field.

Key words: *public administration in the field of respiratory health protection, health care, pulmonology care, lung diseases.*

Постановка проблеми. Останні десятиліття XX століття і початок XXI століття в світі характеризуються зростанням гострих інфекційних і хронічних респіраторних захворювань, що відображено в офіційних документах Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) і в ряді ініціатив професійного співтовариства (ERS – European Respiratory Society, APSS – Asia-Pacific Respiratory Society). У той же час поширеність патології дихальної системи має глобальний характер, що займає одну з провідних позицій у структурі захворюваності, інвалідності та смертності населення. Ці обставини стали потужним стимулом для пошуку ефективних механізмів публічного управління у сфері захисту респіраторного здоров'я населення. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, однією з найважливіших проблем зі здоров'ям є хронічне обструктивне захворювання легень (далі – ХОЗЛ). Незважаючи на те, що ХОЗЛ привертає все більше уваги з боку медичної спільноти, захворювання залишається відносно невідомим або мало значущим для населення в цілому, а також посадових осіб охорони здоров'я та урядових структур (A.C. Buist, представник виконавчого комітету GOLD, 2008). П'ятдесят третя Асамблея ВООЗ, оцінивши важкі наслідки хронічних респіраторних захворювань, звернулася до Генерального секретаря ВООЗ з проханням визначити їх профілактику і боротьбу з ними пріоритетними напрямами та, за підтримки світової спільноти, координувати співпрацю для мобілізації ресурсів, просування і проведення спільних досліджень. Кількість хворих на таку патологію зростає – за даними міжнародних експертів у 2020 році ХОЗЛ посіли п'яте місце за захворюваністю та третє місце в структурі смертності серед усіх хвороб. Це актуалізує означену проблему.

Аналіз наукових досліджень. Теоретичне підґрунтя роботи складають наукові праці за такими напрямами: перспективи розвитку пульмонології

та респіраторної медицини; публічне управління реформуванням системи громадського здоров'я в Україні; особливості реалізації медичної реформи в постковідний та повоєнний час, державна політика в сфері охорони здоров'я. Сучасні наукові розробки у зазначеній сфері спираються на висновки фундаторів напряму досліджень державного управління у сфері охорони здоров'я – Д. Карамішева [1], З. Надюка [2], Я. Радиша [3], І Хожило [4], Н. Ярош [5] та інших.

Мета статті: дослідити нормативно-правові засади публічного управління у сфері захисту респіраторного здоров'я населення.

Виклад основного матеріалу. Увага до захисту респіраторного здоров'я населення стала надзвичайно актуальною в Україні у період пандемії COVID-19. Проте ця проблема набагато ширша та містить нормативно-правове забезпечення профілактики респіраторних захворювань та власне лікування легеневих патологій.

У царині профілактики маємо виділити гострі респіраторні захворювання, зокрема інфекційного характеру та респіраторне здоров'я в цілому. З іншого боку, профілактика має загальний та спеціалізований характер. Отже, маємо кілька груп нормативно-правових актів.

Перша група – ті, які спрямовані на зміцнення загальних захисних сил (резервів) організму – здоровий образ життя, обмеження впливу тютюнопаління, загартування, фізична активність, імунопрофілактика, попередження поширення алергенів.

Україна – соціальна держава, Конституцією якої затверджується, що «утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [6]. Конституція України не присвячує праву на охорону здоров'я окремої статті – воно проголошується у статті 49 разом із правом на медичну допомогу та медичне страхування [6]. Основи публічного управління у сфері охорони здоров'я в Україні містяться у статтях

1, 3, 49, 92, 119, 143 Конституції України. Проголошене у статті 49 соціальне право на охорону здоров'я пов'язано з низкою екологічних прав, закріплених у статті 50. Її нормами встановлюється, що «кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди» [6].

Детальний аналіз основ законодавства України про охорону здоров'я свідчить, що Україна дотримується загальновідомого, прийнятого ВООЗ трактування здоров'я, оскільки його охорона визначається одним з пріоритетних напрямів державної діяльності (стаття 12) [7].

Основи законодавства України про охорону здоров'я визначають, що кожна людина має природне невід'ємне і непорушне право на охорону здоров'я [7]. Поряд з цим, у документі наголошено на відповідальності суспільства і держави перед сучасним і майбутніми поколіннями за рівень здоров'я і збереження генофонду народу України.

Тільки в частині формування здорового способу життя молоді Міністерство молоді та спорту України керується 17 нормативно-правовими актами [8]. При цьому, на жаль, в Україні відсутні концепції законодавчого забезпечення здорового способу життя, що дали б змогу визначати загальні підходи, структуру, порядок (черговість) розроблення і прийняття законів.

Особлива увага останнім часом приділяється обмеженню тютюнопаління, що є досить важливим у контексті забезпечення респіраторного здоров'я населення.

З 11 липня 2023 р. набрали чинності норми Закону України № 1978-IX, які забороняють виробництво, гуртову і роздрібну торгівлю, імпорту для реалізації на території України сигарет, а також тютюну для самокруток зі смако-ароматичними добавками.

Україна має досить потужне й розгалужене законодавство про охорону навколишнього природного середовища, що вкрай важливо для профілактики легеневої паталогії.

Друга група нормативно-правових актів щодо захисту респіраторного здоров'я стосується запобігання поширенню вірусних респіраторних інфекцій. Зокрема, Закони України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» від 24.02.1994 № 4004-ХІІ, «Про захист населення від інфекційних хвороб» від 06.04.2000 № 1645-ІІІ, «Про протидію захворюванню на туберкульоз» 2001 р., Постанова Кабінету Міністрів України «Про запобігання поширенню на території України гострої

респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» 2020 р., Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про невідкладні заходи щодо забезпечення національної безпеки в умовах спалаху гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» 2020 р., Стратегія розвитку імунопрофілактики та захисту населення від інфекційних хвороб, яким можна запобігти шляхом проведення імунопрофілактики, на період до 2022 року та план заходів щодо її реалізації (Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 листопада 2019 р. № 1402-р), Накази МОЗ «Щодо організації проведення обов'язкових профілактичних медичних оглядів працівників окремих професій, виробництв і організацій, діяльність яких пов'язана з обслуговуванням населення і може призвести до поширення інфекційних хвороб» від 23.07.2002 № 280, «Про затвердження Порядку організації проведення епідеміологічного нагляду за грипом та гострими респіраторними вірусними інфекціями, заходів з готовності в міжепідемічний період і реагування під час епідемічного сезону захворюваності на грип та ГРВІ» від 17 травня 2019 № 1126 тощо.

Наступна група нормативно-правових актів щодо захисту респіраторного здоров'я стосується розвитку пульмонологічної допомоги в Україні.

Уперше про те, що цією патологією держава має опікуватися на засадах комплексного державно-управлінського підходу, було заявлено спеціальним наказом МОЗ України від 26.08.1993 № 191 «Про удосконалення медичної допомоги хворим пульмонологічного профілю», відповідно до якого й було створено національну пульмонологічну службу. Пізніше у нього неодноразово вносились зміни, останні – в 2000 р.

У наказі, зокрема, сказано, що органами і закладами охорони здоров'я України проведено певну роботу по розвитку пульмонологічної служби. На базі обласних та ряду міських лікарень організовані пульмонологічні відділення на 8360 ліжок і 237 пульмонологічних кабінетів. Цей наказ дав перший поштовх до реорганізації служби, що виявилась у розширенні кола суб'єктів управління з 4 до 9. В організаційному плані пульмонологічна служба України представлена такими суб'єктами управління як Національний пульмоцентр, пульмонологічні відділення при обласних лікарнях, пульмонологічні кабінети при обласних лікарнях, пульмонологічні відділення при міських лікарнях, пульмонологічні кабінети при міських лікарнях, пульмонологічні відділення при ЦРЛ,

пульмонологічні кабінети при ЦРЛ, денний пульмонологічний стаціонар на базі МСЧ промислових підприємств, денний стаціонар при міських та районних поліклініках, що обслуговує також і пульмонологічних хворих. В умовах публічного управління охороною здоров'я та розвитку приватного сектора додається новий суб'єкт управління – лікар-пульмонолог приватного медичного центру.

Проблем охорони здоров'я потребують належного нормативного забезпечення під час реалізації медичної реформи, у т.ч. що належить до сфери управління наданням медичної допомоги хворим пульмонологічного профілю на рівні організації спеціалізованої допомоги на третинному рівні. Зокрема, практичний вимір проблеми полягає у тому, що у пульмонологічному відділенні обласної лікарні зустрічається широкий перелік нозологічних форм захворювань, які на даний час в нормативно-правовому полі залишаються не зовсім унормованими. До них, зокрема, належать:

- бронхіальна астма, неконтрольована, середньо-важкий, важкий персистуючий перебіг для корекції лікування;
- хронічне обструктивне захворювання легень, важкий перебіг, група А, В, С, D для уточнення діагнозу, корекції лікування;
- пневмонія III-V групи складності по шкалі PORT, в тому числі з ускладненням, для корекції лікування, обстеження та диференційної діагностики;
- муковісцидоз в осіб 18 років та старше в період загострення, для корекції лікування;
- бронхоектатична хвороба (в тому числі вторинні бронхоектази) в період загострення для корекції лікування;
- саркоїдоз I-IV ст., для первинного встановлення діагнозу, корекції лікування;
- інтерстиційні захворювання легень: ідіопатичний легеневий фіброз, гіпер-сенситивний пневмоніт, неспецифічні інтерстиційні пневмонії, ятрогенний пневмоніт/фіброз, криптогенна організуюча пневмонія, еозинофільне інтерстиційне захворювання легень (еозинофільна пневмонія), респіраторний бронхіоліт, десквамативна інтерстиційна пневмонія, гостра інтерстиційна пневмонія, лімфоцитарна інтерстиційна пневмонія, рідкісні ІЗЛ (лімфангіолейоміоматоз, альвеолярний протеїноз, ідіопатичний гемосидероз легень, ідіопатичний бронхолегеневий амлоїдоз, остеопластична пневмопатія), для первинного встановлення діагнозу, для корекції лікування;
- інтерстиційні захворювання легень, асоційовані з системними захворюваннями, та які не

класифікуються, для первинного підтвердження діагнозу, для корекції лікування;

- спадкові та первинні захворювання органів дихання (сімейний легеневий фіброз, Hermansky-Pudlak-синдром, легеневий гістіоцитоз Лангерганса, емфізема з дефіцитом альфа-1-антитрипсину), для первинного підтвердження діагнозу, для корекції лікування;
 - професійні захворювання органів дихання (пневмокозіоз, азбестоз), для первинного підтвердження діагнозу, для корекції лікування;
 - хронічне легеневе серце, СН I-III, ФК I-IV;
 - легенева артеріальна гіпертензія, ФК I-IV, для первинного підтвердження діагнозу, для корекції лікування;
 - тромбоемболія легеневої артерії малого ризику, в тому числі хронічна постемболічна легенева гіпертензія, для первинного підтвердження діагнозу, для корекції лікування;
 - підозра на онкологічну патологію органів дихання та середостіння, для встановлення первинного діагнозу та диференційної діагностики;
 - синдром нічного апное, храп та інші дихальні розлади неясного генезу. Функціональний скринінг для первинного встановлення клінічного діагнозу та корекції лікування;
 - діагностична знахідка патології легень та органів середостіння на рентгенограмі або на комп'ютерній томографії органів грудної клітки;
 - відсутність діагностичних можливостей на I-II рівні для диференційної діагностики бронхообструктивного синдрому (спірометрія з провокаційним тестом та тестом на зворотність бронхіальної обструкції);
 - відсутність діагностичних можливостей на I-II рівні (торакоцентез, біопсія лімфо-вузлів та легень під контролем УЗД-датчика, бронхоскопія, ультразвукова діагностика органів грудної клітки, алергологічна діагностика) для діагностики пульмонологічної патології;
 - жінки в віці 18 років та старше в I-III триместрі вагітності з вище переліченою пульмонологічною патологією, для додаткового обстеження та корекції лікування;
 - відсутність кадрів та лікувально-діагностичних можливостей на I-II рівні для вище переліченої пульмонологічної патології згідно уніфікованих клінічних протоколів затверджених наказами МОЗ;
 - проведення функціональних методів обстеження у пацієнтів ізХОЗЛ для експертизи непрацездатності.
- З метою вдосконалення організації пульмонологічної допомоги населенню в даний час розро-

блені нормативні документи, які регламентують діяльність пульмонологічної служби, спрямовану на поліпшення якості життя хворих із ХОЗЛ і попередження виникнення гострих захворювань.

Одним із таких пріоритетів державної політики у сфері охорони здоров'я є профілактика та зниження захворюваності на хронічні неінфекційні хвороби респіраторної групи – астма, алергічні хвороби та ХОЗЛ.

Висновок. Проблеми охорони здоров'я потребують належного нормативного забезпечення під час реалізації медичної реформи, у т.ч. що належить до сфери управління наданням медичної допомоги хворим пульмонологічного профілю на рівні організації спеціалізованої допомоги на третинному рівні. Зокрема, практичний вимір проблеми полягає у тому, що у пульмонологічному відділенні обласної лікарні зустрічається широкий перелік нозологічних форм захворювань, які

на даний час в нормативно-правовому полі залишаються не зовсім унормованими.

У сучасних умовах державотворення, коли на перше місце виходить охорона громадського здоров'я, пріоритетним завданням медичної галузі є розвиток напрямку раннього виявлення та профілактики захворювань, що мають високий ризик інвалідизації. Відтак на сьогодні головну роль у підвищенні обізнаності пацієнта, своєчасному виявленні та профілактиці ХОЗЛ відіграють лікарі загальної практики – сімейні лікарі. Тому вкрай важливим є можливість застосування лікарями первинної ланки сучасних ефективних методів скринінгу населення на ХОЗЛ з урахуванням практично доступних їм технологій, що дасть змогу не лише вчасно надати пацієнтам із ХОЗЛ якісне та ефективне лікування, але й в цілому покращити стан громадського здоров'я України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Карамішев Д. В. Стратегічне управління інноваційними процесами в системі охорони здоров'я: державні механізми : моногр. Харків. Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр». 2006. 401.
2. Надюк З. Механізми державного управління національною системою охорони здоров'я. <http://ur.edu.pl/pliki/Zeszyt14/40.pdf>
3. Радиш Я.Ф. Державне управління охороною здоров'я в Україні: генезис, проблеми та шляхи реформування: моногр. К. Вид-во УАДУ. 2001. 359.
4. Khozhylo, I. et al. Local self-government in the focus of the medical reform in Ukraine: analysis of powers. *Theoretical and Empirical Researches in Urban Management*. TERUM. Vol.15, Issue 2. May. 2020. <http://um.ase.ro/no152/2.pdf>
5. Ярош Н.П., Лупей-Ткач С.І. Сучасний стан, проблеми стандартизації медичної допомоги та шляхи їх вирішення в умовах реформування системи охорони здоров'я України. *Україна. Здоров'я нації*. 2012. №1(21). 95–100.
6. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (із змінами). <http://zakon2.rada.gov.ua/laws>
7. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 листопада 1992 р. № 2801-ХІІ. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12/ed19921119>
8. Огляд нормативно-правової бази щодо формування здорового способу життя молоді: НДЦ "Інститут сімейної та молодіжної політики імені Олександра Яременка. <https://dismp.gov.ua/ohliad-normatyvno-pravovoi-bazy-shchodo-formuvannia-zdorovoho-sposobu-zhyttia-molodi/>

УДК 351:3.077.1342.4

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.3.34>

Торчинюк Вадим Георгійович,

аспірант кафедри державного управління і місцевого самоврядування

Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

ORCID ID: 0009-0005-9990-9189

ПУБЛІЧНОУПРАВЛІНСЬКИЙ КОНЦЕПТ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ В УМОВАХ КОНСТИТУЦІЙНИХ РЕФОРМ

THE PUBLIC ADMINISTRATION CONCEPT OF ADMINISTERING JUSTICE AMIDST CONSTITUTIONAL REFORMS

У статті проаналізовано наявні підходи щодо формування сучасної парадигми публічного управління з позицій виокремлення ролі інститутів державної влади у сучасному процесі державотворення. Охарактеризовано стан сучасної конституційної реформи у контексті формування основ розвитку Української держави в умовах правового режиму воєнного стану та повоєнного відновлення. На основі історичного аналізу державотворчих процесів визначено особливості становлення і розвитку системи правосуддя, визначено особливості сучасних наукових підходів до елементів системи правосуддя, ключових принципів функціонування системи правосуддя. Особливу увагу приділено принципу незалежності судової системи, особливостям судового процесу з позицій публічного характеру державної влади. Розкрито сутність реформ 2014–2016 рр. та 2021 р. у сфері правосуддя, проведено оцінку ефективності внесених конституційних змін у частині формування демократичного правового режиму в Україні.

Окрему увагу приділено публічноуправлінському змісту судового адміністрування. Охарактеризовано основні підходи щодо доцільності застосування поняття «публічна служба» щодо суддів та працівників апарату суддів у контексті сучасної моделі службових відносин. На основі системного підходу здійснено розробку авторського підходу щодо інституціоналізації нового формату судової влади з позицій конституційного змісту правосуддя, запропоновано власний методологічний підхід щодо гуманізаційного концепту публічного управління в частині функціонування судової влади, що базується на правозахисному форматі діяльності всіх учасників судового процесу. Уточнено наявні підходи до розуміння принципу «добročесність» у системі правосуддя. Запропоновано до подальшого наукового аналізу низку принципів у системі правосуддя у контексті дихотомії «державне управління – публічне управління».

Ключові слова: влада, держава, добročесність, конституційні реформи, права, людини, правосуддя, публічне управління.

The article analyzes the available approaches to the formation of a modern paradigm of public administration from the standpoint of highlighting the role of institutions of state power in the modern process of state formation. The state of the modern constitutional reform in the context of the formation of the foundations of the development of the Ukrainian state in the conditions of the legal regime of martial law and post-war reconstruction is characterized. On the basis of the historical analysis of state-building processes, the features of the formation and development of the justice system are determined, the features of modern scientific approaches to the elements of the justice system, and the key principles of the functioning of the justice system are determined. Special attention is paid to the principle of independence of the judicial system, the peculiarities of the judicial process from the standpoint of the public nature of state power. The essence of the reforms of 2014–2016 and 2021 in the sphere of justice was revealed. an assessment of the effectiveness of the introduced constitutional changes in the formation of a democratic legal regime in Ukraine was carried out.

Special attention is paid to the public management content of judicial administration. The main approaches to the expediency of applying the concept of «public service» to judges and judges staff in the context of the modern model of service relations are characterized. On the basis of a systemic approach, the author's approach to the institutionalization of a new format of judicial power from the standpoint of the constitutional content of justice was developed, and an own methodological approach was proposed to the humanizing concept of public administration in the functioning of the judiciary, which is based on the human rights format of the activities of all participants in the judicial process. The available approaches to understanding the principle of "integrity" in the justice system are clarified. A number of principles in the justice system in the context of the dichotomy "state administration – public administration" are proposed for further scientific analysis.

Key words: power, state, integrity, constitutional reforms, human rights, justice, public administration.

Постановка проблеми. Процес державотворення в Україні в сучасних умовах правового режиму воєнного стану зумовлює необхідність дослідження проблем, пов'язаних із здійсненням цілеспрямованої діяльності органів публічної влади на реалізацію функцій демократичної, правової держави, закріплених Конституцією України. Численні зміни у системі органів державної влади у 2014–2023 роках, прийняття законодавчих актів у сфері організації державної влади не призвели до бажаного ефекту в управлінні державними справами. Так, реформа 2016 року (прийняття Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» являє собою єдину законодавчо визначену конституційну реформу в державі з 2014 року, що визначально трансформувала систему судової влади, проте результати та суспільні очікування щодо якої є достатньо суперечливі.

Адже метою конституційних змін має виступати саме інституціональна трансформація системи судової влади на основі суспільної потреби у справедливому і неупередженому судочинстві, формуванні інституціонального змісту системи правосуддя (органи судової влади – прокуратура – адвокатура), формування органу інтеграції системи правосуддя – Вищої ради правосуддя, раціоналізації Вищої кваліфікаційної комісії суддів, посилення інституційної спроможності Верховного Суду тощо. Проведення таких системних реформ очевидно, повинно було принести значний публічноуправлінський ефект як у частині забезпечення суспільної довіри до судової влади, так і у сфері функціонування всієї системи державної влади, виступити еталоном планування і проведення державноуправлінських реформ, що забезпечить абсолютну підтримку суспільством напрямів реформ в публічному управлінні. Саме тому варто провести комплексний аналіз сутності сучасного правосуддя в Україні як системного інституту публічного управління.

Аналіз досліджень і публікацій. Фактично, у системі управління державними справами (конституційний зміст) мова йде про принципи поділу та інтегративної єдності державної влади. Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» [1] сутність сучасного реформування Ми підтримуємо наукову позицію В. Баштанника, І. Лозицької, М. Сачко, І. Юхно щодо конституційного виміру формування засад публічноуправлінської діяльності в умовах системних реформ, розвитку інтегрованих систем публічного управління, зокрема, у сфері судової влади. Разом з тим, наголосимо, що судова

влада – відокремлена система державної влади, для якої неможливо застосувати сутнісні концепції державних реформ, у частині децентралізації, політичної трансформації або дерегуляції. Безумовно, як ми вже наголошували, держава, виступаючи у ролі регулятора суспільних відносин, намагається домінувати в суб'єктному полі, що завжди є загрозою для демократичних процедур, у тому числі і у сфері правосуддя. Адже сутність сучасної правової держави полягає у посиленні правових процедур, правовому регламентуванні у будь-якому сенсі, оскільки держава завжди заінтересована зберігати централізовану модель управління, тому політика децентралізації етатистського типу є занадто ризикованою в інституціональному плані, тим більше, коли ініціатором реформ є інститути глави держави.

В. Баштанник вказує на необхідність виокремлення такого суспільно-значимого регулятора, який буде здатний чітко детермінувати необхідний напрямок розвитку системи державного управління в нових політичних умовах, й при цьому зберегти певну наступність політичного курсу країни. У такому контексті постає питання про сутність сучасного реформування державного управління як певний імператив державної політики в інтегрованому вигляді, що визначає, власне, вектор реформ [3]. Не заперечуючи такого трактування, наголосимо, що правосуддя – це не тільки конституційна підсистема державної влади, а ще й конституційний принцип, що характеризує, власне, інституційну спроможність держави.

Мета статті полягає у дослідженні теоретико-методологічних засад, визначенні сутнісних, структурно-функціональних та інституціональних характеристик здійснення правосуддя в умовах конституційних реформ в Україні.

Виклад основного матеріалу. На даний час у галузі науки державного управління важливим завданням виступає дослідження теоретико-методологічних засад державного управління як цілеспрямованого впливу держави на стан і розвиток суспільних процесів та відносин з метою досягнення цілей реалізації функцій держави через діяльність органів державної влади та в межах визначених законом повноважень органів місцевого самоврядування, демократизації державотворчих процесів і оптимізації систем державного управління, дослідження соціальних та історичних джерел їх виникнення, закономірностей та тенденцій розвитку [4]. Формально, така постановка завдання передбачає функціонування складників системи публічного управління в стандартних умовах, із наперед визначеним алгоритмом

реалізації конституційних змін (у разі прийняття).

У системі національного правосуддя з позицій сучасного конституціоналізму варто вказати на особливу роль правових норм, стандартів і регламентів, що регулюють відповідно процедуру розгляду суспільних суперечностей, що виникають у сучасному суспільстві як наслідок порушення суб'єктами таких відносин чинних норм. Загальна система правосуддя, формалізована у 2016 році на принципово нових засадах, сприяла запровадженню демократичних засад та європейських принципів функціонування судової влади, проте не усунула більшість наявних протиріч у діяльності органів правосуддя. Ми вживаємо цю категорію (не визначену у законодавчому порядку остаточно) як таку, що передбачає

Загально визначеними принципами правосуддя виступають:

- незалежність та автономність органів правосуддя та інститутів правосуддя, що передбачає їх функціонування на основі повної незалежності при розгляді судових справ, виключення політизації судового процесу, мінімізацію впливу законодавчої і виконавчої влади на розгляд справ;

- покладення в основу діяльності органів та інститутів правосуддя принципу презумпції невинуватості;

- імператив норм процесуального права у судовому процесі для всіх сторін судового процесу;

- примат концепту справедливості (соціальної справедливості) при вчиненні правосуддя;

- встановлення судової компетенції у судовому процесі;

- встановлення режиму публічності як феномену суспільних відносин, що передбачає офіційний розгляд справи на всіх етапах судового процесу;

- встановлення режиму прозорості, відкритості і гласності у тих межах, як це регламентовано законами України;

- раціональності та ефективності як базових засад демократичного судового процесу, за умов яких рішення приймається у розумні строки, максимально конкретно і адресно;

- апріорності принципу законності, на основі приписів статті 19 Конституції України;

- гуманізму судочинства як максимального врахування конституційних прав і свобод громадян України, а також прав і свобод іноземців і осіб без громадянства;

Загалом, сутність правосуддя визначально полягає у максимальному захисті і забезпеченні прав і свобод людини, правопорядку і державної безпеки, суспільних потреб та державних інтер-

есів. Особливу роль правосуддя відіграє у процесі системних реформ, щоправда, при цьому змінюється формат суспільних відносин, може утворюватися ситуація суперечності концепту гуманізму і верховенства права. Так само, сталою проблемою становлення ефективної системи правосуддя виступає довіра громадян до суду і суддів. Очевидні і реальні державні заходи сприяли зростанню рівня матеріального забезпечення суддів, що мало вплинути на посилення принципу доброчесності у професійній діяльності. Втім, така ситуація мала і зворотній характер.

У процесі судової реформи в Україні 2016 року, як і загалом у 2014-2019 роках відбулося інституціональна диверсифікація в органах судової влади. На даний час інтегрована система державної влади в системі правосуддя є багатоелементною, і з позицій функціонування власне органів судової влади на основі конституційної норми «Правосуддя в Україні здійснюють виключно суди» (стаття 124 Конституції України) та «Правосуддя в Україні здійснюють судді» (стаття 127 Конституції України) детермінована Законом України «Про судоустрій і статус суддів» [5]. Така система доповнюється органами влади зі спеціальним статусом – Вища рада правосуддя (колегіальний, незалежний конституційний орган державної влади та суддівського врядування) [6]; Державна судова адміністрація (державний орган у системі правосуддя) [7]; Служба судової охорони (державний орган у системі правосуддя) [8]. Важливо виокремити також Вищу кваліфікаційну комісію суддів, як державний колегіальний орган суддівського врядування, який на постійній основі діє у системі правосуддя України [5].

Конституційні зміни відкривали значні можливості для подальшої політичної структуризації передусім парламенту і мали б сприяти структуризації усього суспільства, що могло призвести до формування механізму справжньої політичної конкуренції, боротьби різних програм, ідей, поглядів, підходів до визначення стратегічних напрямків подальшого розвитку держави і суспільства та забезпечити поглиблення демократичних перетворень. Складний і суперечливий перебіг конституційної реформи з часу проголошення незалежності України, що супроводжувався низкою конституційних змін і відсутністю консенсусу у суспільстві щодо змісту і форм як самих змін, так і поточних цілей і мети конституційного розвитку виявив проблему концептуальних засад конституційного будівництва держави. Остаточно вона сформувалася як теоретико-методологічна і практична проблема удосконалення держав-

ної організації влади на основі конституційної реформи [2].

При цьому варто вказати на конституційне визначення системи правосуддя в частині включення в цю систему органів прокуратури та адвокатури. Адже визначення в Законі України «Про прокуратуру»: «Прокуратура України становить єдину систему, яка в порядку, передбаченому цим Законом, здійснює встановлені Конституцією України функції з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави» [9] остаточно не дає відповіді про статус прокуратури в системі державної влади з позицій принципу поділу влади. Так само важливо виокремити ще один елемент системи правосуддя – адвокатуру, яка, згідно із законом виступає як «недержавний самоврядний інститут, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правничої допомоги на професійній основі, а також самостійно вирішує питання організації і діяльності адвокатури в порядку, встановленому цим законом» [10]. Таким чином, система правосуддя, основу якої складають наведені елементи, являє собою складну інтегровану систему, яка включає різні за статусом, функціями і повноваженнями органи влади (органи державної влади та державні органи).

Інтегрована система правосуддя на даний час реалізує найважливіші функції Української держави, забезпечує захист прав і свобод людини, гарантію законності та правопорядку, врегулювання юридичних спорів між громадянами, юридичними особами та державою. Така система передбачає раціональну взаємодію між внутрішніми елементами системи, відповідає на виклики зовнішнього середовища, визначально формує правничу сферу в Україні. Зasadничими напрямками функціонування такої системи виступають формування єдиного інформаційного центру (інформація про справи, що розглядаються в органах правосуддя); розробка і запровадження єдиних стандартів здійснення правосуддя, які є загальними для всіх органів правосуддя; залучення громадськості до процесу правосуддя, ініціювання як передбачених законом (суд присяжних), так і інших форм взаємодії; запровадження судової медіації, відновлення діяльності інституту адміністративних комісій, арбітражу тощо. Інтегрована система правосуддя забезпечить покращення ефективності роботи органів правосуддя, зменшення витрат на правосуддя, покращення якості правосуддя, підвищення довіри суспільства до органів правосуддя, забезпечення більш справедливого і рівного доступу до правосуддя для

всіх громадян. Варто вказати на очевидні переваги інтегрованої системи правосуддя: по-перше, вона дозволяє більш ефективно розслідувати та розслідувати злочини; по-друге, вона дозволяє краще захищати права і свободи людини; по-третє, вона дозволяє підвищити довіру суспільства до органів правосуддя.

Зважаючи на сутність системи правосуддя, важливо окремо вказати на роль механізму судового адміністрування. У загальному порядку, Система судового адміністрування – це система органів, які здійснюють управління судами, а також забезпечують їх фінансування, матеріально-технічне забезпечення та кадрове забезпечення. У контексті наведених питань організації правосуддя до тематики судового адміністрування варто віднести структурну побудову інтегрованої системи правосуддя, що суттєво змінилася у процесі реформ 2016 року. Разом з тим, важливо разом вказати, що інтегрована система включає органи влади, працівники яких мають різний правовий статус, або такий статус в окремих випадках чітко невизначений. Отже, викають інституційні аспекти взаємодії суддів (статус судді), державних службовців (працівники апарату суду та установ управління відповідних адміністрацій та служб, комісій), службовців патронатної служби (помічники суддів, інші працівники), службовців Служби судової охорони (статус чітко у Положенні не визначений, кореляція з окремими положеннями Закону України «Про Національну поліцію»), працівників органів прокуратури, адвокатів.

Основні складові функціонування системи судового адміністрування включають: по-перше, організаційну структуру, адже судове адміністрування має визначену організаційну структуру, що може включати різні рівні судів, від місцевих до апеляційних та касаційних інстанцій, різні інститути правосуддя, державні органи та установи, й при цьому кожен рівень має свої компетенції та повноваження. По-друге, процедура призначення суддів, яка передбачає, що судді призначаються або обираються згідно з конституційними та законодавчими процедурами функціонування системи правосуддя. При цьому важливо, щоб призначення суддів здійснювалося на основі об'єктивних критеріїв, з урахуванням їхньої професійної підготовки та досвіду. По-третє, власне адміністрування судовою системою як особливий порядок забезпечення функціонування судового адміністрування, що включає управління роботою судів, розподіл справ, призначення суддів до розгляду справ, контроль за строками розгляду та виконанням судових рішень, організацію діяльності

органів прокуратури та адвокатури, допоміжні операції. По-четверте, це інституційне забезпечення права на суд, на основі конституційного права громадяни та юридичних осіб мати право на доступ до суду для захисту своїх прав, свобод та законних інтересів. По-п'яте, організація судових процедур, що визначені законодавством та передбачають правила для проведення судових засідань, розгляду доказів, вислуховування сторін, подання апеляцій та касаційних звернень тощо. По-шосте, наявне і реальне справедливе та незалежне розглядання справ у суді за участі всіх сторін судового процесу. По-сьоме, особливість процедури виконання судових рішень, контроль за виконанням судових рішень і вжиття заходів щодо примусового виконання рішень суду.

Саме у такому форматі мова йде про досконалу систему правосуддя в Україні як важли-

вого складника системних реформ. Адже, баланс в такій системі має забезпечуватися окрім спеціальних, також і загальними нормами судового адміністрування.

Висновки. Сучасна система правосуддя в Україні проходить важливий етап трансформації та набуття відповідності критеріям на вступ до Європейського Союзу. Очевидно, що інституціональні суперечності ще тривалий час будуть визначати сутність формування такої системи. Втім, загальний демократичний курс нашої країни, особливо в умовах відсічі збройній агресії РФ при нашій державі, актуальність повоєнного відновлення та організації діяльності правосуддя на деокупованих територіях, важливість ролі судів у відновленні суверенності України на цих територіях буде визначати напрями подальшого удосконалення системи правосуддя в Україні.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 2 червня 2016 року № 1401. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text>
2. Торчинюк В., Юхно І. Розвиток інституціональних засад конституційного реформування в Україні як напрям публічноуправлінської діяльності. Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права. 2022. № 3. с. 9–13. DOI: <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.3.1>
3. Баштанник В. В. Трансформація державного управління в контексті європейських інтеграційних процесів. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2010. 390 с.
4. Паспорт спеціальності 25.00.01 – теорія та історія державного управління : постанова президії Вищої атестаційної комісії України від 18 січня 2007 року № 41-06/1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va6_1330-07#Text
5. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 № 1402. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
6. Про Вищу раду правосуддя : Закон України від 16 грудня 2016 року № 1798. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text>
7. Про затвердження положення про Державну судову адміністрацію України : Рішення Вищої ради правосуддя від 17 січня 2019 року № 141/0/15-19. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr141910-19#Text>
8. Про затвердження положення про Службу судової охорони: Рішення Вищої ради правосуддя від 4 квітня 2019 року № 1051/0/15-19. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1051910-19#Text>
9. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1697. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>
10. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 липня 2012 року № 5096. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>

УДК 342.571:351.9:351/353

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.3.35>

Чорний Олександр Олександрович,

аспірант кафедри державного управління і місцевого самоврядування

Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

ORCID ID: 0009-0002-0425-2742

ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОГО МЕХАНІЗМУ КОНТРОЛЮ В ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ: РОЗРОБКА ЗАГАЛЬНОЇ КОНЦЕПЦІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ

FORMATION OF THE MODERN CONTROL MECHANISM IN PUBLIC ADMINISTRATION

У статті досліджено особливості формування сучасного механізму публічного контролю. Проаналізовано складники механізми публічного контролю на основі виокремлення цільового призначення контролю в особливих умовах державотворення. Уточнено мету публічного контролю – оцінка стану відповідності комплексу показників діяльності органів влади встановленим у нормативно-правових актах правилам, регламентам, стандартам, нормам та процедурам. Наведено класифікацію класичного розподілу видів публічного контролю на основі суб'єктності та функціонального розподілу повноважень.

Доведено, що раціональний механізм публічного контролю забезпечує визначення ефективності функціонування системи публічного управління, відповідність положенням Конституції і законів України, а також формує основу суспільної підтримки такого контролю. Визначено сутність суспільної підтримки контролю – сприйняття громадянами України мети, алгоритму і оцінювання результатів контролю, що має на меті раціоналізацію управлінських відносин, забезпечення максимальної відкритості публічноуправлінської діяльності, подолання прогалів у нормативно-правовому регулюванні контрольних процедур. Вказано на особливість чинника суспільної підтримки контролю – формування інституту довіри до контролю, що базується на стабільності контролю, індивідуальному характері контрольних алгоритмів, обґрунтованості та мінімізації ризиків.

У статті доведено доцільність посилення легітимності контрольних процедур, а також вказано на актуалізацію власне терміну «публічний контроль» у контексті сучасної наукової дискусії. Доведено, що зміщення акцентів у трактуванні поняття «публічний» на загальні характеристики адміністративних процедур є помилковим. Доведено, що у контексті терміну «публічний контроль» мова йде про: встановлений на основі нормативно-правових актів алгоритм контролю, що передбачає включення у процедуру контролю лише тих суб'єктів контрольної діяльності, які прямо визначені у законодавчих актах; процедури контролю визначені і не можуть бути змінені у контексті особливостей діяльності об'єкта перевірки; порядок оприлюднення результатів перевірки передбачає прозорість і доступність у тих межах, які визначені нормативними документами. При цьому прозорість контролю не повинна мати характеру оприлюднення особливостей діяльності, якщо така діяльність здійснюється у межах правового поля.

Доведено, що такі складники публічного контролю як громадська участь, сприяння механізмам прозорого контролю, транспарентність і відкритість мають базуватися на принципах етики і законності.

Ключові слова: публічний контроль, механізми публічного контролю, інституціоналізація публічного контролю, інститути публічної влади, суспільні відносини.

The article examines the peculiarities of the formation of a modern mechanism of public control. The components of the mechanisms of public control are analyzed based on the identification of the purpose of control in the special conditions of state formation. The purpose of public control has been clarified – the assessment of the state of compliance of the set of indicators of the activity of authorities with the rules, regulations, standards, norms and procedures established in the normative legal acts. The classification of the classical distribution of types of public control based on subjectivity and functional distribution of powers is presented.

It has been proven that a rational mechanism of public control ensures the determination of the effectiveness of the functioning of the public management system, compliance with the provisions of the Constitution and laws of Ukraine, and also forms the basis of public support for such control. The essence of public support for control is determined – the perception by citizens of Ukraine of the purpose, algorithm and evaluation of control results, which aims to rationalize management relations, ensure the maximum openness of public management activities, and overcome gaps in the regulatory and legal regulation of control procedures. The peculiarity of the factor of social support of control is indicated – the formation of the institution of trust in control, which is based on the stability of control, the individual nature of control algorithms, the validity and minimization of risks.

The article proves the expediency of strengthening the legitimacy of control procedures, and also points to the actualization of the actual term "public control" in the context of modern scientific discussion. It has been proven that the shift of emphasis in the interpretation of the concept of "public" to the general characteristics of administrative procedures is erroneous. It has been proven that in the context of the term "public control" we are talking about: a control algorithm established on the basis of normative legal acts, which provides for the inclusion in the control procedure of only those subjects of control activities that are directly defined in legislative acts; control procedures are defined and cannot be changed in the context of the specifics of the inspection object's activity; the procedure for publicizing inspection results provides for transparency and accessibility within the limits defined by regulatory documents. At the same time, the transparency of control should not have the nature of publicizing the specifics of the activity, if such activity is carried out within the limits of the legal field.

It has been proven that such components of public control as public participation, promotion of transparent control mechanisms, transparency and openness should be based on the principles of ethics and legality.

Key words: *public control, mechanisms of public control, institutionalization of public control, institutions of public power, public relations.*

Постановка проблеми. Сучасне трактування контролю як можливості здійснювати організаційний, плановий та коригуючий вплив на суб'єкти і об'єкти суспільних відносин детермінується здатністю мати відповідні повноваження (загалом – визначений нормативно-правовий статус), а також в окремих випадках – бути уповноваженим відповідним органом управління на здійснення контролю. У системі публічного управління досить часто вживається термін «публічний контроль», що ми загалом підтримуємо, але з огляду на формальну невизначеність поняття «публічне управління» пропонуємо вести мову про постановку наукового завдання більшої конкретизації даного терміну.

Як ми вже зазначали, поняття публічного контролю є важливим складником як самої системи публічного управління, так і власне сучасного етапу реформування публічноуправлінських відносин. Виступаючи складником системи управління, контроль у процесі дослідження не може бути виокремлений за межі такої системи, адже інституціональна сутність публічного контролю визначається взаємовпливом всіх складників управлінського процесу – планування, організації, мотивації, і, власне, контролю. Загалом, такі складники досліджені як у науці державного управління, так і в економічній науці, а у сфері галузі знань – у галузі знань «Публічного управління і адміністрування» та у галузі знань «Управління та адміністрування». Водночас, власне поняття «публічний контроль», як і самостійний кваліфікуючий термін «публічний» не є дослідженими у науці державного управління, нормативно не закріплені власні поняття «публічне управління», «публічні відносини», «органи публічної влади», «публічні послуги». Адже визначені у Кодексі адміністративного судочинства України, Цивільному кодексі України та Кримінальному Кодексі України поняття «публічна служба», «публічний договір» та «публічні послуги» є категоріями, що

визначають такі поняття виключно у межах конкретних юридичних справ, розкривають сучасний юридичний зміст поняття «публічний», проте не визначають особливостей застосування такого поняття в сфері діяльності органів влади.

Аналіз досліджень і публікацій. Теоретичною основою дослідження є праці вчених, які досліджували концептуальні засади реформування сучасного державного управління, а саме: А. Баштанник, Є. Бородіна, К. Ващенко, Н. Драгомирецької, А. Колодій, Н. Липовської, О. Пухкала, Є. Романенка, С. Саханенка, А. Семенченка, В. Соловійова, С. Сороки, О. Сушинського, В. Тертички, І. Хожило, Н. Чалої, І. Чикаренко, О. Федорчак та ін. Власне, проблематиці публічного контролю присвятили свої праці С. Денисюк, А. П. Денисенко, Ю. Ковбасюк, В. Кравчук, А. Крупник, С. Кушнір, О. Музичук, С. Прилуцький, О. Хотинська-Нор. При цьому окремо важливо вказати на наукові праці Т. Коломоєць, В. Колпакова, Є. Легези, та вказати на адміністративно-правову концепцію контролю як особливого різновиду діяльності, що здійснюється державними та недержавними суб'єктами з метою перевірки дотримання і виконання публічною адміністрацією поставлених завдань і правомірності прийнятих нею рішень [1, с. 122].

Мета статті полягає у тому, щоб на основі комплексного теоретичного дослідження загальних положень науки державного управління доповнити існуючі розробки у сфері контролю в органах влади і запропонувати власну методологію понять публічного контролю та контролю в публічному управлінні. Для досягнення мети важливо вирішити такі завдання: проаналізувати сутність контролю в публічному управлінні з позицій суб'єктності, доповнити понятійно-категоріальний апарат науки державного управління з позицій визначення поняття публічного контролю; обґрунтувати особливі умови публічного контролю.

Виклад основного матеріалу. Невизначеність концепту «публічний» (радше, подання такого поняття як комплексу вторинних характеристик – «прозорий», «відкритий», «гласний», а також на основі загальних понять – демократичний, соціальний, неупереджений – не дозволяє формувати сучасну парадигму публічного контролю. Ми у своєму дослідженні вживаємо як споріднені такі поняття як «публічний контроль» та «контроль у публічному управлінні», хоча наш науковий підхід трактує такі поняття як два самостійних терміни. На нашу думку, публічний контроль – це функція публічноуправлінської діяльності, що реалізується на основі певного соціального запиту та аналізу стану системи публічного управління, має на меті раціоналізацію структури та взаємозв'язків у межах такої системи, здійснюється на основі відповідних процедур та алгоритмів, має власні принципи, у цілому забезпечує адаптацію системи до зміни внутрішньої структури і зовнішнього впливу. Контроль у публічному управлінні слід визначити як самостійний вид публічноуправлінської діяльності, який реалізується державними та суспільними інститутами на основі суб'єктного підходу, має чітку мету і алгоритм, заснований на порівнянні із функціонуванням ідеальної моделі діяльності об'єкта контролю.

Як відомо, на основі визначень Конституції України про поділ державної влади [2], контрольна функція у загальному розумінні інтегрована в межах системи публічного управління у єдиний управлінський алгоритм разом із плануванням, організацією та керівництвом, й при цьому саме контрольна функція забезпечує реалізацію адміністративного змісту публічного управління. Публічний контроль визначально включає процедури моніторингу, цілепокладання та оцінювання відповідності певному стандарту управління. Саме на основі алгоритму контролю суб'єкт управління здатен оцінювати ефективність управління загалом. При цьому варто наголосити, що процедура контролю потребує чіткого нормативного закріплення контролю, встановлення норм-стандартів контролю, формування процедури аналізу результатів контролю.

Досить часто науковці звертають увагу на формальну закріпленість контрольних функцій щодо конкретних суб'єктів управління, рівнів управління, інститутів управління [3]. При цьому варто запровадити поняття контрольної спроможності суб'єкту публічного управління як здатності системи управління або окремого суб'єкта такої системи ефективно функціонувати та реалізувати визначені цілі контролю на основі функціо-

нування спеціальних, наперед визначених засобів і форм для виконання своїх завдань і досягнення поставлених цілей. Контрольна спроможність базується на відповідних структурах, правових нормах, контрольних процедурах, формалізується у суб'єктності контролю та відповідних ресурсах, відповідає внутрішньо організаційній потребі у контролі, забезпечує відповідність вимогам суспільства.

Зазвичай, аналіз системи публічного контролю включає контрольну функцію органу публічного управління, яка забезпечується складанням планів, звітів; оцінкою контрольних результатів або контрольними замірами; механізмом внутрішнього або зовнішнього аудиту як процедури перевірки звітності, обліку, іншої публічної інформації з метою встановлення відповідності діяльності органу влади (установи) встановленим у законодавстві вимогам. При цьому такий універсальний контрольний механізм дозволяє організації досягти мети діяльності органу управління, раціоналізувати ресурсовитратність, мінімізувати можливі відхилення від норми, виступити основою вдосконалення діяльності органу влади.

Наявний стан контрольного механізму в публічному управлінні характеризується постійною трансформацією соціальних умов, інституціональних чинників, середовища функціонування суб'єктів публічного управління. У нестабільному зовнішньому середовищі публічний контроль стає надзвичайно важливим для забезпечення прозорості, ефективності та демократичності публічного управління. Варто також наголосити на особливостях контрольної функції (контролінгу) спрямованість розвитку контролінгу від системи планування і контролю до посилення загальної координації управління, що відповідає найпрогресивнішим ідеям бачення контролінгу як «управління управлінням» Адже створюючи подібну систему координації та інформаційної підтримки в публічному управлінні, необхідно враховувати, що його ефективність значною мірою залежить, у тому числі від реакційності окремих елементів функціонального механізму публічного управління.

На нашу думку, варто пропонувати новий концепт контролю в публічному управлінні, за яким публічноуправлінська діяльність має базуватися на основі реалізації інформаційно-координаційної функції контролінгу, що дозволяє інтегрувати складники управління, сприяє ухваленню найбільш оптимальних рішень для функціонування суб'єкта управління. При цьому в умовах підвищення інформативності процесу управління

контролінг, як єдина інформаційна система стає загальним координатором взаємодії усіх структурних підрозділів, реалізуючи функцію інформаційного забезпечення управління, захисту даних, формування інформаційної бази діяльності органу влади.

Проте у даному випадку виникає суперечність централізації та децентралізації управління. Адже певна зміна контрольної функції відбувається лише на інформаційному і координаційному рівні публічноуправлінської діяльності, проте організаційна структура суб'єкта управління залишається незмінною. На основі операційної компоненти контролінгу суб'єкт публічного управління може лише визначити методологію функціонування тієї чи іншої площини контролю, корегувати інструментарій для різних організаційних умов, створюючи універсальні методи успішного управління, а всі корективи для оптимального розвитку публічноуправлінської діяльності здійснюються на основі вертикально інтегрованих алгоритмів.

Таким чином, контроль у публічному управлінні виступає основою функціональної єдності публічного управління, й при цьому ми актуалізуємо функціональний чинник публічного управління. Разом з тим, новітні алгоритми публічного контролю впливають на формування спеціальних механізмів публічного управління, створених для запровадження змін в управлінні. На основі сучасної процедури контролінгу можемо формалізувати нове трактування принципу підконтрольності як прояву спроможності суб'єкта публічного управління, що відображає здатність контролювати та управляти у межах владних повноважень на основі наявних ресурсів з метою досягнення цілей управління. Також з позицій визначення контролю як складника реалізації державної влади варто навести основні принципи контролю у публічному управлінні: універсальність, систематичність, раціональність, пріоритетність, безсторонність, реальність, суб'єктність, комплексність, гласність тощо. Отже, функція підконтрольності поєднує: по-перше, формування системи контролю; по-друге, закріплення у внутрішньоорганізаційній структурі моніторингу діяльності; ствердження звітності і відповідальності як основи для трансформації суб'єкта управління. Саме у такій композиції варто говорити про контроль у публічному управлінні як процедури мінімізації ризиків і викликів для суб'єкта управління.

Варто погодитись із підходами І. Юхно [4] щодо актуалізації принципу супервентності як основи контролінгу в публічному як сучасної візії контролю в управлінні, яка передбачає запо-

бігання кризовим подіям шляхом встановлення додаткових заходів безпеки та контролю, що перевищують мінімальні вимоги. Адже цей принцип заснований на усвідомленні того, що навіть при використанні найкращих практик та стандартів, існує ризик виникнення нестандартних ситуацій. Саме тому контролінг включатиме додаткові заходи безпеки; зменшення ризиків; аналіз ризиків; постійне удосконалення.

На нашу думку, акцентування уваги на публічному контролі як поєднанні державного контролю; громадського контролю; муніципального контролю та міжнародного контролю є неправильним з позиції розуміння поняття «публічний». Адже у контексті змісту поняття «публічний» всі наведені форми контролю є публічними за змістом, тобто такі, які формально закріплені у відповідних нормативно-правових актах, мають юридично визначену процедуру, здійснюються на основі сучасних адміністративних принципів. У даному випадку виникає певна дихотомія використання терміну «публічний», і на нашу думку є помилковим спрямуванням апелювати до редакції, наведеної у Кодексі адміністративного судочинства України (поняття «публічна служба»), оскільки у даному документі такий термін наведено контекстуально.

Водночас, пропонуємо на основі проведеного дослідження визначити серед основних завдань системи контролінгу визначено: збір і обробку інформації про суб'єкти та об'єкти управління, аналіз суб'єктно-об'єктних зв'язків, пошук можливості встановлення прямих зв'язків і контактів з по всій ієрархії владних відносин; перевірка правомірності укладання адміністративних договорів; координація різних планів і складання консолідованої стратегії розвитку органу влади; облік і контроль витрат та результатів по підрозділах; визначення пріоритетів ресурсного забезпечення робіт, критеріїв вибору видів ресурсного забезпечення; аналіз ефективності методів стимулювання, контроль і регулювання результатів стимулювання; контроль виконання плану, аналіз причин відхилень, вироблення пропозицій по їх ліквідації, координація дій підрозділів; аналіз роботи кожного підрозділу, порівняння фактично одержаного результату з плановим, складання звіту для керівника, виявлення помилок і шляхів їх подальшого уникнення.

У контексті сучасної Стратегії реформування державного управління до 2025 року важливо вказати на акцент у стратегії на перегляд процедур і робочих процесів в державних органах, насамперед процес проведення публічних консультацій

з питань формування та реалізації державної політики та процес моніторингу і контролю виконання управлінських рішень. Проведення аудиту процесів дасть змогу виявити загальні негативні тенденції та зробити процеси більш зручними для громадян, зокрема шляхом використання сучасних інформаційно-технологічних рішень [5]. На нашу думку, в сучасних умовах варто конкретизувати у тексті Стратегії механізми контролю, принципи контролю, а також визначити модельний алгоритм контролю.

Висновки. У межах дослідження, виходячи з аналізу концептуального розвитку механізму

контролю в публічному управлінні, запропоновано розглядати останній як механізм регулювання взаємодії суб'єктів і об'єктів в системі управління, що спирається на комплексне інформаційне і організаційне поєднання процесів координування, планування і контролю та спрямований на визначення та реалізацію тактичних і оперативних цілей для підвищення надійності реалізації планів діяльності та досягнення мети органу влади, раціоналізації технології управлінського процесу і підтримки стратегічного і оперативного управління, зменшення ресурсних витрат на управління в особливих умовах державотворення.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Службове право України: словник термінів / за заг. ред. Т. Коломоєць, В. Колпакова. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2017. 340 с.
2. Конституція України від 28.06.1996року [електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
3. Баштанник В. Трансформація державного управління в контексті європейських інтеграційних процесів. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2010. 390 с.
4. Yukhno I. Peculiarities of regulation the activity of public authorities in the condition the constitutional changes: on the example of the system of judicial authorities / Yukhno I., Bashtannyk A., Lozytska I. and others. *Ad Alta. Journal of Interdisciplinary research*. 2021, Volume 11. P. 60–66.
5. Деякі питання реформування державного управління: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 липня 2021 року № 831. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-%D1%80#Text/>

6.2. ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.9:005.96

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.3.36>

Гассаб Оксана Володимирівна,

асистент кафедри психології, аспірант кафедри психології

Гуманітарно-педагогічного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України

ORCID ID: 0000-0003-3504-2027

МУЛЬТИНАЦІОНАЛЬНИЙ КОЛЕКТИВ ТА ЙОГО ОСОБЛИВОСТІ

FEATURES OF A MULTINATIONAL TEAM

Дана стаття досліджує поняття мультинаціонального колективу і розкриває його особливості. У сучасному світі, де компанії все частіше працюють в глобальному масштабі, виникає необхідність у формуванні ефективних робочих груп, в яких представлені працівники з різних країн та культур.

У роботі проаналізовано переваги та виклики, пов'язані з формуванням та управлінням мультинаціональним колективом. До переваг належать розширення глобального ринку, доступ до різноманітності та кращих практик різних культур, а також сприяння творчості та інноваціям. Однак, існують і виклики, такі як розуміння та прийняття різних культурних норм, комунікаційних бар'єрів, конфліктів між різними національностями та складність управління розподіленими командами.

Стаття також розглядає стратегії, що допомагають забезпечити успіх мультинаціонального колективу. До таких стратегій належать культурна адаптація та включення, побудова довіри та розуміння між членами колективу, розвиток міжкультурних комунікаційних навичок та використання технологій для полегшення спілкування та співпраці.

На основі проведеного аналізу статті, можна зробити висновок, що мультинаціональний колектив може бути джерелом значних переваг для організації, але потребує відповідного управління та уваги до культурних особливостей.

Окрім того, у статті також досліджується вплив мультинаціонального колективу на результативність організації. Вона наголошує на важливості створення сприятливого середовища для співпраці та обміну ідеями між членами колективу з різних культур. Відкритий та толерантний підхід до різних поглядів та підходів може сприяти створенню синергетичного ефекту, де різні перспективи об'єднуються для досягнення кращих результатів.

Особливу увагу у роботі приділено впливу культурного розмаїття на розвиток інновацій. Мультинаціональні колективи можуть стати джерелом нових ідей, рішень та підходів, оскільки різні культурні перспективи можуть сприяти творчому мисленню та стимулювати інноваційні процеси.

Загалом стаття підкреслює, що мультинаціональні колективи мають свої особливості, включаючи переваги та виклики. Вона рекомендує організаціям брати до уваги культурні розміри, комунікаційні аспекти та стратегії управління для забезпечення успіху мультинаціональних колективів. Детальне дослідження та розуміння цих особливостей можуть сприяти побудові сильних та ефективних робочих груп, які можуть досягати високих результатів у глобальному бізнес-середовищі.

Ключові слова: колектив, мультинаціональний колектив, команда, організація, управління, лідерство, комунікація.

This article examines the concept of a multinational team and reveals its features. In today's world, where companies are increasingly working on a global scale, there is a need to form effective work groups that include employees from different countries and cultures.

The paper analyzes the advantages and challenges associated with the formation and management of a multinational team. Benefits include an expanded global market, access to the diversity and best practices of different cultures, and fostering creativity and innovation. However, there are also challenges such as understanding and accepting different cultural norms, communication barriers, conflicts between different nationalities and the complexity of managing distributed teams.

The article also examines strategies that help ensure the success of a multinational team. Such strategies include cultural adaptation and inclusion, building trust and understanding among team members, developing intercultural communication skills, and using technology to facilitate communication and collaboration.

Based on the analysis of the article, it can be concluded that a multinational team can be a source of significant advantages for organizations, but requires appropriate management and attention to cultural characteristics.

In addition, the article also examines the influence of a multinational team on the effectiveness of the organization. She emphasizes the importance of creating a conducive environment for collaboration and exchange of ideas between team members from different cultures. An open and tolerant approach to different views and approaches can contribute to the creation of a synergistic effect, where different perspectives come together to achieve better results.

Special attention is paid to the influence of cultural diversity on the development of innovations. Multinational teams can be a source of new ideas, solutions and approaches, as different cultural perspectives can promote creative thinking and stimulate innovation processes.

Overall, the article highlights that multinational teams have their own characteristics, including advantages and challenges. She recommends that organizations consider cultural dimensions, communication aspects and management strategies to ensure the success of multinational teams. A detailed study and understanding of these characteristics can contribute to building strong and effective work groups that can achieve high results in a global business environment.

Key words: team, multinational team, organization, management, leadership, communication.

Вступ. У сучасному світі, який стає все більш глобалізованим, поняття мультинаціонального колективу набуває все більшої важливості. Зростання значення міжнародного бізнесу, зміни в міграційних та трудових потоках, а також розвиток технологій, що сприяють комунікації на відстані, створюють умови для виникнення різноманітних мультинаціональних колективів. Розуміння особливостей цього явища є ключовим для успішного співробітництва та досягнення позитивних результатів у трудовій взаємодії.

Мультинаціональний колектив визначається як група людей з різних країн, що працюють разом в одній організації або на одному проекті. Основними особливостями такого колективу є культурна різноманітність, мовна різnorodність, різні стилі роботи та різні підходи до проблем та завдань.

Однією з переваг мультинаціонального колективу є великий потенціал для творчості та інновацій. Різноманітність досвіду, культурних переконань та поглядів на рішення проблем дає можливість отримувати нові ідеї та знайти нетрадиційні рішення. У мультинаціональному колективі існує можливість використовувати кращі практики з різних країн і культур, що сприяє підвищенню якості роботи та конкурентоспроможності організації.

Проте, наявність культурних та мовних різниць може бути викликом для мультинаціонального колективу. Розбіжності у розумінні, особливостях кодування та декодування невербальної та вербальної комунікації може призводити до непорозумінь, конфліктів та зниження продуктивності. Такі проблеми можуть виникати через різні стилі спілкування, невірне сприйняття намірів та повідомлень, а також через різні культурні норми щодо конфліктів, лідерства та управління загалом.

Для успішного функціонування мультинаціонального колективу необхідно розвивати міжкультурну компетентність та взаєморозуміння. Комунікація повинна бути відкритою, прозорою та уважною до різних поглядів та думок. Важливо

навчатися розуміти й приймати культурні різниці, враховувати їх у прийнятті рішень та вирішенні проблем. Розвиток культурної чутливості, емпатії та вміння працювати в різноманітних командних структурах стає ключовою компетенцією для успіху.

Крім того, важливо пам'ятати про різні підходи до роботи та управління. В мультинаціональному колективі можуть існувати різні культурні норми та стилі роботи. Наприклад, деякі культури більше підтримують індивідуальну роботу, тоді як інші культури більше акцентують на колективній праці. Лідерство також може відрізнитися в різних культурах, і важливо враховувати ці розбіжності при формуванні та управлінні мультинаціональним колективом.

Узагальнення особливостей в мультинаціональному колективі веде до більшого розуміння та прийняття різних культур, що сприяє побудові сприятливого та толерантного робочого середовища, вироблення ефективної корпоративної культури. Це може стимулювати інновації, творчість, ініціативність та залучення різних точок зору та позицій до процесу прийняття рішень.

Крім того, мультинаціональний колектив може забезпечувати глибоке розуміння різних культур та ринків. Коли в команді працюють представники різних країн, вони можуть надати цінний контекст та інформацію щодо місцевих ринків, культурних нюансів та споживацьких преференцій. Це може сприяти успіху компанії на глобальному рівні та допомогти їй адаптуватися до змінних умов ринку.

Однак, важливо враховувати певні виклики, які можуть виникати в мультинаціональному колективі. Наприклад, мовні бар'єри можуть ускладнювати ефективну комунікацію та співпрацю. Також можуть існувати культурні різниці у способах сприйняття та трансляції авторитету, вирішення конфліктів та управління розвитками. Однак, ці виклики можуть бути подолані за допомогою відкритості, толерантності, навчання та усвідомлення різних культурних контекстів.

У підсумку, мультинаціональний колектив є складним, але дуже цінним явищем у сучасному бізнес-середовищі. Він пропонує великий потенціал для творчості, інновацій та успіху на міжнародному рівні. Розуміння особливостей мультинаціонального колективу та вміння працювати з різними культурами є необхідною навичкою для лідерів та учасників таких команд, щоб досягти високих результатів і створити сприятливе середовище для всіх учасників. Успішна робота в мультинаціональному колективі вимагає уваги до культурних різниць, відкритості до нових ідей та готовності до взаємного навчання.

Основна частина. Одним із ключових аспектів успішного управління мультинаціональним колективом є лідерство. Лідер повинен бути гнучким, вміти адаптуватися до різних культурних контекстів та сприяти створенню відкритої та сприятливої робочої атмосфери. Він повинен бути обізнаним щодо культурних норм та вміти використовувати різноманітність як перевагу для досягнення спільних цілей. Крім того, лідер повинен вміти ефективно комунікувати, розуміти потреби та очікування кожного члена команди і забезпечувати рівні можливості для всіх.

Однією з важливих переваг мультинаціонального колективу є збагачення культурним розмаїттям. Різні культурні підходи до проблем і завдань можуть привести до творчих рішень, досягти яких не можливо в однорідній команді. Крім того, робота в мультинаціональному колективі дає можливість кожному учаснику розширити свої горизонти, покращити міжкультурні комунікаційні навички та розуміння інших культур.

Однак, успішна робота в мультинаціональному колективі також вимагає уваги до потенційних труднощів. Необхідно враховувати різні культурні норми, включаючи відношення до авторитету, комунікаційні стилі та способи вирішення конфліктів. Важно встановлювати ефективні механізми комунікації, які забезпечують зрозумілість та взаєморозуміння між учасниками команди. Це може включати в себе використання спільної мови, навчання міжкультурної комунікації та врахування культурних контекстів у процесі спілкування.

Також важливо створити атмосферу взаємопідтримки, довіри та співпраці в мультинаціональному колективі. Розуміння та прийняття культурних різниць сприяє розбудові позитивних відносин між учасниками команди. Важливо пам'ятати, що кожен учасник має унікальний досвід та перспективу, які можуть внести цінний вклад у спільну роботу. Заохочення

відкритості, різноманітності та взаємного навчання допомагає зберегти мультинаціональний колектив як джерело інновацій та позитивного розвитку.

Тобто, можемо зазначити, що мультинаціональний колектив є цінним активом у сучасному світі, де глобалізація впливає на бізнес та організацію. Він може принести значний внесок у вирішення складних проблем та сприяти інноваціям. Однак, для досягнення успіху необхідно усвідомлювати та розуміти особливості мультинаціонального колективу, працювати над розвитком міжкультурної компетентності та створювати сприятливе робоче середовище, де всі учасники мають можливість внести свій внесок та зрости як професіонали [1; 2; 7].

Мультинаціональний колектив також може стати джерелом інновацій та творчості. Завдяки різноманітності досвіду, знань і підходів, учасники з різних країн можуть пропонувати нові ідеї та підходи до вирішення проблем. Взаємодія з різними культурами стимулює критичне мислення, сприяє виявленню альтернативних шляхів дії і сприяє розвитку креативних рішень.

Однак, для успішного функціонування мультинаціонального колективу необхідно враховувати певні виклики. Особливості культур, мовних бар'єрів та різних робочих стилів можуть створювати перешкоди в ефективній комунікації та співпраці. Також можуть виникати розбіжності у вирішенні конфліктів, особливостей переговорів та прийнятті рішень через різні культурні підходи.

Однак, ці виклики можуть бути подолані шляхом свідомого підходу до міжкультурної комунікації та співпраці [3]. Команда повинна працювати над встановленням спільних норм та цінностей, які сприяють взаєморозумінню та взаємоповазі. Важливо навчитися слухати та розуміти погляди інших культур, бути відкритими до нових ідей та способів дії, а також виявляти толерантність та повагу до різних підходів.

Також важливо забезпечити налагодження ефективної комунікації в мультинаціональному колективі. Це можна досягти шляхом використання різних комунікаційних каналів, які враховують мовні особливості та культурні різниці. Крім того, можуть бути корисні тренінги та навчання з міжкультурної комунікації загалом, які допоможуть учасникам команди розуміти та оцінювати різні способи сприйняття інформації.

Лідерство в мультинаціональному колективі також має свої особливості. Лідер повинен вміти адаптуватися до різних культурних контекстів та керувати різноманітністю. Важливо виявляти

гнучкість, толерантність і розуміння до потреб і очікувань учасників команди. Лідер повинен створювати структуроване середовище, де кожен має можливість ділитися своїми думками та ідеями, а також брати активну участь у прийнятті рішень [2; 4].

У підсумку, мультинаціональний колектив є унікальним та цінним ресурсом для організацій у світі. Він пропонує багато переваг, таких як розмаїття поглядів, культурний контекст і розуміння місцевих ринків. Проте, для досягнення успіху в мультинаціональному колективі необхідно працювати над розбудовою взаєморозуміння, ефективною комунікацією та толерантного середовища. Це може бути досягнуто шляхом сприяння культурній чутливості та міжкультурному навчанню. Компанії можуть впроваджувати тренінги та семінари, спрямовані на розуміння культурних особливостей, сприяння культурній взаємодії та розвиток міжкультурних навичок [1]. Це допоможе зменшити міжкультурні розбіжності, побудувати взаємну довіру та покращити ефективність співпраці в команді.

Крім того, важливо створити позитивне робоче середовище, яке заохочує різноманітність і співпрацю. Компанії можуть розглянути можливість встановлення командних цілей, які відзеркалюють цінності та потреби різних культур. Також важливо визнавати та винагороджувати індивідуальні й командні досягнення, що сприяє залученню та збереженню талановитих учасників команди. Особливості різниці культур мають бути враховані і виражені у корпоративній культурі організації. Корпоративна культура, з ондого боку, має враховувати усі розбіжності, які є у колективі, а з іншого боку вказувати напрямок, не залежо від культурних особливостей [8].

Необхідно також враховувати, що мультинаціональний колектив є динамічним і постійно змінюється. Організації повинні бути готові до постійного навчання та адаптації до нових культурних викликів. Це може включати надання можливостей для професійного розвитку, обмін досвідом між учасниками команди та впровадження практик управління різноманітністю [5].

У світі, де глобалізація продовжує зростати, мультинаціональні колективи стають все більш поширеними і важливими для успіху організацій. Розуміння особливостей мультинаціонального колективу та активне управління його різноманітністю можуть стати ключовими факторами, які забезпечать успіх і конкурентні переваги організації. Мультинаціональний колектив може стати справжнім джерелом інновацій та творчого потен-

ціалу, оскільки учасники команди привносять різноманітні підходи, перспективи та знання.

Основною перевагою мультинаціонального колективу є його здатність до адаптації до змінюючогося світу та глобального ринку. Різноманітність учасників команди допомагає швидко реагувати на зміни та розробляти адаптивні стратегії. Колектив може легше пристосовуватись до нових культур, технологій та вимог ринку, що робить його конкурентоспроможним [6].

Крім того, мультинаціональний колектив сприяє розвитку міжнародного досвіду та знань. Учасники команди мають можливість вчитися від один одного, обмінюватися кращими практиками та здобувати нові навички. Це підвищує професійний рівень всієї команди та стимулює особистий розвиток кожного учасника [2; 7].

Мультинаціональний колектив також дозволяє організації займати міжнародну позицію та розширювати свою глобальну присутність. Завдяки знанню місцевих ринків, культурних нюансів та мовних особливостей, команда може ефективно входити в нові ринки та взаємодіяти з міжнародними клієнтами та партнерами. Це сприяє розширенню бізнесу, збільшенню обсягів продажів та зміцненню позицій на глобальній арені.

Крім того, мультинаціональний колектив може стикатися з викликами в сфері управління різноманітністю. Важливо створити рівноправну та інклюзивну культуру, де кожен учасник команди почуватися значимим та мотивованим до активної участі. Лідерство в мультинаціональному колективі повинне бути гнучким, враховуючи потреби різних культур та індивідуальних особливостей учасників. Лідер повинен демонструвати емпатію, розуміння та готовність працювати з різними перспективами. Важливо сприяти розвитку різноманітних талантів, надавати можливості для росту і професійного розвитку усім учасникам команди.

Також, для успішної роботи мультинаціонального колективу, важливо забезпечити ефективне управління проектами та завданнями. Це означає встановлення чітких цілей, розподіл завдань, моніторинг прогресу та забезпечення спільної відповідальності. Комунікація повинна бути прозорою та систематичною, з урахуванням мовних та культурних особливостей учасників команди.

У розрізі даної проблеми нами було проведено ґрунтовне дослідження, в ході якого ми вивчали особливості впливу елементів корпоративної культури, які ми інтегрували в мультинаціональний колектив, на плінність кадрів. Ввідні дані такі: компанія, яка працює у сфері

інженерії, - smart house, комунікації та електро-монтаж, зокрема. Дану компанію ми вивчали протягом одинадцяти років: з 2010 року по 2021 рік включно. Компанія має перманентно стабільний штат працівників з 2016 року. Тобто, ми маємо стабільний показник плинності кадрів 4% в рік, що для даної сфери є доволі низьким рівнем. В період з 2010 по 2021 рік ми інтегрували такі складові корпоративної культури: ввели систему наставництва, тобто досвідчений працівник є наставником у новачка, – лише завдяки цьому ми отримали зниження рівня плинності персоналу на 12%: з 35% до 23%; ввели матеріальну мотивація, тобто працівник отримує не лише фіксовану оплату за виконану планову роботу, а має і бонусну (преміальну) частину за креативні інженерні рішення, об'єм виконаної роботи, чи відсутність зауважень, – це дало можливість знизити показник плинності кадрів ще на 9%, і ми отримали 14%. Далі ми створили свою власну систему комунікації, корпоративні мітинги та розробили схеми можливостей кар'єрного і професійного зростання, що в результаті дало нам зазначений вище показник плинності персоналу у 4%. Ми вважаємо важливими уваги такі результати дослідження, враховуючи мультикультурність команди та специфіку сфери роботи організації.

Нарешті, успіх мультинаціонального колективу залежить від культури співпраці та партнерства. Важливо побудувати довіру та розуміння між учасниками команди. Це може бути досягнуто шляхом побудови ефективної і відповідної корпоративної культури, спільних проектів, взаємної підтримки та відкритого обміну ідеями. Культура взаємодопомоги та співпраці стимулює інновації, розвиток та досягнення командних цілей [4].

Отже, успіх мультинаціонального колективу залежить від побудови ефективної корпоративної культури, особливостей взаєморозуміння, комунікації та управління різноманітністю. Правильне керівництво, навчання міжкультурній комунікації та сприяння культурній чутливості є ключовими факторами для створення успішного мультинаціонального колективу, який здатний досягти високих результатів і забезпечити конкурентні переваги організації. Важливо також пам'ятати про значення різностороннього внеску учасників команди. Кожна культура має свої унікальні переваги, підходи та інноваційні ідеї. Сприяючи різноманітності та різним точкам зору, мультинаціональний колектив може знайти нові шляхи до успіху і стимулювати креативність.

Організації також можуть сприяти мультинаціональному співробітництву шляхом створення спеціальних форумів, де учасники команди можуть обмінюватися досвідом, навчатися від один одного та співпрацювати над спільними проектами. Такі ініціативи можуть створити сприятливу атмосферу для співпраці та побудувати взаємодовіру між учасниками команди.

Необхідно також враховувати значення відкритості та гнучкості в роботі з мультинаціональним колективом. Культура організації повинна сприяти вільному обміну ідеями та різними підходами, а також готовності до адаптації та змін. Учасники команди повинні бути відкриті до нових поглядів і готові пристосовуватися до середовища, що змінюється.

Нарешті, для досягнення успіху мультинаціонального колективу, лідерам і керівникам слід навчатися розуміти та використовувати культурні різноманітності як перевагу. Культурно-чутливе лідерство, здатність слухати та враховувати потреби різних культур, а також здатність побудувати довіру і співпрацю, стануть ключовими факторами успіху.

Узагальнюючи, для продуктивної роботи мультинаціонального колективу також необхідно забезпечити регулярну оцінку та зворотний зв'язок. Це допоможе виявити потенційні проблеми, вдосконалити процеси співпраці та вирішити конфлікти, які можуть виникати. Крім того, важливо визнавати досягнення та внесок кожного учасника команди, щоб стимулювати мотивацію та підтримувати високий рівень ентузіазму [8].

Нарешті, успішне функціонування мультинаціонального колективу вимагає терпимості, відкритості та поваги до культурних різниць. Команді слід сприяти взаєморозумінню та сприймати різноманітність як цінність, а не як перешкоду. Це можна досягти через проведення тренінгів з міжкультурної комунікації, спільних заходів та обміну досвідом.

У підсумку, мультинаціональний колектив може бути джерелом конкурентних переваг та інновацій для організації, але вимагає уваги до розбіжностей, ефективного управління різноманітністю та сприяння культурному взаєморозумінню. Шляхом побудови відкритого та сприятливого середовища, лідерством з культурною чутливістю та постійним вдосконаленням комунікаційних процесів, мультинаціональний колектив може стати сильною командою, яка досягне успіху.

Мультинаціональний колектив є складним, але потужним інструментом, який може прине-

сти значний успіх організації. Його особливості полягають у різноманітності культур, досвідів та підходів, що можуть призвести до творчості, інновацій та відкриття нових ринків. Запровадження ефективного управління різноманітністю, побудова відкритого комунікаційного середовища, культурно-чутливого лідерства та навичок міжкультурної співпраці є вирішальними факторами для досягнення успіху.

Розуміння та використання потенціалу мультинаціонального колективу може принести значні переваги, такі як збільшення глобального впливу, покращення прийняття рішень та забезпечення гнучкості у розвитку. При правильному підході до управління мультинаціональним колективом, організація може стати глобальним лідером у своїй галузі, маючи конкурентні переваги на міжнародному рівні [3; 6].

Отже, розуміння поняття мультинаціонального колективу та його особливостей, а також впровадження відповідних стратегій та практик, дозволить організації ефективно використовувати різноманітність і здатність своїх співробітників, досягати нових горизонтів і досягати успіху у глобальному бізнесі.

У заключенні, мультинаціональний колектив є цінним ресурсом для будь-якої організації, оскільки він об'єднує різноманітні культури, досвіди та перспективи. Це створює потужний потенціал для інновацій, творчості та досягнення високих результатів. Проте, успішне функціонування мультинаціонального колективу вимагає уваги до розбіжностей, відкритості, ефективного управління різноманітністю та культурної чутливості.

Ключові особливості мультинаціонального колективу включають різноманітність мов, культур, цінностей та робочих стилів. Це створює унікальні виклики, але, разом з тим, й можливості для команди. Забезпечення ефективної комунікації, взаєморозуміння та визнання різниць можуть сприяти побудові сильної та згуртованої команди.

Лідерство в мультинаціональному колективі вимагає гнучкості, емпатії та культурної чутливості. Лідер повинен бути здатним до врахування різних перспектив, підтримки розвитку всіх учасників команди та сприяння культурному розмаїттю [8].

Успіх мультинаціонального колективу залежить від ефективного управління проектами, створення культури співпраці та партнерства, а також визнання та винагородження внеску кожного учасника команди. Крім того, навички міжкультурної комунікації, відкритість до нових ідей та постійне вдосконалення процесів сприятимуть успіху мультинаціонального колективу.

Висновок. Мультинаціональний колектив – це сила, яка поєднує різноманітність і творчий потенціал людей з різних культур і національностей. Він створює унікальні можливості для розвитку і успіху організації на глобальному ринку. Проте, щоб досягти цього успіху, необхідно прагнути до взаєморозуміння, поваги та співпраці усередині команди.

Ефективне управління мультинаціональним колективом вимагає розуміння і поваги до різних культурних контекстів, відкритості до нових ідей та інновацій, а також здатності до адаптації до змінюючогося середовища. Він стимулює креативність, сприяє вирішенню складних завдань та розширенню меж організації.

Навички міжкультурної комунікації, взаєморозуміння та толерантності є ключовими для успішного співробітництва в мультинаціональному колективі. Взаємне вивчення культур, розуміння особливостей інших людей та прагнення до побудови спільного майбутнього стануть фундаментом для плідної роботи команди.

Таким чином, мультинаціональний колектив може стати конкурентною перевагою для будь-якої організації, якщо його особливості були правильно зчитані, враховані та використані. Інтернаціональна співпраця, взаємна підтримка і обмін ідеями допоможуть команді досягти високих результатів і зробити значний вклад у розвиток організації та суспільства в цілому.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Карамушка Л. М. Психологія управління закладами середньої освіти : [монографія] / Л. М. Карамушка. К. : Ніка-Центр, 2000. 332 с.
2. Найдюнов М. Формування системи рефлексивного управління в організаціях. Київ, 2008. 484 с.
3. Психологія праці та професійної підготовки особистості : навч. посіб. / за ред. П. С. Перепелиці, В. В. Рибалки ; АПН України, Ін-т педагогіки і психології проф. освіти. Хмельницький : ТУП, 2001. 330 с.
4. Орбан-Лембрик Л. Е. Психологія управління : посіб. К. : Академвидав, 2003. 568 с.
5. Савельєва В. С. Психологія управління: навч. посіб. К. : Професіонал, 2005. 320 с.
6. Саннікова О. П. Феноменологія особистості : вибр. психол. пр. / О. П. Саннікова. О. : СМІЛ, 2003. 256 с.
7. Технології роботи організаційних психологів. / За науковою редакцією Л.М.Карамушки. К., 2005. – 359 с.
8. Шпалінський В. В., Помазан К. А. Психологія управління / В. В. Шпалінський, К. А. Помазан. Харків : Веста: Вид. «Ранок», 2002. 222 с.

Шевченко Марта Володимирівна,

психолог

Асоціації з організації та культурних та благодійних проєктів «Мелограно»

ORCID ID: 0000-0002-8976-188X

ФОТОЗНІМАННЯ ЯК СПОСІБ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗМІН У ВИРАЗІ ОБЛИЧЧЯ ТА САМОСПРИЙНЯТТІ БІЖЕНЦІВ І МІГРАНТІВ

PHOTOGRAPHY AS A WAY TO EXPLORE THE CHANGES IN FACIAL EXPRESSIONS AND SELF-PERCEPTION OF REFUGEES AND MIGRANTS

На перший погляд психологія і фотографія не мають нічого спільного. Однак вони пов'язані рецептивними межами, трансляванням емоцій, глибиною образу та сприйняттям. Фотографія допомагає оцінити та краще зрозуміти людину. Психологія і фотографія пропонують людям інший погляд як на світ, так і на них самих. Тож мета статті – продемонструвати когнітивну ланку з'єднання психології та зображення, проаналізувати формування союзу психології та фотографії для вивчення фотознімання як способу дослідження змін у виразі обличчя та самосприйнятті біженців і мігрантів, надати літературний огляд стосовно питання зв'язку психології і фотографії та розкрити питання емоції як компонента самосприйняття.

Представляючи кожену із цих дисциплін, у статті зроблено акцент на їхньому взаємозв'язку: психологія присвячена вивченню поведінки, пізнання та афективності; з іншого боку, фотографія – це процедура або техніка, яка дає змогу отримувати нерухомі зображення реальності за дією світла на чутливу поверхню або датчик і повне уявлення та опис об'єкта. З одного боку, психолог занурюється у внутрішній світ інших людей, щоби втрутитися або дослідити різні процеси, а фотограф ілюструє емоцію людини в момент фотознімання. І хоча фотографові не завжди вдається зафіксувати чужі вирази обличчя чи емоції, він не перестає стикатися з людською трагедією. Те саме, хоча й на інших рівнях, відбувається і з психологом.

Як у психології, так і у фотографуванні є ефект емотивної трансляції. Зображення людини генерує, транспортує і надихає. Крім того, у зображенні наявні уявлення, символи або образи, які виникають із роботи кожної означеної професії. Результати роботи над дослідженням змін у виразі обличчя та самосприйнятті біженців і мігрантів указують на наявність когнітивного елемента. У кожному знімку наявна невербальна мова, яку всі трактують однаково й без помилки у час найтрагічнішої події – війни в Україні.

Ключові слова: емоція, фотознімок, психологія, емотивна трансляція, когнітивний елемент.

At first glance, psychology and photography seem to have nothing in common. However, they are connected by receptive boundaries, the transmission of emotions, the depth of the image, and perception. Photography helps to evaluate and better understand a person. Psychology and photography offer us a different perspective on both the world and ourselves. Thus, the aim of this paper is to demonstrate the cognitive link where they come together, to analyze the formation of an alliance between psychology and photography to study photography as a way to investigate changes in facial expressions and self-perception of refugees and migrants, to provide a literature review on the relationship between psychology and photography, and to explore the issue of emotion as a component of self-perception.

By introducing each of these disciplines, we will focus on their interconnection: psychology is dedicated to the study of behavior, cognition and affect, while photography is a procedure or technique that allows obtaining still images of reality by the action of light on a sensitive surface or sensor and a complete representation and description of the object. On the one hand, a psychologist dives into the inner world of other people to intervene or explore various processes, and a photographer illustrates a person's emotion at the moment of taking a photo. Although the photographer may not always be able to capture other people's expressions or emotions, he or she never ceases to be confronted with human tragedy. The same thing happens to a psychologist, albeit on a different level.

In both psychology and photography, there is an effect of emotional transmission. The image of a person generates, transports and inspires. In addition, the image contains representations, symbols or images that arise from the work of each profession. The results of the study of changes in the facial expressions and self-perception of refugees and migrants indicate the presence of a cognitive element. Each photo contains a non-verbal language that is interpreted by everyone in the same way and without mistakes during the most tragic event – the war in Ukraine.

Key words: emotion, photograph, psychology, emotional transmission, cognitive element.

Постановка проблеми. Хоча фотографії емоційних виразів обличчя зазвичай використовують для вивчення обробки афективної інформації, сучасні набори стимулів мають різні методологічні обмеження. З метою підвищення суб'єктивної валідності змін у виразі обличчя та самосприйнятті біженців і мігрантів запропоновано набір динамічних стимулів, що виражають вісім фундаментальних емоцій із різною інтенсивністю. Попередню валідацію стимулів проведено за допомогою рецептивного аналізу фотознімків. Зміну виразу обличчя позиціонуємо як емоцію. Отже, у статті зміни у виразі обличчя та самосприйнятті біженців і мігрантів валідовано з погляду основних теоретичних підходів до дослідження емоцій за Р. Плутчиком.

Стан дослідження проблеми. За останнє десятиліття з'явилася велика кількість теоретичних підходів до вивчення емоцій. Хоча більшість науковців припускає, що емоція – це розлад свідомості, який зумовлює органічну нестабільність [1–4], О. Хайдукова пропонує периферичний підхід до емоцій і натомість стверджує, що саме нейровегетативні вияви є джерелом розладу свідомості. Інакше кажучи, людину вважають «камерою реверберації», де тілесні варіації, навіть найтонші, резонують, поки не приводять до свідомого переживання емоцій [8]. Із цього оригінального підходу випливають цікаві сучасні теоретичні течії.

Сучасні дослідники віддають перевагу ієрархічній моделі емоцій, згідно з якою надупорядкований рівень складається з валентності (позитивної чи негативної) емоцій. Згодом з'являються різні позитивні (радість і любов) і негативні (гнів і смуток) емоції, які знову буде розбито на підкатегорії (наприклад, страждання, горе, провина і смуток). Варто зазначити, що описані моделі розроблено за допомогою вимірювання семантичної подібності між виразами обличчя у дослідних групах. Дещо інакше представники нейролінгвістики використовують пропозиційний зміст слів, щоби прийти до класифікації емоцій [2, с. 59]. На їхню думку, базові емоції склалися б з абстрактних смислових примітивів, які важкодоступні для цього типу пропозиційного змісту (щастя, страх, гнів і відраза, які важко передати словами), тоді як вторинні емоції було б легше об'єктивувати (наприклад, «Якщо я маю каяття, то повинен бути сумним») [2]. Поряд із цими теоретичними моделями, основаними на семантичній близькості слів, з'являються інші психологічні моделі, які можна поділити на три категорії: розмірні моделі, когнітивні моделі й теорії вклю-

чення [5, с. 85]. Такі сучасні моделі намагаються описати емоційний зміст, використовуючи обмежену кількість вимірів або факторів, здебільшого емоцію, виявлену у виразі обличчя. Деякі шанувальники розмірного підходу також безпосередньо транспонують виміри, витягнуті з емоційного досвіду, на опис самого тригерного подразника. Отже, кожен стимул можна описати, а також обробити відповідно до тих самих вимірів, що й ті, які становлять суб'єктивний досвід [9]. Ба більше, ці моделі забезпечують економічно ефективний спосіб розуміння емоційних явищ і, відповідно, утворюють основу більшості психофізіологічних і нейропсихологічних досліджень емоцій.

Мета й завдання дослідження. Мета статті – розкрити питання фотознімання як способу дослідження змін у виразі обличчя та самосприйнятті біженців і мігрантів. Із представленої мети випливають такі завдання: теоретично дослідити питання емоції в мультидисциплінарному ключі з опертям на психологію, проаналізувати поведінкові моделі виразів обличчя на обраних для роботи фотознімків, вивести формулу домінантної емоції серед біженців і мігрантів, керуючись циркумплексною моделлю Р. Плутчика.

Матеріали й методи дослідження. Є різні сучасні моделі, за якими класифікують емоції відповідно до різних змінних. У статті дотримано циркумплексної моделі Р. Плутчика (1984) [10]. Науковець розбиває емоції на вісім прототипних поведінкових моделей (очікування, радість, довіру, страх, дивування, журбу, гидливість, злість), пов'язаних із вісьмома первинними емоціями (пильністю, нестямою, захопленням, жахом, приголомшенням, горем, відразою, люттю), з яких виникають і комбінуються вторинні емоції – так звані діади [10]. Отже, у статті проаналізовано фотознімки біженців, які змушені були рятуватися від війни в Україні, а вирази їхніх обличчя валідизовано згідно із циркумплексною моделлю Р. Плутчика.

Виклад основного матеріалу дослідження. *Фотознімання як спосіб самосприйняття.* У психології та фотографуванні спостерігають несвідомі аспекти, які досить часто розкривають неприйнятний і тривожний вміст. Несвідоме проявляється через слова й вирази обличчя. У психології одним із результатів втручання часто є відкриття пацієнтом того, що з ним відбувається. У фотографії цей захищений світ доступний через уявлення.

Психологія і фотографія є будівельниками ідентичності. Завдяки втручання психології та фотографії можна побудувати або реконструювати

різні аспекти, пов'язані з ідентичністю. Представляємо деякі з них:

Я-концепція – це визначення, яке людина має про себе. У психотерапії це відбувається так, що людина працює із самооцінкою, яка допомагає їй зростати й не створює дискомфорту;

– гідність – ідеться про те, як людина ставиться до самооцінки. Це емоційна частина самобачення, яка має багато спільного з тим, як індивід проєктує себе в часі (минуле, сьогодні, майбутнє);

– самоєфективність – сильно пов'язана з довірою, багато в чому визначає ставлення, коли людина стикається із проблемою [7].

Отже, і психологія, і фотографія можуть брати участь у побудові ідентичності й обумовлювати людські почуття до її самосприйняття.

Поведінкові моделі виразів обличчя на обраних для роботи фотознімках. Незважаючи на численні дослідження, присвячені розшифруванню змін у виразі обличчя та самосприйнятті на фотознімках, досі тривають дискусії про природу інформації, яку передає обличчя.

Серед теоретичних підходів, які нині виділяють, модель Р. Плутчика найкраще декодує емоції (рис. 1).

На думку психолога вираз обличчя передає інформацію, яка виходить за межі простої емоційної категорії, а декодери (діади) мають потенціал інтерпретувати їх із погляду когнітивних оцінок. Висновки, які базуються на когнітивних оцін-

ках, приводять до розпізнавання, яке за точністю можна порівняти з розпізнаванням на основі емоційних категорій. Однак емпіричних даних, які підтверджували б ці висновки, поки що обмаль. У представленому дослідженні аналізуємо базові емоції на знімках людей, які рятуються від війни.

Формула домінуючих емоцій серед біженців і мігрантів. Результати аналізу фотознімків мігрантів і біженців, які змушені були рятуватися від війни в Україні, підтверджують гіпотезу про те, що декодер здатен розпізнавати когнітивні оцінки, які повідомляються різними окремими одиницями мимічної дії, і що будь-яка з них має більш потужний або виразний сигнал-значення (рис. 2).

Завдання на судження, у якому фотознімки, на яких учасників оцінювали за шкалою інтенсивності емоцій, було остаточно використано для перевірки цього завдання. На фотознімках, обраних для цього завдання, зображено людей, що пережили міради емоцій. Вирази обличчя цих людей передають первинні емоції. З восьми первинних емоцій за Р. Плутчиком (пильності, нестями, захоплення, жаху, приголомшення, горя, відразу, люті) на фото чітко видно мінорні емоції (жах, приголомшення, горе, відразу, лють). Вторинних емоцій немає. Звідси – формула «емоції війни»: жах → приголомшення → горе → відразу → лють.

Отже, аналіз відібраних фотознімків уможливив спостереження за здатністю декодера ідентифікувати інформацію, що стосується когнітивного компонента, на основі зафіксованої на фотографії миміки, узятої ізольовано, що свідчить про внутрішню сигнальну цінність одиниць дії у процесі миміки (відчута емоція на момент фіксації), а також про те, що миміка, узята ізольовано, є процесом інтерпретації виразу обличчя.

Емоційну цінність фотознімків людей, які були змушені рятуватися від ворога, можна оцінити й без будь-якого попереднього когнітивного розроблення. Не потрібні дебати, щоб без зайвої неоднозначності зрозуміти побачені емоції.

Р. Плутчик обґрунтовує існування первинних емоцій як потрібних реакцій на інстинкт виживання тварин. Що стосується архаїчної емоційної обробки, як-от первинної реакції на небезпечний подразник, пласт сучасної наукової літератури передбачає, що цей тип поведінки буде обумовлений сенсомоторною та емоційною інтеграцією примітивних і підкіркових нейронних

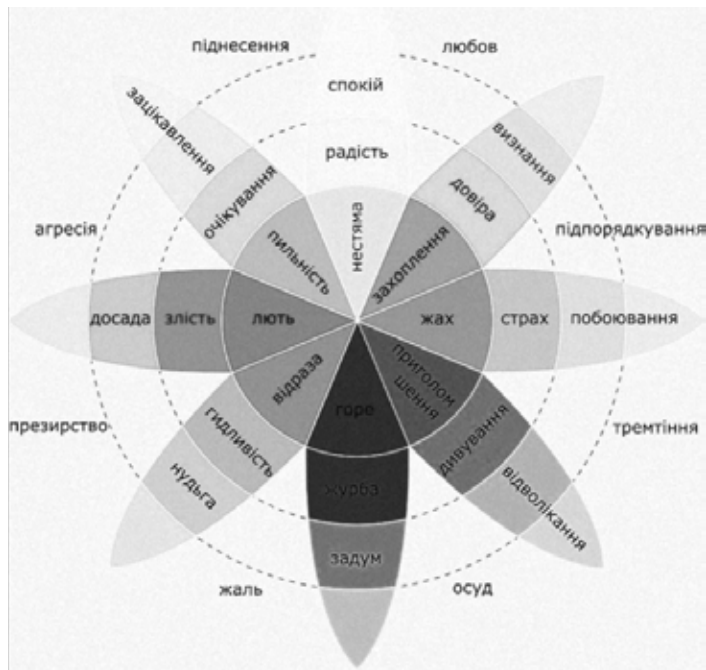

Рис. 1. Циркумплексна модель Плутчика

Джерело: <https://uk.warbletoncouncil.org/rueda-emociones-robert-plutchik-4948>

Рис. 2. Фотознімки випадкових біженців і мігрантів з України

Джерело: <https://www.reuters.com/news/archive/ukraine>

структур, наприклад мигдалини [6]. Ці процеси, очевидно, не будуть суто підкірковими, перебуваючи в постійній взаємодії зі складними кортикальними структурами, що беруть участь у когнітивній і соціальній регуляції поведінки (серед них – лобові частки). Отже, найважливіші функції зазначених емоцій мігрантів і біженців спрямовані на виживання. Стосовно семантики формули «жах → приголомшення → горе → відраза → лють», то першою реакцією є жах, проте останньою є лють. Лють як емоція породжує агресивність, почуття сили для перемоги над ворогом.

Висновки. У статті представлено різні теоретичні підходи до емоційної обробки, переосмислені в науковій перспективі. Показано зв'язки між теоретичними підходами й фотозніманням з підкресленням міждисциплінарного виміру дослідження. Поточна робота свідчить про те, що теорії емоційної оцінки скоріше, хоча й не тільки, пов'язані з асоціативними суб'єктивними ділянками, що беруть участь у розпізнаванні, оціню-

ванні й інтеграції емоційного стимулу в концептуалізації образу.

Фотографування – це розповідь історій, у яких людська психіка огорнута відчуттями, емоціями й думками, пережитими до і після процесу фіксації. Люди фотографують те, що хочуть повторно пережити, відтворити важливі моменти, які творять історію життя. Якщо говорити конкретніше, то, дивлячись на фото й відео, людина прагне знайти емоції, які почувала під час знімання.

Проте представлені фотознімки мігрантів і біженців відрізняються тим, що не вони фіксували момент власного розпачу. Зображення завжди виступає потужним тригером емоційної пам'яті. Емоційну пам'ять, відтворену на фотознімках, проаналізовано згідно з концепцією американського психолога Роберта Плутчика, який заснував теорію про природу і призначення емоцій. У загальних рисах із восьми основних первинних емоцій на зображеннях мігрантів і біженців виділено тільки жах, приголомшення, горе, відразу й лють, а вторинних емоцій немає.

Виведено формулу «емоції війни»: жах → приголомшення → горе → відраза → лють. Від страху, який є сигналом до самозбереження, до гніву, який у тваринному світі сигналізує: знищити ворога! Інакше кажучи, емоції є основоположними для відчуття самозбереження і бажання жити.

Перспективи дослідження полягають у розробленні теоретичної моделі, пов'язаної із про-

цесами сенсомоторної та емоційної інтеграції у стресових ситуаціях. А ще – у дослідженні принципів сенсомоторної інтеграції емоційних подразників – залежно від рівня нейронної еволюції та регулювання поведінки – і різноманітних емоцій, як-от страху (і, як наслідок, фобії або навіть фобії поза групою) або агресії – щодо найбільш примітивних ділянок мозку.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Губеладзе І. Як з'являється паніка і чого так швидко поширюється. Інститут соціальної та політичної психології. 2020. <https://ispp.org.ua/2020/04/21/>
2. Єременко О. Філософсько-психологічні дослідження особистості : навчально-методичні рекомендації (для студентів факультету психології, політології та соціології НУ «ОЮА»). Одеса : Фенікс, 2020. 59 с. <https://hdl.handle.net/11300/13424>
3. Карамушка Л., Дзюба Т. Феномен «здоров'я» як актуальний напрям досліджень в організаційній психології. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. 2019. № 1(16). С. 22–33. <https://doi.org/10.31108/2.2019.1.16.2>
4. Нестеренко І. Як покращити психоемоційний стан в час невизначеності. Домашні фінанси. 2020. <https://simeinyibudzheta/familybudget/5338/>
5. Хайдукова О. Як упоратися з тривогою. *WONDER. Україна*. <https://www.wonderzine.com.ua/wonderzine/life/psychology/9187>
6. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи : навч. посіб.; за ред. Н. Пророк. Київ, 2018. Т. 1. 208 с. <https://www.osce.org/files/f/documents/a/a/430805.pdf>
7. Шурдук Л. Що таке депресія? *Психологічне консультування та психотерапія*. 2019. <http://uk.tutotvet.com.ua/depressiya>
8. Plutchik, Robert. *Emotions and life: Perspectives from psychology, biology, and evolution*. American Psychological Association. 2003. <https://psycnet.apa.org/record/2003-04005-000>
9. Спеціальний проєкт соціальної групи «Рейтинг». Психоемоційний стан українців на карантині. 08.04.2020. С. 11. <https://ratinggroup.ua/research/ukraine/>
10. Рештакова Н. Психологічний стан населення під час пандемії COVID-19. ISSN 2411-1597. *Медсестринство*. 2020. № 3. <https://ojs.tdmu.edu.ua/index.php/nursing/article/download/11678/11075/41638>

НОТАТКИ

**ДНІПРОВСЬКИЙ НАУКОВИЙ ЧАСОПИС
ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ, ПСИХОЛОГІЇ, ПРАВА**

Випуск 3

Коректура • *Ірина Чудеснова*

Комп'ютерна верстка • *Оксана Молодецька*

Підписано до друку: 25.08.2023

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 26,51. Замов. № 0823/522. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.